

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZÖTVENHARMADIK KÖTET.

(737., 738., 739. SZÁM)

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

TARTALOM.

DCCXXXVII.

	Lap
MÁTYÁS KIRÁLY, AZ IGAZSÁGOS. — Serédi Jusztiniántól _ _ _ _	1
LISZT FERENC ÉRZELMI ÉLETE. — Takács Menyhértől _ _ _ _	7
A FELOLVASÓ- ÉS SZAVALÓMŰVÉSZETRŐL. — Gyomlay Gyulától _	28
MAGYARORSZÁG SZÉNVAGYONA ÉS SZÉNTERMELESE. — Vitális	
Istvántól _ _ _ _ _	53
VILLETTE. (III.) — Regény. — Brontë Charlotte után, angolból —	
Hevesi Sándortól _ _ _ _ _	78
KÖLTEMÉNYEK. — <i>Bacsányihoz.</i> — <i>Ablak.</i> — Falu Tamástól _ _ _	100
IRODALOM. — 1. <i>A magyar ember testi jellegéről.</i> — (Bartucz Lajos:	
<i>A magyar ember.</i>) — Czakó Elemértől.	
2. <i>Könyv Kosztolányiról.</i> — (Kosztolányi Dezsóné: <i>Kosztolányi</i>	
<i>Dezső.</i>) — v. g.-tól.	
3. <i>Szentmihályiné Szabó Mária történeti regényei.</i> — (Lorántffy	
<i>Zsuzsanna.</i> — <i>Örök társak.</i>) — S. Szabó Józseftől.	
4. <i>Könyv a visszatért Felvidékről.</i> — (Szvatkó Pál: <i>A visszatért</i>	
<i>magyarok.</i> — <i>A felvidéki magyarság húsz éve.</i>) — — n —-tól.	
5. <i>Egy Nobel-díjas regény.</i> — (Martin du Gard Roger: <i>A Thibault-</i>	
<i>család.</i>) — — df —-tól.	
6. <i>Augustus kétezer éve.</i> — (L. Homo: <i>Augusto.</i> — Emilio Bod-	
<i>rero: Augusto.</i> — Guido Calza: <i>La famiglia di Augusto.</i> —	
G. M. Columba: <i>La missione di Augusto.</i> — Nicola Festa:	
<i>La fondazione dell'impero nei discorsi del Duce con una tradu-</i>	
<i>zione latina.</i>) — Révay Józseftől _ _ _ _ _	102

DCCXXXVIII.

UKRÁNOK ÉS UKRÁNIA. — Polner Ödöntől _ _ _ _ _	129
A NÉPMESÉK EREDETKÉRDÉSÉHEZ. — Solymossy Sándortól _ _ _	153
MAGYAR ÉS NÉMET FILOZÓFIA. — Kibédi Varga Sándortól _ _ _	176
A KISEBBSÉGI LÉLEK. — Dékány Istvántól _ _ _ _ _	195
VILLETTE. (IV.) — Regény. — Brontë Charlotte után, angolból —	
Hevesi Sándortól _ _ _ _ _	221

CSINYTEVÉS. — Költemény. — Bárd Miklóstól	Lap 240
IRODALOM. — 1. <i>A magyar Proust.</i> — (Proust: <i>Swann és Bimbózó lányok árnyékában.</i> Gyergyai Albert fordításában.) — Szávai Nándortól.	
2. <i>A távoli Kelet világa.</i> — (Felvinczi Takács Zoltán: <i>Buddha útján a távoli Keleten.</i>) — Germanus Gyulától.	
3. <i>Sem Benelli új vigjátéka.</i> — (Sem Benelli: <i>L'elefante. Commedia in tre atti.</i>) — Révay Józseftől	245

DCCXXXIX.

A SZÁZÉVES «SZÓZAT» ÉS HATÁSA A KÜLFÖLDÖN. — Csekey Istvántól	257
MAGYAR-LENGYEL KÖZÖS PROBLÉMÁK. — Lukács Györgytől	284
A MAGYAR VÁROS ÉS A NOMÁD SZELLEM. — Jeszenszky Sándortól	297
RUBENS. — Farkas Zoltántól	314
VILLETTE. (V.) — Regény. — Brontë Charlotte után, angolból — Hevesi Sándortól	323
FINNUGOR NEMZETI HIMNUSZOK. — A finn, észt és lív himnusz — Runeberg, Janssen és Stalte után — Bán Aladártól	340
SZILÁDY ZOLTÁN «ZOOLOGIÁ»-JA. (I.) — Dudich Endrétől	344
SZEMLE. — Gróf Klebelsberg Kuno szobra előtt. — 1. <i>A szoborbizottság elnökének felavató beszéde.</i> — Kornis Gyulától.	
2. <i>Ünnepi beszéd.</i> — Gróf Teleki Páltól.	
3. <i>A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter beszéde.</i> — Hóman Bálinttól	357
IRODALOM. — 1. <i>Az asszimiláció a magyar irodalomban.</i> — (Farkas Gyula: <i>Az asszimiláció kora a magyar irodalomban.</i>) — Keményfy Jánostól.	
2. <i>Navratil Ákos Közgazdaságtana.</i> — (Dr. Navratil Ákos: <i>Közgazdaságtan.</i>) — M. zs-tól.	
3. <i>Erdélyi füzetek.</i> — (1. Siculus: <i>A romániai magyar kisebbség kulturális helyzete.</i> — 2. Révész Imre: <i>A reformáció az erdélyi oláhok között.</i> — 3. Darkó Jenő: <i>Népességi mozgalmak Erdélyben és környékén a középkorban.</i>) — Mester Miklóstól.	
4. <i>Háborúk a békében.</i> — (Incze Kálmán: <i>Háborúk a nagy háború után. A béke háborúi.</i>) — M.-től	367

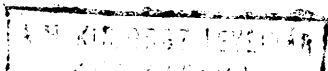
MÁTYÁS KIRÁLY, AZ IGAZSÁGOS.

— Beszéd a magyar Corvin-lánc és magyar Corvin-koszorú tulajdonosai testületének ünnepi estebédjén, 1939. február 24. —

Mátyás királyt, az Igazságost, aki világviszonylatban is a legkiválóbb uralkodók közé tartozik, nagy koncepcióra valló célkitűzései és iránytmutató cselekedetei miatt méltán megcsodálhatja a politikus, az államférfiú és a hadvezér; de megcsodálhatja a művész és tudós egyaránt, amint ennek a nagy király emlékét ébrentartó testületnek szokásos évi összejövetelein arra hivatott férfiak meggyőző argumentumokkal bizonyították.

Mint a jog szerény művelője, ezévi összejövetelünk alkalmából Mátyás király *igazságosságát* szeretném jogi szempontból illusztris testületünk előtt bizonyítani. Mert, ha a hollós király minden vonatkozásban igazságos volt is, igazságossága mégis inkább a jog terén bontakozott ki, nevezetesen a *törvényhozásban*, amely az embernek mint állampolgárnak életét szabályozza s amelynek lényegéhez tartozik az igazságosság, továbbá a *bíráskodásban*, amelyet a magyar ember nagyszerű jogérzekével igazságszolgáltatásnak nevez.

Az igazságos király, mint hat dekrétuma bizonyítja, a törvényhozásban és az igazságszolgáltatásban egyaránt azt az elvet követte, melyet a római jog ebben a klasszikus megfogalmazásban fejez ki: *neminem laedere; suum cuique tribuere*. Ehhez képest egyfelől iparkodott megszüntetni a visszaéléseket, másfelől pedig megadni Istennek, ami Istené, és az embernek, ami az emberé. Praegnánsan fejezi ki ezt VI. dekrétumának bevezető részében: Illő, — úgymond — hogy a királyok és fejedelmek, akik mennyei rendelésből a

legfőbb méltóság díszes helyét foglalják el, ne csak fegyverekkel, hanem törvényekkel is ékeskedjenek, és hogy alattvalóikat és birodalmuk gyeplőit inkább jó és állandó intézmények szigorával, semmint a korlátlan hatalom és kárhozatos visszaélés keménységével kormányozzák. Ezért . . . mindig szívünkön viseltük, hogy azokat a rendetlenségeket és végzetes visszaéléseket, melyek ebben az országban dicső király-elődeink idejében és a mi időnkben is eddigelé főképpen a törvényszékeken előfordultak, megszüntethessük és kiirthassuk és hogy olyan üdvös és állandó szabályokat és dekrétumokat alkothassunk, amelyeken világosan meglás-sék, hogy elsősorban Megváltónk dicséretére és dicsőségére, azután Önmagunk és egész országunk becsületére, üdvére, jólétére és nyugalomára alkotvák . . .»

I. Mátyás király jogi szempontból valóban megadta Istennek, ami Istené, mert az igazságnak megfelelően minden földi hatalom ősforrásának a mindeneket alkotó és fenntartó Istent ismerte el, mikor annak tudatában, hogy : «*Per Me reges regnant et legum conditores iusta decernunt*»,¹ keresztény királyelődei példájára mind a hat dekrétumában «Isten kegyelméből való király»-nak vallotta magát ; Tőle származtatta hatalmát ; az ő dicsőségére alkotta törvényeit. Mátyás azért volt igazságos, mert hitt az Istenben. A történelemből tudjuk, hogy, mikor a népek vezetői megtagadják az Istent, legott az igazságosság útjáról is letérnek. Már nem Istent, hanem a népet kezdik minden jog és hatalom forrásának hirdetni. A közhatalmat már nem Istentől, hanem a néptől veszik át. Igaz, hogy a nép rendszerint nem tud róla, abból pedig, hogy ő a legfőbb hatalom forrása, bizony nem sok haszna van neki, mert azok a vezetők, akik nem becsülték az Istent, nem szokták megbecsülni a népet sem, úgyhogy való igaz, amit a Bölcs kétezer esztendővel ezelőtt olyan lapidáris szavakkal fejezett ki : «*Cum impii sumpserint principatum, gemet populus*». ²

Az igazságos király Istenért megbecsülte annak egyházát is szolgálival, a papsággal együtt, és országában a

¹ Proverb., VIII. 15.

² Proverb., XXIX. 2.

keresztény felfogáshoz méltó helyet biztosított számukra. Elismeri és törvényében is kimondja, hogy a lelki és egyházi ügyek, mint a végrendelet, a házasság, a jegyajándék, a hamis eskü, a papi személyek ellen elkövetett tettelegesség, valamint azok fosztogatása, s általában minden nem profán természetű ügy,¹ nem a világi, hanem az egyházi törvényszék elé tartozik.² Azonban sürgeti, hogy az egyházi bírák ilyen ügyekben ne általános, hanem meghatározott személyekre vonatkozó idézéseket adjanak ki.³ Védelmébe veszi az Úr napját és a Mária-ünnepeket, amelyeken vásárokat tartani nem szabad;⁴ továbbá a templomokat és temetőket, amelyekbe betörni, vagy azokat megkárosítani szigorú büntetés terhe alatt tilos.⁵ Bizonyára kortársának, II. Pál pápának extravagansa nyomán⁶ gondoskodik róla, hogy az egyházi javak a világi és szerzetes papság kezén maradjanak,⁷ de az egyházi törvények szellemében tiltja a javadalom-halmazozást.⁸ Számos üdvös rendelkezést ad ki a dézsmára és egyéb egyházi szolgáltatásokra vonatkozóan is.⁹ Az egyházi személyek tetteleges bántalmazását vagy károsítását példásan bünteti,¹⁰ de ugyancsak II. Pál pápa példájára¹¹ ő is síkra száll a simonia-ízű kapzsóság ellen.¹² Mátyás kijelenti, hogy a kegyúri jog a királyra tartozik: azért a bánok és ispánok különös parancs (mandatum speciale) nélkül ne merjenek Isten egyházaiba s azok javaiba beleavatkozni.¹³ A királytól mint főkegyúrtól adott és azóta automaticé továbbsszálló ilyen mandatum speciale alapján magyarázható, hogy katolikus kultuszminisztereink az Ap. Szentszék tudtával és bele-

¹ Decr. II. art. 17; Decr. III. art. 17.

² Decr. I. art. 3.

³ Decr. V. art. 17.

⁴ Decr. II. art. 25.

⁵ Decr. I. art. 1; Decr. II. art. 28; Decr. III. art. 9; Decr. VI. art. 61.

⁶ c. un. (III. 4) in Extravag. com.

⁷ Decr. VI. art. 11.

⁸ Decr. III. art. 13.

⁹ Decr. II. art. 24; Decr. III. art. 3; Decr. IV. art. 15; Decr. V. art. 1—4, 8—13; Decr. VI. art. 40—45.

¹⁰ Decr. II. art. 28; Decr. III. art. 9.

¹¹ c. 2. (V. 1.) in Extravag. com.

¹² Decr. VI. art. 63.

¹³ Decr. VI. art. 37.

egyezésével olyan jogokat is gyakorolnak, amelyek nyilván a főkegyúr hatáskörébe tartoznak.

Azt mondhatná valaki, hogy — Szent István és Szent László királyainktól eltérően — Mátyás, aki a rinascimento közszellemének hatása alatt állott, magánéletével nem igazolta azt, hogy törvényeink eddig ismertetett rendelkezéseit a meggyőződéses hit és a hitnek megfelelő vallásosság sugalmazta, hogy tehát tisztán politikából rendelkezett úgy, ahogy rendelkezett. Lehet. De ha valóban így lett volna, akkor is Mátyás politikáját igen bölcs politikának kell mondanunk, mert a legnagyobb erőt : az egyháznak az egész világot átfogó erkölcsi erejét is a haza szolgálatába állította ; s ugyanakkor az egyház és a hívek javát is előmozdította. A lateráni egyezmény megkötésekor a hatalmas olasz nemzet genialis vezetőjéről is többen azt állították, hogy a reconciliazione-t nem vallásos meggyőződésből, hanem tisztán politikából tette lehetővé. Ha valóban csak politikából cselekedett volna is : másfél évtized megmutatta, hogy jó politika volt. Bárcsak minden ország sorsának intézői ezt a politikát követnék!

I. Mátyás, mint igazságos uralkodó, jogi szempontból az embernek is megadta, ami az emberé. Tudta, hogy az uralkodónak legfőbb kötelessége megadni a lehetőséget, hogy alattvalói földi boldogságukra törekedhessenek, s azt el is érhessék. Ezért erős országot akart, amelynek polgárai a biztonság tudatában békességben élhetnek és dolgozhatnak. Megszervezi tehát az első állandó hadsereget ; megvédi országát belső és külső ellenségtől ; hatalmát és tekintélyét pedig új hódításokkal gyarapítja. A központi hatalmat erősen kezében tartja, régi hagyományokra sokszor hivatkozik ; elődeinek törvényeit pedig megerősíti,¹ a diétát is szabályszerűen összehívja ;² mégis mindig az történik, amit ő akar, mert gondoskodik róla, hogy akaratát — alkotmányos módon — mindig keresztülvigye.

A személy és vagyon ellen irányuló visszaéléseket, akár hatósági, akár magánszemélyek részéről történjenek, törvényeivel és bírói úton iparkodik megszüntetni. Igazságossága

¹ Decr. I ; Decr. III.

² Decr. III. art. 1.

kivált ezen a téren válik közmondásszerűvé; mert, amint védtelen szegény embernek legjobban fáj a hatalmasok igazságtalansága, éppen úgy legnagyobb megnyugvást szerez neki a pártatlan bíró védelmet biztosító igazságossága. Azért Mátyás törvényei, nevezetesen a VI. dekrétum, leginkább az igazságszolgáltatást szabályozzák. Mátyás korában még a fejlett joggal rendelkező egyházban is néhány vonatkozó írott (tételes) törvényen kívül inkább csak a partikuláris jogszokások szerint igazodott az igazságszolgáltatás; ő VI. dekrétumával szinte úttörő munkát végzett: újjászervezi a királyi törvényszékeket és a megyei bíróságokat;¹ megállapítja ezek hatáskörét és körvonalazza a perrendtartást.² Ennek keretében biztosítja a fellebbezést; egyes ügyeket egészen a királyig lehet, vagy kell vinni.³ De a király sem akadályozhatja meg a per menetét,⁴ sőt az ország szokásai szerint fennálló törvényszékeknél biztosítja és meg is követeli.⁵ Védi a bírák személyét és becsületét,⁶ megállapítja azok esküszövegét.⁷ Kimondja a törvény előtti egyenlőséget: az igazságszolgáltatás mindenkinek egyforma mértékkel mér.⁸ Hangoztatja az egyéni felelősséget, vagyis, hogy az erkölcsileg beszámítható cselekedeteiért mindenki maga felelős, tehát pl. a fiút atyjának bünteteteiért és viszont sem személyében, sem birtokaira vagy egyéb dolgaira nézve elmarasztalni nem szabad;⁹ ezért az egyház részéről sem büntethető például az a földesúr, kinek parasztjai vagy jobbágysai nem fizették meg a dézsmát, kivéve, ha ennek maga a földesúr az oka.¹⁰ Mennyi méltánytalanság szünnék meg most is, ha a tulajdonoson nem hajtának be az adót, mikor a bérlő azt le nem rója, kivált, ha a bérlőt nem is a tulajdonos választotta ki. Végül Mátyás király biztosítja a bíró előtti valóságok szabadságát is. Ezért jogilag érvénytelennek jelenti

¹ Decr. VI. art. 1—4. 68.² Decr. VI. art. 5. seq.³ Decr. I. art. 1; Decr. II. art. 3.⁴ Decr. III. art. 12.⁵ Decr. III. art. 5; Decr. IV. art. 13.⁶ Decr. III. art. 14; Decr. VI. art. 54.⁷ Decr. VI. art. 73.⁸ Decr. II. art. 14; Decr. VI. art. 28., 72.⁹ Decr. VI. art. 56.¹⁰ Decr. V. art. 2.

ki az olyan vallomást, melyet valaki saját akarata ellen tett a bíró előtt.¹

Isten a nemzet nagyjait nemcsak azért adta, hogy őket magasztaljuk, vagy hogy velük dicsekedjünk, hanem elsősorban azért, hogy példájukat kövessük. Mátyást, az igazságot is akkor ünnepeljük helyesen, ha magán- és közéletünkben iparkodunk visszaállítani az igazság uralmát.

A Corvin-láncosok és koszorúsok egészségére és az igazság diadalát előmozdító tevékenységünk sikerére emelem poharam.

SERÉDI JUSZTINIÁN.

¹ Decr. III. art. 26.

LISZT FERENC ÉRZELMI ÉLETE.

Liszt Ferenc érzelmi élete színpompás, ragyogó fényességű festmény benyomását kelti lelkünkben. Tarka hangulatú színek, napsugár és árnyékfoltok, indulatos és szenvedélyes fényvillámok váltakoznak ezen a képen, amelynek minden színe és minden ragyogása egy forrásból táplálkozik s ez a fényforrás Liszt Ferenc egyénisége.

Lelki életének majdnem minden nyilvánulásában megtaláljuk az érzelmek egységesítő hatását. Lelki élményei, cselekedetei mind egy-egy hangulat, indulat, szenvedély körül csoportosulnak, úgyhogy ez érzelmek színfoltjaival megfesthetjük életének egész történetét.

Már gyermekkorában felébredt lelkében a zene szeretete és lázas, szinte szenvedélyes szorgalommal fogott hozzá a zongorázáshoz. Mikor aztán a fárasztó munka kimerítette testi-lelki erejét, szomorúság és vallásos rajongás fogta el, úgy hogy édesanyja gyakran sűrű könnyek között imádkozva találta. E lelki válság megszűntével újult lelkesedéssel látott neki a zenei tanulmányoknak. Sikerektől megsokszorozott erővel dolgozott, amikor ismét elfogta a vágy a magány, a visszavonulás, a benső lelki élet után és arra kérte atyját, engedje meg, hogy pap lehessen. Liszt Ádámnak sikerült fiát visszavezetni a művészethez, de további fejlődését nem sokáig láthatta, mert röviddel ezután meghalt. A haláleset mély fájdalomba döntötte az ifjú művészt, akit csak a megélhetés súlyos gondjai tudtak felrázni szomorúságából. El kellett tartania magát és édesanyját, dolgoznia, tanítania kellett. E kemény munkában töltött időknél ihletője volt az első, tiszta szerelem, amelyet Saint Cricq grófkisasszony ébresztett lelkében. Zongoraleckéket adott neki,

s a zene hangjain keresztül egy gyöngéd, mély érzésű lélek nyílt meg előtte, amely tiszta mélységével a határtalan boldogság mennyországába ragadta az érzékenylelkű ifjút. Sajnos, a boldogság órái nem sokáig tartottak, a büszke apa rövidesen tudtára adta Lisztnek, hogy leányát nem kívánja tovább taníttatni.

Lisztet a válás egészen lesujtotta. Ismét azzal a gondolattal foglalkozott, hogy papnak megy, és csak édesanyja s gyóntatója tanácsára állott el e szándékától. Ezután a csüggedés hosszú hónapjai következtek, amelyek lelkileg teljesen megbénították és testileg annyira legyöngítették, hogy már holt hire kelt. Mikor kissé magához tért fásultságából, ellenkező hangulat ragadta magával. A júliusi forradalom ágyúinak hangja mellett felébredt lelkében a dac a gőgös arisztokratától elszenvedett sérelem miatt, meg akarta mutatni, hogy azért is nagy emberré lesz. Olvasni kezdett, gyarapította ismereteit, filozófiával és politikával foglalkozott, majd a zenére vetette magát és kétségbeesett erővel dolgozott, hogy zongoratechnikáját tökéletessé tegye. De rövidesen jelentkezett egy újabb szenvedély, amely hosszabb időre lekötötte könnyen lángoló szívét. D'Agoult grófné volt e szenvedély tárgya, akit egész lelkével megszeretett. A boldog szerelem nagy mértékben fokozta Liszt munkakedvét. Ismét a nyilvánosság elé lépett és egymásután adta a nagysikerű hangversenyeket előbb Genfben, majd Franciaországban és Olaszországban. Velencében értesült a pesti nagy árvíz pusztításáról. Felébredt lelkében az elhagyott haza iránt a szeretet és sietett, hogy jótékony célú hangversenyek bevételével enyhítse az árvízkárosultak nyomorát. Hangversenyeinek sikerei mindinkább magával ragadták lelkét. Egész Európát bejárta és minden hangversenye diadal volt, amelyen a hallgatók ezreit nyűgözte le csodálatos művészetével.

Hangversenykörútja során elvetődött Oroszországba is és itt találkozott élete legnagyobb és legtartósabb szerelmével, Sayn-Wittgenstein hercegnével. A hercegasszony követte Weimarba, s ihletője volt gazdag zeneszerzői tevékenységének és annak a nagy küzdelemnek, amelyet a modern zene diadalra juttatása érdekében vívott.

A boldog szerelemtől, a művészet és Wagner iránt érzett szeretettől hajtott munkában eltelt weimari évek lázas ütemét ismét a csüggedés órái követték. Az új weimari nagyherceg meg nem értése, Wagnerrel való meghasonlása, majd szeretett fiának halála egészen összetörték a mestert. Életkedvét az a hír ébresztette fel ismét, hogy a pápa felbontja Wittgenstein hercegné házasságát, úgy hogy törvényes egybekelésüknek nem lesz többé akadálya. Mikor azonban Rómában megtudta, hogy öröme korai volt, a csüggedés ismét úrrá lett lelkén. A vallásban keresett vigasztalást. Elvonult a világtól, kolostorban lakott és az egyházi zenének szentelte minden idejét. Magányából fel-felrázták a nagyobb zenei események: megfordult Karlsruheban, Párizsban, hosszabb időt töltött Weimarban és Budapesten, de mindig visszatért Rómába. Itt érezte magát a legjobban, itt találta meg a válásosságának legmegfelelőbb környezetet. A válásosság egyébként élete végéig irányító érzelme maradt.

Lelkivilágának képe az érzelmek gazdag színpompáját mutatja. Életének bármely korszakát nézzük is, mindegyikben van egy uralkodó érzelem, amely irányítja és egységes színnel vonja be cselekedeteit. A jó festménynek van azonban egy bizonyos tónusa is, amelybe bele vannak ágyazva a helyi színek. Ezért Liszt érzelmi életének képét is csak akkor festhetjük meg, ha megadjuk a képnek ezt a tónusát, felkutatjuk érzelmeinek közös forrását, kimutatjuk, hogyan fakadnak abból hangulatai, indulatai, szenvedélyei. Az ember érzelmeinek forrása tulajdonképpen egyénisége, az egyes embert jellemző képességek, tulajdonságok összessége. Az egyéniségnek értelmi, érzelmi és akarati elemei vannak. E három elem olyan szoros kapcsolatban áll egymással, hogy az egyéniség érzelmi elemei nem is érthetők meg az értelmi és akarati képességek ismerete nélkül. Itt nem vállalkozhatunk arra, hogy Liszt egyéniségének sajátos vonásait egyenként felsoroljuk, mindössze arra szeretnénk rámutatni, hogy temperamentuma milyen viszonyban állott intelligenciájával és jellemével, illetőleg, hogy érzelmei miként érvényesültek értelmi és akarati képességeinek nyilvánulásaiban.

Intelligenciáját vizsgálva, szemünkbe ötlik nagy tudás-

vágya, amely már gyermekkorában feltűnt. A megerőltető zenei studiumok természetesen kissé hátravetették a többi tanulmányban, de amikor ennek tudatára ébredt, lázas szorgalommal igyekezett a hiányokat pótolni. Sokat olvasott, folytonosan gyarapította ismereteit, ami leveleiből eléggé kitűnik. Tekintélyes irodalmi működése is volt. Cikkei és tanulmányai több kötetet tesznek ki és ezekben a munkákban igen figyelemreméltó eszméket pendített meg. Nevezetesen *A jövő egyházi zenéjéről* írt tanulmánya, melyben kifejtette az ú. n. «humanisztikus zenére» vonatkozó elgondolását. Abból indult ki, hogy az Isten akarata a consensus gentium-ban nyilvánul. A nép az isteni akarat letéteményese, tehát a politikai és szociális cselekmények valahogyan istentiszteletnek is tekinthetők. A zenének ez istentisztelet szolgálatában kell állnia, egyfelől azért, mert egykor annak része volt és abból nőtt ki önálló művészetté, másfelől pedig azért, mert az embereket nagyon jól befolyásolja. A zene forrása Isten és a nép s így nem is kell a templomra szorítkoznia, hogy hivatásának megfeleljen. Lisztnek ebből az elgondolásából kitűnik, hogy nagy hatással volt rá a Saint Simon-isták pantheisztikus világfelfogása. A zene e magasrendű felfogásából vezette le Liszt, hogy a művészeknek, az istentisztelet e papjainak külön társadalmi állást kell biztosítani. Erről írt tanulmányában azt mondja: «Szép és dicső feladat lenne pontosan és részletesen meghatározni a zeneművészeknek szociális életünkben elfoglalt helyzetét, tárgyalni politikai, individuális, vallási viszonyait, leírni nyomorukat, erélyesen tiltakozni az ellen a nyomasztó igazságtalanság vagy szemérmetlen bornírtság ellen, amely a művészeket sérti, gyötri és legfeljebb annyira ereszkedik le, hogy őket mint a játékszert használja.»

Figyelemreméltók azok a cikkek, amelyeket a modern komponistákról, Berlioz-ról, Schumannról, Wagnerről, Chopin-ról stb. írt. Tollal is erőteljesen harcolt a programzene és az opera fejlődése, különösen a wagneri zenedráma érdekében. Értékes tanulmányt írt a vezénylesről és a jó bírálatról. Az előbbiben bámulatós éleslátással fejti ki a vezénylesnél szem előtt tartandó elveket, az utóbbiban pedig a pártatlan,

elfogulatlan és a komponista személyétől elvonatkoztatott, tisztán csak a művet néző kritikaért száll síkra.

Ebből a pár gondolatból is meggyőződhetünk arról, hogy Liszt kiváló értelmi képességekkel megáldott ember volt. Közelebről szemügyre véve írói munkásságát, észre kell vennünk azt is, hogy értelmi képességeinek e nyilvánulásain mindenütt áttör az érzelmi elem. Észrevehetjük ezt első sorban abból, hogy írásai mindig valamely érzelem szolgálatában állottak. Nem a gondolkodás öröme, nem az intellektuális gyönyörök indították írásra. A művészek társadalmi helyzetéről írt tanulmányát pl. minden bizonnyal a Saint Cricq gróftól szenvedett megaláztatás váltotta ki belőle, a Wagnerről, Chopinről, Schumann-ról, Berliozról írt munkáit a barátság ihlette, a vezénylésről és a helyes bírálatról pedig azért írt, hogy önmagát védelmezze a támadások ellen. Észrevehetjük továbbá az érzelmek hatását gondolkodása módjában is. Az érzelmek jellemző tulajdonsága, hogy egységalkotásra törekсенek. Egészen természetes tehát, hogy ha a mélyebb életproblémákról való gondolkozásunkat az érzelmek irányítják, akkor filozófiánk az egységet legjobban kiemelő rendszer felé fog hajlani. Innen van az, hogy Lisztre, aki különben rendkívül mélyen vallásos katolikus volt, nagy hatást gyakorolt a pantheizmus. Ez az egész világot egységbefoglaló és az istenséggel azonosító világnézet leginkább megfelel az érzelmek természetének, ezért majdnem minden művész-gondolkodó filozófiáját befolyásolja. Érzelmektől befolyásolt gondolkodása tette Lisztet nagy demokratává és a művészek társadalmi helyzetének védelmezőjévé is. Ezért nem bírta elviselni azokat a korlátokat, amelyeket a társadalmi osztálykülönbség állított a művészek elé. Szabadság kellett neki s mint egyik levelében írja, életének minden törekvése az ez után érzett vágyakozásából fakadt. Az érzelmek hatása nem hiányzott a programzenéről vallott felfogásából sem. Hiszen a programzene logikus folytatása volt a humanisztikus zene gondolatának, amely Lisztnél pantheisztikus világnézetének nyilvánulása volt. A humanisztikus zene megadja a lehetőséget, hogy politikai, vallásos, irodalmi, filozófiai, egyszóval nem zenei elemek kerül-

jenek a zenébe, s ezt már csak egy lépés választja el attól, hogy a zeneszerző szavakkal egészítse ki a hangok hatását, s egypár sorral megadja a mű szellemi vázlatát. Megvan végül a rokonság a humanisztikus zene és a wagneri zenedráma között is, hiszen a wagneri operák jellemző sajátysága a Gesamtkunst, a zeneművészet határainak kiterjesztése, a művészetek egyesítése felé való törekvés.

Liszt akaratí képeéseit leginkább abból a hatalmas munkából ismerhetjük meg, amelyet a modern zene érdekében fejtett ki. Reformálta a zongorajátszást és olyan iskolát teremtett, amelyet azóta sem sikerült felülmúlni. Amikor Párizsban meghallotta Paganinit, elhatározta, hogy ugyanazt fogja megvalósítani a zongoratechnikában, amit Paganini a hegedűjátékban elért. «Agyam és ujjaim úgy dolgoznak, — írja egy tanítványának — mint az elkárhozottak . . . négy-öt órát gyakorolok. Ó csak meg ne örüljek, ígérem, hogy mint művészt látsz viszont.» Energiájának, akaraterejének legszebb bizonyosságát weimari működése adja. Célul tűzte maga elé «az élő művészek részére érdemüknek megfelelő . . . polgárjogot biztosítani a művészet területén. Polgárjogot szüntelen száműzetési parancsok, örökös anathémák nélkül, amelyek őket, mint a régi mesterek ellenségeit, mint veszedelmes gyújtogatókat, mint olyanokat, akik a művészet hanyatlásában bűnösök, kiszolgáltatják a nép haragjának pusztán azért, mert másképen dolgoznak, mint a korábbi mesterek, és mert más úton törekedve az ideálok felé, szintén mesterekké lesznek.» Egész weimari működése alatt ezért harcolt: egymás után adatta és adta elő az akkor még be nem fogadott zeneszerzők műveit, a legerélyesebben és legmerészebben mégis Wagnert propagálta. Az egész közvélemény, a sajtó, a weimari polgárság, sőt maguk a zenekar tagjai is ellene voltak, Liszt kitartása azonban valamennyi fölött győzedelmeskedett. Mikor egy ízben esztelenségnek mondták a *Tannhäuser* előadatását, azt felelte: «Esel rechts, Esel links! Ich gehe meinen Weg.» — és kívívta a mű sikerét. Még sokkal nagyobbak voltak a *Lohengrin* előadatásának nehézségei. Wagnert ekkor már három okból is üldözték: mint forradalmárt, mint zenei újítót és mint

Meyerbeerre veszedelmes komponistát. És az üldözők mind Liszt ellen fordultak, aki annyira magáévá tette a wagneri operák sorsát, hogy egy alkalommal kijelentette, hogy azokkal áll vagy bukik ő maga is. Ezzel az eréllyel győznie kellett és győzött is. Betanította a vonakodó és kedvetlen zenekart, úgy, hogy lelkesedéssel játszottak, tanulmányt írt a wagneri operákról, amelyben olyan szakértelemmel és élelméljűséggel elemezte a wagneri alkotásokat, hogy e munkája valósággal korszakalkotó a zenei irodalomban. Sikerült is előadatnia a *Lohengrint*, sőt ráadásul Wagner-hetet is rendezett Weimarban. Ugyanezzel az eréllyel küzdött Weimaron kívül is a modern zenéért. A hangversenyek egész sorozatát vezényelte, hogy szóhoz juttassa a fiatal művészeket. S mikor végül a cselszövények miatt elkeseredve a további szerepléstől visszavonult, akkor is gondja volt rá, hogy a zenei életnek egy, a modern szerzők érdekét is figyelembevevő szerve alakuljon: az Általános Német Zeneegyesület.

Az érzelmek előtérbe nyomulását Liszt akarati nyilvánulásaiban is megfigyelhetjük. Annak a hatalmas akaratmunkának, amelyet Liszt a Paganini magaslatain járó zongoratechnika elsajátításáért kifejtett, háttere a Saint-Cricq gróftól szenvedett megaláztatás volt. Nem a tevékenység, az erő kifejtés öröme, hanem a lelkében fellángolt dac és az a vágy vezette, hogy megmutassa képességeit. Nagy részben befolyásolta a Paganini sikerei által felkorbácsolt önérzet is, amely megfeszített munkájának mozgatója volt. Igazolják ezt a feltevést Liszt következő szavai is: «Én is festő vagyok, kiáltotta Michelangelo, mikor először pillantott meg egy remekművet . . . Barátod, noha ma még senki és semmi, Paganini utolsó hangversenye óta nem szűnik meg ismételni a nagy ember szavait.»

Nem hiányzanak az érzelmi rugók Liszt életének küzdelmekben gazdag további korszakából sem. Weimari tartózkodása alatt nagyon is harcos életet élt. Az ember hajlandó volna azt hinni, hogy ekkor valóban örömét lelte a küzdelemben, az erő kifejtésben és ez volt erélyes magatartásának egyedüli magyarázata. Ha azonban mélyebbre tekintünk, először is ráakadunk arra a nagy barátságra, amely őt Wagner-

hez fűzte és amely valószínűleg jelentős indoka volt annak a hősiességnek, amellyel Wagner ellenségeivel szembe szállt. Ráakadunk azonban még egy körülményre, amely őt Weimarhoz fűzte és amely hosszas ott tartózkodásának magyarázatául szolgálhat. Erről maga Liszt ezt írja egy levelében: «Hogy Weimarban körülbelül tizenkét évet töltöttem, abban egy érzés támogatott, amelyet nemesnek mondhatok: egy asszony becsületét, méltóságát, nagy jellemét kellett oltalmaznom az aljas üldözések ellen». De megmutatkoznak az érzelmi elemek Liszt elhatározásának nemcsak indítékában, hanem azok sajátos természetében is. Valami lázas, viharos hevesség van bennük, úgyhogy inkább a szenvedély kitöréseinek, mint az akarati képességek jóleső, szükségszerű foglalkoztatásának tekinthetők. «Ő csak meg ne örüljek, ígérem, mint művészt látsz viszont», — írja idézett levelében. A szenvedélytelen akarást, valami nyugodt állandóság jellemzi, míg az érzelmeiktől űzött cselekvésnek crescendója és decrescendója van. Ez a fokozás és visszaesés nagyon szépen felismerhető Liszt akarásaiban. A zongoratanulásnak olyan erővel esett neki, hogy igen rövid idő alatt csodákat tudott felmutatni, de éppen úgy el is ment a kedve a játéktól és nem sokkal utóbb terhessé lett az számára. Ugyanígy volt a weimari korszakban is. A heves küzdelmeket elkedvetlenedés követte, ami azzal végződött, hogy visszavonult a nyilvánosságtól, majd végkép elhagyta Weimart.

Az eddig elmondottakból is látható, hogy Liszt egyéniségében az érzelmi elemek játszották a legfontosabb szerepet. Előtörtek különlegesen értelmi tevékenységeiben és akarásaiban is, a legszebben mégis zenéjében érvényesültek. A művészi tevékenység általában fejlett érzelmi világot kíván, Liszt művészetében azonban az érzelmelek egészen különös erővel nyilvánulnak. Egyik levelében írja: «Megszoktam, hogy a szívem mélyéből csak a zenében beszélek, amely mintegy az anyanyelvem.» Ez a nyelv valóban csodálatosan gazdag temperamentumról beszél. Zongorajátékáról Rellstab a következőket írja: «Játékának indulatai a szenvedélyesen feltornyosult lélek indulatai . . . művészi teljesítménye egyben bensőjének is ténye, nem különül el attól, hanem együtt

hat avval a lélekkel amelyből ered. Valósággal önkívületbe, örületbe ragadta a hallgatóságot zongorázásával. Bártfay László Pesten adott hangversenyéről e szavakkal emlékezik meg: «Oly érzelmi örvényt kevert fel játékaival s hangjai özönével, milyennek azon hős kebelében kell áradoznia, aki egy iszonyú csatát végez . . . Riadás, de irtóztató riadás tölté el a színházat. Azt lehetne várni, hogy az egész színház halomra törik a végtelen tombolástól.» A kritikák légióját lehetne idézni, amelyek mind elragadtatott hangon számolnak be játékában nyilvánult csodálatos temperamentumáról. A legérdekesebb talán mégis az, amit Clara Wieck írt róla naplójában: «Őt nem lehet összehasonlítani más művésszel... Rémületet és csodálatot kelt és a mellett végtelenül szeretetreméltó . . . Szenvedélye nem ismer határt. Néha sérti a szépérzékkel azzal, hogy széttépi a dallamot.» A rapszodiákból, amelyek rögtönzés-jellegűek, a legjobban láthatjuk Liszt zongorajátékának sajátságait. Ezek közé tartozott az, hogy a melódia vonalmenetét gyakran megszakította futamokkal, arpeggiókkal, harmónia-foltokkal. Ez játékának és művészetének túlzóan érzelmi beállítottságát jellemzi. Hiszen a melódia a zene rajza, tulajdonképpen az érzelmi elemet képviseli a zenében, szemben a harmóniával, a zene színeivel, amely az érzelemhez áll közelebb. Megfigyelhetjük ezt a cigányzenénél is, amely nyilvánvalóan nem támaszkodik értelmi elemekre. Itt is mindig a harmóniákon van a súly. Még egy közös vonása van Liszt játékának a cigányzenével és ez a rubato tempó. Ez sem más, mint a korlátokat lerombolni vágyó és egységesítésre törekvő érzelem előretörésének eredménye. Az erős érzelem nem bírja az egyenletes tempót, hanem gyorsítással és lassítással igyekszik összefoglalni a zenemű egyes részeit.

Ugyanezeket a tulajdonságokat, az érzelmi elemek ugyanezen előtérbe-nyomulását megtaláljuk Liszt szerzeményeiben is. Werfel mondja Verdiről szóló regényében, hogy Liszt minden szerzeményében legalább egy új harmóniát igyekezett adni. Ez a mondás találó Liszt egész szerzői működésére. Régen megállapították már a zenetudósok, hogy tulajdonképpen Liszt volt az, aki Wagnerre hatott és

nem fordítva. Wagner tőle tanulta azt a csodálatos harmonizálást, amellyel lázba hozta hallgatóságát. Wagner különben maga is elismerte, hogy sokat tanult Liszttől. Ezen a nyomon haladva érthetjük meg csak igazában Liszt zeneszerzeményeit s műveinek azt az állítólagos melódiaszegénységét és eredetiséghiányát, amelyet a hozzá nem értők oly gyakran vetnek a szemére. Liszt érzelmi beállítottságú ember volt. ezért nem is nagyon kereste a melódiákat. A szín, a harmónia volt az eleme, nem a melódia, a vonal. Festői volt a zenében. mint Rembrandt a festészetben. Egy kissé talán ellentmondóan hangzik, hogy az egyesítő hatásúnak ismert érzelm zenei kifejezésének a harmóniát mondják és nem a dallamot. holott úgy látszik, mintha az utóbbiban nagyobb egység volna. Az ellentmondás azonban eloszlik, ha meggondoljuk. hogy a dallam ad ugyan bizonyos összefüggést a kompozíciónak, miként a rajz a festménynek, de ez az összefüggés inkább logikainak tekinthető, értelemmel követhető kapcsolat. A legjobban jellemzi ezt a XV—XVI. század polifónikus zenéje, amely nagy mértékben agymunka volt s amelyet azért a hallgató nem is igen volt képes élvezni, csak az, aki előadta s így látta az egésznek szerkezetét. A harmonikus elem felfogása ezzel szemben egyáltalában nem igényel értelmi munkát s az egyes harmóniák belső rokonságukkal valóban biztosítják a kompozíció hangulategységét, sőt kifejezett egységet is teremtenek a zeneműben a tonalitás révén, ami nem más, mint széthúzott harmónia.

Megtaláljuk az érzelm kereteket robbantó szerepét a Liszt-szerzemények metrikus beosztásában is. Nem tekintve azokat a nagyon is gyakran előforduló részeket, ahol Liszt nem is ad taktusbeosztást, hanem az érzelm folyásának belső ritmusára bízva a kellő tagozást, megtaláljuk szerzeményeiben a metrum és a ritmus szétválását, amely teljes és kötetlen szabadságot biztosít a darabnak. Hivatkozhatunk még az érzelmi elemek megnyilvánulásának keresése során Liszt szerzeményeinek a tempójára is, amely, miként játékának jellemzésénél már kiemeltük, a legnagyobb mértékben a hangulat. az érzelm folyását követi. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az érzelmi elem túlsúlya jut kifejezésre

Liszt zenei formaalkotó, vagy, szinte azt is mondhatnók, formaromboló munkájában. Liszt teremtette meg a szimfonikus költemény zenei formáját. Ez a forma tulajdonképpen bizonyos visszahatás a szimfónia kötöttségével szemben, mert szigorú formai szabályai nincsenek. Még a szonátájában sem ragaszkodott Liszt a formai követelményekhez, úgy hogy ez a csodálatos mű, amelyet Schumannnak ajánlott, formailag nem is szonáta, csak annyiban az, hogy a legmélyebb emberi problémákat mozgatja.

Liszt vezényletében is az érzelemé a vezetős szerep, amely áttör a kereteken, keresi a nagyobb egységeket és ezzel eljut a kötött dirigálásból az ú. n. szabad vezényletűzéshez. A kötött dirigálás a tempó és taktusegységek megadását jelentette, amivel szemben a Liszt-teremtette szabad vezényletűzés nem éri be azzal, hogy kiveri a taktust, hanem követni igyekszik a mű drámai mozgását és gondolatmenetének ritmusát. Az egész vezényletűzés tehát kilép az eddigi keretből ; egy nagyobb egységeket összefogó, szabadabb és a mű érzelmi egységét jobban kidomborító művészi feladattá lesz, megfelelően az új zene természetének, amely Liszt szerint «a szubjektivitás különbségeit hozza kifejezésre, szemben a régi instrumentális zenével, amely egy részarányos terv szerint rendezett, köbmértékkel mérhető kockához hasonlítható.» Ebben a magasabb értelemben vett vezényletűzésben a karmester előtt egészen új feladatok bontakoztak ki. A tempón és a metrikus szerkezeten túlmenőleg a mű szellemi tartalmát kell a hallgató elé állítania. Ezt akarta Liszt kifejezésre juttatni, amikor a vezényletűzésről írt levelében ellenfele szemébe vágta : «Mi kormányosok vagyunk és nem evezőslegények.»

Liszt egyéniségének sajátosságát hatalmas, mindent áttörő temperamentuma adta meg, amely értelmi és akaratil életének nyilvánulásaira is rányomta bélyegét. Ez az erőteljes temperamentum mutatkozott Liszt önérzetében is. A gazdag érzelmi képességekkel megáldott emberek általában erősen foglalkoztatják az énukre, egyéniségükre vonatkozó érzelmek. Az ilyen emberek vagy túlbecsülik képességeiket s felfokozott önérzetük miatt nem találják meg méltó helyüket a társadalomban, vagy nagyon is kevésre értékelik

önmagukat és félénkek, visszahúzódók lesznek. Az alkotó munkának inkább az előbbi érzés kedvez, innen van az, hogy éppen a nagy művészek között annyi a túlzottan önérzetes ember.

Lisztről az éppen nem mondható, hogy saját nagyságától eltelt ember lett volna, de azért minden szava és tette szinte sugározta a fejedelmi önérzetet. Fennén hirdette, hogy annak, aki igazi zenész akar lenni, jelentős embernek is kell lennie, azt pedig, hogy ő igazi zenész, teljes mértékben át-érezte. Egyik levelében azt írja : «Otthon egész életünkön át tanulnunk kell. Ha azonban a hangversenyterembe lépünk, azt kell éreznünk, hogy . . . magasabban állunk, mint a közönség». Ez az érzés, amely szuggesztív erejének és zongorista sikereinek titka volt, sohasem hagyta el Lisztet. Bizonyítják ezt e büszke szavak : «Koncertem egészen rendkívüli volt, olyan, aminőt jelenleg egyedül én tudok adni Európában.»

Ugyanez az önbizalom adott erőt Lisztnek, hogy elviselje a zeneszerzői működése ellen intézett támadásokat. Itt, ahol önérzetének szuggesztív ereje nem érvényesülhetett olyan erővel, mint játékában, nem is tudott olyan meggyőző lenni s ezért közvetlen sikere nem igen volt. Mindamellettt teljes mértékben átérezte, milyen értéket jelentenek szerzeményei. Bizonyítja ezt az a levele, amelyet a weimari nagyhercegnek írt, amikor Dingelstedt cselszövényei miatt elhatározta lemondását : «Amit meg kell írnom, annak, remélem, sokkal tartósabb visszhangja lesz, mint amilyent színházaknál és hangversenyeken való személyes közreműködésemtől várhatnék. Ha tovább folytatnám hivatalos működésemet, azt adnám Önnek, Fenséges uram, amit semmiféle összeg nem fizethet meg : az időmet». Büszke, önérzetes lélek volt Liszt, aki a büszkeséget valósággal erénynek tekintette. Kitűnik ez következő soraiból is : «Bayle a büszkeséget egy helyen szent betegségnek mondja. De több az mint szent, isteni betegség az.»

Az önérzet, az önbizalom érzésében a legtisztábban mutatkozik az érzelmek egyesítő hatása. Ezek az érzelmek a szó legszorosabb értelmében összefoglalják a lélek életét, mert

annak majdnem minden nyilvánulásában kifejezésre jutnak. Végső sorban minden cselekedetünk az énnek, az én értékének és létjogosultságának állítása, tehát feltételezi az egyéniség értékére vonatkozó érzelmet, az önérzetet. De az én-érzés, amely ily módon valóban egységessé teszi a lelki élet képét, egyben el is zár a külső világtól, a többi embertől. Hiszen az egyéniség éppen azt jelenti, hogy olyan képességek és tulajdonságok birtokosai vagyunk, amelyek mindenki mástól megkülönböztetnek. A fokozott érzelmi élet és az én fokozott érzése tehát együtt jár a mindenki mástól való különbözés, a magányosság és elhagyottság érzésével. Az érzelmi beállítottságú emberek különösen sokat szenvednek azért, hogy be vannak zárva énük korlátaik közé és nem tudnak kilépni abból, nem tudnak beleolvadni a világba.

A magányosság és elhagyottság érzése állandó kísérője volt Lisztnek. Ismételten panaszkodott: «Egyedül vagyok és mindig egyedül voltam.» Az az ember, akit a tömegek hódolata és rajongása kísért minden lépésén, aki egyéni kiválóságával és szuggesztív erejével magához láncolt mindenkit, szomorúan ismeri be, hogy tulajdonképpen senki sem jutott el lelke mélyére, hogy felszabadította volna az egyedüllét rabságából. Legkitűnőbb szerzeményeiben mindig benne sír, benne remeg az egyedüllét szomorúsága és félelme. Az elhagyottságnak ez az érzése magyarázza meg azt is, hogy Lisztnek tulajdonképpen sohasem volt otthona. Egész élete rohanás volt egyik városból a másikba, társaságból társaságba, hangversenyről hangversenyre. Zongorázott, komponált, vezényelt, szalónokba járt, irodalmi tevékenységet folytatott, hangversenyeket szervezett, levelezést bonyolított le és mindezt olyan arányban, hogy három ember idejét is kitölthette volna. Ennek láttára valahogy úgy érzi az ember, hogy Liszt menekülni akart az egyedüllét elől, futni akart az elől a kínzó érzés elől, hogy magányosan kell szembe néznie a végtelennel.

Talán nem tévedünk, ha a magányosságnak, elzártságnak ebben az érzésében keressük minden abszolút értékű tevékenység gyökerét. Ez vezeti a gondolkozó embert, hogy kapcsolatot keressen a végtelennel, ez a moralistát, hogy

önmaga megtagadásával az egyetemes törvényeket szolgálja, és végül ez vezeti az érzelmek emberét, hogy odaadással, önátadással teremtsen meg az egységet maga és a külső világ között. Az érzelmi beállítottságú ember lelkében ez az elzárt-ság és egyedülállás váltja ki azokat az érzelmeket, amelyek a lelki élet legszebb nyilvánulásai: a szeretetet, annak végtelenül sok változatával. Aki szeret, annak a lelke túlárad, kilép saját keretéből és önmaga feláldozása, önnön értékeinek átadása révén egyesül szeretete tárgyával.

Liszt Ferenc élete ennek az önátadó és önfeláldozó szeretetnek felejtethetetlenül szép nyilvánulásait mutatja. Ilyen szeretet volt az, amellyel embertársai iránt viseltetett. Jótékony-sága valósággal legendás híré volt. Akárhová ment, először jótékony-célra hangversenyezett s csak ezután játszott a maga céljára. Ingyenesen tanított, még pedig nemcsak híres mester korában, amikor anyagi gondjai nem voltak, hanem Genfben is, amikor bizony rászorult volna arra, hogy minden eszközt megragadjon megélhetésének biztosítására. Egyáltalában — mint leánya írja — «mindenkinnek segítségére volt szóval és tettel» s mindezt azért, mert adni akart, mert ki akarta osztani lelke kincseit. Mint mondotta — az a szükséglet, hogy másoknak javára legyen, fiatal-kora óta nyílt sebe volt a lelkének, amely sohasem hegedt be.

Barátság-aiban is az odaadás vezette. Szóval és tettel, anyagiakkal és erkölcsi-ekkel támogatta barátait, akik iránti vonzalmát mindig áthatotta az önfeláldozás érzése, a saját érdekeinek háttérbe szorítása, az a szinte szenvedélyes vágy, hogy segítségükre legyen. Tele volt tűzzel és bátorsággal, ha barátairól volt szó. Berlioz, Chopin, Schumann neki köszönhetik nagy részben érvényesülésüket, arról pedig, amit Wagner érdekében tett, amit Wagner iránt érzett, külön hosszú tanulmányban kellene beszámolnunk. Legyen itt elég ez a pár sor Wagner egyik leveléből: «Ha le tudnám írni neked, milyen az a szeretet, amelyet irántad érzek! Nincs az a kín, de nincs az a gyönyörűség sem, amely ne vibrált volna ebben a szeretetben. Ma féltékenysé-g gyötör s félelem attól, ami a te sajátságos természet-edben tőlem idegen. Nyugtalanságot, aggodalmat érzek, sőt még kétke-dem is.

Majd megint olyan láng csap föl bennem, amely egy erdőt el tudna emészteni s ebben a tűzvészben minden elpusztul. Ezt a tüzet olyankor csak az örömkönnyek zápora tudja eloltani.»

Az önfeláldozás vágyából táplálkozott Liszt hazaszeretete is, amelynek sokszor és sokféle formában adta tanújelét. A hazaszeretet érzése akkor ébredt fel benne teljes erővel, amikor értesülést szerzett az 1838. évi árvíz pusztításáról: «Óh én távoli hazám, — írja — fájdalmas kiáltásod visszavitt hozzád s legbensőmben szinte szégyenkezve hajtom meg fejemet, hogy ily hosszú ideig megfeledkezhettem rólad.» Minden mást félretéve sietett, hogy jótékony célú hangversenyek bevételével segítsen bajba jutott honfitársain. Ettől kezdve számtalanszor adta tanújelét hozzánk tartozásának és annak, hogy a hazaszeretet lelki szükséglet számára. Az a sok hangverseny, amit magyar kulturális és hazafias célokra rendezett, mind erről beszél, de beszél róla ő maga is, aki fennn hangoztatta: «A most élő művészek közül én vagyok az egyedüli, aki joggal büszke a hazájára.» Művészi becsvágását is serkentette hazaszeretete. «Sarkcsillagom legyen, — mondja — hogy Magyarország majdan büszkén mutathasson rám». Fájt neki, hogy a magyar nyelvet nem beszélte tökéletesen, ezért kívánta, hogy legalább a fia tanuljon meg magyarul. És Dániel még kevéssel halála előtt is magyar verseket szavalt, hogy atyjának kedvében járjon. A hazaszeretet ki nem szakítható szerves része volt Liszt érzelmi világának, úgy hogy igaz meggyőződéssel mondhatta: «Szívvel, lélekkel e szeretett hazáé vagyok.»

Az egységet kereső érzelem legszebb nyilvánulása a művészet. A reprodukáló művész a közönségével keres kapcsolatot, annak érzelmeit kívánja a magáéval egyesíteni. Ez a magyarázata annak, hogy az előadó művész hozzá van kötve a közönséghez, szüksége van rá ahhoz, hogy játszani tudjon. Gyakran beszélnek ugyan kitűnő művészekről, akik csak maguknak játszanak, ezek azonban legtöbbször diletánsok, vérbeli előadó képtelen eljátszani, de még inkább képtelen megtanulni valamit, ha közönsége nincs. A hallgatók érzelmeivel való egyesülést keresi az interpretáló művész,

ez ad értelmet művészetének. Ez adja meg azt a meg nem határozható többletet, ami a nagy mesterek játékában van és amit nem lehet megtanulni, csak a dobogón megélni. Ez a legmagasabb rendű értelemben vett művészi átérzés tehát mindig a pillanat ihletéből fakad, úgyhogy még ugyanannak a műnek az ismételt előadásainál sem egyforma. Lisztről például azt mondják, hogy ahányszor eljátszott valamit, az annyiféle volt és megesett, hogy ugyanazt a darabot kétszer egymás után olyan különbözően játszotta, hogy alig lehetett ráismerni. Csodálatosképpen tudta megteremteni ez a titáni szellem a közönséggel való érzelmi kapcsolatot. Hatalmas sodrú érzelmeivel ellenállhatatlanul magával ragadta a hallgatóságot, amely szinte magánkívül ünnepelte. De ahol a kapcsolatot a közönséggel nem találta meg, ahol ellenszenvvel fogadták, ott bizony a nagy Liszt sem tudott játszani. Ez a magyarázata lipesei kudarcának, ahol a közönség a meg nem felelő hírverés miatt ellenséges indulattal fogadta. Együttérzés, rokonszenv kellett neki, hogy kinyíljék, hogy játszani tudjon, hogy lelkét ki tudja önteni, hogy szíve gazdagságát át tudja adni a hallgatóságnak. «A művészet — mondja — egy rokonszenven alapuló hatalom, amely közelebb hozza egymáshoz az embereket és egyesíti őket.»

Az énnnek ez a kiterjeszkedése, önmagából való kilépése, a kívül álló világgal való egyesülése még fokozottabb mértékben érvényesül az alkotó művész munkájában. Az alkotó művész azonban már nemcsak a közönség, nemcsak az őt körülvevő emberek érzésvilágát alakítja és fűzi egybe a magáéval, hanem beleviszi énjét az egész világba. Minden művészi alkotásnak két eleme van : az egyik egy külső hatás, kívülről jövő benyomás, a másik pedig az, amit a művész ehhez a saját lelkéből hozzáad. Ezt a két elemet egyesíti az érzelem a művészi alkotásban. Nem hiányzik ez a külső elem az abszolút zenéből sem, noha talán sokszor nem is tudjuk, hogy mi ihlette a zeneszerzőt. Szembeszökő azonban a külső benyomás szerepe a programzenében, amelynek egyik leglelkesebb híve éppen Liszt Ferenc volt. Az alkotás a művész érzelmi világának legteljesebb kiélése, olyan tevékenység, amelyről lelki életének megcsorbítása nélkül nem

tud lemondani. Ezért tűzte ki élete céljául Liszt a zeneszerzést, jóllehet a meg nem értés, az ellenséges hangulat, amellyel szerzeményeit fogadták, sok keserőséget okozott érzékenységének. De egyszer megízelve az alkotó munka gyönyörűségét, ahhoz képest minden mást jelentéktelennek talált. Nem kívánta többé a zongorista-sikereket sem, sőt gyűlölte azokat, mivel gátolták a zeneszerzéshez szükséges elmélyedésben. Ezért írja : «Csak lenne már vége egyszer a kínos zongoráskodásnak. Régesrég állatkínzássá lett az számomra.» Nem bánta a kudarckokat sem, el volt szánva, hogy nyugodtan és megrendülés nélkül viseli művei kudarcát, nem várt és nem kívánt semmit, csak hogy élete végéig egy helyen maradjon és dolgozhasson.

A művészetten kívül a szerelemben találta meg a felszabadulásnak, az érzelmi egyesülésnek azt a boldogságát, amelyet egész életében keresett. Szinte csodálatos az a tűz, az a lendület, amellyel ez a rendkívüli ember szeretni tudott. Egész életén át, késő öregségéig mindig volt valakije, akiért lángett, akiért kész lett volna mindenét feláldozni. De ez a nagy szerelmi vágyakozás nem volt pusztán érzékiség benne, amint azt némely életrajzírója feltüntetni szereti, hanem ugyanaz a vágy, amely művészetét is átjárta : szabadulni az én korlátaiktól, kilépni önmagából, odaadni a lelkét és annak mérhetetlen gazdagságát. Nem testi gyönyörűséget keresett tulajdonképpen, hanem lelki egyesülést ; valakit, aki képes befogadni egész belső életét, úgy hogy az már ne is két egymással rokonszenvező én legyen, hanem két testbe zárt egy lélek, amelynek minden gondolata, minden életnyilvánulása azonos. Ez a szenvedélyes vágy lüktet D'Agoult grófnéhoz írt levelében : «Lehelleted még az ajkamon volt és a szempillámon, szíved dobogása állandóan visszhangzott az enyém-ben és a végtelenig terjesztette azt a kettős életet, amelyet előttem feltártál, amelyet egymás előtt feltártunk.»

A teljes egység azonban nem valósulhat meg a földi életben, mert egyéniségünk nemcsak korlátja, hanem formája is létünknek. Az egyéniség teljes megszűnése, az én korlátainak teljes lerombolása tehát egyben a földi élet megszűnését is jelenti. Innen van az, hogy a szerelmesek, akik

egészen egygé akarnak lenni szerelmük tárgyával, határt nem ismerő vágyódásukban a hálált keresik. Liszt ennek az érzésnek sokszor adott kifejezést. Egész szerelmi levelezése, amelyet D'Agoult grófnéval folytatott, tele van a halál gondolatával. «Néha azt mondom magamban, hogy nincs más hátra, mint meghalni» — írja egy helyütt, másutt ismét : «Mindig egy gondolat van a szívemben : halál, halál. Mindig egy kép a lelkemben : halál, halál, csak egy reményem, egy vágyam : halál, halál, halál.» Lisztet egyébként a szerelmen kívül is sokat foglalkoztatta a halál gondolata, hiszen a lét elzártága fájt a lelkének mindig : «Fiatalkoromtól fogva — mondja — a hálált egyszerűbb dolognak tartom, mint az életet. Ha sokszor borzasztó szenvedések előzik is meg a hálált, az mégis csak megváltás a lét kényszerű jármától.»

«A lét rabigáját, — írja tovább — amely alatt állandóan vérzik a szívünk, csak a vallás tudja enyhíteni.» Ezzel a mondásával Liszt érzelmi életének leggazdagabb oldalát tárta fel. Mélyen vallásos, vallásosan rajongó lélek volt. A vallásosság tulajdonképpen nemcsak érzelmi élményekből áll, hanem vannak értelmi, sőt akarati elemei is. A vallás az egész embert annak minden képességével együtt egy célra irányítja, egy idea szolgálatába állítja. Az értelmet a dogmák által foglalkoztatja, ezekre vonatkozik a hit, amely egy fölöttünk álló hatalomnak elismerése. Ez az elismerés azonban megkívánja, hogy a fölöttünk álló hatalomnak alárendeljük magunkat, tehát, hogy akarati képességeinket is szolgálatába állítsuk abban a reményben, hogy ezáltal érdemeket leszünk bírására. Mert kell a vallásossághoz sok, sok szeretet is, amely áthidalja a mérhetetlen űrt, amely közöttünk és a legfőbb hatalom között van és egyesít Istennel. Így töltik be az isteni erények az ember lelkének egész életét és állítják annak minden képességét Isten szolgálatába. Vallásosság nincs hit nélkül, amint nincs reménytől vezetett erkölcsi élet és istenszeretés nélkül sem. Ámde az érzelmi, értelmi és akarati elemek a különböző emberek vallásosságában különböző mértékben vannak meg. Akadnak értelmi beállítottságú emberek, akiknek a vallásossága első sorban gazdag, mély hitéletben mutatkozik, akik hitükön hatalmas

bölcseleti rendszereket tudnak fölépíteni. Vannak ismét akarati beállítottságú emberek, akiknek vallásossága főleg az erkölcsösségben, az aszkézis hőstetteiben nyilvánul. És végül vannak érző emberek, akik a misztikus elragadtatásban keresik és találják a vallás értelmét.

Liszt Ferenc ebbe az utolsó csoportba tartozott. Mint a nagyon erős érzelmi életet élő embereket általában, őt is megzavarták egy kissé a vallás értelmi elemei. Idegenkedett a dogmáktól és fölöslegesnek érezte a külsőségeket. Azokat a hitkételyeket azonban, amelyek ebből a tisztán érzelmi élményeket kereső vallásosságból fakadtak, hamarosan legyőzte, mert megérezte, hogy az igazi vallásosság több ennél, érezte, hogy aki kizárólag az érzelmi élményeket keresi a vallásban, az végképpen elveszti azokat is, mert az Istennel való egyesülés boldogsága csak kísérője, jutalma az igazi vallásosságnak. Liszt szeretni akarta Istent, ezért hitt. Mint mondja: «Ha Isten létének minden metafizikai bizonyítékát semmisnek mondaná is a filozófia, egy megcáfолhatatlanul maradna akkor is: Isten létének elismerése sóhajainkkal, az a lelki szükséglet, amit utána érezünk, szívünk vágyakozása szeretete után. Ez elég nekem! Nem kívánok semmi többet, hogy életem végéig hívő maradjak.»

A vallásosság akarati elemei az erkölcsi életben nyilvánulnak. Sokat vitatott kérdés, hogy lehetséges-e erkölcs vallás nélkül, de nem igen vitatható az, hogy vallásosság erkölcs nélkül meg nem állhat. A vallás Isten mindenhatóságának elismerését és az iránta való szeretet gyakorlását jelenti, tehát nem képzelhető, hogy megbántuk azt, akit szeretünk, és akinek felettünk való teljes hatalmát elismerjük. Az természetesen lehetséges, hogy az akarat nem elég erős, hogy a vallásos érzés, az Isten iránti rajongás és az utána való vágyódás nagyobb, mint az, amit parancsainak teljesítésében tenni képesek vagyunk. Ez volt Liszt vallásosságának jellemzője. Naivság lenne ítéletet mondani Liszt erkölcsi életéről, hiszen a moralitás nem a külső cselekményekben van, hanem a lélek küzdelmeiben, ezekről pedig tudomásunk nem lehet; annyi azonban bizonyos, hogy aszkézis nagy tetteit nem igen találjuk meg Liszt élettörténetében. A maga

túlzóan érzelmekre beállított világnézetében úgy látta, hogy az erkölcsi élet is az érzelmek nyilvánulása csupán. Ezért mondja : «Tartós boldogság csak teljes és abszolút lemondás által lehetséges. Olyan által, aminőt a szentek gyakoroltak, aminőre csak a szeretet képes a legmagasabb ekstázis pillanataiban.» Az erkölcsi élet azonban nemcsak a boldog elragadtatás pillanataiból tevődik össze, az erkölcs nem kiterjeszkedése, kitágulása a léleknek, nem győzelem, hanem sajátmagunk megtagadása, önlegyőzés, szigorú, következetes akarárás az élet szürke mindennapiságában.

Liszt vallásosságában, miként egész lelki életében is, az érzelmi tényezők vitték a vezető szerepet. A vallásosság érzelmi tényezője pedig a misztikus élmény. Ebben mutatkozik legtisztábban az érzelem egységre irányuló, egységet teremtő természete, hiszen a misztikus élmény nem más, mint az Istennel való titokzatos egyesülés érzése. Ebben a csodálatos érzésben teljesen megszűnik, elenyészik az egyén és beleolvad a mindent teremtő és éltető Istenségbe. Nincs többé elzártság, nincsenek korlátok, amelyek fájdalmat okoznának : a lélek kiterjed, egyesül a végtelennel. Ez az ekstázis érzés volt Liszt vallásosságának lényege, ezért imádkozott minden nap : «*Fac me unum Tecum in perpetua claritate*». Ezért hajtotta lelkét Krisztus igájába és igyekezett alázattal teljesíteni, amit az ő egyháza szeretetből tennünk parancsol. Voltak kételyek Liszt hitében, lehettek nehézségek, fogyatkozások erkölcsi életében, de vallásos érzése sohasem fogyatkozott meg, ez vezette gyermekkorától haláláig. «Jézus Krisztus a kereszten, a sóvárgó vágyakozás a kereszttel, ez volt mindig az én valódi belső hivatásom — írja. — Remélem, hogy a szentek életét fogom élni és talán a martírok halálával halhatok meg. Sajnos, nem így történt, de azért — nem tekintve bűneimet és tévedéseimet, amelyekért őszinte bánatot és töredelmet érzek — soha sem vesztettem el szemem elől a kereszttel világosságát. Sőt sokszor ennek az isteni fénynek ragyogása egész lelkemet elárasztotta. Hálát mondok érte Istennek és lelkemmel a kereszthez, váltságunkhoz és legfőbb boldogságunkhoz ragaszkodva fogok meghalni.» És az Úr megadta szerető szolgájának ezt a kegyelmet.

Ragyogó fényű, színpompás festményt tanulmányoztunk. Megvizsgáltuk színeit, igyekeztünk megérteni azoknak belső rokonságát, harmóniáját és az egész kép színpompájának egységét. Azt mondják a lélekbúvárok, hogy a műalkotások élvezésénél a mű behatóbb tanulmányozása után megerősödve tér vissza az az egységes gyönyörérzés, amely az első pillanatban támadt lelkünkben. Azok után, amiket itt elmondottunk Liszt érzelmi életéről, reméljük, megerősödve tér majd vissza lelkünkbe az a büszke érzés, amely minden magyar embert elfog, ha ezt a nevet hallja : Liszt Ferenc.

TAKÁCS MENYHÉRT.

A FELOLVASÓ- ÉS SZAVALÓMŰVÉSZETRŐL.

(Tanulmány a magyar kiejtés, hangsúly és hanglejtés kellékeiről.)

I.

Tárgyam ugyanaz, amelyet Legouvé Ernő megrendelésre írt kis műve címlapján *L'art de la lecture*-nek, magyar fordítója pedig még kevésbbé találó, sőt megtévesztő kitéttel, az *olvasás* művészetének nevez. Írott művek élőszóbeli előadásának kellékeit és feltételeit szándékozom fejtegetni, s végül Legouvé túlságosan tágkörű és jobbára csak külsőségekre támaszkodó meghatározásával szemben iparkodom pontosabban megállapítani, lehet-e szó e tárgy körében egyáltalában művészetről, s ha igen, mennyiben.

Célszerűnek tartom ugyanis, hogy a mostani mozgalmas időkben, mikor irodalmunk remekművei felé sokszoros szeretettel kell visszafordulnunk, rátereljem a nagyközönség figyelmét e remekművek kellő tolmácsolásának fontosságára. Az utolsó évtizedek viharai, majd közömbössége, tespedése, annyira leszállították már, különösen a fővárosban, a szóbeli kifejezés mértékét, hogy előadóművészetünk a közönség ízlésére (és viszont) régóta nem volt már kellőképpen nevelő hatású. S mindnyájunkkal közös, egyedül elrabolhatatlan birtokunknak, a magyar nyelvnek magának is vannak olyan hagyományai, melyek ellen a kész szöveghez kötött előadó is vétkezhetik. Ezek közül egynehányra a maga helyén rá is mutatok, mert nemcsak elméleti céljaim vannak, hanem a gyakorlati célokat sem vetem meg.

Nem szándékozom tüzetesen kifejteni a beszéd *technikájához* tartozó összes kellékeket ; ezek csak elemi alapfeltételei minden élőszóbeli — nemcsak művészi — előadásnak. Raccsoló, selypítő, hadarásra vagy dadogásra, vagy (szükségtelenül) éneklő hanglejtésre hajlandó, vagy hibás lélekzetvé-

telő előadó természetesen nem számíthat semmiféle esztétikai hatásra. Csak arra akarok már a technikával kapcsolatban is rámutatni, hogy fővárosi beszédünkben az ízléstelenségnek legalább is ugyanannyi része van, mint a szigorúbb értelemben vett magyartalanságnak, — ámbár én a hagyományos magyar ízlés ellen elkövetett vétséget is bátran nevezném magyartalanságnak. Fővárosi színpadaink és társaságaink kiejtésének éppen legközönségesebb hibái ilyen, többnyire öntudatlanul (vagy éppen fáradságosan) eltanult divathóbortok. Ilyen az *s*-nek *h* felé hajló, 'selypes' kiejtése, mely úgy látszik, nem egyéb legnépszerűbb operette-primadonnánk szintén eltanult, de aztán rajtaragadt kiejtésének utánzásánál; ilyen az *l* hang *ly* felé hajló németes ejtése (*hall(j)atlan! dal(j)t*), melyet különösen az opera színpadán meg a rádióban hallhatunk; az *ly* hangnak tűrhetetlen pattogtatása főképpen a most nagyon felkapott *folyton* szóban, s az *oly, ily* fajta más, mindig hangsúlyos szavakban. Nem tudom, erdélyi, vagy német hatás-é, de elég gyakran hallható a magánhangzó-nyújtás is (*kóruút*) a folyékony mássalhangzók előtt.¹ Ezek a legelterjedtebb hibák azt a bizonyos éneklő kiejtést kivéve, mely természetesen még jobban bántja fülünket. De erről később. Most még csak a fáradt hangú, petyhüdt hangszalagú, már csak kiáltani tudó felolvasókat akarom figyelmeztetni, hogy gazdálkodjanak lélekzetükkel mondataik végéig, mert különben szavuk ott suttogásba fúl és érthetetlenné válik, különösen, ha az állítmány sikkad el ilymódon.

A nyelvjárások szerint való kiejtés dolga is rászorul némi tisztázásra. Költőink különböző vidékekről valók, s ha az irodalmi kiejtés fejlődése korában vagy még azelőtt írtak, valószínű, hogy a maguk nyelvjárása szerint olvasták is műveiket. Ezért rímelnék össze például a dunántúli Vörös-

¹ Legújabbban az Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny szerkesztője az *á* hang fővárosi kiejtésének «elnyomorodását, nyávogó hangoztatását» hibáztatja, melyet «nyilvánosan szereplő közéleti férfiak — s többek közt egy kedvelt színészünk is — terjesztenek.» A hiba szerinte abban áll, hogy az *á* hangot zártabban, hosszú közép *é*-nek ejtik, s pl. Esti Ujság helyett Ujseeget mondanak. Ha így van, ez is aligha egyéb divathóbortnál.

marty Mihál-nál *hely* és *kell*; *folyt* és *csatolt* (Szózat); *hold* és *mosolyg* (A magyar költő), *felett* és *helyett* (A hős sírja). De ebben a tekintetben fülünk most már nagyon érzékeny. Vörösmarty ilyen rímeiből most már asszonánc lesz, és már kisebb árnyalati különbségek is, pl. a magánhangzók megnyújtása vagy megrövidítése (*tüz*, *hus*, *sziv*, *ut*), vagy a rövid *a*-nak palócosan nyílt kiejtése (pl. Kozma Andoré, Mikszáth Kálmáné) zavaróan hatnak ránk mindenütt, ahol nem a jellemzés eszköze a nyelvjárásos kiejtés. De, akik mint ilyet alkalmazzák, pl. a színművészek s maguk a színi írók, azok meg használják helyesen, s ne vegyék könnyen a dolgukat, nehogy *gyerök* helyett *györeket* mondjanak, mint a *Bor* előadásában magam is hallottam. Ebben a tekintetben sokat vétkeztek régibb népszínműveinknek sokszor nem is vérbeli magyar komikusai, kik Gonosz Pistát vagy Peták káplárt többnyire valami képtelen dialektus- és jargonhabaréknnyelvvvel mutatták be a főváros közönségének. Egy nyelvjárási sajátság elterjedését látnám csak szívesen: a közép *ë* dunántúlias ejtését; de, aki gyermekkorában hozzá nem szokott, jobban teszi, ha ezt sem erőlteti, mert félő, hogy helytelenül vagy következetlenül használja.

A szabály tehát nagyjában ez: alkalmazkodjunk a magyar irodalmi köröknek és a magyar színpadnak az utolsó évtizedekben megformálódott kiejtéséhez, azonban gondosan óvakodva mindentől, amivel a legutolsó évtizedek gyanús befolyásai, divathóbortjai megfertőztették.

A szövegek tiszta kiejtéséről szólva, említek még egy olyan jelenséget, melyet minden fonetikai kézikönyv ismertet, de amelyről a szavalóiskolák, úgy látom, nem vesznek tudomást. Elemi tudnivaló ugyanis, hogy betű és hang nem mindegy, hogy a betűnek a kiejtésben nem mindig ugyanaz a hang felel meg, nemcsak olyan elmaradt helyesírású nyelvben, mint az angol vagy a francia, hanem a magyarban sem. A helyesírást nehéz megtanulni, de, aki egyszer megtanulta, iskolás pontoskodásból hajlandó természetellenes erőlködéssel, lehetőleg mindig egyformán ejteni a mássalhangzókat. Az elemi iskola ugyanis írásban és szóban rászoktatja a tanulót különösen a sorvégi szóelválasztások alkalmával a szótag-

határ olyan (etimológiai) jelölésére, mely *nem* felel meg a természetes kiejtésnek. *Aty-ja, any-ja, ad-ja, lát-ja, tart-sa, tet-szik* formában szótagoltatják a nyújtott ú. n. affrikáta hangokat ; így aztán ezeket némely felnőtt szavaló is így ejti, az operaénekesek pedig sokszor így énekelik. Ez csúnya hiba, csúnyább, mint ha viszont a magyar felolvasó pl. az olasz *Mascagni, sogno* szavakat magyaros affrikátának ejti (*Masz-kányi, szonnyó*) e. h. *Mászkánji, szonjo*.¹

Mármost : a szomszédos mássalhangzók hasonulása a a köznapikiejtésben gépiesen, önkénytelenül történik, s ilyenkor, mint láttuk, inkább a természetellenes pontoskodást kell kerülni. De az ünnepi beszédben, vagy versszavaláskor mégis kérdés lehet, vajjon, ha egyik mássalhangzó szóvégző, a másik szókezdő, mindig helyén való-e a hasonítás, úgy, mint egy szón belül (*szag-gat, at-hat, dop-tam, rák-tam, óf-ta* stb.)? Mert például ismeretes, hogy az irodalmi kiejtés nem tűri a zöngétlen szóvégzőnek a következő zöngéshez való hasonítását (*Itt van=id van, Vass megye*), a zöngés szóvégző azonban gyorsabb menetű beszédben egy szólamon belül zöngétlenné szokott válni. Így pl. a *Toldinak* mindjárt első versszakában is három esetben : *zölt hely, naty határ mezőben naty szénás szekerek*. De vajjon a *Szózatnak* ezen a helyén is : *léty hīve*? Nem árt felhívni erre a finomságra a hivatásos előadók figyelmét, mert a rádióban tett tapasztalataim szerint most ott tartunk, hogy egyfelől az a tudákos mesterkedés, másfelől azonban a lomposság (Horváth János jellemző szavával pacuhaság) kísért az előadók kiejtésében.

A szöveg hangjainak tiszta és helyes kiejtése azonban,

¹ Az affrikátákról a *Magyar Nyelv* folyóiratban lefolyt hosszú vita egyik hozzászólója sem emelte ki nézetem szerint eléggé, hogy ezekben a magyar hangokban a réshangot megelőző zárhang igazán «azonoshelyű» (homorgán), azaz artikulációja már az implózió-ban igazodik a következő réshangéhoz (A zár a rendesnél hátrább képződik a szájüregben. Érdekes, hogy pl. az olasz nyelvben is a zárhang utóbbi időben a *ce, ci*, kapcsolatban gyengülni kezd, sőt el is vész. *Sicília* kiejtése a mi volt olasz lektorunk szájában már *Szisília* volt! A franciában pedig már régen elveszett ilyenkor a zárhang. Így lett *Kaiszar*-ból *Keszar*-on és *Ceszar*-on át *Szészar*, és az angolban *Szísör*.)

ismétlem, csak technikai, könnyen megtanulható kellék és követelmény. Ennek, ha szervi hibája nincs, a kis gyermek, vagy a műveletlen ember is megfelelhet. A lelkes — bár még mindig nem művészi tolmácsolás kellékei és föltételei a szöveg értelmének számbavételével kezdődnek.

II.

Az értelmes előadás fő feltétele : a szövegnek egészben és részek szerint való mennél pontosabb megértése. Mennél műveltebb az előadó, mennél jobban ismeri az illető műfaj és szerző gondolatkörét, műformáit és stílusát, annál valószínűbb, hogy híven fogja mással is megértetni az illető művet. Az előadás szabályai itt régiiek és eléggé ismeretesek, csak az a kár, hogy nem minden előadó ismeri vagy tartja meg őket : hangnyomatékkal kell kiemelni a gondolat élét lakotó szókat, még pedig legerősebbel a legfontosabbat, gyengébbel a kevésbbé fontosakat ; az összetartozó szókat együtt kell olvasni, még pedig a magyarban egy hangsúllyal és egy lendülettel több, egy szólamba tartozó szót, — az össze nem tartozókat pedig szünettartással, vagy hanglejtéssel (többnyire hangleeresztéssel, de nem mindig!) vagy mind a kettővel el kell határolni egymástól. Ezeknek az elemi követelményeknek gondos megvalósításával a felolvasó a hallgató számára könnyebbé teszi a szöveg megértését, mint az olvasó számára volna, ki csak az írott szövegre van utalva, mely néha egyáltalában nem jelölheti másképp a nyomatékokat, mint legfellebb más betűfajjal, vagy ritkítással. Az előadásnak tehát itt fontos (bár nem művészi természetű) szerepe van. Értekezés-íróink — sőt sajnos, még szépíróink is — nem szoktak törődni azzal, hogy nem egészen azonosak az előadásra meg az olvasásra szánt szöveg kellékei. Felolvasásra szánt műveiket is gyakran nagy gondolatcsoportokra tagolják, azokon belül pedig mellékmondatokkal telezsúfolt körmondatokat szerkesztenek, melyekben a legvégére hagyják az egész gondolatot megértető csattanót, rendesen az állítmányt ; egyszerűen, előadás céljára is a németektől így elnevezett ‚papiros-stílusban‘ fogalmaznak, mely jó lehet, — sőt

bizonyos műfajokban egyedül jó — az idővel korlátlanul rendelkező, fontolgató, visszatekintgető olvasó számára, de elfárasztja a hallgatót, ki csak a fül gyorsan elröppenő és folyvást megújuló benyomásaira van utalva. Ha valakinek ilyen papirosterméket (pláne a másét!) kellene felolvasnia, jól vigyázzon kivált két, tudós társaságokban gyakran jelentkező hibára. A cél: a gondolatcsoportok és a gondolatmenet könnyű megértése. Óvakodjék tehát a hozzá nem értők úntig hallott tanácsának követésétől, hogy 'értelmes olvasás csak lassú lehet'. Nem mindig! Ellenkezőleg, a körmondatos stílus összetartozó részeit kellő hangsúlyozással, de *lehetőleg* gyorsan kell előadnia, mert különben szétmállik az egész periodus. S óvakodjék másodszor attól, hogy a kevésbbé fontos szólamokat vagy éppen egyes szókat túlságosan ne hangsúlyozza, — mint egyik boldogult történet-akadémikusunk szokta — mert így végképpen szétszaggatja a gondolatokat. Mi tagadás benne, megvan éppen a mi anyanyelvünknek a maga sok jelessége mellett az a már említett sajátsága, hogy a sokat emlegetett 'szóhangsúly'-t (ami a magyarban talán nincs is) szólamokon belül nem alkalmazza, hanem gyakran egész rakás szót egyetlenegy szólam- (vagy mondat)-hangsúly alatt kelepel végig. Ahol az érzelmek-okozta hanglejtés ezt az egyhangúságot nem enyhíti (tehát a higgadt, nem vitatkozó előadásban), ezen a nem változtatható, adott bajon csak az említett módon segíthet a magyar felolvasó.¹ És próba nélkül ne vállalkozzék különösen idegen szerző művének felolvasására, mert ez még annál is nehezebb feladat, mint zeneműveknek első látásra való (prima vista) tolmácsolása. Olyan embert, aki pláne idegen nyelven, de anyanyelvén is, képes volna erre, én még sohasem láttam; a rádió mindennap igazolja ezt a tapasztalatomat. A *hivatalos* felolvasók ugyanis ott nyilvánvaló módon próba nélkül olvassák fel az eléjük adott szövegeket.

A hangsúlyozandó szó eltalálására célszerű az előadónak

¹ Egyébiránt a német előadóknak is ugyanilyen tanácsokat ad már Lessing (*L.-s Werke*³ von F. Muncker, Stuttgart IX. 1893. 215 l. a *H. Dramaturgie* 8. darabjában.)

tudatában tartani azt, hogy minden hangnyomaték (kiemelés) mögött valami *ellentét* lappang, s tanácsos néha meg is keresni ezt az ellentétet. Ha ezt megtennék az előadók, akkor nem hibáznák el olyan gyakran például a *jelzős kitételek* hangsúlyát, úgy, ahogyan mostani recitátoraink minden lépten-nyomon szokták. Mikor hangsúlyos *csak* a jelző, mikor a jelzett szó is, még pedig a jelzőnél erősebb nyomatékkal? Galamb Sándor megfigyelése szerint ¹ Paulay színigazgatósága idején szabály volt mindig csak a jelző hangsúlyozása, újabban pedig divat a Nemzeti Színházban mindig *csak* a jelzett szó kiemelése. Természetesen mind a kettő hiba. Galamb Sándor azonban jobban kiemelhette volna, hogy a jelző nem mindig a fogalom körének megszorítására, vagy valami ellentétes tulajdonságnak kiemelésére való (406. l.), hanem sokszor a jelzett fogalom valamely állandó tulajdonságát nevezi meg szemléltető, képzeletmozdító cézzal, s hogy előbbi esetben a jelzett szó hangsúlytalan, csak a jelző hangsúlyos, utóbbi esetben azonban a jelzett szón van az erősebb hangnyomaték. Természetes, hogy ez utóbbi eset gyakrabban csak a költői nyelvben fordul elő; a *Toldi* I. énekében alig is van más, mert még a 'tikkadt szöcskenyájak' sem más szöcskenyájakkal ellentétben 'tikkadtak'. A rádióban is inkább az a hiba gyakori, hogy a jelzõt hangsúlyozzák a jelzett szó rovására, sokszor még maguk az előadás szerzői is! A jó hangsúlyozás természetesen a szöveg pontos megértésétől függ, azaz: az előadó értelmességétől, s hiba esetén vagy ennek fogyatékoságából, vagy pillanatnyi szórakozottságból (oda nem gondolásból) vagy — színészeknél — a szerep nem tudásából ered. Csak a sűgóra támaszkodva bizony bajos eltalálni a helyes hangsúlyozást!

Mennyi fínomsága van a magyar hangsúlyozásnak, elárulja az a sokféle hiba, melyet pl. Arany egyes kitételeinek olvasásában követnek el deákjaink. Hogy a *csak* szócska is lehet nemcsak megszorító értelmű, hanem kiemelő is, *egyre, folyvást*, vagy néha *egyszerre csak* jelentéssel, azt már

¹ A Szinnyei-emlékkötet (*M. Nyelv* 1927. XXIII. évf. 405—409. lapján.) *Valami a színészi hangsúlyról* című cikkében. Ő a hibázó színészeket — a legkiválóbbakat is — névszerint is említi.

nem érzik, és hangsúlytalanul, illetőleg az igét hangsúlyozva szavalják a *Toldi* következő kitételeit: *csak néz* (I. 5.); *csak kifordul körme* (V. 9.); *csak kiálták* (VI. 6.); *csak testvér marad* . . . VIII. 2. *csak lesték* a szolgák . . . VII. a végén) és a másik értelemmel: Egy helyütt a zsombék csak lesüpedt véle (V. 3.).

Értelmes olvasásról szólva, eddigi észrevételeink természetesen többnyire prózai szövegre vonatkoztak. De megvannak a maga nehézségei a költői szövegek szűkebb értelemben vett „szavalásának” is. Itt is legelső (bár nem művészi) kellék a szöveg pontos megértése. Ne gondoljuk, hogy hiszen anyanyelvünkről van szó, s így minden remekmű értelme csak úgy magától, fáradság nélkül, első pillanatra világos. Ellenkezőleg, nagyon sok költői szöveg megértéséhez iskolázottságra, azaz a kommentárok ismeretére, s ha ilyenek nincsenek, elmélyedő elemzésre van szüksége a mű előadójának. Ilyen tanulmányok teszik a lelkét minden igazi irodalmi tanításnak. Remekművek tolmácsolóján tehát jó tanácsokkal nem sokat lendítünk. Egyet mégis adok, Epicharmos görög költő-bölcseledő híres tanácsát: ne bízzék magában, gyanakodjék lehetőleg sokszor saját felfogásának helyességében, kivált éppen akkor, ha általánosan ismeretes, vagy már gyermekkorában is tudott költemény előadásáról van szó. Mert nincs nagyobb veszedelme a szövegek későbbi helyes felfogásának és interpretálásának is, mint a könyv nélkül való betanulás, ha felületes megértés mellett, talán még zsenge korban történt. Egy kisfiú-ismerősöm még tízéves korában is sós kezéről beszélt a *Szózatban*, s még akkor sem tudta, mit törtek össze voltaképpen *Hunyadnak karjai*, és hogy annak a (másik?) Hunyadinak mi baja lehetett abból, hogy az az *Ubrik a polcra ült*? Mért ült a polcra? És miféle polcra? Rossz fiú volt talán, vagy tán azonos azzal a szegény befalazott Ubrik Borbálával, akiről akkor sok beszéd esett, és aki nyilván ráért, hogy kínjában a polcra üljön.¹

¹ Hogy a legismeretesebb remekművekből idézzek még egy-néhány olyan sort, melyet *rendesen* rosszul értenek és rosszul szaval-

De félre a tréfával ilyen komoly tárgyban! Száz szónak is egy a vége: szavalónak, színésznek nem lehet elég mély az irodalmi műveltsége.

Vaskalapos beszéd! mondhatná erre valaki. «A költészet célja a gyönyörködtetés; a szavalóé is csak az! Nekem ugyan nem kell olyan költő, akinek megértéséhez kommentár van szükségem.» Quid illi facias? Hát folytassuk neki Horatiusszal: «Legyen kedved szerint, (iubeas miserum esse) ha neked úgy tetszik!» Hiszen igaz, most már akárhányszor se ritmus, se ütem, se mérték, se versszak, se rím nincs az ú. n. versekben, s így az előadás lomposága is stílusszerűvé lehet.

Azonban az is igaz, hogy igazi remekíróinknak még volt ritmusérzéke. Így aztán műveik előadásában újabb

nak, gondoljunk pl. a következő szöveghelyekre: a *Romlásnak indult* sorra, melyet megszólítás helyett sóhajtnak szavalnak; vagy Eötvösnél erre:

Ha visszatérek boldogulva, hon,
Hadd lássam népemet virányidon!

Itt hivatásos színésznő kapcsolta a *boldogulva* határozót a *visszatérek* (nem a *lássam*) állítmányhoz.

Pécsett fülemmel hallottam, hogy március 15-én doktorságra készülő egyetemi hallgató így értette és tagolta a *Talpra magyar* következő sorait a nyilvános ünnepségen:

Rabok voltunk mostanáig,
Kárhozottak; *ősapáink* stb.

(Valószínű, hogy ez az ünnepi szónok nem igen szívlelte meg Epi-
chamos tanácsát.)

Vajjon *Ha férfi, lelkedet* . . .-é a helyes tagolás, vagy *ha férfi-lelkedet*?

Vajjon Szép Ilonkának ez a sora:

A király jó felség érzetével
Környékeztén őt a hős apák

hogyan értendő? A király jó-e felség érzetével, vagy felsége érzetével környékezik a királyt (a vele megbékélt) hős apák?

Hosszú vita folyt a *Magyar Nyelv* folyóiratban egyik leghíresebb versünk (*Szeptember végén*) következő soráról:

Még ifju szivemben a lángsugarú nyár

nehézséget okoz verseik *ritmusos, ütemes, mértékes szerkezete*, illetőleg a ritmus befolyása a verssorok előadására.

Kivált időmértékes (antik vagy nyugati) formájú versekben, de többnyire a magyar (ütemes) sorokban is éppen nem közömbös követelmény a szótagmérték megtartása. A magánhangzók mértékét (hosszúságát vagy rövidségét) a szavalónak nincs joga nyelvjárása vagy tetszése szerint csereberélni. Egyik legszebb elbeszélő költeményünk szavalását így kezdte el — mindjárt az első sorban három prozódiai hibával — egyik ünnepelt művésznőnk :

Á vadász űl hosszú, méla lesben . . .

holott a sor trochaeus lejtésű, s a költeményben az első olyan sor, melyben a névelő után nem kell okvetetlenül megnyújtani a mássalhangzót, csak a 4. versszak 5. sora. (Természetesen ő a többit is rendesen elhibázta.)

Azóta több kiváló művészünk és szavalómesterünk nyil-

hogyan vajjon jelző-e az *ifju* (mely szót ráadásul mindenki ifjú-nak irt), vagy állítmány? Pedig ott van a névelő (*a nyár*), mely eldönthette volna a vitát Lehr felfogásának javára.

Százszámra szaporíthatnám a példát ; hiszen Lehr Albert magyarázatai nélkül egymagának Arany-nak is sok szöveghelyét még a legműveltebbek sem értenék. Sőt van Arany-nak egy helye, melyet még két olyan egyforma gondolkodású, képzettségű és korú tisztántúli magyar-írója sem ért egyformán, mint e sorok írója és Csengery János. Meg nem állhatom itt, hogy ne idézzem a *Pázmány lovagnak* ezt a helyét :

A nevét . . . azaz hogy . . . azt nem tudom éppen!

De talán megtelelem felséged körében.

Ez Cs. szerint így hangsúlyozandó (és természetesen színezendő is!) :

. . . azt nem tudom éppen!

(,minek is faggat felséged? az mellékes dolog!')

Szerintem ellenben így :

. . . azt nem tudom éppen!

(,hiszen éppen abban járok', ,hiszen, ha én azt tudnám . . .')

Ez idő szerint Csengery-nél nagyobb tekintély nincs ezen a téren. Lehr Albert elköltözött közülünk ; — ki döntheti el mármost a kérdést? Pedig a szavalónak szint kell vallania!

tan vitatta velem szemben, hogy igenis, a szavalónak joga van a szótagmérték megváltoztatására. Szerintem nincs. Én megbotránkozva hallottam a rádióban, hogy egyik leghíresebb színművészünk és akadémiai tanárunk a *Toldit* szavalva és helyett derűre-borúra *s-t* és fordítva *s* helyett *és-t* mondott, *kívül* helyett *kívül-t*, továbbá *közzétek-et*, *üressen-t* stb., és hogy a névelőt követő mássalhangzót ő sem nyújtotta meg, ahol a ritmus úgy kívánta volna. Hát bizony igaz, hogy a magyar prozódia nem olyan megállapodott, mint a klasszikus korbeli latinoké. Csak magában a *Szózatban* nagy lehet ebben a tekintetben a változatosság: *rendületlenül*, *širod*, *ek(k)ívül* (v. *ek(k)ívül*), *hosszú*, stb. A mértékes versköltőknek ez nagy kényelem; de a szavalóknak nagyon megnehezíti a dolgát. Nekik a *költőt* kell interpretálniok. Nem lehet mentségük, hogy hiszen a *kiadók* maguk sem ügyelnek a magánhangzók mértékére. Sajnos, ez is igaz; ebben a tekintetben is nagyon messze állunk a nyugati tudományos és módszeres szövegvizsgálat pontosságától. Legnagyobb kincsünknek, a minden magyar iskolában olvasott *Toldinak* két leghírnevesebb ismerője és kiadója Lehr Albert és Riedl Frigyes csak az I. énekben magában tizenhárom helyen más-más szöveget ad; az egyik így ír: *súlyos, tíz-tizenkét, szíve* (kétszer is), *jősz*, sőt: *elvonúl*; a másik: *sulyos, tíz, szíve, szívébe, jössz, elvonúlt* stb. Interpunciójuk sem egyezik egészen.¹ Pedig, úgy tudom, Arany műveinek kézirata is ránk maradt.

Azonban, ismétlem, lomposágra nincs mentség. A kiadó utóvégre ráfoghatalja a nyomdára a hibát; a szavaló ezt nem teheti. Aki képtelen pontosan megtanulni a szöveget, az ám olvassa fel figyelmeztetőjelekkel ellátott írásból vagy nyomtatásból, vagy: ne vállalkozzék nyilvános szavalásra.

De ez a követelmény, mivel csak egyes szavakra vonatkozik, jóakarattal könnyen teljesíthető. Nagyobb nehézséget okoznak a versbeli ritmus olyan követelményei, melyek

¹ Sőt Riedl kiadásában két egész versszak is össze van cserélve, a IV. ének 2. és 3. szaka. Hihetetlen, de igaz! (L. a Franklin-Társ. Magyar Remekírók sorozatában az Arany-kiadás III. kötetének (1893) 18. lapját. Endrődi *Szép Ilonkája* is (A m. költészet kincsesháza. Athenaeum. 1895. 1059. l.) tele van ékezethibával.

egy-egy több szóból álló szólamnak a ritmus hatása alatt megbontott *szórendjéhez* fűződnek.

Éppen legnagyobb költőink, Vörösmarty és Arany, kivált elbeszélő műveikben olyan egyéni művészettel, s a mellett olyan magyaros ritmusérzéssel alakítják a szórendet, olyan merészen alkalmazzák (mint az iskolai könyvek mondják) az *inverziókat* (a fordított szórendet)», hogy a ma élő nemzedék némely ilyen 'inverziós' sort már nem is igen tud helyes hangsúlyozással előadni. Miért? Mert megszokta, hogy a higgadt hangulatú magyar mondatban a főhangsúly — mint már Fogarasi éppen száz esztendővel ezelőtt «felfedezte» — rendesen az állítmányt (igét) közvetlenül megelőző-szóra (vagy helyesebben: szólamra) esik; az illető inverziós sorban ellenben a ritmus kedvéért nyomatéktalan, vagy kevésbé nyomatékos szók kerülhetnek a főhangsúlyos szó és az ige közé. Ha tehát ezeket mégis főhangsúllyal ejti a fogytékos ritmusérzékű előadó, ezzel meghamisítja nemcsak a ritmust, hanem — ami nagyobb baj — az értelmet is. Íme, néhány példa a két nagy költő inverziós soraiból, melyeket tapasztalásom szerint legtöbb előadó hajlandó hibásan olvasni. Rövidség okáért én nem jelzem a hibát, csak a helyes hangsúlyt jelölöm, még pedig a főhangsúlyt külön jellel, a mellékhangsúlyt csak más szókezdő betűfajttával.

Vörösmarty *Szép Ilonkájából* :

Győzelemből várják a királyt
A ki Bécset vivó haragában
Vérboszút a rossz szomszédon állt,

Vagy a *Hontalanból* :

Járatlan úton ki jár sz
S keblet viharra, vészre társz
Örömtől idegen :

(Ahol az *idegen* nem : *te, idegen*, hanem : *idegenül, idegenen.*)
Keblet társz egy egységes kifejezés! Más volna : *kebledet viharra vészre kitárod* ; így nem volna inverzió!

A *Szózatban* magában is vannak ilyen kényes helyek, melyeket nem egyformán hangsúlyoz mindenki :

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt

(Vagy talán : *Apáid vére folyt* ; de én amúgy hangsúlyoznám.)

Ez, melyhez **minden szent** nevet
Egy ezredév **csatolt**.

Hol a főhangsúly? Ha a *csatolt* = *hozzácsatolt*, akkor a *minden* szón, és a *csatolt* is erősen hangsúlyos! (De itt talán mégis jobb az *ezredév*-re tenni a főhangsúlyt, s ez esetben a *csatolt* hangsúlytalan.)

A ritmus-okozta inverziók nagymestere azonban Arany János. A *Toldiban* még csak itt-ott jelentkeznek ; akkor is csak ilyenféle kérdésben :

Udvaromba *miért* soha nem vezetted? (VIII. 3.)

Toldi estéjében :

*Száz*szor a leányt ők nevezik *biró*vá (II. 13.)
Mért fel nem *födöz*te a *királynak* *magát*? (III. 42.)

Annál gyakoribbak azonban *Buda halálában* és *Toldi szerelmében*. Itt már nyilvánvaló az is, hogy a szórendváltozást a choriambus (längedező) «láb» okozza, mert Lehr kimutatta, hogy Arany igen sokszor *utólagos* javításképen alkalmazta ezt a «láb»-at, még olyankor is, ha két ütem közt oszlott meg.¹ Íme néhány példa! (Csak a főhangsúlyt jelöltem!) *Buda halálából* :

- IX. 35. *Sár*kam alá én a nemzeteket *háj*tom.
IX. 51. Poharukban *vér*ré a lakoma *vál*jon.
XI. 100. Min | denki *ör*öm | mel ezt az *igét* *háll*á.
IV. 31. Igy a király *nap*ról *sergét* *töri* *nap*ra.
IX. 58. *Öt*t | járni Budá | né *talált* ez időben.
IX. 73. Ezt | mondva, *ölé* | be fiát emelinté.

És, amely sort mindenki ismer, de rendesen rosszul olvas :

1. 1. *Én* ez avart *járt*am, *tünődve* megálltam...

¹ Ezért találtak némelyek (Gábor Ignác, 1911) Arany alexandrinusaiban 'ütemelőző' tagot (Auftakt) a choriambus előtt ; s ezért tettem én idézőjelbe a «láb» terminust, melynek magyar nemzeti versben semmi értelme sincs. Arany choriambusa legtöbbször egyáltalában nem 'tagolja' a verset ; *nem ütemalkotó* mindig, például a fenn közölt példák közül is háromban!

Toldi szerelméből:

- IX. 78. Űtni a lovakat kezdik előbb, ǘerni
 V. 101. ǘért foga a nőnek serkeszte legottan.
 XII. 26. ǘen | gés az öreg | föld tetemeit ǘázza.
 II. 61. ǘessziről az édes méregitalt ǘnyelte.
 IV. 91. ǘága piaczán ezt a hősfi ǘabolta.

Ezekben a példákban tehát a ritmus meg nem érzése (és vele az inverzióé) okozhat bajt a hangsúlyozásban.

Lehetséges azonban a fordított hiba is. Ugyanis a ritmus a maga érvényre jutni kívánó lebegésével veszélyeztetheti a gondolatbeli hangsúly elhelyezését. Mértékes versekben az ú. n. ictus (az erős taktusrésznek, arsisnak nyomatéka), ütemes versekben az ütem első szótagja viseli a *vershangsúlyt*. Gyermekek tudvalevőleg skandálva „mondják fel” a verseket, de néha a felnőtteket is megzavarhatja a vershangsúly a szöveg helyes megértésében és előadásában. A *Tetemre hívásban* pl. valószínűleg ezért szavalja ezt a két helyet majdnem mindenki rosszul: „*Hátha az anyja, szép huga már ǘmost jőne*” . . . (A ritmus szerint *ǘármost*, és rendszeren így szavalják.) És: „*ki csak úgy játszott a legénynyel*” (a ritmus szerint rosszul: „*ki csak ǘgy játszott . . .*”).

De viszont, Aranynál is, kivált a balladákban, van elég sor, melynek a végén a ritmus szünetet követel, a rím is elhatárolja a sort, a gondolatban pedig nincs megszakítás:

Vérben, amint volt, nap nap után
 Hever egyszerű ravatalán.

Hangsúlyozzuk-e itt a *hever* szót, vagy sem? Ez esetben egy kis szünet is szükséges az *után* mögé. Mikor engedhet a szavaló értelembeli szükség *nélkül* is a ritmusnak, és mely határig? — ezt csak esetről-esetre lehet eldönteni. Bizonyos műfajokban, bizonyos hangulat mellett engednie kell: azonban *sohasem* a vershangsúlynak (az ictusnak), hanem csak a ritmikus tagolódásnak, s annak is inkább csak ott, ahol rím fejezi be a ritmikus szólamot (verssort, vagy Aranynál néha a félsort is).

A hangsúlyozás tárgyalásával kapcsolatban említtem meg Arany verselésének azt a különös és jellemző alakzatát,

melyet a régi költők és Vörösmarty után ő alkalmazott leg-tudatosabb művészettel és leggyakrabban, s melyet nagy-tekintélyű irodalomtudósunk, Horváth János, ki ezt az alak-zatot minden lehetséges szempontból meg is magyarázta, szerencsés műszóval *közölésnek* nevezett el. Említem pedig azért, mert élőszóval való előadásuk a tagolásukkal össze-függő hangsúlyozás miatt többnyire nem könnyű, annyira nem, hogy egyes esetekben vitára is alkalmat szolgáltatott a szakemberek közt.

Jaj! *betelik*, mondá, *íme már betelnek* —
Népe jövődöi *számlálva* *Ételnek*. (B. H. XII. 74.)

Új állítmány-e a *„számlálva“* (vannak) és rezignációs sóhaj-tás-e a második sor, vagy csak a *„betelnek“* állítmány hatá-rozója a *„számlálva“* igenév? Lehr Albert emígy értette; ezt vitatta Kardos Alberttel szemben. A szavalónak szint kell vallania. Az utóbbi esetben nem volna *„közölés“*, de a gon-dolatjel, mely Arany kéziratában is megvan, s az a tény, hogy a *„számlálva“* a költő utólagos javítása (*„haragos“* helyett) mintha ez esetben Lehr ellenfelének adna igazat. E szerint a *„Népe“* szó erős hangsúllyal (szólamkezdőnek) ejtendő. Vegyük észre a choriambusos kezdetet is mind a két sorban!

A gondolatjel szerepét megvilágítják a következő példák, melyekben a két sor szerkezetileg laza összefüggése valóság-gal ú. n. anakoluthonná, szerkezetváltoztatássá fejlődött:

Nem mondom, *öcséd* is *gonosz* akarattal —
De bizony *rád* nő, ha *gyengének* tapasztal. (B. H. II. 40.)

Vagy ez:

Örölsz, hogy ez osztály *átyafi* *jóságból* —
Né hidd! mivel esett *hülye* *gyarlóságból*. (B. H. II. 28.)

Idézek egy-két példát a közölésnek legegyszerűbb for-májára is, annak éreztetésére, hogy a két sor közös elemét, mely a második sor elején szokott lenni, nem szabad a szavalónak az első sor végéhez (azzal egy szólamba) vonnia, hanem erős új hangsúllyal kell kezdenie a második sort:

Meg | döbbene *Tor* | da, *hanem* aztán *másra*,
For | dultak az el | mék *vidor* *áldomásra*. (B. H. I. 38.)

Ilyen sorpárnak mására már Vörösmartynál is van példa ; ott sem szabad a közös állítmányt az első sorral egy szólam-ban ejteni. Így nem is volna „közölés” ; de természetes, a járatlan szavaló éppen ezért hajlandó a ritmustalan hibás előadásra. Íme (*Szép Ilonka*, I. 4.) :

Ő a lányért. lány a pillangóért.
Versenyeznek tündér kedvtelésért.

(Vegyük észre, hogy Vörösmarty ilyenkor is ragaszkodik az idegen (trochaeus) mértékhez, Arany alexandrinusaiban ellenben mind a két közölt példában megint choriambus van, ámbár nem ütemalkotó elhelyezéssel.)

Aranynál egyetlen sorban is lehet közlés :

Vissza megint nyíltaj, s veri fénylő kőpja (B. II. VIII. 37.)

ahol a vesszőn kívül a s kötőszó is tagolja a sort. Vagy éppen-séggel ebben :

De találtam nagyak, Ételét nemesnek (B. H. IX. 47.)

ahol igazán csak a vessző elhelyezése árulja el a közölést, és csak az figyelmeztet a helyes hangsúlyozásra, mely ellen a szavalónak vétenie nem szabad!

Ennyit az értelmes előadás követelményeiről. Teljesítésükhöz, ismétlem, mennél mélyebb irodalmi műveltségre van első sorban szükség. Azonkívül természetesen nagy gyakorlatra is. De azt talán nem is kell kiemelni, hogy az eddig felsorolt kellékekben a művészi elemnek nyoma sincs. Még a gondolatnak a ritmussal való megegyeztetéséhez is elég a helyes nyelvérzék és némi zenei hallás, — ámbár a ritmussal kapcsolatban már hanglejtés és vele a hangulat is szerepelni kezd, mint tényező, s a hangulatokkal való operálás már közeledik a művészet határaihoz.

III.

Az előadásnak a kellékek természete szerint való tagolása a gyakorlatban természetesen csak az előadásra készüléskor idején (tehát pl. az iskolában is) érvényesülhet, s itt nem is képzelhető más eljárás. Magában az előadásban — kivéve

a leghiggadtabb prózai műveket — a hangszervek értelmes működése sohasem elegendő ; a költő lelkének *alaphangulatát* a fantázia segítségével átérző, *érzelmei* minden hullámzásához alkalmazkodó s mindezeket híven feltüntető és átérettető *kedély* nélkül nincs művészi előadás, nincs művészi hatás. Kivált a szónoki prózában (az antik világban a történetiben is) és a költészetnek majdnem összes műfajaiban mind a szerzőben, mind az előadóban a léleknek ez a fantáziától támogatott kedélyi, érzelmi része a főtényező: ez teremtetni (produkáltatja) a költővel, ez tolmácsoltatja (reprodukáltatja) az előadóval a remekműveket, szövetségben az értelemmel — és még valami titokszerű tehetséggel, mely már igazán művészi természetűnek látszik s melyet ebben az elmélkedésünkben is kutatunk.

Előbb azonban feleljünk arra a kérdésre: miképen nyilvánul az érzelmesség az előadó beszédében? Csak beszédében, mert ez a közös eszköze minden tolmácsolóművésznek, színésznek és szavalónak egyaránt.

Az érzelmes előadás főeszköze nem a hang erősítésében nyilatkozó hangsúly, hanem a hang emelkedésében és leszál-
lásában, tehát a hangfok váltakozásában nyilvánuló *hanglejtés*.¹ A hangsúllyal párosulhat ugyan a hangmagasság vál-

¹ A hangsúly (hangerő) és a hanglejtés (hangfokmódosulás) különböző beszédbeli szerepét a külföldön sem éppen régen hangoztatják a lélektani és kísérleti alapon álló újabb kutatók. Az ó-korban a retorika elméletét megalapító görögök és utánok a rómaiak a kétféle jelenségre egyformán használták a görögök a *prosodia*, a latinok az *accentus* műszavakat, ámbár a görög szakírók is, a rómaiak is már nagyon finom megfigyeléseket tettek az érzelmes (lelkes) előadásra vonatkozólag. «Omnes motus animi suum quemdam a natura habent voltum et sonum et gestum ; . . . omnes voces hominis ut nervi in fidibus ita sonant, ut a motu animi sunt pulsae . . . Nam voces ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant : acuta, gravis, cita, tarda, magna, parva. Aliud vocis genus iracundia sibi sumit, aliud miseratio ac moeror, aliud metus, aliud vis, aliud voluptas, aliud molestia» Cicero ezekben a soraiban (*De oratore* III. c. 57—59.) még a *vocis genus* kitévelt is használja, ismeri, sőt részletezi az előadás érzelmi hátterét, csak éppen a hangerő és hangfok közt nem tesz még különbséget.

Nálunk Gombocz Zoltán és Tolnai Vilmos hangoztatták először

tozása is, de a hanglejtés nemcsak a hangsúlyos szavakon érvényesül, hanem a beszédnek minden ízén, mindenféle szaván, és a szavaknak nem csupán első szótagján. Alig képzelhető annyira nyugodt lelkiállapot, mely mellett beszédünk teljesen ment lehetne ettől a többé-kevésbbé dallamos, hullámzó hanghordozástól. Mindenféle érzelemnek van ilyen dallama (melódiája), mely a rokon érzéseknél hasonlíthat is egymáshoz, de teljesen mégsem azonos; mert a hanglejtéssel együtt jár az érzelmek kifejezésében egy másik beszédbeli tényező: a hang színezete, árnyékolása. Természetesen esztétikai nyelvünk cserbenhagy bennünket, ha ezeket a jelenségeket meg akarjuk határozni, vagy éppen-séggel nevükön nevezni; rendesen a képes beszéd segítségéhez kell fordulnunk. Mi hát a beszédbeli hangszín, ezt másképp megmagyarázni nem tudom, mint éppen a hangnak az érzelmek hatása szerint való módosulása, úgy látszik, fiziológiai (testi) tényezők közvetítésével is. Nem becsmérlendők azok az eszközök sem, melyekkel hangterjedelem dolgában látta el a természet az embert. Tapasztalat szerint egy oktávás hangterjedelem még alig elégséges hatásos szavalásra. A színezés változatosságának pedig nincs határa. Az emberi beszédszerv e tekintetben csodákat művelhet. Milyen összefüggésben van ez a csodálatos árnyalóképeség az érzelmek-

---

a két előadásbeli eszköz különbségét, előbbi az *Urania* folyóiratban még 1907-ben és máshol többször, Tolnai kivált a *Magyar Nyelv* folyóiratban (XI. évf. 1915) közzétett rendkívül becses értekezésében, melyben kottára szedve ismerteti a magyar hanglejtés legfontosabb módjait. Ő hívta fel a figyelmet arra is, hogy a hangsúly és hanglejtés lelki háttére közt lévő alapvető különbséget nálunk már 1861-ben felismerte Mátray Gábor (*Szavalattanában*), és a *hanglejtés* (hangváltás, modulatio) terminust is ő használta először. És bizony kár, hogy egészen Gombocz Zoltánig és Tolnai Vilmosig ismét feledésbe ment a nagyjelentőségű különbségtétel, mert Mátray után is a hanglejtés mint hangsúly szerepel a későbbi szakíróknál is. Legújabb időben aztán Csüry Bálint (1925) Tolnai nyomán közvetlen megfigyelésekkel, Hegedüs Lajos (1930) Gombocz nyomán kísérleti úton is iparkodtak megállapítani és ábrázolni, amaz egy nyelvjárásnak, emez az irodalmi kiejtésnek az érzések szerint módosuló hanglejtését.

kel, miért más pl. a harag melódiája, ha mint szitkozódás, miért más, ha mint fenyegetés nyilvánul: ennél a kérdésnél most még véget ér az emberi tudomány.

De maga a jelenség megvan, és észlelhető, tapasztalható. Fülünk e tekintetben olyan kényes, hogy a közönséges hétköznapi életben is megérzi a különbséget azok közt a hanglejtések közt, melyek az egyes nemzeti és társadalmi közösségekben megrögződött hangulatok kifejezései, és ezek közül a saját természetünknek és ízlésünknek meg nem felelőket idegenkedéssel fogadja. Elég sokan érezzük ezt az idegenkedést már évtizedek óta kivált a fővárosi beszéd hallásakor, melynek dallamát azért találjuk idegenszerűnek, hamisnak, mert nem látjuk megokoltaknak a dallamban nyilatkozó érzéseket, a szepegést, megbotránkozást, önérzetet, felsőbbiséget, melyek a mentegetőzés, panaszkodás, tiltakozás, túlságoskodás, gúny stilisztikai formáiban s az ezeknek megfelelő hanglejtésben jelentkeznek. Bizonyára éppen ennek a fővárosi nyelvnek zenéje, hanglejtése bírta rá ezen a téren most leg-hivatottabb szakértőnket, Kodály Zoltánt arra, hogy az Eötvös-kollégiumi szövetség 1937. évi december havában tartott közgyűlésén a közönséges magyar beszéd hanglejtéséről szólva a következő kijelentéseket tegye: «Bizonyos, hogy egy, nyelvben és stílusban kifogástalan szöveget is lehet magyartalanul felolvasni. Vannak a nyelvhelyességnek írásban nem rögzíthető, csak füllel felfogható elemei. A nyelvnek nemcsak leírható része van kitéve romlásnak, hanem talán még inkább jelekkel nem rögzíthető, csak hallható része . . . Itt zenei elemekről lévén szó, nincs meg minden emberben elegendő hallásbeli fejlettség, hogy észrevegye a hibákat . . . A rengeteg idegen zenés színmű, opera, operett, kabarédal mind oka a romlásnak. Ezekben a lépten-nyomon ott éktelenkedő hamis hangsúly, a nyelv természetes dallamával ellenkező dallamvezetés bizonyos idő alatt elkezd a legjobb magyar nyelvérzékét is. Torz, képtelen hanglejtésű refrének, daltörédek eleinte tréfás iróniával idézve, belekerülnek a mindennapi beszédbe. Majd az ironikus mellékíz eltűnik, s fülünk egy fokkal tompább lett a magyar hanglejtés finomságaival szemben . . . A művelt magyar

középosztályban a magyaros magyar beszéd (értsd: a ki-ejtés) a legnagyobb ritkaság. Mintha a műveltség ára az volna, hogy elveszítsük az élő beszéd magyar ízét . . . Az élő magyar beszéd magyarságának védelme és fenntartása épp oly életkérdés, mint a szókincsé és mondatszerkezeté.»

Íme, legkiválóbb szakértőnk szerint már a közönséges beszédben, saját lelkünk nyilatkozásaiban is jelentősebb szerepe van a megfelelő hanglejtésnek, mint legtöbben gondolnák. Annál nehezebb mármost annak a feladata, aki idegen érzések és hangulatok tolmácsolására vállalkozik: a színészé és a szavalóművészé. Értelmes felolvasás csak egyféle lehetséges, mindenkre nézve ugyanaz, aki helyesen érti a szöveget, mert a szöveg helyes értelme csak egy lehet. Érzelmesen azonban nincs két ember, aki egészen egyformán tolmácsolna valamely remekművet, mert hiszen nem, kor, tapasztalatok, velünk született kedélybeli finomság stb. szerint mind más-másféleképen érezhetjük át. Ebből következik aztán az érzelmes előadás legnagyobb veszedelme, mely minden hatást tönkretelhet: az *affektáltság* benyomása, kivált ha ráadásul egy-egy kevésbé ihletett pillanatban elvétjük a saját magunk érzésének megfelelő hanglejtést is. Ilyenkor magunk is érezzük a hibát, máskor csak hallgatóságunk bosszankodik vagy nevet rajtunk.

Aránylag mégis könnyebb az előadó feladata a szenvedelmes, pathetikus szöveg tolmácsolásakor. Ha elhibázza a hangot, azaz ál-páthosszal szaval, mindenesetre még feltűnőbb lesz a hibája, de ez aránylag ritkán történhetik rajta, mert az indulatokat körülbelül mindenki egyformán fejezi ki aránylag durvább beszédbeli eszközökkel. Sokkal nehezebb a szereplő személyek állandó lelkiállapotaitól függő hangulatnak, az ú. n. *ethosznak* hű feltüntetése.¹ Hogy ez lehetségessé

¹ A páthosz és az éthosz közt való különbségtétel a görögöktől ered. Meghatározásukat legjobban és legrövidebben Cicero adja (*Orator*, XXXVII. 128): «Duo sunt, quae bene tractata ab oratore admirabilem eloquentiam faciant: quorum alterum est, quod Graeci *ῥητορικόν* vocant, ad naturas et ad mores et ad omnem vitae consuetudinem accommodatum; alterum, quod iidem *παθητικόν* nominant, quo perturbantur animi et concitantur.»

válják, a modern színpad már régóta szerepkörökkel könnyített a színművészekén, kik teljesen azonosíthatják magukat ábrázolt hőseikkel. A szavalóművész azonban ezt nem teheti. Neki nincs jelmeze, ő nem mozoghat szabadon, nem használhat feltűnő taglejtéseket, s ami fő : neki, főleg bizonyos eseményes műfajokban, eposzban, balladában, románcban a költő érzelmein kívül még több, különböző korú, nemű, jellemű, műveltségű egyéniség nyilatkozatait kell tolmácsolnia. Mi következik ebből? Először, hogy a szavaló is lehetőleg a maga egyéniségének megfelelő szöveget válasszon. Ez ellen most sokat vétenek az iskolában is, azon kívül is : fiatal leány szaval idős férfiának való művet (pl. a Nemzeti Színház fiatal művésznője Vörösmarty *Merengőjét*) és viszont. Hiszen tudom, hogy a görög világban és Shakespeare színpadán a női szerepeket is férfiak adták ; de az ilyen vállalkozás mindenestre csak tetézi a nehézségeket, s most már a «mindenható» konvenció sem tűr el ilyen engedményeket. Másodszor : hogy a legnehezebben előadható műfajokat, eposzt, balladát, románcot, vagy éppenséggel egy dráma részleteit csak kivételes tehetségű előadó választhatja hatást célzó (nem iskolai!) előadás tárgyául. S ha egyáltalában szó lehet az előadás *művészetéről*, ennek mindenestre itt kell leginkább nyilvánulnia.

Annak a fogalomnak, amelyet Aristoteles művészetnek nevezett, lényege nála az utánpótlás. Ezt az utánpótlást, mint ismeretes, Aristoteles tanítója, Platon, nagyon kevésre becsülte, annyira, hogy a természetben előforduló dolgokat magukat is csak az egyedül létező eszmék másolatainak, árnyképeinek (eidolon) tekintette, a természet utánpótlását pedig a másolat másolatának vagy az árnykép árnyának nevezte. Ő, ámbár maga is a világ egyik legnagyobb költő-művésze volt, annyira többre tartotta a lélek elmélkedő részét az érző résznél, annyira többre a tudást a sejtelmes érzésnél, hogy ha volna művészeti elmélete, ott is kétségkívül *csak* a tudásban kereste volna a művészet lényegét. Hiszen tudjuk, hogy a költőket, míg Homerost is, elméletéhez következetes maradvá, kizárta a maga *Államából*.

Újabb időkben a tömérdek elmélkedő különböző meghatározásából Platon ellenére is a *természetességet* szokás —

kivált nálunk — a művészetek, s köztük az előadóművészet főkellékéül emlegetni az Aristoteles-féle utánzásban. Ha így áll a dolog, akkor már nincs is mondanivalóm; akkor vagy egyáltalában tagadnom kell Legouvé-val és mindenkivel szemben az előadóművészet lételét, vagy meg kell engednem, hogy ez a «művészet» nem egyéb annál az eksztázisnál, mely az előadót alkalomadtán a szükséges érzések és hangulatok magában való feltámasztására, átélésére és természetes kifejezésére képesíti.

Hát hiszen igaz: «si vis me flere, dolendum est primum ipsi tibi». Csakhogy mit is mond már Cicero (*De oratore* III. 56)? «Si veritas satis in actione efficeret ipsa per sese, *arte profecto non egeremus*». Szól ez a figyelmeztetés a színészeknek, «histrionibus, qui sunt *imitatores veritatis*». Kérdés tehát, miféle *ars* mutatkozhatik itt az *imitatio* útján. Erre a kérdésre nem felelt Cicero; kísértsük meg mi a feleletet, csak-hogy nem csupán a színművészetre, hanem általában az előadóművészetre vonatkozólag.

Az előadóművésznek anyaga van: a remekművek. Világos tehát, hogy az előadás művésziességének a remekművek művésziességéhez kell alkalmazkodnia.

Annak a népnek, a görögnek, remekművei, mely a jelenleg is divatos irodalmi műfajokat nagyon kevés kivétellel mind megalkotta, a következő tanulsággal szolgálnak. Alig alakul meg görög földön egy-egy műfaj, mindjárt hagyományt is teremt magának, mindjárt stilizálódik is, még pedig éppen nem természetes követelmények szerint. A görög maga ugyan azt hitte, hogy minden műfaj természet szerint adva van, öröktől fogva, csak «meg kell találnia» vala inek. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a görögöknél minden műfaj, még a (helytelenül) ú. n. népeposz is, a legnagyobb mértékben stilizált, művészi alkotás, és általában minden műfaj többé-kevésbbé eltávozik a puszta természetességtől, öntudatlanul is magasabb célok felé tör, melyeket az alkotó génuszok szépek, jónak, igaznak tartottak. Hová jutott pl. a Pindaros-féle kardal a természetességtől!

A modern irodalmak műfajai szintén stílust — még pedig nemcsak nyelvi stílust — teremtenek maguknak, utánozva

egyrészt a mindent lenyűgöző antik irodalmat, de sokszor okvetetlenül túl is szárnyalva azt, ahol művészi teremtsérről van szó. Legouvé nem is költői műfajról, hanem a francia prózáról mondja irigylendő hazafias önérzettel: «A francia próza fennhangon olvasása annyi, mint hazánk sajátos szellemének tanulmányozása». A mi Kodály Zolt nunk pedig, mint fennebb láttuk, éppen azt fájlalja, hogy a mi remekm veink élőszóval való tolm csol s b l mostanában már veszendőbe megy a hagyományos, nemzeti jelleg. Mennyire stiliz l dtak már a magyar műfajok általában? Mennyire különösen mindegyiknek formái, nyelve? Van-e a műfajok közt t n olyan is, mely, mint egyes görög műfajok, már t l is ment a stilizálás művészi határain és modoross gba tévedt? (V.  . a Petőfi  s Ady-ut nz kat a lírában, a dalokat a vaudeville-ben és a mi n psz nm v nkben, a jelenetez st és a kar szerepét a Wagner-előtti operában, a p piros-stílust a prózában stb.) Nem tudom, van-e köztünk ezidőszerint valaki, akinek ezekre a kérdésekre következetes tanulmányokon alapuló, kész válasza volna. De annyi bizonyos, hogy a modern műfajok is stiliz l dtak többé-kevesebb  valahogy, hogy nálunk is megvannak már a legtöbb műfajnak a maga hagyományai, melyektől nem szívesen látjuk az eltérést, s *melyekhez az előadóművésznek, mint adott tényekhez, igazodnia kell*. Nem lehet ott esztétikai hatás, ahol nincs meg az összhang a mű tartalma és az  l sz b li kifejezés közt. Mindenki megérti, hogy pl. *Bánk bán* előadásában nem veheti vezérfonalául a színművész a természetességet magát. Idegen befolyásoktól ment ízlésű közönségünk szívéhez közelebb áll a talán kissé modoros túlzással, de stílszerűen szavaló Bánk vagy Petur, mint a minden apró-cseprő érzést kisz nez , talán természetesebben csevegő, de st lustalanabb előadó.

Ezzel meg rkez t nk, nézetem szerint, az igazi előadóművészet nyitj hoz. A színésznek, és még inkább a nehezebb feladatot végző szavalónak kötelessége utánajárni, nincsenek-e  l  fenntartói valami hagyományos magyar előadóművészetnek (olyanok, amilyeneket pl. a zene terén Kodály  s Bartók keres), s ennek a művészetnek nincsenek-e olyan közös tényezői, melyek magyar sajátságoknak látszanak

s együttvéve csak magyar közönségre vannak felemelő, lelkesítő, eszményiesítő hatással. Ezen az alapon kell aztán a szavalónak abban az eksztázisban, melyet okvetetlenül éreznie kell, az alaphangulatnak és a szereplő személyek hangulatának nyilatkozását úgy *összehangolnia* (temperálnia, moderálnia), saját eksztázisát úgy *fegyelméznie*, hogy minden túlzást kerülve az ő előadása is zavartalanul megnyugtató, felemelő hatású legyen. «Nullum est horum generum (in differentia vocis sitorum) quod non . . . arte ac moderatione tractetur» — mondta már Cicero. (*De oratore*, III. 57.)

Ha ez művészet, akkor művészet az előadás ; de a szavak végtére is mellékesek, mert annyi bizonyos, hogy legmagasabb fokú kelléke ez az előadóművésznek.

S vajjon mi ennek a művészetnek legfőbb lélektani feltevése? A művésszel veleszületett és céltudatos tanulmányokkal, megfigyelésekkel kifejlesztett *ízlés*, az a fogékonyság minden igazán szép, igaz és jó iránt, mely nem engedi meg, hogy a stilizálás modorossággá fajuljon.

Az ízlés latinul: *gustus*. De *gustibus* non est disputandum. Befejezésül azt szeretném még külön is szóvátenni, hiszem-e, hogy lehet az előadóművészetnek is nemzeti karaktere. Hogyne hinném, mikor mindennap hallanom kell, sajnos, olyan előadókat, kik ez ellen a karakter ellen vétve érzetetik velem, hogy okvetetlenül valami pozitív nemzeti jellemvonásnak is kell lennie, mely ellen vétenek ; mikor Európa nagy színpadain most már a rádió is minden este meggyőző arról, hogy nemcsak negatív, hanem pozitív irányban is szó lehet nemzeti előadóművészetéről? Ha sikerül megállapítani a magyar érzésvilág hagyományos jellemző elemeit, akkor majd egészen határozott választ adhatunk erre a kérdésre. Addig csak sejtelemről lehet szó. Én úgy érzem, az igaz magyar lelket, az igaz magyar kedélyt az érzéseknek sokáig inkább hatalmassága, férfiasága, mint sokoldalúsága vagy finomsága jellemezte, kivált ha ez a sokoldalúság vagy finomság a betegesség (neuraszténia!) határáig érne. Mivel igazi remekműveink főképp ilyen lélekre vallanak, nem veszthetnek vele, ha tolmácsolójuk is rokonlelkű. S én bátran kimondom a nagy szót: nem is óhajtom, hogy előadóművészeink

lelke minden külföldről került apró-cseprő vagy beteges hangulatra tökéletesen megadja a visszhangot (reagáljon). Még a hibát is szívesebben eltűröm ilyenkor a hagyományos magyar erények árnyékában, mint az idegenszerű simulékony-ságot. A tárogató sem a legtökéletesebb hangszer, de sokunk szívének kedvesebb, mint a «fekete zongora».

Platon, ez a nagy szellem és nagy író, — kivel fiatalságom és férfikorom rég letűnt éveiben olyan szívesen foglalkoztam — ha kifogyott a dialektikából, a meg nem talált definíció helyett végtére is egy-egy költői mythosszal fejezte be remekműveit. A görögök általában a maguk múzsái társaságába képzeltek bele az előadóművészetekét is. Az olasz művészet aranykorának nagymesterei modern külsővel is szerették ábrázolni a görög múzsákat. Én a *Magyar Múzsát* Hungária nagyasszonyunk alakjában képzelem el, majdnem férfiasan hatalmas külsővel, amint baljában kevésbé, de hatalmasan zengő lantot tartva a hármashalom talaján áll s ég felé emelt jobb-jával rendületlenül mutatja nemzetének az utat az eszmények, a *magyar* eszmények magasságbeli tájékai felé.

GYOMLAY GYULA.

MAGYARORSZÁG SZÉNVAGYONA ÉS SZÉNTERMELÉSE.

Csiba István jezsuita atya említi először az 1714. évben, hogy a dobsinai hegyekben és Zsolna vidékén «carbo fossilis»-t : kőszén lehet találni. Tichy József Menyhért egyik jelentéséből meg az tűnik ki, hogy ő már az 1735. évben használta a Késmárk közelében talált kőszén.

A földből kiásott, a «fossilis» szén termelése az eddigi levéltári kutatások szerint hazánkban először Sopron határában, Brennbergen indult meg az 1759. évben. Sopron szab. kir. város levéltárában ugyanis megmaradt egy 1759. évről keltezett «Cammer-Rechnung», amely néhány mázsá brennbergi szén eladását örökítette meg. A kellemetlen szagú barnaszén még akkor csak a gyárak használták ; a magánosok nem igen akarták fogyasztani, hiszen még bőven volt ott fa. Ámde a vaskohók és az ércbányák közelében az erdőket már abban az időben kivágták. A fát és a faszénét meszsziről kellett szállítani. Jó út nem állt rendelkezésre. Az ipartelepek tüzelőszerszükséglete nagyon megdrágult. Mária Terézia ezen a bajon a tőzeg és a kőszén felhasználásával akart segíteni. Az 1766—1768. évben kihirdette, hogy a tőzeg és a kőszén előfordulás bejelentői 24, illetőleg 50 arany jutalmat kapnak. A rendelet célt ért, amennyiben az 1766—1771. évben az ország különböző részeiből 17 bejelentés érkezett, sőt Nógrádverőcén a második széntermelő bánya is megnyílt.

A tatai Esterházy grófi család levéltárában őrzött irat szerint a komáromvármegyei Zsemlyén : Vértessomlyón egy kovács az 1780. év körül kezdte használni a kibúvás-szén. Ezen a jóminőségű barnaszéne fejlődött ki az ország harmadik széntermelő bányája.

A negyedik szénbánya Pécs vidékén nyílt meg. Pécs szab. kir. város levéltárában ugyanis olyan iratot őriznek, amely szerint az 1785. évben egy lakatos 60 dénárt, 36 krajcárt fizetett azért, hogy a szénkibúváson két kocsi fekete-szenet rakhatott fel. Berks bányaigazgatónak ugyancsak a város levéltárában őrzött feljegyzése meg arról tanúskodik, hogy már az 1790. évben a kibúvásról indított Miklós-tárón át hozták ki a szenet.

Az 1786. évtől kezdve egyre több helyen indult meg a kőszéntermelés. Trangous János 1788. évi tervezetéből kiderült, hogy báró Radvánszky a borsodvármegyei Sajókaza barnaszénét már az 1786. évben kovácsolásra használtatta. A resicai levéltárban talált adatokból tudjuk, hogy a krassószörényvármegyei Kemenceszék vidékén az 1788—1790. évben bukkantak karbónkori kőszénre, természetes kibúváson, és hogy a cs. kir. kezelőhivatal a kitermelést mázsánként két krajcárért engedte át a feltalálónak. Az 1790. év körül fedezte fel Hammer Mátyás is a krassószörényvármegyei Stájerlak feketeszenét.

Esztergom vidékén az 1800. évben kezdődött meg a kőszéntermelés Sárísáp határában gróf Sándor Móric birtokán, a mai Annavölgy barnaszén-kibúvásán. Ugyancsak a XIX. század elején, az 1808. év körül indult meg a barnaszén termelése Csolnok község határában, a Miklós-hegy kibúvásán; majd az 1828. évben Mogyoróson.

A magyarországi széntermelés első korszakában általában csak olyan helyeken kezdték meg a széntermelést, ahol a telepet a természet erői: a vízvájás, meg a szerkezeti elmozdulások tárták fel. Ahhoz, hogy az ember tervszerűen keresse a föld felszíne alatt rejtőző szenet, egyrészt bányászati, földtani, őslénytani, kőzettani és ásványtani megfigyelések a szükséges előfeltételek, másrészt pedig a szenek értékesíthetősége a fő indító ok. A kutatás azután annál tüzetesebb, minél nagyobb a szén kelendősége.

A magyarországi széntermelés második korszaka az 1830. évvel kezdődött, amikor gróf Széchenyi István buzdító szavára megindult a gőzhajózás, és amikor az 1838. évben felépült Pesten az első gőzmalom. A dunai gőzhajók szénszük-

ségletét a múlt század negyvenes éveiben és az ötvenes évek első felében az esztergomvidéki szénterület barnaszéntelepeiből, az 1848. évtől kezdve pedig a Mecsek-hegységből: Nagymányok feketeszenéből fedezték. A tiszai gőzhajók részére viszont az 1848. évtől kezdve a salgótarjánvidéki medencéből: Zagyva község határából, Inászó-pusztáról szállították a barnaszenet Szolnokra és Poroszlóra.

A szekéren való szénszállítás nagyon drága volt. A széntermelés csak akkor vehetett nagyobb lendületet, amikor hazánkban is megindult a vasútépítés és az olcsó vasúti szállítás. Magyarországon az első vasutat Pest és Vác között az 1846. évben adták át a forgalomnak s azt 1850-ben Párkány-Nánáig, majd 1851-ben Pozsonyig építették ki. Ámde ez a vasútvonal a Duna balpartján haladt, holott a nagy esztergomvidéki szénterület a Duna jobbpartja közelében terül el, és így ez az első vasút nem éreztethette hatását a széntermelésre. Innen van, hogy még az 1852. évben az egész ország fekete- és barnaszén-termelése mindössze 2.089,820 métermázsa volt.

A gőzhajózás irányítói korán felismerték annak a fontosságát, hogy gőzhajóikat saját termelésű kőszénrel láthassák el. Így épült meg az 1856—1863. évben a Duna mellől Báziaától Oravicán át Anináig és az 1857. évben Mohácstól Üszögig (Pécsig) az a két első vasút, amely egyrészt a krassószőrényi: a stájerlakaninai, és másrészt a mecseki: a pécsvidéki feketeszen-termelését erősen fellendítette. Eléggé mutatja ezt az a tény, hogy amíg Pécs vidékén az 1855. évben csak 79,402 métermázsa szenet termeltek, a mohács—üszögi vasút kiépítése után két évvel a termelés 1.021,617 métermázására szökött fel és már az 1865. évben meghaladta a 2.000,000 métermázását.

A hazai széntermelés harmadik korszaka az 1867. évi kiegyezéssel, a magyar nemzet önrendelkezési jogának visszaadásával kapcsolatban kezdődött. A vasútépítés, a forgalom, az ipar, a kereskedelem egyre jobban, szinte rohamosan fejlődött és így a szénfogyasztás az ország egész területén hatalmas arányokban növekedett: az 1867. évben termelt 7.371,400 métermázsaról az 1896. évben 48.943,530 méter-

mázsára emelkedett, vagyis nem egészen egy emberöltő alatt majdnem a hétszeresére ment fel.

A kiegyezést követőleg a millenniumig főleg öt területen lendült fel a széntermelés a vasútépítéssel kapcsolatban, ú. m. a salgótarjánvidéki, a borsodi, a petrozsényi, az ajkai és az esztergomvidéki szénmedencében.

A salgótarjánvidéki szénterületen még az 1867. évben csak 357,550 métermázsa szenet termeltek, de amint az 1868. évben átadták a forgalomnak a pest—hatvani és a hatvan—salgótarjáni vasutat, a széntermelés az 1869. évben 1.759,420 métermázsára, 1870. évben 2.408,650 métermázsára és az 1871. évben 3.156,460 métermázsára emelkedett. Az 1873. évi gazdasági pangás, a bécsi összeomlás következtében ugyan az 1882. évig a termelés egy szinten maradt, de az 1883. évtől kezdve a millennium évéig folytonos iramban emelkedett, úgyhogy az 1896. évben már meghaladta a 10.000,000 métermázsát, s akkor az egész ország széntermelésének egynegyed része a salgótarjáni medencéből került ki, és évek hosszú során át az 1909. évig Salgótarján volt Magyarország legnagyobb széntermelője.

A borsodi szénterületen akkor vett nagy lendületet a széntermelés, amikor 1870-ben a budapest—hatvan—miskolci, az 1871. évben a miskolc—bánrévei, 1872-ben a bánréve—ózd és az 1873. évben a miskolc—diósgyőri vasút megkezdte a forgalom lebonyolítását. A millennium évében a széntermelés meghaladta a 7 millió métermázsát.

A petrozsényi szénmedencében még az 1868. évben csak 8530 métermázsa szenet termeltek. Amikor azután 1870-ben átadták a forgalomnak a petrozsény—piski vasutat, a széntermelés már a következő évben 483,060 métermázsára, az 1872. évben 831,170 métermázsára és 1890-ben 2.284,870 métermázsára emelkedett. Az 1892. évben építették ki a petrozsény—lupényi vasutat s a széntermelés a petrozsényi medencében a millennium évében már meghaladta a 6 millió métermázsát. Egy évtized múlva a petrozsényi medence lett Magyarország legnagyobb széntermelője.

Ajkán az 1872-ben megnyitott budapest—székesfehérvár—kiscelli vasúttal kapcsolatban lendült fel a termelés.

Ott az 1896. évben már 1.131,380 métermázsza szenet termeltek.

Az esztergomi szénterületen akkor kezdett a széntermelés erősebben növekedni, amikor az 1891—1892. évben megnyílt a szállítás a budapest—esztergomi, az esztergom—almásfüzitői és a tokod—annavölgyi vasúton : a széntermelés az 1896. évben 2.392,300 métermázsára ment fel.

A széntermelés harmadik korszakában : az 1868—1896. évben már nem elégedtek meg a kőszén természetes kibúvásaiknak a felkeresésével és az ott megindítható táróbányászattal, hanem sok helyen aknamélyítésre tértek át és azt megelőzően egyre gyakrabban vették igénybe a kézi-, majd a gépfúrót, sőt földtani, rétegtani viszonyok alapján a föld mélyében rejtőző széntelepek felkutatását is megkísérelték.

Magyarország ezeréves fennállása évfordulójának a szénkutatás terén a legnagyobb eseménye a bányahída—gallai : a tatabányai barnaszén felkutatása volt. A tatabányai széntermelés két főváros : Budapest és Bécs között tüneményes gyorsasággal fejlődött, mert hiszen nem kellett kívánnia a vasút kiépítését : készen állt az olcsó szállításra a budapest—bécsi fővasút, amely a tatabányai medencén haladt át. A tatabányai széntermelés kivételesen gyors fejlődését az mutatja a legmeggyőzőbben, hogy a termelés megindítása után a 15. évben : 1913-ban 20.593,980 métermázsát ért el. A nagy-kiterjedésű zsilvölgyi medence után egész Magyarországon Tatabánya termelte a legtöbb szenet.

Egész Magyarországon a széntermelés az 1913. évben érte el a csúcspontot 102.740,520 métermázsával és 80.696,600 aranykorona értékkel. A széntermelés az 1896—1913. évben 17 év alatt megkétszereződött. Az 1913. évben a fő széntermelők a következő területek voltak : 1. Zsilvölgy 22.298,550 métermázsával, 2. Tatabánya 20.593,980 métermázsával, 3. Salgótarján 16.725,830 métermázsával, 4. Sajó-völgy 12.910,000 métermázsával, 5. Mecsek-hegység (Pécs—Komló—Szászvár—Nagymányok) 8.647,260 métermázsával, 6. Esztergomvidék (Dorog, Tokod, Csolnok stb.) 5.116,940 métermázsával, 7. Krassósörény (Stájerlakanina) 4.473,160 métermázsával, 8. Budapest vidéke (Pilisvörösvár) 3.722,330 m.-mázsával.

Már a világháború kitörése előtt felmerült az az aggodalom, hogy az emberiség fő szervetlen erőforrása, a kőszén, kimerülőben van. Az 1913. évben a XII. nemzetközi földtani nagygyűlés a világ szénkészletének megállapítását tűzte napirendre. Hazánk szénmennyiségét Papp Károly egyetemi tanár, akkor a m. kir. Földtani Intézet osztálygeológusa, állította össze. E szerint egész Magyarország szénkészlete kerekén 1·7 milliárd métertonna volt. Zsigmondy Árpád, az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület néhai elnöke szerint viszont egész Magyarország szénkészletét legalább 3 milliárd métertonnára lehetett becsülni.

A kétféle becslés végeredménye között 1·3 milliárd métertonna az eltérés, aminek oka a következő. A szénmennyiség becseréteke lényegileg három fő tényezőnek: a széntermő alapterületnek, az átlagos szénvastagságnak és a szén átlagos fajsúlyának a szorzata, levonva a termelési veszteséget. A szakértők ezt a három szorzó tényezőt nem egyformán veszik számításba. A széntermő alapterületen a széntartalmú területet kell értenünk. A széntartalmú terület számításánál egyfelől a bányavágatokkal feltárt, a fúrásokkal felkutatott és a földtani viszonyok alapján feltételezhető szénmennyiség jöhet figyelembe, másfelől viszont a bányahatóság által adományozott bányamértékek, illetve az erdélyi részekben, a régi határőrsegek és a társországek területén a zártkutatmányokkal fedett területek kiterjedése. E kétféle adatcsoport szerint a széntartalmúnak vett alapterület nagysága többé-kevésbé eltérő lehet. Ugyancsak lényeges különbség mutatkozhatik a szén átlagos vastagságának a figyelembevételénél is, a szerint, hogy a szenestelep egész vastagságát vesszük-e számításba vagy levonjuk a gyakorlatilag művelésre nem méltó vékony vagy palás szénpadokat. A harmadik tényezőnél: a szén átlagos fajsúlyánál a szénszakértők számításában annyiban nem szokott eltérés lenni, amennyiben a szén fajsúlyát általában egynek veszik, a tényleges 1·2—1·4 helyett, minthogy ily módon már eleve elmarad a szorzatból 20—40% a termelési veszteségre.

Az 1·7 milliárd métertonna szénkészlet 65 évig fedez-

hette volna egész Magyarország szén szükségletét, ámde közbejött a világháború és Trianon.

Az 1914—1918. évi világháború idejében a széntermelés csak kevéssel esett vissza, hiszen a hadviselés érdekében minden lehető el kellett követni, hogy a széntermelés fedezhesse a szükségletet. Ámde amikor a hadsereg felbomlott és az ország nagyrészt a csehek, a románok és a szerbek szállták meg, majd amikor bekövetkezett a proletárdiktatúra és a népbiztosok katasztrófális kormányzása: a széntermelés az 1919. évben 39.137,330 métermázsára, az 1913. évi termelés 39%-ra csökkent. Az 1920. évi június hó 4-én a legyöngült magyar nemzetre rákényszerítették a trianoni békediktátumot. Nemcsak a társországok szakadtak el (42,534 km²), hanem az anyaország 282,870 km² területéből is csak 92,833 négyzetkilométer maradt meg. Az elszakadt területekkel együtt az utódállamokhoz csatolták szénvagyunk 63 százalékát is.

A trianoni békediktátum következtében az elszakított országrészekkel együtt a következő fontos szénterületeinket veszítettük el:

Románia területéhez került a Zsíl völgy 248 km² kiterjedésű szénmedencéje, amelyben Papp Károly 1913. évi becslése szerint legkevesebb 500 millió métertonna, Zsigmondy Árpád 1914. évi számítása szerint 1350—1800 millió métertonna kokszolható szén van. Az elszakított zsílvölgyi teknő volt egész Magyarország legnagyobb széntermelője; az 1913. évben, az utolsó békeévben egymaga 22.298,550 métermázsaszenet termelt 26.623,784 aranykorona értékben. Egész Magyarország széntermelésének 21.72%-a a Zsíl völgyből került ki.

Románia vette birtokba a resicavidéki Kemenceszék és az aldunai Tiszafa—Újbánya karbón kőszénét, valamint az aldunai Berzászka—Drenkova, továbbá Oravica vidékén Stájerlakanina és Resicabánya mellett Domán feketeszén telepeit, amelyekből az 1913. évben 4.473,150 métermázsaszenet termeltünk 7.425,152 aranykorona értékben.

Romániának jutott ezenfelül Brassó vidékén Volkány—Holbák—Keresztyénfalva feketeszénterülete; a Kolozsvár—

Bánffyhungyad—Zsibó közötti nagykiterjedésű szénterületen Egeres, Forgácskút, Farkasmező, Szurduk, Kiskeresztes, Tihó stb. barnaszene; a nagybárodvidéki és ruszkbányai barnaszén; a fehérkőrösvidéki: brádi, cebei, kőrösbányai; az almásvölgyi: bozovicsi és mehádiai barnaszén, a székelyföldi barót—köpeci, a vargyasi, az erdővidéki: ajtai, baconi, bodosi lignit.

Az Északnyugati Felfölddel együtt csatolták át Nyitra-bánya nagykiterjedésű barnaszénterületét, amely 286 millió métertonnára becsült és nagy fűtőértékű barnaszénével éppen akkor lett volna egész Magyarország széniparának egyik legjelentősebb tényezője. A Felvidékkel együtt elvesztettük a kisebb szénterületek egész sorát, így a csorbai, a csákányházai, a kürtös—palojtavidéki, valamint az erdőbádonyi barnaszén, az árvavármegyei ligniteket. Közülük az 1938. év őszén csak a csákányházai és a Kürtös—Palojtától délre fekvő barnaszéneket kaptuk vissza.

Horvátországot és Szlavóniát, évszázadokon át Magyarország társországait, Szerbiához csatolták és ily módon elveszett a magyar kincstár vrdniki barnaszénbányája, valamint sok olyan barnaszén- és lignitterület, ahol magyar érdekeltség dolgozott.

Nyugat-Magyarország egyrészét «Burgenland» néven az 1921. év második felében Ausztriához kapcsolták, azzal együtt elvesztettük a sopronvármegyei Récény, Pecsényéd, Lajtaújfalu és a vasvármegyei Ercsenye barnaszén-, illetőleg lignitbányáit s a velencei egyezmény értelmében «Ritzing» határában csak az a szén maradt a magyar bányahatóság hatáskörében, amely közvetlen folytatása a brennbergi széntelepnek.

A megcsonkított ország összes vesztesége az adományozott szénbányaterületből 69·43%, a szénvagyonból pedig 63%, vagyis az 1718 millió métertonnára becsült egész magyarországi szénkészletből csak 645—675 millió métertonna maradt a megcsonkított ország területén. Az 1938. év őszén visszakapott felvidéki terület ismert szénvagyonra nagyon csekély.

Életrevalóságunk, élni akarásunk egyik legjobb bizo-

nyítéka, hogy a Magyar Szent Korona országainak kegyetlen és okatlan megcsonkítása után nyomban hozzáláttunk, hogy a maradék területrészek alatt új ásványkincseket kutassunk fel.

Az 1920. év március hó 1-én megválasztotta a nemzetgyűlés az ország kormányzóját, aki erős kézzel helyreállította a belső rendet és fegyelmet. Újból megindult a normális polgári termelőmunka, sőt hamarosan fel is lendült.

*

A cseh, a román és a szerb megszállást és a trianoni békediktátumot követő években: 1919—1920-ban a megcsonkított és a külföldi piacoktól elzárt maradékterületen a beállott szénínség hatására szinte lázasan indult meg a szénkutatás és a feltárás, főleg a régen felhagyott bányák területén, vagy ahol a régi kutatások alapján új szénkészletek feltárását lehetett remélni.

Minthogy a nagy szénhiány miatt az 1919—1920. év telén a bányamérnök-képző előadásokat sem tudtuk megtartani, volt elég időm az ország maradék területének olyan részeit bejárni, ahol a szén felkutatására lehetőség mutatkozott, és így azután a szénkutatásban, mint bányageológus, minden erőm megfeszítésével, magam is résztvettem és a következő sorokban ismertetett kutatások nagyrésze kezdeményezésemre indult meg, vagy közreműködésemmel ment végbe.

A szénkutatás, magától érthetőleg, olyan helyeken folyt a leglázasabban, ahol a természetes szénkibúvások gyorsan megindítható táró- vagy rövid lejtősakna-bányászatra nyújtottak lehetőséget. Hiszen a szénét úgyszólván egyik napról a másikra kellett piacra vinni. Ilyen terület a borsodvármegyei sajóvölgyi, ahol már az 1919. év előtt is 14 társulat termelte a barnaszénét. Itt az 1919—1925. évben 32 új bányavállalkozó kezdte meg a széntermelést, nem is számítva a tömérdek kisebb, kérész-életű új bányát, ahol a termeléssel csak egy-két évig próbálkoztak. A Sajó és mellékfolyói völgybeágásainak a két oldalán, a természetes szénkibúvásokon és a kézifúrásokkal könnyebben felkutatható területrészekon

majdnem olyan sűrűn nyíltak az új tárók és a rövid lejtőszaknak szájai, mint a falvak utcáin a kapuk.

Ennek a rendkívül részletes kutatásnak köszönhető, hogy amíg az 1910. évben Borsod vármegye területén, vagyis nemcsak a sajóvölgyi területen, hanem a királd—ózd barnaszén is hozzávéve, csak 182 millió métertonnára lehetett becsülni a szénkészletet, az 1919. évben megindult lázas kutatás következtében a szénvagyon Schréter Zoltán 1929. évi gondos és óvatos becslése szerint a sajóvölgyi és az egercsehi—ózdvidéki medencében 341 millió métertonnára emelkedett, vagyis az 1910. évi becsléssel szemben 159 millió métertonna gyarapodást mutat.

Ámde a borsodvármegyei barnaszénterület igen messze : 157—251 km távolságban fekszik az ország fővárosától, Budapesttől, a vasúti hálózat, az ipar, a kereskedelem központjától, vagyis a szén főfogyasztójától. A vasúti szállítás pedig az ország megcsonkítása után és következtében nagyon megrágult.

Ezt a körülményt mérlegelve, ráirányítottam a figyelmet egyrészt az aszód—hatvan—pásztói, másrészt a hatvan—miskolci vasútvonal mentén fekvő lignit-előfordulásokra.

Hatvan vidékén, vagyis a fővároshoz közel, sikerült is 3 m vastag, meddőbeágyazásoktól mentes és a felszín alatt kis mélységben fekvő pontusi lignitlepet felkutatni és már az 1920. évben a termelést is megkezdeni. Ámde aknamélyítés közben felismertem, hogy itt a Nagy-Alföld szélén a lignit kitermelése gyakorlatilag aligha valósítható meg, mint-hogy a telep 110 m-nél alacsonyabban, vagyis a Nagy-Alföld normális felszálló artézi-vízszintje alatt fekszik, s így óriási mennyiségű feküvíz-betörés veszélyének van kitéve, mihelyt homokréteget vagy vetőhasadékot tár fel. Ez az eset aknamélyítés közben be is következett, s így a bányászkodás ott épp ezért nem is fejlődhetett ki. Pásztó felé viszont a lignitlepek nemcsak hogy jelentősen nagyobb mélységben vannak, hanem néhány hely kivételével, el is vékonyodnak.

Reményteljesebbnek mutatkozott a mátra- és a bükkalji lignitterület. Ott Gyöngyösszücsi és Rózsaszentmárton községek határában már a világháború előtt is termeltek kisebb

mennyiségű lignitet. Részemről főleg Gyöngyöstarján és Visonta—Ugra környékét ajánlottam átkutatásra. Mások ugyancsak részint Gyöngyöstarján és Gyöngyös határában, részint Visontán túl és a Bükkhegység alján indították meg a kutatást.

Az 1920. évben már a lignittermelés is megkezdődött. Így Gyöngyöstarjánban az 1920. évben 64,390 métermázsa és az 1921. évben már 177,960 métermázsa lignitet termeltek. Gyöngyösön 1920. évben 314,670 métermázsa, 1921. évben 435,990 métermázsa, 1922. évben 503,890 métermázsa lignitet bányásztak ki. Visontán 1921. évben 156,150 métermázsa lignittermeléssel indultak meg, de a termelés már a következő évben 364,980 métermázsára emelkedett.

A mátra- és bükkalji lignitekben, sajnos, több mint 40% a víztartalom, a fűtőérték meg csak 2000—2300 kalória, és így mint fűtőszén csak szárítva: «ahidrálvá» találhatnak vevőre. A mátraalji lignitbányák néhány év múlva, illetve az 1924. évben beállott gazdasági hanyatlás következtében fel is hagytak a termeléssel, csak Rózsaszentmárton termel állandóan, minthogy a lignit szárítására rendezkedett be és megépítette a szállítás lebonyolítása céljából a drótkötél-pályát Apc—Zagyvaszántó vasúti állomásra. Időnként más helyeken pl. Gyöngyösön, Gyöngyöstarjánban is fel-feléled a lignitbányászat.

A Mátra- és a Bükkhegység alján, a Nagy Magyar-Alföld északi peremén Rózsaszentmárton, Gyöngyösszücsi, Gyöngyöstarján, Gyöngyös, Visonta stb. határában több mint háromszáz fúrás alapján mintegy húsz község határában ismerjük a lignitpadokat, amelyeknek az összvastagságuk, a felszín alatt 100—170 méter mélységig, 16—18 méter, s közülök a felső lignitlep vastagsága átlag 3 méter. Ugyanígy fordul elő a lignit a Bükkhegység alján, Kerecsend—Tard között.

A Mátra- és a Bükk-hegység alján 60—80 kilométer hosszú és 8—10 kilométer széles terület alatt csak a felső, átlag 3 méter vastag lignitlepben legkevesebb 1440 millió métertonna a lignitkészlet.

Ámde ennek az óriási lignitmennyiségnek a hasznosít-

ható része nagyon megcsökken, ha a gazdaságos kitermelés lehetőségét is figyelembe vesszük. A hatvani, a gyöngyösi, a tardi tapasztalataim alapján ugyanis azok a lignittelepek, amelyek a Nagy-Alföld rendes artézi vízszintje alatt, vagyis a tengerszinthez viszonyítva 110 méternél kisebb magasságban fekszenek, gyakorlatilag — legalább is ezidőszereint — nem fejthetők ki gazdaságosan, mivel még helyileg sem képzelhető el, hogy gazdaságosan lehessen az artézi vízszint alatt fekvő homokrétegekből vagy a vetőhasadékból a feltörő nagytömegű vizet nagyon költséges szivattyúzással a lignittelepek talpa alá süllyesztett szinten tartani mindaddig, amíg a kitermelés be nem fejeződik.

Ámde a Mátra-hegység alján a vízveszélyes szint fölött is nagymennyiségű lignit fekszik és vár kitermelésre. Számításom szerint Apc és Gyöngyöshalmaj község között néhány száz fúrás adata alapján legalább 80 négyzet kilométer a kiterjedése annak a lignittartalmú területnek, amely alatt a felső, átlag 3 méter vastag lignitlep a vízveszélyes szint fölött fekszik és a mennyisége 240 millió métertonna. És ha ennek a 240 millió métertonna lignitkészletnek egyharmadát továbbra is vissza kellene hagyni az agyagduzzadás meggátolása végett és a fedővíz betörésének a megakasztása céljából, a kitermelhető lignitkészlet még így is 160 millió métertonna, vagyis 1600 millió métermázsa, tehát a mi viszonyaink között óriási mennyiség.

Sajnos, a mátraalji lignitben több mint 40% a nedveség, azt szárítással: «ahidrálassal» kell csökkenteni, hogy a termény mint fűtőszén értékesíthető legyen. Ámde biztosra vehető, hogy az ország iparosodásának további fejlődésével kapcsolatban a mátraalji lignitnek az a része, amely a vízveszélyes szint fölött fekszik, elsősorban villamos árammá átalakítva, esetleg szénolajnak, szénbenzinnek feldolgozva a közel jövőben értékesíthető lesz.

Az 1919—1920. évi szénínség idején a természetes kibúváson ismert vagy kútásás közben talált lignit az ország más részein is magára irányította a figyelmet. Az ország északi részén Borsod vármegyében Szuhogy, Szendrő, Galvács, Abod határában, Vas vármegye területén Szombathely,

Kőszeg vidékén, Zala vármegyében Merenye, Vállus, Nemesvita stb. határában rövidebb-hosszabb időn át termelték is a lignitet.

Azok közül a területek közül, amelyeket az 1919—1920. évben olyan céllal jártam be, hogy reménnyel kecsegtet-e a szénkutatás, a Magyar Középhegység túladunai részét tartottam a legértékesebbnek. Helyszíni bejárásom, valamint a szakirodalom áttanulmányozása alapján ugyanis arra a meggyőződésre jutottam, hogy a Magyar Középhegység dunántúli részén a már művelés alatt álló tatabányai, esztergomvidéki, pilisi medencéken kívül azok a hegyszerkezeti mélyedések is megérdemlik az átkutatást, amelyeknek a Szent László pénzeiről: a nummulináknak nevezett kővületekről felismerhető fedőrétegei is kinyomozhatók a külszínen.

Ilyen megfigyelések alapján hívtam fel a figyelmet a Vértes-, a Budai- és a Gerecse-hegység régi dolomit- és mészkőből álló röghegységei között Bicske határában Németegyháza—Mesterberek—Tornyó-pusztá, valamint Csordakút területén egy-egy olyan hegyszerkezeti medencére, amelynek a peremén csaknem köröskörül sikerült a szentlászlópénzes fedőrétegeket kinyomoznom.

Az említett medencékben azonban az óharmadkorszakú széntelepek seholsem bújtak ki természetes feltárásban és így csak költséges és többé-kevésbbé kétséges mélyfúrásokkal volt remélhető a felkutatásuk. Hátráltatta a kutatás megindítását az is, hogy az ajánlott területek nem minden részére lehetett a szénjogokat megszerezni. Amikor meg az első gépfúrás megkezdődött, az az aggály merült fel, hogy érdemes-e olyan területen költséges fúrást mélyíteni, ahol már előzetesen az 1900—1902. évben négy, illetve hat fúrás mélyítették le, de művelésreméltó szenet nem találtak?

Szerencsére a régi, eredménytelen fúrások naplóit és kőzetmintáit magam is áttanulmányozhattam és így megállapíthattam, hogy abban a németegyházai régi fúrásban, amely 273.65 méter mélységtől kezdve egy méter vastag palás szenet, illetve szenes palát harántolt, annak a palás széntelepnek nemcsak a fedőjében, hanem a fekvőjében is előfordulnak a Szent László pénzei: a nummulinák, amiből

arra következtethettem, hogy ez a régi, elkedvetlenítő fúrás még csak azt a fiatalabb, vékonyabb és elpalásodásra hajló széntelepet harántolta, amelyet a gántvidéki Forna-pusztáról a földtani irodalomban «fornai» elnevezéssel jelölnek és hogy az alatt ott rejtőzhet az idősebb, vastagabb és jóminőségű tatabányai kifejlődésű széntelep is.

Érvelésem hatása következtében a gépfúrást tovább mélyítették és a kutatóvéső két művelésreméltó széntelepet harántolt, még pedig 367·67 méter mélységben 4 méter, és 39·2 méterrel mélyebben, vagyis 406·87 méter mélységben 9·12 méter vastag, tiszta szenet. A felső telepben a felső pad szenének a fűtőértéke 5154 kalória, a hamutartalma 8·00%, a nedvességtartalma 13·30%, a főtelepben pedig a felső pad szenének a fűtőértéke 5751 kalória, a hamutartalma 7·85%, a nedvességtartalma 9·90%, vagyis a németegyházai medencében felkutatott szén megegyezik a tatabányaival.

Az első sikeres fúrás nyomon követte a többi s 13 eredményes fúrás adata alapján meg lehetett állapítani, hogy a németegyházai medencerészben 377 millió métermázsza az új szénvagyon és hogy a mesterberek—tornyói medencerészben a valószínű, de még átkutatásra váró szénkészlet 337 millió métermázsásra becsülhető, vagyis a Bicske határában felfedezett új barnaszénkincs lefelé kikerekítve 700 millió métermázsára tehető.

Az 1896. évben felfedezett tatabányai 1200 millió métermázsára becsült szénlelet óta a Bicske határában felkutatott 380—700 millió métermázsza, igen jóminőségű barnaszén volt az első értékesebb és jelentősebb új szénkincsünk, amely a tatabányai bányászat élettartamát legalább egy emberöltővel meghosszabbítja.

Ugyancsak az 1919—1920. évben hívtam fel a figyelmet a Bakony- és a Vértes-hegység északnyugati oldalán Zirc és Vértessomlyó között arra a régi alaphegységkeretek által közrefogott, hatalmas hegyszerkezeti mélyedésre, amelynek a hossza több mint 40 kilométer. Ezt a Zirc és Vértessomlyó közötti, hosszú teknőt a bodajk—móri harántvető két fő részre osztja, ú. m. a délnyugati vagy zirc—bodajki és az északkeleti vagy mór—oroszlányi medencére.

Ennek a hatalmas óharmadkorszakú medencének nemcsak a peremén, hanem több helyen magában a medencében is felszínen láthatók a szentlászlópénzes fedőrétegek, sőt itt-ott maga a fornai széntelep is kibújt természetes feltárásokban. A szénkibúvások közül már a világháború kitörése előtt ismeretes volt a mórvidéki és így először ott kezdődött meg a bányáskodás az 1921. évben. A zirc—bodajki medencerész északi végén, Kisgyón határában a katonai kincstár erdőbirtokán, kútásás közben bukkantak szénre; a termelés ott az 1922. évben indult meg. Ismeretes volt még a fornai szén Csernye község határában a Lencsés árokban és Jásd határában, a Vargahegy délnyugati oldalán, ámde ott nem bizonyult fejtesreméltónak.

A móri és a kisgyóni fornai szén gyengébb minőségű és vékonyabb telepet alkot, mint a tatabányai, éppen ezért azok a nagy szénvállalatok, amelyek 8—12 méter vastag és 5200—6000 kalória fűtőértékű szenet termelnek, nehezen tudnak megbarátkozni a vékonyabb és gyengébb minőségű, 4000—4500 kalória fűtőértékű fornai szénnel, noha egyik-másik geológus és bányász nem is lát különbséget a fornai és a tatabányai szén között. Nekem is csak nehezen sikerült elérni, hogy Zirc és Szápár között kutatás induljon meg, amit még megnehezített az a körülmény, hogy ott már előzetesen hazánk egyik legnagyobb szénvállalata több olyan fúrást mélyített le, amely a várakozást nem elégítette ki.

Bejárásaim alapján sikerült megállapítanom, hogy Zirc és Jásd között a régi mészkőalaphegységkeret által közrefogott medence peremén köröskörül felszínen van kisebb-nagyobb foszlány alakjában a fornai szén fedőrétege és hogy mintegy 30—37 négyzetkilométer kiterjedésű terület alatt remélhető a fornai kifejlődésű széntelep.

Az 1927. és a következő években lemélyített, több mint húsz eredményes fúrás adatából kiderült, hogy a zirc—szápári medencerészben 30—330 méter mélység között két művelésreméltó széntelep van, átlag 3 méter vastagságban. A felső pad szene 4400—5000 kalória fűtőértékű, míg az alsó padé kissé gyengébb minőségű, átlag 4000 kalória fűtőértékű. A széntermő terület kiterjedése 21 négyzetkilométer

s az ott felkutatott új szénkészlet nyers mennyisége 630 millió métermázsra, amelynek több mint a felerésze a felső telepből termelhető ki.

A zircvidéki felsőtelepi szénben feltűnően kevés a hamutartalom : 9—10% és igen sok az őskátrány : átlagban 12%. Éppen ezért a zircvidéki szénre szép jövő vár, mielőtt meg-
nagyobbodik a szénfogyasztásunk és amint elérkezik hazánkban is a szénolaj- és a szénbenzinleparlás ideje, illetve szüksége.

A zirc—bodajki óharmadkorszakú medencének abban a részében, ahol a szén nincsen mintegy 300 méternél jelentékenyen mélyebbre levetve, kereken 800—900 millió métermázsára becsülöm a fornai kifejlődésű szénvagyont.

Más kutatóknak a móri szénbányától északkeletre Pusztavám (Ondód), Bokod és Oroszlány községek határában sikerült feltárni a fornai szenet. Pusztavám határában eddig 12 fúrást mélyítettek le 300—580 méter mélységre. Kilenc fúrás harántolta a széntelepet, három vetőbe jutott. A művelésre méltó szén átlagban 3 méter vastag. Az eddig feltárt szén mennyisége 120 millió métermázsára becsülhető. A felső telep szene igen jó. A fűtőértéke 5100 kalória. A második telep szene kissé gyengébb s nincs is mindenütt kifejlődve. Helyenkint harmadik telep is mutatkozik, de az elpalásodásra hajlik.

Igen jó minőségű és mennyiségű szenet tártak fel újabban Bokod és Oroszlány határában is, mintegy húsz fúrással. Bokod határában a fornai széntelep 140—370 méter mélységben fekszik. A felső pad szene 1·2—2 méter vastag, a második padban a tisztább szén vastagsága 0·3—0·8 méter. Ez alatt helyenként jelentős vastagságban palás szén, illetve szénpala fekszik.

Oroszlány község határában mintegy 60—230 méter mélységben érték el a fornai szenet. Oroszlány határában már az aknát is lemélyítették, amelyet magam is megtekintettem. Ott 54 méter mélységben nyitották fel a szenet 148 méter tengerszínfeletti magasságban, vagyis a vízveszélyes szint fölött. A telepvastagság 5·3 méter és három szénpadot zár magába. A felső szénpad szene meglepően jó : a fűtő-

értéke 5350 kalória, hamutartalma 8·9%, nedvességtartalma 15·6% és kéntartalma 3·8%. A többi pad szene 4760, 4400 és 4000 kalória fűtőértékű s csak az alsó pad szénében van már több hamu. Ennek a talpa alatt szénpala következik.

Bokod—Oroszlány község határában 22—24 négyzetkilométer területen 60—400 méter mélységben átlag 3 méter szénvastagság mellett a fúrásokkal felkutatott új szénvagyont 660—720 millió métermázsára becsülöm.

Minthogy Mór környékén, az Antal-hegy környékén 300—400 méter mélységig 150—180 millió métermázsra szén rejtőzhet: a mór—pusztavám—bokod—oroszlányi medencerész szénmennyiségének azt a részét, amely mintegy 400 méter mélységig elérhető, kereken 1000 millió métermázsára becsülöm.

A zirc—bodajki medencerészben 800, a mór—oroszlányi medencerészben 1000, vagyis a zirc—oroszlányi medencében összesen 1800 millió métermázsra tehető az a barnaszénmennyiség, amely nem fekszik 400 méter mélységnél lényegesen mélyebben.

Meglepően gyaporodott a szénkincs a tatabányai medencében is, amelyről pedig azt lehetett hinni, hogy ott a széntermő terület kiterjedése több mint háromszáz fúrással teljesen meg van állapítva és hogy a széntelep észak és nyugat felé elvékonyodik, kiékül. Az utóbbi években azután kellemes meglepetés érte a társulatot. Mohi Rezső bányafőfelügyelő, mint az 1 a. jelzésű akna üzemvezetője, e bányamező nyugati határvetőjén túl második «Környét» kutatott fel, még pedig «bővített» kiadásban: sokkal nagyobb szénvagyonnal.

Az első fúrást az 1a. akna bányamezejének a nyugati határvetőjétől nyugat felé tűzték ki és a feltételezett széntelepet az 1930. évi november hó 29-én 319·4 méter mélységben érték el és 5·9 méter vastagságban harántolták. Az első sikeres fúrást az 1930—1931. évben még kettő és 1935—1938. évben további 13 fúrás követte és az így lemélyített 16 fúrás közül 15 harántolta a széntelepet és csak egy fúrás haladt át szénpalán. A 15 eredményes fúrás szerint a széntelep vastagsága 1·8—6·5 méter között változik és átlagban 5 méter vastag. Az új széntábla a külszín alatt 300—400 méter mély-

ségben és a tengerszintnél 67—166 méterrel fekszik mélyebben. A feltárt széntábla tehát 100—200 méterrel mélyebben foglal helyet, mint a tatabányai nagy medence széntáblái, hiszen éppen azért kerülhette el a letarolódást, az elpusztulást, hogy ilyen nagy mélységre zökkent le.

A tatabányai új széntábla hossza az eddigi kutatások szerint mintegy 2·5 kilométer, a szélessége pedig átlag 800 méter és így az eddig feltárt új szénkincs 100 millió métermázsára becsülhető.

Az esztergomvidéki szénmedencében már több mint száz éve termelik az óharmadkorszakú barnaszenet. A medence földtani és bányászati viszonyait ismételten és igen alaposan átkutatták. De a szénvagyon mennyiségére nézve nagy eltérés merült itt fel régen is, most is.

Hantken Miksa, aki bányász és geológus volt egy személyben és aki egy emberöltőt szentelt az esztergomvidéki szénmedence földtani és bányászati viszonyainak a megismerésére és megismertetésére, az 1871., illetve az 1878. évben az adományozott terület alatt a szénvagyon 415 millió métermázsára becsülte, a várható szénmennyiséget 4480, a remélhető pedig 54,000 millió métermázsára kalkulálta. Papp Károly viszont az 1913. évben a feltárt és a valószínű szénkészletet együttesen és összesen is csak 225 millió métermázsára becsülte.

Micsoda óriási eltérés a becslésben, holott mind a két becslés érdektelen féltől származik. Az eltérés az újabb becslések között is igen nagy. Schmidt Sándor bányaügyi főtanácsos, dorogi bányaigazgató az 1920. évben az esztergomvidéki szénterület szénmennyiségét 1500 millió métermázsára becsülte. A m. kir. Földtani Intézet azon geológusai viszont, akik az 1923—1931. évekre terjedő időben a széngazdasági tárcaközi bizottsággal karöltve végezték hazánk szénkészletének az új becslését, az esztergomvidéki szénterület szénmennyiségét mindössze 200 millió métermázsában állapították meg. A két becslés között tehát 1300 millió métermázsa a különbség!

Ha figyelembe vesszük, hogy Papp Károly becslése óta az esztergomvidéki szénterületen már 225 millió métermázsá-

nál több szén termeltek ki a nélkül, hogy a szénterület kimerült volna, kétségtelen, hogy Papp Károly becslése éppen úgy kicsinyre méretezett volt, mint a Földtani Intézet geológusaié. Az, hogy az esztergomvidéki szénterület szénkészlete ma is sokkalta több 200—225 millió métermázsánál, a következő, nyilvánosságra került adatokból látható. A Földtani Intézet három kiváló geológusa : Rozlozsnik Pál, Schréter Zoltán és Telegdi Roth Károly az 1920. évben közrebocsátotta, az érdekelt bányavállalatok hozzájárulásával, az Esztergomvidéki Szénbányák Környékének Bányaföldtani Térképét, 1 : 75,000 mértékben. Ezen a térképen a fúrások és a harántolt óharmadkorszakú széntelepek vastagsága is jelezve van s így arról a következőket olvashatjuk le : a tokodi Nagykápolnánál, a Dank-hegy és az Oldalföldek között, Ótokodtól északra a Vajaskúti dűlőben 18—22 méter vastagságban harántolták a barnaszéntelepeket, s minthogy ez a terület 2·4 négyzetkilométer kiterjedésű és miután az újabb fúrások a Vajaskúti dűlőtől keletre is meglették a széntelepeket, a szén mennyisége kereken 500 millió métermázsára becsülhető.

Az 1920. év óta lényegesen gyarapodott a szénvagyon az említett térkép keleti keretén túl is ; továbbá a terület délkeleti részén : a Leégett- vagy Ligethegyen, ahol a javaslatomra lemélyített fúrások tártak fel új szénkészletet. Ezen a két helyen Schmidt Sándor munkája szerint legalább 100 millió métermázsra az új szénvagyon.

A szénkészlet legmeglepőbb gyarapodását a történelmi művelési területektől délre, a Magashegyen túl, a Kecshegy környékén értük el, ahol az 1929. év óta felkutatott barnaszénkészlet 450 millió métermázsára becsülhető. Ehhez járul még nyugaton mintegy 50 millió métermázsra szén.

Ezek szerint a történelmi művelési területeken kívül eső szénkészlet legkevesebb 1100 millió métermázsára becsülhető. Ehhez járul még a régi művelési területek szénvagyona-ként mintegy 200 millió métermázsra, úgyhogy az esztergomvidéki szénterület szénkészlete nyersen 1300 millió métermázsára tehető.

Az esztergomvidéki szénterületen a belső teknőkben

a karszt-vízveszélyt le tudták küzdeni, sőt a kerületi előfordulások közül a terület északkeleti részének a szénvagyonát ma már a tengerszintnél 240 méterrel nagyobb mélységből termelik ki. Megvan tehát a remény arra, hogy az eddig szerzett tapasztalatok alapján a kerületi széntelepek mélyen fekvő részét más helyeken is sikerül kellő elővigyázatossággal kitermelni, ami annyival is inkább kívánatos, mert hiszen az esztergomi szénterület szene igen jó minőségű: a fűtőértéke átlagban 5200 kalória és közel fekszik a fővároshoz.

A Magyar Középhegység túladunai részén még két helyen gyarapodott meglepően a megcsonkított ország szénvagyona: Várpalotán és Ajkán.

A várpalotai lignitszerű barnaszén mennyiségét Papp Károly az 1913. évben kerekén 10 millió métermázsára becsülte. A lignitkészlet még az 1923. évben is csak 55 millió métermázsával szerepel. Várpalota az 1923. évben egyik nagy szénvállalatunk érdekkörébe került s a szénvagon új kutatófúrások lemélyítésével kapcsolatban már az 1931. évben 600—800 és az 1933. évben 1000 millió métermázsára emelkedett.

Ajkán, a Bakony-hegység északnyugati oldalán, a Csinger-völgy barnaszénkészletét Papp Károly az 1913. évben mindössze 12·5 millió métermázsára becsülte. Ez a mennyiség azonban sokszorosan megnőtt, minthogy az 1913. év óta lemélyített 15 fúrással megállapították, hogy a szén 12 négyzetkilométer terület alatt fejlődött ki. A széntelep átlagban 5 méter vastag s így a nyers szénkészlet 600 millió métermázsa. A széntelep erős tagoltsága következtében régebben egy-egy négyzetméter területről csak 2·5 méter vastag szenet termeltek ki, az 1918. év óta a rázócsuzda, a frontfejtés bevezetése és a «hegynyomás» kihasználása folytán a kitermelt szén vastagsága 3·5 méterre emelkedett és így a kitermelhető szén mennyiségét 420 millió métermázsára tehetjük. Eddig 35 millió métermázsa szenet termeltek ki, vagyis a jelenlegi szénkészlet 385 millió métermázsára becsülhető.

A Magyar Középhegység dunáninnyi részén a Mátra-hegységben Nagybatony—Mátraverebély vidékén nagy mértékben gyarapodott a szénkészlet. Nagybatonyban még az

1913. évben Papp Károly csak a diósgyőri vasgyár nagybányai szénkészletét becsülte, még pedig mindössze 9 millió métermázsára. Azóta, különösen az 1921. év óta néhány magánvállalat igen sok eredményes fúrást mélyített le s így jelenleg a Nagybány—Mátraverebély környékén feltárt és valószínű szénkészlet 450—500 millió métermázsára becsülhető.

A Mecsek-hegységben a Dunagőzhajózási Társulat fekete-szénmennyiségét Papp Károly az 1913. évben 1060 millió métermázsára volt. Számításom szerint 400 méter függőleges mélységig az eredeti szénkészlet 1780 millió métermázsára becsülte, amelyből az 1807—1937. évben 400 millió métermázsát termeltek ki és így a szénkészlet jelenleg 1380 millió métermázsára.

Komlón az 1913. évben Papp Károly még csak 21 millió métermázsára feltárt szenet becsülhetett, de azután az időközben lemélyített Újakna bányamezejében 56 millió métermázsára fekete szenet tártak fel.

A Mecsek-hegység északi vonulatában: Magyaregregy—Nagymányok között a javaslatomra lemélyített kutatófúrások két helyen is növelték a feketeszen mennyiségét.

Az 1919—1937. évben felkutatott és részben új számítással kimutatott szénkészlet közel 1 milliárd métertonnára tehető, holott a trianoni békediktátum csak 645—675 millió métermázsára szénkészletet hagyott a megcsonkított ország területén.

A kimutatott szénkészletgyarapodás figyelembevételével Csonkamagyarország szénvagyonai medencénként és a kőszének földtani korának sorrendjében a következő :

	millió mt
1. Mecsek (Pécsvidék, Komló, Szászvár—Nagymányok, liasz) feketeszen	160
2. Ajka (felső kréta) barnaszén	39
3. Tatabánya (paleocén) barnaszén	84
4. Bicske (Németegyháza, paleocén-eocén) barnaszén	70
5. Esztergomvidék (Dorog, Tokod, Csolnok, paleogen) barnaszén	130
6. Mór—Pusztavám—Oroszlány (eocén) barnaszén	100
Átvitel	583

	Áthozat	583
7.	Kisgyón—Zircvidék (eocén) barnaszén	80
8.	Salgótarján—Nagybátony (alsó miocén) barnaszén	110
9.	Egercsehi—Királd—Ózd (alsó miocén) barnaszén.	158
10.	Brennberg—Récény (miocén) barnaszén	14
11.	Sajóvölgyi (középmiocén) barnaszén	183
12.	Várpalotai (középmiocén) lignitszerű barnaszén..	100
13.	Mátra-bükkalji (pontusi) lignit	160
14.	Borsodi (pontusi) lignit	20
	Összesen	1408

Csonka-Magyarország szénkészlete tehát az 1913. évben kimutatott 645—675 millió métertonnával szemben 733—763 millió métertonna gyarapodást mutat.

Igazi (karbonkori) kőszénünk, sajnos, nincsen, sőt a kőszénhez közel álló feketeszenünk is csak 11·4%-a a szénkészletünknek. Varga és Nyúl újabb vizsgálata szerint a pécsi feketeszen fűtőértéke nyersen átlag 5800, mosva 6500 kalória.

Szénkészletünknek több mint a fele: 57·7%-a jó minőségű barnaszénre esik. Ide tartoznak a művelés alatt álló szének közül a tatabányai barnaszén, amelynek a fűtőértéke átlag 5400 kalória, a dorogi barnaszén átlag 5200 kalória fűtőértékkel, a kisgyóni—móri szén, a felső telepben átlag 4600 kalória fűtőértékkel, a salgótarján—kisterenyeyi barnaszén átlag 4200—4100 kalória fűtőértékkel, az ózdi barnaszén átlag 4100 kalória fűtőértékkel és az ajkai barnaszén átlag 4000 kalória fűtőértékkel.

A gyengébb barnaszének 20·1%-kal vesznek részt szénkészletünkben. Idetartozik a sajóvölgyi barnaszén átlag 3300—3700 kalória fűtőértékkel, a várpalotai lignitszerű barnaszén nyersen átlag 2500, szárítva (ahidrálva) 4200 kalória fűtőértékkel.

A lignitek szénkészletünknek csak 12·2%-át teszik ki. Varga és Nyúl vizsgálatai szerint a rózsaszentmártoni lignit fűtőértéke nyersen 2100, szárítva 3300 kalória.

Meg kell még említenem, hogy ha figyelmen kívül hagyjuk a kitermelés jelenlegi műszaki és gazdasági akadályait, vagyis ha csak a nyers szénvagyonat becsüljük, az ma már 3 milliárd métertonna körül van. Hiszen ha csak a mátra—

bükkalji lignitnek általam is említett 1440—2000 millió métertonna mennyiségét vesszük számításba, máris 3 milliárd métertonna körül van a kimutatható szénkészletünk.

*

Magyarország széntermeléséről az első adat az 1798. évre vonatkozólag maradt meg. Bredetzky Sámuel 1802. évben megjelent munkájában ugyanis az olvasható, hogy Brennbergen az 1798. évben (bécsi mázsáról átszámítva) 23,440 métermázsa szenet termeltek. Ugyanott 1798—1805. évben, vagyis nyolc év alatt összesen 481,880 métermázsa barnaszemet bányásztak ki.

Az Osztrák-Magyar Monarchia széntermelési adatait az osztrák statisztikai hivatal az 1819. évtől kezdve közölte, de Magyarország széntermelését csak az 1841. évtől kezdve mutatták ki elkülönítve. Az 1863—1873. év széntermelési adatait a Magyar Statisztikai Évkönyv IV. évfolyama, azon túl pedig a központi bányahatóság közlései hozták nyilvánosságra.

A Magyar Szent Korona területén — az említett hivatalos közlések alapján — az 1841—1938. évben vagyis közel 100 év alatt összesen 387.395,138 métertonna szenet termeltek. A magyarországi széntermelésből az első tíz évben csak a feketeszenet mutatták ki, a barnaszéntermelésről csak 1851. év óta közölték az adatokat.

Az 1851—1938. évben kitermelt szénmennyiségből 68.834,339 métertonna (17·85%) esik a feketeszenre és 316.755,405 métertonna (82·15%) a barnaszénre.

Az 1841—1938. évben kitermelt szénmennyiséget talán úgy érzékeltethetjük, ha megemlítjük, hogy amennyiben ezt a mennyiséget a Városliget területén kellene felhalmozni, a szénréteg vastagsága vetekednék az Eiffel-torony 300 méteres magasságával, ha meg a Margitszigeten akarnók a szenet raktározni (pl. háború esetére) a szénkészlet tengerszín-fölötti magassága felülmúlná a 464 méter magas Széchenyi-hegyet.

A megcsonkított ország területén az 1919—1938. évben, vagyis húsz év alatt 141.295,997 métertonna szenet termel-

tünk ki, vagyis az 1841. év óta kitermelt mennyiségnek egy harmadát (36%-át).

Az 1851—1938. évi széntermelési adatok közül a következő hat év adata a legjellegzetesebb :

	mt
1. Első teljes kimutatás az 1851. évben	159,604
2. A kiegyezés évében : 1867-ben	737,140
3. Millenniumkor : 1896-ban	4.894,353
4. Egész Magyarország csúcsteljesítménye	
1913-ban	10.274,052
5. A kommunizmus évében : 1919-ben	3.913,733
6. Csonkamagyarország csúcstermelése 1938-ban	9.359,704

Magyarországon az 1859—1868. évben a krassószörényi és a mecseki feketeszéntermelés vezetett. Az 1869. évtől kezdve a barnaszéntermelés egyre erőbben nyomult előtérbe. Az 1882. évben másfélszer volt több a barnaszén termelése, mint a feketeszené ; az 1896. évben háromszor, az 1913. évben pedig hétszer annyi barnaszenet termeltünk, mint feketeszenet. Feketeszentermelésünk az 1896—1913. évben csak hullámzott, de nem növekedett, holott a barnaszéntermelésünk az 1896. évi 3.761,728 métertonnáról az 1913. évben 8.954,133 métertonnára emelkedett : az 1913. évi széntermelésből 87·15% esett a barnaszénre és csak 12·85% a feketeszenre.

Trianon következtében a helyzet tovább romlott, mint-hogy a délmagyarországi feketeszéntermelő bányákat Romániához csatolták. Különösen nehéz viszonyok közé kerültünk az 1919—1920. évben, amikor a pécsvidéki feketeszénbányák is szerb megszállás alatt voltak és így a Mecsek-hegységnek csak az északi felében : Komlón, Szászvároton és Nagymányokon termelhettünk feketeszenet. Az 1919. évben széntermelésünkben csak 10·72% esett a feketeszenre.

Amikor a pécsvidéki feketeszénbányák felszabadultak a szerb megszállás alól, az arány a feketeszen javára azután sem emelkedett, minthogy jó és gyenge barnaszéntermelésünk, különösen az esztergomvidéki és a várpalotai szénterületen, rohamosan megnőtt és ezzel az irammal feketeszen-termelésünk nem tudott lépést tartani. A múlt évben, 1938-ban a 93.597,041 métermázsa évi széntermelésből 83.176,523

métermázsa (88·9%) esett a barnaszénre és csak 10.420,509 métermázsa (11·1%) a feketeszenre.

Az ismertetett széntermelési adatok a bányákból kitermelt nyers szénre vonatkoznak. A kitermelt szén mennyiségének körülbelül egy harmada még ma is ilyen állapotban kerül, aknaszén elnevezéssel, forgalomba. A termelt szén többi részét tisztítva és nagyság szerint osztályozva darabos, kocka, dió, dara jelzéssel, a porszenet pedig mosás, illetve szérelés után préselt szén (brikett) alakban bocsátják a vevők rendelkezésére. A sok nedvességet tartalmazó várpalotai és rózsaszentmártoni ligniteket szárítva, ahidrálva, hasznosítják. Pécssett néhány év óta újból égetnek kokszot is.

Az 1938. évben 25.615,937 métermázsa aknaszenet, 24.233,739 métermázsa darabos, kocka és diószenet, 18.678,012 métermázsa daraszenet, 327,830 métermázsa kovácsszenet, 10.028,156 métermázsa porszenet, 4.780,210 métermázsa palás szenet 4.308,411 métermázsa sajtolt szenet (brikettet), 1.331,479 métermázsa szárított lignitet és 470,010 métermázsa kokszot értékesítettünk.

Hazai bányáink az ország szénszükségletét egyre fokozottabb mértékben tudják ellátni. Amíg az 1929. évben 19 millió métermázsa szenet és kokszot hoztak be 72 millió pengő értékben, addig az 1938. évben a behozatal 5.235,721 métermázsára csökkent 14·8 millió pengő értékben. Főleg gázzszenre és ipari kokszra van szükségünk. A szénkivitelünk az 1938. évben 3.466,840 métermázsa volt és csúcspontot ért el. Széntermelésünk az 1938. év december havában 41,187 munkásnak nyújtott megélhetést.

VITÁLIS ISTVÁN.

VILLETTE.

— Regény. —

— Harmadik közlemény.¹ —

Csodálatos készséggel tudott alkalmazkodni mindenhez, ami Grahamet érdekelte. Az ember azt hihette, hogy e gyermeknek nincs saját lelke vagy élete és szükségképpen egy más lényben kell megtalálnia mindent, hogy mozoghasson és cselekedhessék. Minthogy apját elsodorták mellőle a körülmények, Grahamnál keresett menedéket, az ő érzéseit érezte át s az ő életében élte a saját életét. Pillanatok alatt jegyezte meg Graham összes iskolatársainak nevét; tisztában volt mindegyiknek a jellemével, ahogy Grahamtól hallotta. Amit egyszer elmondott a fiú valakiről, az rögtön bevésődött az emlékezetébe. Sohasem felejtette el és sohasem zavarta össze a dolgokat. Képes volt egész estén át elbeszélgetni Graham-mel olyan személyekről, akikkel sohasem találkozott s világosan látta maga előtt a külsejüket, a viselkedésüket, a természetüket. Még azt is megtette, hogy utánozta őket. Egy segédtanárt, akit Graham utált s akinek sok furcsasága volt, Polly igazán bámulatos felfogással, Graham előadása után, élethíven ábrázolt színészileg, Graham nagy multságára. Mrs Brettonnak ez nem tetszett és el is tiltotta.

Graham és Polly ritkán veszekedtek. De egyszer bekövetkezett a nagy összetűzés, amely Polly szívét mélyen lesujtotta.

Egy napon, a születési évfordulója alkalmából Graham néhány barátját csupa vele egykori fiút meghívta ebédre. Paulinát nagyon érdekelték a vendég-diákok, hiszen már annyi mindent hallott róluk; csupa olyan fiú volt, akikről Graham

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1939. évi 735. és 736. számában.

állandóan beszélt neki. Étkezés után a fiatal urakat magukra hagyták az ebédlőben, ahol hamarosan jó kedvük kerekedett s meglehetősen zenebonát csaptak. Véletlenül keresztülmentem a hall-on, és ott találtam Paulinát a legalsó lépcsőfokon ülve. Szeme a fényezett ebédlőajtóra volt szögezve, amelyre rávetődött a hallban égő lámpa fénye. Szemöldöke össze volt ráncolva, látszott rajta, hogy nagyon töprenkedik.

— Min tünődöl, Polly?

— Oh, semmi különös. Csak szeretném, ha az ott üveges ajtó volna, hogy keresztülláthatnék rajta. Úgy látszik, a fiúk nagyon jókedvűek és én szeretnék közéjük menni ; szeretnék Grahamnél lenni s látni a barátait.

— Hát miért nem mégy be hozzájuk?

— Félek. Azt hiszi, hogy meg kellene próbálnom? Kopogjak az ajtón, s kérem, hogy engedjenek be?

Én azt hittem, hogy talán szívesen fogadják be maguk közé Pollyt, mint játszótársat és ezért bátorítottam fel őt a vállalkozásra.

Kopogtatott az ajtón, — először oly halkan, hogy meg sem hallhatták, de a második kopogás után kinyílt az ajtó, megjelent Graham feje ; a fiú nagyon jókedvű volt, de türelmetlen.

— Mit akarsz, te kis majom?

— Be akarok menni magához.

— Igazán? De én nem akarom, hogy megzavarj bennünket. Eredj a mamához meg Miss Snowe-hoz és mondd, hogy dugjanak ágyba. — A gesztenyebarna sörény s a kipirult, ragyogó arc eltűnt, az ajtó könnyörtelenül becsukódott. Polly meg volt döbbenve.

— Miért beszél így velem? Még sohasem beszélt így velem — mondotta szinte megrémülve. — Mit vétettem?

— Semmit, Polly ; de Graham el van foglalva a pajtásaival.

— És őket jobban szereti, mint engem? Most ők itt vannak és engem kidob.

Vigasztaltam őt pár dologgal, ami eszembe jutott s próbáltam megmenteni a helyzetet azokkal a bölcs mondásokkal, amelyekből egész készletem volt raktáron. De Polly

elhallgattatott, mert a fülét eldugaszolta az ujjaival, már a legelső szavak hallatára, aztán lefeküdt a gyékényre, arcát a kőlapnak fordítva, és sem Warren, sem a szakácsné nem volt képes őt ebből a helyzetéből kimozdítani ; így hát engedték, hogy feküdjék ott, amíg jólesik neki s amíg föl nem kel saját jószántából.

Graham estére már elfelejtette, hogy türelmetlen volt vele szemben s miután a pajtásai eltávoztak, épp oly kedvesen közeledett hozzá, mint máskor, de Polly kirántotta kezét az övéből ; a szeme valósággal szikrázott ; jóéjszakát sem akart kívánni neki, még az arcába sem akart nézni. Másnap nagyon közömbösen bánt vele, olyan kemény és fagyos lett, mint a márvány. Rákövetkező nap Graham vallatni akarta, hogy mi bántja, de Polly ki sem nyitotta a száját. Graham természetesen egy cseppet sem haragudott ; hiszen Polly gyerek volt, ő pedig nagy fiú. Kedveskedni próbált neki, hogy megtudja, mi történt. «Miért haragszik úgy Polly? Mit vétett ő ellene?» De Pollynak e kérdések között csak a könnyei hullottak.

Graham addig csitítgatta és dédelgette, míg újra megint jóbarátok lettek. De Polly azok közül való volt, akikben nyomot hagynak az ilyen események. Megfigyeltem, hogy a visszautasítás után soha többé nem kereste Graham társaságát, nem ment a fiú után és nem kívánta tőle, hogy tudomást vegyen a jelenlétéről.

Egy ízben azt mondtam neki, hogy vigyen be egy könyvet, vagy mi egyebet Grahamnek, aki bezárkózott a szobájába.

— Megvárom, amíg kijön — mondotta Polly dőlyfösen. — Nem akarom megzavarni azzal, hogy fölkeljen és ajtót nyisson nekem.

Az ifjú Brettonnak volt egy ponyja, amelyen gyakran kilovagolt ; Polly mindig figyelte az ablakból, hogy mikor megy és mikor jön. Nagyon vágyódott arra, hogy egyszer ő is körüllovagolhassa az udvart. Egy szép napon le is ment, hogy láthassa, amint Graham leszáll a lóról ; a kapuhoz támaszkodott s szemében megcsillant a kívánság, bár ő is felülhetne a ponyra.

— Na, Polly, nem volna kedved egy kicsit lovagolni? —

kérdezte Graham félig odavetőleg. Azt hiszem, Polly úgy érezte, hogy Graham nagyon is odavetőleg tette fel a kérdést.

— Nem, köszönöm — felelte, és a lehető leghidegebben elfordult.

— Pedig okosan tennéd. Bizonyos vagyok benne, hogy nagy örömöd telnék benne.

— Én bizony egy lyukas pennyt sem adnék érte.

— Ez nem igaz. Azt mondtad Lucy Snowe-nak, hogy nagyon szeretnél felülni a ponyra.

— Lucy Snowe mindig locsog — így hangzott a felelet.

Polly felvonult a lépcsőn. Graham, aki hamarosan feljött utána, így szólt az anyjához :

— Mama, én azt hiszem, hogy Polly egy kis szörnyeteg ; valóságos raktára a furcsaságoknak ; de nála nélkül nagyon unatkoznám. Sokkal mulatságosabb teremtés, mint ti vagytok Lucy Snowe-val.

*

— Miss Snowe, — így szólt hozzám Paulina (most már hozzászokott ahhoz, hogy alkalom adtán szóbaereszkedik velem, ha egyedül voltunk, este a szobánkban) — tudja-e, hogy a hétnek melyik napján szeretem legjobban Grahamet?

— Hogyan tudhatnám, hiszen ez olyan furcsa dolog! Hát lehetséges az, hogy Graham a hétnek valamelyik napján másmilyen, mint a többi napon?

— De mennyire! Hát nem látja? Nem tudja? Graham vasárnaponkint a legkellemesebb. Mert akkor egész nap itthon van, olyan nyugodt és este mindig olyan jó.

Ez a megfigyelés nem volt egészen alaptalan. Az istentisztelet, meg miegyéb valami nyugodtságot adott Grahamnak ; este a kandalló mellett átengedte magát valami csöndes szórakozásnak, lefoglalta a heverőt, aztán magához szólította Pollyt.

Graham nem volt egészen olyan, mint a többi fiú. Nem csupán a tevékenység szerzett neki örömet ; időnkint képes volt arra is, hogy magába merüljön és gondolkozzék. Nagyon szeretett olvasni, s azt sem lehet mondani, hogy rosszul válogatta volna ki a könyveket. Csak bizonyos dolgok iránt érdek-

lódott, sőt valami ösztönszerű jóízlést is tanúsított. Igaz, hogy nagyon ritkán csinált jegyzeteket olvasás közben, de láttam őt az íróasztala mellett, amikor egy könyv felett nagyon elgondolkozott.

Polly Graham közelében egy kis párnán térdelt vagy a szőnyegen. A társalgás, mint halk moraj kezdődött, de ha fojtott volt is, meg lehetett hallani. Néha-néha elkaphattam egy-egy szót, és igazán, Graham ilyenkor mintha jobb és nemesebb befolyás alá került volna, sokkal gyengédebb volt, mint más napokon.

— Tanultál-e ezen a héten valami zsoltárt, Polly?

— Tanultam egy nagyon szépet ; négy versszakból áll. Elmondjam?

— Mondd el, de szépen ; főképp, ne siess.

A zsoltárt félig éneklő hangon próbálták végig, többször is, mert Grahamnek kifogásai voltak, úgy hogy valósággal leckét adott Pollynak a szavalásból. Polly rögtön felfogott mindent, átvett minden hangot és azonfelül öröme telt abban, hogy megnyerje Graham tetszését. Szóval elsőrendű tanítványnak bizonyult. A zsoltár után még valamit olvastak, talán egy fejezetet a Bibliából, itt alig volt szükség javításokra, mert Polly az egyszerű, elbeszélő hangon írt dolgokat kitűnően olvasta ; sőt ha teljesen átértette a tárgyat és érdeklődött is iránta, hangsúlyozása és előadása szinte meglepő volt. József, akit a gödörbe vetettek, Dániel az oroszlanok barlangjában — ezeket például nagyon kedvelte. Kivált József történetét annyira átérezte, hogy igazi meghatottsággal adta elő.

— Szegény Jákob! — mondotta néha remegő ajakkal. — Hogy' szerette fiát, Józsefet! — És egyszer hozzátette : Úgy szerette, mint én szeretem magát, Graham ; és ha meghalna (újra kinyitotta a könyvet, megkereste az illető helyet és újra felolvasta) : én sem akarnám «elfogadni a vigasztalást s leszállanék hozzá a sírjába.» Kis karjaival odavonta Grahamet s nagysörényű fejét maga felé hajlította. Emlékszem, ez a mozdulat akkor megdöbbentett, annyira különösnek és elhamarkodottnak éreztem. Ilyen érzése lehet egy embernek, amikor egy veszedelmes és félig megszelidített állatot lát,

amelyet nagyon is meggondolatlanul cirógnak. Nem attól féltem, hogy Graham nyersen rászól, vagy tán meg is üti. Az nyugtalanított, hogy esetleg türelmetlenül vagy szórazottan visszalöki, ami Pollyra nézve majdnem rosszabb lett volna az ütésnél. De Pollynak ezeket a megnyilatkozásait Graham rendszerint nagyon jól tűrte. Sőt néha szinte jószágos mosoly derengett föl a szemében, mintha jólesett volna neki, hogy Polly ilyen kivételes bánásmódban részesíti.

A fiú egy ízben ezt mondta :

— Te majdnem úgy szeretsz engem, Polly, mintha a kis húgom volnál.

— Oh! Én szeretem magát. Én nagyon szeretem magát.

*

Már nem sokáig szórakozhattam ezzel a lélektani tanulmányozással. Polly alig töltött el két hónapot Brettonban, amikor levél jött Mr Home-tól, amelyben jelezte, hogy a kontinensen telepedett le, anyai rokonsága között, hogy Angliától végleg elment a kedve, így nem is óhajt visszatérni, legfeljebb évek múlva, minél fogva az a kívánsága, hogy a kisleánya azonnal menjen utána.

— Kíváncsi vagyok, hogyan fogadja ezt a hírt Polly — mondotta Mrs Bretton, miután végigolvasta a levelet. Engem is gyötört a kíváncsiság s magamra vállaltam, hogy közlöm a nagy újságot Pollyval.

Bementem a szalonba. Polly nagyon szeretett ebben a nyugodt és díszes szobában tartózkodni s ide feltétlen bizalommal lehetett őt bebocsátani, mert nem nyúlt semmihez, s nem piszkított be semmit, amihez hozzányúlt. Egy pamlagon ült, mint valami kis odaliszk s a közeli ablak nehéz függönyei árnyékot borítottak rája. Boldognak látszott. Mellette volt minden, amivel szívesen foglalkozott : a fehér fából készült munka-doboz ; egy vagy két darab selyem, néhány szalag-vég, ami mind babaruha-varráshoz volt szükséges. A bábu, ahogy illik, főköttövel és hálóköpenyben feküdt a bölcsőben ; Polly éppen ringatta, hogy elaludjék s a kislány arcáról világosan volt leolvasható, hogy a bábu érző lény,

aki kellő bánásmód mellett el is tud aludni. Ugyanakkor a szeme egy képeskönyvhöz volt szegezve, amelyet kinyitva az ölében tartott.

— Miss Snowe, — mondotta suttogó hangon — ez egy csudálatos könyv. «Candace» (Graham keresztelte a bábút erre a névre, mert kormos képe igazán aethiopiai lényekhez hasonlított), Candace elaludt, így hát beszélhetek. De beszéljünk halkán mind a ketten, mert különben felébred. Ezt a könyvet Graham adta nékem. Távoli országokról szól, amelyek messze, nagyon messze vannak Angliától s amelyeket csak úgy érhet el utazó, ha sokezer mérföldet hajózik a tengereken keresztül. És azokon a vidékeken vademberek élnek, Miss Snowe, akik egészen másképp öltözködnek, mint mi; némelyiken alig van ruha, mert ott nagy a forróság és nem bírnak ruhát hordani. Van itt egy kép, — valami sivatagot ábrázol, ahol nincs egyéb, mint homok, és sokezer ember áll itt a pusztaságon egy fekete alak körül. Ez pedig egy hit-térítő, aki a pálmafa alatt prédikál nekik. (Meg is mutatta a színes metszetet.) És vannak itt képek, — így folytatta — amelyek még sokkal különösebbek. Itt van a csudálatos, nagy, kínai fal. Itt van egy kínai hölgy, akinek kisebb a lába, mint az enyém. Itt egy szilaj, tatár ló. És itt — ami a legfurcsább valamennyi között — a jég és hó országa, ahol nincs se zöld kert, se erdő, se mező. Ebben az országban mammut-csontokat is találtak. De a mammutok már kihaltak. Maga nem tudja, mi a mammut, de én tudom, mert Graham megmagyarázta. Óriási, félelmetes szörnyeteg volt, olyan magas, mint ez a szoba és olyan hosszú, mint a hall. De Graham azt hiszi, hogy nem húsevő volt, hanem növényevő. S azt mondja, ha egy mammuttal találkoznom az erdőben, nem ölne meg, ha kitérnék az útjából. De ha megtámadnám, akkor letiporna, a bokrok közé, ahogy én eltaposok a réten egy sáskát, anélkül, hogy észrevenném.

És így kerepelt tovább.

— Polly, — szoltam közbe — szeretnél-e utazni?

— Most még nem, — felelte okosan — de talán húsz év múlva, amikor már asszony leszek és olyan nagy, mint Mrs Bretton, utazni fogok Grahammel. El akarunk menni Svájcba

s fölmászunk a Mont Blancra ; és egy szép napon áthajózunk Dél-Amerikába s fölkapaszkodunk a Csim-csim-borasszó csúcsára.

— De nem örömet utaznál most is, ha a papád veled lehetne?

Nem felelt mindjárt, de amit válaszul mondott, megint teljesen rávallott az ő különös, furcsa természetére.

— Mi haszna az ilyen ostoba beszédnek? Miért hozza szóba a papát? Mi magának az én papám? Már kezdtem magamat boldognak érezni, mert nem gondoltam folyton őreája. Most majd előlről kezdhetem az egészet.

Az ajka remegett. Én sietve közöltem vele, hogy levelet kaptunk s Mr Home kifejezett kívánsága szerint neki, Harriettel együtt, rögtön utána kell utaznia.

— Hát nem vagy boldog, Polly? — kérdeztem tőle.

Polly nem felelt. Földre ejtette a könyvét, abbahagyta a ringatást, komolyan és eltűnődve nézett az arcomba.

— Hát nem örülsz, hogy a papához mehatsz?

— Hogyne örülnék — mondotta végre élesen és áthatóan. Velem szemben rendszerint ezt a hangot használta, Mrs Brettonnal másképpen beszélt, mint ahogy Grahammal szemben egészen megváltozott a hangja. Szerettem volna jobban behatolni a gondolatába ; de nem, Polly nem volt hajlandó folytatni a társalgást. Mrs Brettonhoz szaladt, kikérdezte és Mrs Bretton megerősítette mindazt, amit Polly tőlem hallott. Olyan fontos, annyira döntő volt számára ez a hír, hogy egész napon át komoly maradt. Este, amikor a hallból felhangzottak Graham ismert léptei, Polly egyszerre mellettem termett. A nyakam körül megigazította a kis aranyláncom szalagját, megforgatta hajamban a fésűt, s mialatt így buzgolkodott, Graham fölért az emeletre.

— Szép lassan készítse őt elő — súgta a fülembe. — Mondja meg neki, hogy elutazom.

Teázás közben elvégeztem a rámbízott feladatot. Grahamnek történetesen csak egy iskolai jutalomdíj járt a fejében, amelyre ő is pályázott. Kétszer kellett neki elmondanom a dolgot, amíg ráeszmélt s akkor is csak pár pillanatra kötötte le a figyelmét.

— Polly elmegy? Milyen kár! Nagyon sajnálom, hogy elveszítjük a drága, kis csöppséget. Mama, okvetlenül vissza kell jönnie megint.

Aztán sietve felhörpintette a teáját, fölragadott egy gyertyát, letelepedett egy kis asztalhoz, a könyvei közé és csakhamar belemerült a pályamunkájába.

A «drága kis csöppség» odakúszott melléje, leheveredett a szőnyegre, arccal a padló felé; némán és mozdulatlanul feküdt ebben a helyzetben, míg a lefekvés ideje el nem következett. Grahamnek sejtelve sem volt arról, hogy Polly mellette van s nyugtalan lábával egyszer meg is lökte. Polly egy kissé odábbhúzódott. Egy perccel utóbb egy kicsi kéz, mely az arcához volt tapadva, elmozdult onnan, kinyúlt és gyöngéden cirógatta a vigyázatlan lábat. Amikor a dajka érte jött, Polly fölkelt és szófogadóan távozott, miután mindnyájunknak, fojtott hangon, jóéjszakát kívánt.

Nem akarom azt mondani, hogy, egy órával később, rettegtem a lefekvéstől, de annyi bizonyos, hogy volt valami nyugtalan előérzetem. Nem hittem, hogy a gyermek már békésen alszik. Sejtelmem nagyon is valóra vált, mert ébren volt és didergett, amikor beléptem a szobába, s úgy gubbasztott az ágya szélén, mint egy kis fehér madár. Jóformán azt sem tudtam, hogyan szólítsam meg, mert nem lehetett vele úgy bánni, mint más gyerekekkel. Szerencsére ő szólt először hozzám. Miután becsuktam az ajtót s az öltöző-asztalon meggyújtottam a gyertyát, Polly ezekkel a szavakkal fordult hozzám:

— Nem tudok . . . nem tudok aludni; és így én nem tudok . . . nem tudok élni.

Megkérdeztem tőle, hogy mi bántja.

— Borzasztó ez — mondotta fájdalmasan suttogva.

— Felhívjam Mrs Brettont?

— Nagy ostobaság lenne — felelte türelmetlenül, és én is bizonyos voltam a felől, hogy ha Mrs Brettont lépteit hallaná, rögtön a takarója alá bújnék és elcsöndesednék, mint egy kis egér. Irántam sohasem árult el egy csöpp rokonszenvet sem, viszont minden furcsaságát őszintén kitárta előttem; de keresztanyámnak sohasem adott alkalmat arra, hogy be-

tekinthessen az ő kicsiny lelkébe. Mrs Bretton Pollyban sohasem láthatott mást, mint egy engedelmes, kissé különös leánygyermeket.

Faggatni kezdtem. Bíborvörös volt az arca. Tágranyílt szeme kissé zavaros volt és nyugtalan fényben szikrázott. Nyilvánvaló volt, hogy nem maradhat reggelig ilyen állapotban. Sejtettem, hogy miként áll a dolog.

— Talán szeretnél még egyszer jó éjt kívánni Grahamnek? — kérdeztem tőle. — Még nem ment a szobájába.

Kis karjait rögtön előrenyújtotta, hogy emeljem ki az ágyból. Becsavartam őt egy nagy kendőbe és levittem a szalonba. Graham éppen akkor jött ki.

— Nem tud elaludni, amíg nem látta magát s nem beszélt magával még egyszer — mondtam. — Nem szívesen hagyja itt magát.

— Nagyon elkényeztettem őt — felelte Graham, jólelkűen kivette Pollyt a karjaimból s megcsókolta forró, kis arcát és égő ajkát.

— Polly, hiszen te jobban törődöl velem, mint a papáddal.

— Igen, én törődöm magával, de maga egy csöppet sem törődik velem — susogta Polly.

Graham tiltakozott ez ellen, újra megcsókolta, visszavette őt a karjaimba és én fölvittem Pollyt a szobába.

Sajnos, ez sem nyugtatta meg.

Amikor már úgy gondoltam, hogy figyelni tud a szavamra, így szóltam hozzá :

— Paulina, nem szabad bankódnia a miatt, hogy Graham nem törődik magával annyit, mint maga övele. Ennek így kell lennie.

Rám emelte a szemét, kérdő tekintettel.

— Mert ő fiú, maga pedig leány. Ő tizenhat éves, maga pedig csak hat éves. Az ő természete nyers és vidám, a magáé meg másilyen.

— De én annyira szeretem. Ő is szerethetne engem egy kicsit.

— Szereti is. Nagyon szereti magát. Maga a kedvence.

— Kedvence vagyok Grahamnek?

— A kis gyerekek közt egy sincs, akit úgy szeretne, mint magát.

Ezek a szavak lecsillapították. Fájdalmában is mosolygott.

— De — folytattam én — ne tépelődjék és ne várjon tőle túlsokat, mert ha azt fogja érezni, hogy terhére esik, akkor vége mindennek.

— Vége mindennek! — ismételte szelíden. — Akkor jó lesznek. Jól akarom viselni magamat, Lucy Snowe.

Ágyba fektettem.

— Ez egyszer meg fog bocsátani nekem Graham? — kérdezte, mialatt én levetkőztem. Biztosítottam őt, hogy Graham nem haragszik rája s eddig nem történt olyasmi, ami őt elkedvetleníthetné. Csak a jövőben legyen vigyázatos.

— Nincs itt jövő — felelte Polly. — Én elutazom. Ha most elhagyom Angliát, fogom-e őt valaha-valaha is újra látni?

Én bátorítottam és biztattam. Miután elfújtam a gyertyát, eltelt egy csendes félóra. Már azt hittem, hogy elaludt, amikor a kicsiny fehér alak megint fölemelkedett az ágyban s a finom hang így szólalt meg :

— Miss Snowe, szereti maga Grahamet?

— Hogy szeretem-e? Igen . . . egy kicsit.

— Csak egy kicsit. És úgy szereti, mint én?

— Nem hinném. Nem, nem ahogy maga szereti.

— Nem nagyon szereti?

— Mondtam már, hogy szeretem egy kissé. Kár ennyit törődni vele. Grahamnek sok hibája van.

— Igazán?

— Mint minden fiúnak.

— A leányok jobbak?

— Valószínűleg. Okos emberek azt mondják, hogy nem szabad senkiről azt hinnünk, hogy tökéletes. Ami pedig a rokonszenvet és az ellenszenvet illeti, legyünk barátságosak mindenkivel és ne bálványozzunk senkit.

— És maga okos?

— Szeretnék az lenni. De most aludnia kell.

— Nem tudnék most aludni. — Ne fájna itt (tündéri

kis kezét tündéri kis mellére szorította), ha arra kell gondolnom, hogy holnap elhagyom Grahamet, merthogy ez nem az én otthonom?!

— Igazán, Polly, nem volna szabad ekkora fájdalmat éreznie, amikor a papájához utazik. Hát róla megféledezett? Már nem akar többé az ő kis pajtása lenni?

E kérdésre halálos csönd következett.

— Gyermekem! — sürgettem én — feküdjék le szépen, aludnia kell.

— Az ágyam hideg. Nem tudom bemelegíteni.

Láttam, hogy a kis jószág megborzong.

— Jöjjön ide, mellém — mondtam ; kívántam, de alig reméltem, hogy engedelmeskedni fog. Mert nagyon furcsa, kiszámíthatatlan kis teremtség volt s legkivált velem szemben mindig szeszélyes. De mégis odajött hozzám ; mint egy kis éji szellem siklott végig a szőnyegen. Az ágyamba emeltem. Jéghideg volt a teste. Karjaim között melengettem. Idegesen remegett. Én csillapító szavakat mondtam neki. Megnyugtattam és babusgattam, amíg végre elaludt.

— Ilyen gyermeket még sohasem láttam — gondoltam magamban, amikor az imbolygó holdfényben figyeltem az arcát s fénylő szempilláit és könnyes képét óvatosan megérintettem a zsebkendőmmel, hogy fel ne riasszam álmából.

— Hogy' fog boldogulni a világban? Hogy' fog megbirkózni az élettel? Hogy' fogja elviselni a támadásokat és a bántalmakat, a megaláztatást és a kétségbeesést? Mert a könyveim és a saját gondolataim szerint is minden embernek ez a földi sorsa.

Másnap Polly elutazott. Búcsúzáskor úgy remegett, mint falevél a szélben ; de azért erőt vett magán.

IV. FEJEZET.

Marchmont kisasszony.

Amikor elhagytam Brettont, — pár héttel Paulina elutazása után — meg sem fordult az eszemben, hogy soha többé nem fogok oda visszatérni, hogy soha többé nem fogok járni csöndes, ódon utcáin. Hat hónapig voltam távol az

otthonomtól, — így hát hazamentem. Mindenki azt fogja képzelni, milyen boldog voltam, hogy viszontláthatom a rokonságomat. Az ilyen jóindulatú képzelődés nem árt senkinek és így nyugodtan megbékülhetek vele. A most következő nyolc éven keresztül olyan voltam, mint egy bárka, amely csöndes időben szendergett a tükörsimaságú, csöndes kikötőben, ahol a kormányos végigheveredik a kis födélzeten, behúnyt szemmel, égneke emelt arccal s elmerülve — ha úgy tetszik — egy hosszú imádságba. Sok asszonyról és leányról mesélik, hogy ilyenformán töltik az idejüket ; miért ne legyen én is olyan, mint a többiek?

Tehát képzeljék el, hogy tunya voltam, kényelmes és boldog, hogy a fedélzet párnázott heverőjén sütkéreztem a napon, amely állandóan ontotta rám a sugarát, s hogy lomha, bágyadt szelek himbáltak. Mindamellett nem titkolhatom, hogy végre is vagy lebuktam a barkedől, vagy hajótörést kellett szenvednem valami módon. Magam is élénken emlékszem egy időre, — amely már rég elmúlt — amikor szenvedtem a hidegtől, a veszedelmektől és a küzdelmekről. Még ma is, ha lidércnyomásom van, érzem a sós hullámok rohamait és fanyar ízét a torkomban s fagyos nyomásukat a tüdőmön. Azt is tudom, hogy vihar volt s nem is egy óra hosszát tartott, vagy egy napig. Sok nappalon és éjszakán keresztül sem a nap korongja, sem a csillagok csapatja nem mutatkozott ; saját kezünkkel szórtuk le az egész berendezést a hajóról ; nyomasztó vihar nehezedett ránk ; a menekülés minden reménysége eltűnt számunkra. Szóval, a hajó elveszett s a népe elpusztult.

Ahogy vissza tudok emlékezni, senkinek sem panasztam el ezeket a bajokat. De kinek is panaszkodhattam volna ? Mrs Brettont már régesrég szem elől veszítettem. Kettőnk közé léptek mások, érintkezésünket meggátolták és végül teljesen elvágták. Különben az Idő az ő számára is sok változást tartogatott. Úgy hallottam, hogy a szép vagyon, amelyet, mint Graham törvényes gyámja, ő kezelt s amelyet értékpapírokba fektetett, alaposan összezsugorodott. Graham — ezt véletlenül tudtam meg szállongó pletykákból — valami pályára szánta el magát ; mind a ketten elhagyták

Brettont s az a hír keringett róluk, hogy Londonban telepedtek le. Így hát megszűnt annak a lehetősége, hogy másokra támaszkodjam, csakis önmagamra voltam utalva. Nem hinném, hogy nagyon is bíztam magamban, vagy erélyes és tevékeny voltam, de az önbizalmat és az erélyt rám erőltették a körülmények, mint annyi más ezer meg ezer emberre; és amikor Miss Marchmont, egy öreg kisasszony a környéken üzent értem, én engedelmeskedtem a hívó szózatnak, abban a reményben, hogy Marchmont kisasszony olyan munkát fog felajánlani, amelyet nyugodtan elvállalhatok.

Miss Marchmont gazdag nő volt és egy szép úriházban lakott, de a köszvény nyomorékká tette, keze, lába tehetetlen volt s szegény már így élt húsz esztendő óta. Mindig az emeleti szobákban ült; hálósobája mellett volt a szalonja. Marchmont kisasszonyról már sokat hallottam, kivált a furcsaságairól (nagy különc hírében állott), de szemtől-szembe még sohasem láttam. Ráncosképű, deresfejű asszony volt, akit a magány túlságosan komollyá tett, a testi fájdalom szigorúvá és ingerlékennyé, sőt követelődzővé. Úgy látszik, hogy a komornája vagy a társalkodónője, aki évekig ápolta, férjhezmenni készült. Marchmont kisasszony értesült az én elhagyatott sorsomról s üzent értem, azzal a szándékkal, hogy a megüresedett helyet talán betöltheti énvelem. Amikor, tea után, négy szemközt együtt ültünk a kandalló előtt, meg is tette ajánlatát.

— Nem lesz könnyű élete, — mondotta őszintén — mert velem nagyon sokat kell foglalkozni s alig lesz szabad ideje. De összehasonlítva azzal az étellel, amelyet legutóbb fogyasztott, tűrhető lesz a helyzete.

Elgondolkoztam.

— Hát persze, ez a helyzet elég tűrhetőnek látszik, — így érveltem magamban — de hátha valami különös végzet-szerűség miatt mégsem lesz elviselhető? Itt élni, ebben a zárt szobában, vigyázni a betegre, elszenvedni indulatrohamait, — ez az, amit fiatalságom még várhat a jövőtől? Hiszen amit eddig átéltem (hogy többet ne mondjak), az sem volt fenékgig tejfel! Szívem egy pillanatra elcsüggedt, de aztán magához tért újra. Mert bár a rosszat mindig a maga teljes

valóságában iparkodtam látni, — kishitűségnek éreztem volna, hogy, mint az idealisták a jót: nagyobbítsam és túlozzam.

— Az nyugtalanít, lesz-e elég erőm ehhez a feladathoz? — mondtam Marchmont kisasszonynak.

— Nekem is vannak kétségeim ez iránt. Nagyon törődöttnek látszik.

Az is voltam. Láttam magamat a tükörben, reggeli pongyolámban. Halvány, beesett szemű látomás voltam. De sápadt arcom nagyon kevésbé aggasztott. Hittem abban, hogy ez nagyrészen külsőség — látszat. A lelkem ott repestt az élet habzó forrása körül.

— Van valami más kilátása?

— Még eddig nincs. De könnyen akadhat.

— Ezt csak úgy gondolja. De azért igaza lehet. Hát iparkodjék elhelyezkedni a saját feje után. Ha nem sikerül, akkor még mindig megpróbálhatja nálam. Amit én följárlottam, három hónapig fenntartom a maga számára.

Ez jóságosan hangzott. Meg is mondtam neki, s azt is, hogy milyen hálás vagyok ezért. Mialatt beszéltem, kínzó rohamot kapott, én kiszolgáltam, elláttam mindennel, amire szüksége volt s amit kívánt és mire megkönnyebbült, máris valami bizalmasság fejlődött ki kettőnk között. Én, a magam részéről, egész magatartásából, ahogy a kínjait elviselte, meggyőződhettem arról, hogy erőlelkű nő, aki megadással tűri a testi fájdalmakat. (Azt már tudtam róla, hogy a hosszú, lelki megpróbáltatás gyakran kihozza őt a sodrából). Marchmont kisasszony viszont az én jóindulatú és buzgó segédkezéséből azt érezte ki, hogy bennem megértő lélekre talál. Már másnap küldött értem s öt vagy hat napon át igénybevette a társaságomat.

A közelebbi ismeretség Marchmont kisasszonynak sok hibáját és furcsaságát leplezte le, de ugyanakkor olyan vonások is kerültek fölszínre, amelyek csak tiszteletet ébreszthettek bennem a jelleme iránt. Ha szigorú és mogorva volt is néha, nyugodtan ültem mellette és türelmesen bántam vele, mert mindig jóleső érzés az, ha látjuk, hogy a jelenlétünk, a viselkedésünk, a buzgalmunk örömet szerez annak, akit

szolgálunk és lecsillapítja az érzéseit. Még ha szidott is, — amit néha nagyon goromba módon tett — akkor sem érezhettem azt, hogy meg akar alázni, és utána sohasem maradt fulánk a szívemben. Ilyenkor olyan volt, mint egy indulatos, haragvó anya, aki megmossa leányának a fejét, nem pedig durva úrnő, aki megleckézteti az alkalmazottját. Egyáltalában, ha néha kitört is, sohasem leckéztetett. Indulatrohamaiiban sem némult el soha a józan ész. Akármilyen szenvedélyes volt, mindig logikus maradt. Nem sok idő telt bele s már olyan őszinte vonzódást éreztem iránta, hogy a társalkodónői állás ömellelte már egészen más színben tűnt fel előttem. Egy héttel utóbb közöltem vele, hogy elfogadom az állást.

Két zárt, füledt szoba lett az én egész világom. És egy nyomorék öregasszony az úrnőm, a barátnőm, mindenem. Kötelességem az volt, hogy szolgáljam, — kínlódása az én szenvedésem volt, megkönnyebbülése az én reménységem, haragja a büntetésem és tekintete a jutalmam. Elfelejtettem, hogy vannak mezők, erdők, folyók, tavak, hogy van folyton változó égbolt, túl a betegszoba rácsos ablakain. S majdnem örömet felejtkeztem el mindenről. Egész lelkem úgy összezugorodott, mint a sorsom. A megszokás elnémított és lecsöndesített, a végzet járomba tört. Nem vágytam arra, hogy a szabad levegőn sétálhassak ; étvágyamat teljesen kielégítette a sovány betegkoszt. De Marchmont kisasszony olyan emberpéldány volt, akinek eredetiségét igazán tanulmányozni lehetett. Bámultam benne a szenvedély erejét és emberi erényekben való következetességét. Mert ez mind megvolt benne és ezért ragaszkodtam hozzá.

Olyan kitűnő tulajdonságai voltak, hogy ha még húsz esztendeig élél, én az utolsó pillanatáig ott vergődtem volna mellette. De a sors másképp határozott. Úgy látszik, föl akart rázni tétlenségemből. Engem ösztökélni, hajszolni, korbácsolni és kergetni kellett, hogy elszánjam magamat a cselekvésre. Az én kissé beteges emberszeretetemnek, amelyet sokra becsültem, mint igazgyöngyöt, szét kellett olvadnia az ujjaim között, mint egy jégkristálynak. Az én könnyen engedő természetemet el kellett vágni ettől a szűkreszabott kötelességtől, amelyet magamra vállaltam. Én meg akartam alkudni

a Végzettel ; menekülni igyekeztem a nagy szenvedésektől, amelyek talán vártak reám s inkább belenyugodtam abba, hogy egész életemen át apró bajokkal küzdjek s lehetőleg mindenről lemondjak. De a Végzetet nem tudtam kibékíteni, a Gondviselés pedig nem hagyta jóvá az én ijedt lomhaságotmat és gyáva közömbösségemet.

Egy februári éjszakán — nagyon jól emlékszem rá — Marchmont kisasszony háza mellett egy hang szólalt meg, amelyet minden lakó hallott, de talán csak egy értette meg közülök. Csöndes tél után viharokkal köszöntött be a tavasz. Lefektettem úrnőmet ; a kandallónál ültem és varrtam. A szél nyöszörgött az ablakok előtt ; már egész nap így nyöszörgött. De ahogy feketébb lett az éjszaka, hangot cserélt a szél, éles, átható, szinte tagolt sívítással hatolt a fülemig ; s minden újabb szélrohamban panasz reszketett, gyász és vigasztalanság.

— Oh, csitt! . . . csitt! — így csillapítottam fölzaklatott lelkemet. Kihullt kezemből a varrás és hiába tömtem be a fülemet, az éles, átható süvöltést még akkor is hallottam. Mert én ezt a különös hangot nem akkor hallottam életemben először ; már megtörtént velem, hogy kénytelen voltam ráfigyelni, s világos tudatában voltam annak is, hogy mit jelent. Életem során három ízben tanítottak meg az események arra, hogy a szélviharnak ezek a különös felnyögései, — ez a nyughatatlan, reménytelen süvöltés egy közeli, rossz sorsfordulat vészjele. Úgy tudom, a járványos betegségeket gyakran előzte meg a keleti szél, amely ilyenkor mindig zokog, fuldoklik, gyötrődik és jajgat. Erről legendák is forognak közszájon s Írországbán tündére is van ennek a szélnek. A legendák talán csak költői sugallatok, de mégis a valóságban gyökereznek. Nem vagyok tudós és nincs ítéletem arról, milyen kapcsolatok vannak a különféle jelenségek között, de megfigyeltem, hogy akárhányszor ugyanabban az időben törnek ki a tűzhányók a földgömb különböző helyein, hogy folyók egyszerre és hirtelen lépnek ki a medrükből s mélyenfekvő tengerpartokat egyszerre és villámgyorsasággal borít el a dagály. — A föld, — mondtam magamban — mintha meghasadna és megbomlanék ilyenkor s a gyöngé emberek megsemmisül-

nek a földnek e vad lihegésében, a füstölgő vulkánokból kiáradó és sorvasztó levegőben.

Figyeltem és reszkettem. Marchmont kisasszony aludt. Éjfél tájban félóra alatt halálos csönd váltotta fel a vihart. A tűz, amely már kialudt a kandallóban, hirtelen újra felparázslott. Éreztem, hogy a levegő is megváltozik. Éles lett és csipős. Széthajtottam a függönyt, felhúztam a redőnyöket, kinéztem és a csillagok hideg szikrázásában a téli fagyot láttam.

Amikor visszafordultam, Miss Marchmontra esett a pillantásom. Ébren volt, fejét fölemelte a párnáról és szokatlan komolysággal nézett reám.

— Szép az éjszaka? — kérdezte.

Igennel feleltem.

— Gondoltam — folytatta. — Olyan erősnek érzem magamat. Emeljen fel. Ma éjjel fiatal vagyok, jókedvű és boldog. Hátha a betegségem múltfélben van és újra egészséges leszek? Ez volna az igazi csoda.

— És ma nem a csodák korát éljük — gondoltam magamban, és nagyon meglepett ez a beszéd. Marchmont kisasszony aztán visszatért az elmúlt esztendőkre, visszaidézett eseményeket, jeleneteket, embereket, s valami különös élnéklenség ömlött el rajta.

— Ez az éjszaka az emlékezés éjszakája. Emlékezetemet tekintem a legjobb barátomnak. E pillanatban nagy gyönyörűséget ad nekem: meleg és szép élettel, valóságokkal tölti meg újra a szívemet, nem üres eszmékkal, hanem azzal, ami egyszer igazán volt s amiről már azt hittem, hogy eltűnt, elmúlt, sírba tért mindörökre. Ifjúságom órái, reményei, gondolatai újra itt vannak velem. Föléled életem, szerelmem, — egyetlen szerelmem — talán egyetlen vonzalmam. Nem vagyok valami jó asszony. Nem vagyok nyájas. De tudok érezni, erősen és mélyen. És az én érzéseim is odarögződtek egyvalakihez, akinek lényé drága volt nekem, mint ahogy a legtöbb férfi és asszony ezer meg ezer dolgot vall drágának az életében. Amíg szerettem s amíg viszontszerettek, milyen gyönyörűség volt az életem. Sugárzó esztendő, amely fölmerül emlékezetemben, — milyen meleg, vidám nyár —

milyen őszi éjszakák, ezüstös holdfényben — s a jégpáncélal borított vizek mélyén, a kemény tél mezőinek hótakarója alatt: milyen erős és biztos reménység! Egy évig a szívem együtt dobogott Frank szívével. Az én nemes Frankom, — az én hűséges Frankom, — az én jóságos Frankom! Mennyivel jobb volt nálamnál, mennyivel különb és kiválóbb mindenben, mint én voltam. Most már tisztán látom és ki is mondhatom. Kevés nő szenvedett úgy, mint én, amikor elveszítettem, de kevésnek jutott annyi szerelmi boldogság, mint amennyi az én osztályrészem volt. Nem volt ez közönséges, átlagos szerelem. Nem kételkedtem sem vonzalmunkban, sem őbenne. Tisztelet, becsület, nemesség volt a szerelmünkben, és épp annyi közvetlen és vidámító érzés. És most, épp ebben a pillanatban, amikor olyan csudálatosan világosodik meg előttem minden, hadd tegyem föl a kérdést és hadd gondolkozzam azon, miért kellett Frankot elveszítenem? Tizenkét hónapig tartó üdvösség után milyen bűnömért hullt fejemre az ítélet s miért kellett teljes harminc esztendő bánatban eltöltenem?

— Nem tudom, — folytatta kis szünet után — nem tudom, nem tudom megérteni az okát; de ebben az órában őszintén kimondhatom, amit sohasem próbáltam kimondani: kifürkészhetetlen Isten, legyen meg a te akaratod! És ebben a pillanatban hiszek abban, hogy a halál visszaadja nekem Frankot. Idáig sohasem tudtam hinni ebben.

— Hát meghalt? — kérdeztem alig hallhatóan.

— Édes leányom, — felelte — egy boldog karácsonyestén öltözködtem és szépítettem magamat, a vőlegényemet vártam, aki nemsokára a férjem lesz, mert úgy volt, hogy a szent karácsonyt velem tölti. Leültem és vártam. Újra magam előtt látom azt a pillanatot, látom a havas félhomályt, amely bederengett az ablakon, amelynek redőnyét felhúztam, mert látni akartam őt, amint lóháton feltűnik a behavazott, fehér úton; látom és érzem a befűtött kandalló lágyan melegítő tüzét, amelynek fénye selyemruhámon játszott és amelynek imbolygó világa mellett láttam fiatal arcomat a tükörben. Látom a csendes téli éjszaka holdját, az égen úszva, tisztán, hidegen, a bokrok feketéllő tömege és az ezüstbe vont pázsit

fölött. A pulzusom türelmetlenül vert, a szívem még hevesebben dobogott. A kandallóban már nem lobogtak a lángok, de a tűz még mindig világított. A Hold már magasan járt, de szemem még mindig elérte az ablakból. Az óra már készült tízet ütni s Frank ritkán késett ennyire, legfeljebb egy vagy két esetben történt meg vele.

— Csak nem marad el ez egyszer? — Nem, még ez egyszer sem. Okvetlenül eljön, — siet hozzám — hogy kárpótoljon az elvesztett időért. — Frank, te szenvedélyes lovas, — mondtam magamban, repeső szívvel, ezért most nagyon ki foglak szidni. Meg fogom neked mondani, hogy az én nyakamat teszed kockára, mert a te drága életed bizonyos értelemben az enyém. — És megjelent; láttam őt, de azt hiszem, csupa könny volt a szememben, mert olyan homályos volt előttem minden; láttam a paripát; hallottam a dobogását. Végül valami sötét, nehéz tömeget láttam és lármát hallottam. A paripa volt? S micsoda súlyos dolog lehetett az, amely sötéten vonszolódott a pázsiton keresztül? Minek nevezhettem volna azt, amit magam előtt láttam a holdfényben? S hogy tudtam volna hangot adni az érzésnek, amely feltámadt a lelkemben?

— Kirohantam. Nem is tehettem egyebet. Egy nagy állat — csakugyan Frank fekete lova — reszketve, zihálva, prüsszkölve állott a kapu előtt. Egy ember tartotta; én Franknak hittem.

— Mi a baj? — kérdeztem. Tamás, a saját szolgám felelt éles hangon: — Menjen be a házba, kisasszony. — Aztán rászólt egy kézilányomra, aki a konyhából rontott ki hanyatt-homlok, mintha az ösztöne kergette volna. — Ruth, vidd be rögtön a házba a kisasszonyt. De én letérdepeltem a hóba, mert valami ott hevert, — valami, amit szemem láttára hurocoltak végig a pázsiton, valami, ami sóhajtott, ami felnyögött a mellemen, amikor följebb emeltem és magamhoz vontam. Nem volt halva, nem is volt egészen eszméletén kívül. Bevitettem. Nem fogadtam szót senkinek, nem akartam, hogy elragadjanak mellőle. Elég erőt éreztem magamban ahhoz, hogy ne csak a magam ura lehessek, hanem egyúttal másoknak az úrnője. Eleinte úgy akartak bánni velem, mint egy

gyermekkel. Ezt cselekszik mindenkivel, akire lesujt az Isten keze. De senkit sem engedtem oda, a sebészt kivéve, aki megtette, amit csak tehetett, s azután haldokló Frankomat magamhoz vettem. Még volt annyi ereje, hogy átöleljen a karjaival, még volt annyi hangja, hogy kimondhassa a nevemet. Hallotta, hogy halk hangon imádkozom mellette. Érezte a gyöngéd és meleg vigaszt, amely feléje áramlott. — Mária, — mondotta — én a paradicsomban halok meg. Utolsó szavaival is igaz hűségét lehelte felém. Amikor földerengett szent karácsony reggele, az én Frankom már Istennél volt.

— És ez — folytatta Marchmont kisasszony — harminc esztendővel ezelőtt történt. Azóta csak szenvedtem. Nemi hiszem, hogy szerencsétlenségemet úgy fordítottam javamra, ahogy kellett volna. Nyájas természetű, szelídlelkű emberek ilyen katasztrófa után szentté finomulnak; a rosszlelkűek ördög cimboráivá lesznek; én csak földresujtott, önzőlelkű nő maradtam.

— Ön sok jót tett az emberekkel — feleltem én, mert Miss Marchmontot mint bőkezű adakozót ismerték a környéken.

— Úgy gondolja, hogy nem fukarkodtam a pénzzel, ahol a szenvedőkön segíthettem? De mit ér ez? Nem került fáradtságba és nem okozott fájdalmat. De a mai naptól fogva más lelkiéletet akarok élni, készülnöm kell a Frankkal való egyesülésre. Látja, még most is többet gondolok rája, mint a jó Istenre. De ily mélyen, ily kitartóan, ily kizárólagosan szeretni egy embert nem megbántása-e Istennek? Mert akkor nagyon kevés reményem lehet az üdvözülésre. Lucy, mit gondol maga ezekről a dolgokról? Legyen a lelkiatyám és szóljon.

Erre a kérdésre nem tudtam felelni. Egy szó sem jött ki a számon. De Miss Marchmont mintha mégis azt hitte volna, hogy feleltem neki.

— Nagyon helyes, gyermekem. Hinnünk kell abban, hogy Isten irgalmas, de tudnunk kell azt is, hogy néha megfejtethetlen. Vállalnunk kell a sorsunkat, akármilyen, és törekednünk kell arra, hogy javítsuk a mások sorsát. Magáért is akarok tenni valamit, Lucy. Valamit, ami javára fog válni, ha én már nem leszek . . . Belefájdult a fejem a sok beszédbe.

De azért boldog vagyok. Feküdjék le szépen. Az óra kettőt ütött. Milyen soká virrasztott, mellettem ülve, azaz, hogy én, önző lélek, milyen sokáig marasztottam itten. De most menjen. És ne féljen semmitől. Érzem, hogy jól fogok aludni.

Lehajtotta fejét, mint aki el akar szunnyadni. Én is visszahúzódtam a fölkébe, ahol az ágyam állott. Az éjszaka nyugodtan telt el; meg volt írva, hogy nyugodtan teljék be a sorsa, békeességben és fájdalom nélkül. Reggel már élettelenül feküdt ágyában, majdnem kihúlt testtel, de arca nyugodt volt és síma. Éjszakai idegizgalma és megváltozott hangulata egy szívroham előjelei voltak; talán egy rövid perc elég volt arra, hogy e szenvedések között átgyötrődött életet kioltsa.

Brontë Char'otte után, angolból

HEVESI SÁNDOR.

KÖLTEMÉNYEK.

Bacsányihoz.

Linzben pihentél békés domb alatt,
Én voltam, aki exhumáltalak.
Az érzi csak, ki sírhalomra áll,
Milyen kegyetlen, aki exhumál.
A sírod szép volt, ápolt, gyönyörű,
Virág földte be, illatos ölü,
Márványemléked csókolta a nap,
Hajtott a vágy, hogy nyugton hagyjalak.
De ásók ástak, felbomlott a hant
És megtaláltunk a mélyben, alant.
Ki itt a földön dús szivedre lelt,
Gabrielládnak karja átölelt.
Hol enyésztetek annyi év alatt,
Porotok eltűnt és Linzben maradt.
Nem jött velünk csupán a csontotok,
Így két sírban kell most álmodnotok.
Kar, láb eljött, maradtak a szívek,
Maradtak már örökre linzinek.
Mert sorsotok volt annyi szenvedés,
Egy sír tán néktek azért lett kevés.
Bacsányi, költő, ne vádold hazád,
Azt hitte, nyugtot csak a földje ad,
S bár hamvaidnak megosztója lett,
Egészben őrzi majd a lelkedet.

Ablak.

Kilencvenkét évet élt a nagyanyám,
A szomorúságot mind ő hagyta rám.

Olvasott, merengett, kis dalt zümmögött,
Fő-utcára nyíló ablakuk mögött.

Rácsos volt az ablak, virággal tele,
Előtte telt, mult az utca élete.

De csak bánat járkált, ahol ő lakott,
Uram, adj néki fönn egy jobb ablakot.

FALU TAMÁS.

IRODALOM.

A magyar ember testi jellegéről.

(A magyarság antropológiája.)

— Bartucz Lajos: *A magyar ember. A magyar föld, magyar faj.* IV. kötete. 510 l., 351 képpel és LXIV műmelléklettel. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. Bp. 1939. —

Bartucz Lajos megírta azt az embertani alapvető összefoglalását, melyben a magyar ember faji mivoltát, összetételét és eredetét világítja meg.

1661-ben már megjelenik a soproni Frideliusnak *Anthropológiája*. Követik azt Pápai Pariz, Fejér György, Bugát Pál, Boehm, Csaplovits, Hunfalvy Pál és mások munkái, akik leginkább természet-tudományosan, orvos-bonctani, vagy legfeljebb spekulatív bölcselmi alapon foglalkoznak az idetartozó kérdések egy-egy töredékével.

A mult század utolsó harmadában aztán orvosok és statisztikusok fognak figyelemre méltó kutatásokba. 1875-ben Kőrösi a zsidó fajt külön is elemzi. 1881-ben pedig Török Aurél megkezdi előadásait a budapesti egyetemen. Sorrendben ez a világ negyedik embertani tanszéke.

Török Auréltól helyzeti súlyánál fogva mindenki sokat vár. Azt képzelik, hogy katedrájáról a nemzeti jelenre és multra nagyobb fény fog derülni, vagy legalább is az akkor forrongó finn-török eredet kérdése közelebb jut az eldöntéshez.

Bár neve több mint negyed századon át egyet jelent az antropológia tudományával, bevallhatjuk, hogy egyáltalán nem felel meg a hozzáfűzött várakozásoknak. Összecseréli az eszközök és célok fontosságát. Megreformálja a koponyamérési műveleteket, de a magyarságra nézve azokból nem olvas ki semmit. Tízezernyi koponyagyűjteménye között remetemódra ül s egyetlen olyan ájnó-koponyával bíbelődik egy életen át, melyet gróf Széchenyi Béla ajándékoz neki. Egy tucatnyi mérőeszközt szerkeszt hozzá, több mint 5000 adatot jegyez fel s a számadatok rendbeszedése kedvéért megtanulja a felsőbb mathézist is. Végül mintegy 700 oldalon értekezést

tesz közzé német szaklapokban. Túláradó buzgalmát Virchow is megmosolyogja, német kraniológusok azt írják módszeréről, hogy zavarosan kicsinyes, eredményei zsákutcába futnak. Magyar bírálója pedig egyenesen álomhüvelyezőnek tartja.

Török Aurél valóban megtorpan tudományának személyére rótt feladatai előtt. Soha eleven ájnot nem lát, de eleven magyarokon sem végez tanulmányokat. Katedrája annyira jelentőség nélkülivé válik, hogy mind a mai napig, halála után 26 évvel, sem intézkednek betöltése felől.

Közben két fiatal tudós más úton járva munkálkodik. Pápay Károly a rokon népek között, Jankó János a magyar vidéken végez kutatásokat. De egyik 32, másik 35 éves korában viszi sírba a legszebb ígéreteket. Mindazonáltal nem múlnak el nyom nélkül. Jankó János után a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán és a szakirodalomban tőle kezdve indul meg a magyar antropológiai kutatás nemzeti iránya. Titka talán az, hogy nemcsak maga dolgozik, hanem másokat is tud dolgoztatni.

Az embertan nálunk az utolsó félszázad folyamán meglehetősen nomád életet él. Először a néprajzi, aztán a régészeti társulatnál vendégszerepel. A rendszeres anyaggyűjtés átköltözik az egyetemről a Múzeumba. Mikor pedig végre megjelenik Bartucz Lajosnak a magyarság antropológiájáról írott nagy, alapvető műve, az földrajzi könyvek testvéreként lát napvilágot.

Bartucz Lajos, aki 1921-ben veszi át Török és Jankó örökét, apostoli buzgalommal, az anyagi eszközök szegénységével küszködve, szinte egyedül és sokszor magárahagyatva felemeli a hazai embertani kutatásokat.

Bartuczot az vezérli, hogy sem az esetlegesen egybegyűlt koponyaraktárak, sem a boncasztal hullái nem oldják meg a legfontosabb embertani kérdéseket. Elindul az íróasztala mellől, hogy megnézzé a valóságot. A társadalomban élő embereket veszi szemügyre. Még az ásatag koponyákat és csontokat is csak teljes régészeti hitelességgel veszi elő. Azonkívül morfológián és antropometrián túl élénken felhasználja a történelem, régészet, néprajz, valamint a nyelvészet figyelmeztetését.

Járja a falut, személyesen vezeti az ásatásokat. Mielőtt ezt a chef d'oeuvre-jét megírja, annak előkészítéséhez 2500 felnőtt magyart mér meg, 120 ezer katona termetméreteit vizsgálja át, mintegy 60 ezer iskolásgyermeknek termet-, szem-, haj-, bőrszínadatait gyűjti egybe. Saját szerzeménye: 4000 koponya és 2000 csontváz a honfoglaló magyaroktól kezdve a mai időkig. Feldolgozza mindazt, ami

nyomtatásban megjelent. Még a lejárt vasúti jegyigazolványok arcképeiből is több mint 20,000 magyar fejet sorakoztat fel.

Ilyen széles alapokra szilárdan lehet építkezni. Bartucztól meg is kapjuk a felvilágosításokat, részletekbe menő kutatásainak megfelelően a mai magyarság testi bélyegeiről, a magyar nemzettest fajtaságáról (rassz-elemeiről), azok történetéről és kialakulásáról. Megállapításai a nemzeti és az egyetemes viszonylatok fontosságának magaslatán állanak. Nézzük tehát, szerinte milyen főbb testi jegyei vannak a magyarságnak.

A *testmagasság*ot illetően Bartucz megállapítja, hogy a mai magyarságra általában jellemző a nagyközepes termet (165—170 cm). Ilyen a megmért férfiak 62·80%-a. 37% kisközepes, a többi pedig 170 cm-nél magasabb. A magyar nő átlagban 11 cm-rel alacsonyabb a magyar férfinál. A női középérték 156·10 cm. A honfoglaláskori férfiak és nők kb. 4 cm-rel kisebbek a mai magyarságnál. Viszont a férfi- és női-termet közti különbség akkor is ugyanakkora, mint ma, t. i. 11 cm. Vidékek és törzsek szerint a multban s a jelenben mindig számottevőek a különbségek.

Sokféle kimutatásai közt a növekedésre is rámutat. 12 éves korban legkisebbek átlagban az oláhok, nagyobbak a szlávok, közép-helyet foglalnak el a magyarok, magasabbak a németek és legmagasabbak a zsidók. Később ezek a méretarányok az ivarérettség kapcsán merőben megváltoznak.

A *fej alakját* tekintve a magyar nemzettest többségének koponyatípusa rövid jellegű. A székelység hosszúfejú, nyugat és dél felé a magyarság $\frac{2}{3}$ -a kerekfejú. A koponya ürtartalma tekintetében viszont a magyarság nem marad el Közép-Európa többi népei mögött. A honfoglaló magyarok a legtöbb európai csoportot felül is múlják. Úgy látszik, a nagy koponya-kapacitás ázsiai örökség s érthetővé teszi népünk nagy államalkotó s több téren nyilvánuló magas kulturális képességeit.

A *szem, haj, bőr* színére vonatkozóan is gondos adatösszeállításokból jönnek létre megállapításai. A magyarságnál a világos és a sötét szemszínek kb. egyforma gyakoriságban fordulnak elő. (Alig 20% összesen a sötétszürke és zöldes szemszínárnyalat.) A két nembeliség közt is van bizonyos különbség; a nőknél valamivel gyakoribb a világos szemszín, mint a férfiaknál. Legtöbb világos szem Sárbogárdon, legtöbb barna szem Debrecenben van.

A *haj színére* Bartucz felnőtteknél, gyermekeknél és a hazai nemzetiségeknél végzett összehasonlító megfigyeléseket. Hatalmas változatokat és összehasonlításokat tár fel laikusok és szakemberek

számára. Hiteles bizonyítékait mind elfogadhatjuk, a további kutatások köre azonban ezekkel még koránt sines lezárva.

Ennyi felkészültség, vizsgálat és megállapítás eredménye, hogy a magyarság testi habitusa igen sokféle. Egységes kép róla nem állítható össze. Legfeljebb csak olyan emlékkép, amely nagyon is egyéni, mégpedig ingadozóan egyéni értékű lehet csupán. Igaz ugyan, hogy Bél Mátyástól kezdve Herman Ottóig sokan igyekeztek nem adatokkal, hanem «érzés» szerint kielemezni a mai fajiság közös jegyeit, a tudomány előtt azonban nem elég csak érezni, ott bizonyítani kell.

Bartucz is megáll egy sóhajtásnyira, mikor vizsgálatai után az egész élő magyarságra egységesen jellemző típust kellene megjelölnie. Az elvándorlás, keveredés, rátelepedés históriázó hullámmásai tulajdonképpen mozaikszerűséget hoznak létre a világ minden népénél. Ezek a mozaik-elemek a Mendel-féle törvényszerűség szerint élnek, tovább váltakozva időtlen-időig. Ez az a *fajiság* (rassz), amely örökletes. E mellett azonban vannak igen nagy gazdagságban a *népszerűséget* (etnikumot) jelentő vonások is, melyek kultúrjavak s környezeti típusképző hatások révén szerezhetők be.

A magyar fajiságban előfordulnak keletbalti, kaukázusi-mongolid, alpi, dinári, turanid stb. fajelemeknek jegyei. Másrészt pedig felismerhetők a finn-ugor, a török etnikai eredet, sőt a székely-kabar, kun, palóc, jász stb. felszívódott etnikai magvak nyomai is. Hazánk idevonatkozó adataiból tehát Eurázia típusmúzeuma volna berendezhető; e földön annyi nyelv és kultúra, államszervezet és népi név merült alá. A hajdani embertani és etnikai alapelemek azonban, mint az új épületbe a régi kövek, bele vannak építve s még ma is felismerhetők.

Az évezredes együttélés (egy helyen) csakugyan nagy egységesítő erőtenyező. A Kárpátok gyűrűjén belül ez szinte kitapintható a magyarságon. A magyar nap, a magyar levegő, szél, a magyar kenyér, víz és bor, a táplálkozás titkai (vitaminok és hormonok) mind ráírnak valamit a magyar ember ábrázatára és alakjára. A közös sors, a közös öröm és bánat, a közös életforma és az azonos ideálok is nyomokat hagynak. Még a nótaszó is befolyásolja a taglejtések, mozdulatok és arcerezdülések ritmusát. Mintha mégis igaza volna Herman Ottónak, ki a magyar ember szembogarában az azonos értelem felvillanását véli felismerni. A lelkiséget és a kedélyállapotot talán nem lehet grafikonokba és statisztikákba gyúrni, de mégis a nemzetet alkotó magyar emberen abból is visszatükröződik valami s é villanással egész biztosan egyformábbá válik minden magyar a szemlélő előtt.

Bartucz is elismeri, hogy (a kritikailag igazolt ismeretanyagon túl, a mellett, vagy inkább a fölött) van olyan faji jellegzetesség, melyet a magyar föld és a magyar lélek együtt termel és formál ki. *A magyar emberről* írott könyvében azonban ezúttal nem tér ki a magyarság lelki bélyegeire, hanem a magyar emberfajtát a fajiság, fajtaság, testi felépítettség, a kiválasztó mirigyek s más hasonlók labirintusain át igyekszik megvilágítani. Igazságot kereső útja megfigyelésekkel van kikövezve, elkerüli a halvány gyanítgatások bozótjait és a képzeleti kirándulásokat.

Földrajzi fogalmak szerint is a magyarság az euráziai emberfajták közé tartozik. Legalább megismeréséhez csak onnét kaphatunk támpontokat. Bartucz a kivizsgált magyar testi sajátságok jegyeit, az embertan ingadozó értelmű műszavait használva, nyolc osztályba csoportosítja :

1. *Az északi fajtaság* (homo nordicus) viszonylag kevés arányban fordul elő hazánkban. Országos átlaga alig 4%. Leginkább a keleti, nyugati és északi szélen beszivárgó germán és szláv elemekkel függnek össze. Termetük magasabb, fejük hosszabb, arcuk keskenyebb jellegű. A szem, haj és bőr színezete világos. A Kunságban az ilyenféle «idegen»-nek, vagy «úri fajtának» számít. Kevés köztük a református, több a katolikus, legtöbbször evangélikus. Már az Árpád-korban, méginkább a török-idők után terjedtek el, leginkább a felsőbb rétegek útján.

2. *A nyugati és földközítengeri fajtaság* (h. mediterraneus) sem lényeges alkatrésze a magyarságnak. Honfoglaláskori sírleletek tanúsága szerint akkor még 6—7% lehetett arányszáma, ma kb. 1%. A történelem előtti időkben nagyobb számban lakozott nálunk, aztán fokozatosan elenyészett. Jellemzője: alacsony termet, hosszú koponya, keskeny arc és sötét színbeli együttes. Mediterrán típus volt Zrínyi Ilona, Bethlen Gábor.

3. *A keleti vagy alpi rassznak* (h. alpinus) sincs túlnagy régisége és elterjedtsége. Valószínűen később bevándorolt elem, országos átlaga megközelíti a 15%-ot. Az alpi jelleg zömök, kezek-lábak rövidek, a fej s az arc széles és kerek, az orr rövid és kissé vaskos, vonalai általán lágyak. A mai magyarság zöme ugyan szintén rövidfejű, de jobbak az arányai és termetre lényegesen magasabbak. Horváth János püspök és Pétzely József, a költő, alpiak voltak.

4. *Dinári rassz* (h. dinarius) országos átlaga 20%, a honfoglalók között 5—6%. Bartucz a mai magyarság egyik legfontosabb rassz-elemének tartja, mely az ország déli határai felé közeledve gyakoribb. Magastermetű, rövidfejű, magas agykoponyájú, lapos

nyakszirtű, erőteljesebb orrú, szögletes vonású típus. Szent Lászlótól (l. győri ereklyetartó) gróf Apponyi Albertig sok kiváló magyar viselte a dinarid jelleget. Dinarid volt Csokonai Vitéz Mihály is.

5. *Kelet-balti v. kelet-europid* (h. balticus) fajcsoport az északiak és a középeurópai rövidfejűek közt foglal helyet. Nincs markáns vonása; haja hamuszürke, szeme is kéesszürke, orra homorhátú és kicsiny; a bőre napon barnul, de nem pirul. Átlaga 20%. Leggyakoribb a palócságnál. Már a honfoglaláskor is sokan voltak itt, tehát törzsökös magyarok. De később is jöttek még észak felől.

6. *Az előázsiai v. taurid* (h. tauricus) típusokat régebben kaukázusinak v. örménynek is hívták. Nálunk megfinomodottabb, mint keleten, talán a hettiták és perzsákhoz áll legközelebb; közepes, széles alkat, rövid fej, homlok és orr néha egyvonalú, de gyakran kiálló horgas is; a koponya tetővonala hátrafelé magasodik. Szemöldök gyakran összenőtt, ajak inkább húsos, szem és hajszín fekete, bőr erősen barnás árnyalatú. Székelyek és megmagyarosodott örmények közt gyakori. Országos átlag 4—5%. Már az árpádkori sírokban is ilyen arányban fordul elő. Tóth Tihamér veszprémi püspök armenid jellegű.

7. *A turanid, Alföld-rassz* az, melyre Bartucz a legnagyobb hangsúlyt adja. Szerinte a turanid jelleg egyik változata sehol sem olyan, mint a magyarok közt, ez az «Alföld-rassz», a homo pannonicus. Az alföldi és dunántúli turanidoknál az ázsiai, különösen pedig a mongoloid bélyeg teljesen elhalványult, kifinomodott európaivá vált. Ezt régebben «törökös magyar»-nak nevezték, pedig eredete a hunok, avarok, kunokra mutat és a magyaroknak mindig a legfőbb vezetőrétege volt. A h. pannonicus közepes termetű. Arckoponyája kissé nagy az archoz képest és megnyúlt. Van benne némi mongolid jelleg is. Nyakszirtje domború. Orra keskenyebb hátú és fejlettebb gyökű, mint az ázsiai turanidoké, néha sasos. A szem tágabb részű és többnyire sárgásbarna. Keze-lába kicsiny. Arca piros-barna. Derűsek, barátságosak és lágyak a vonásai, de határozottak. Átlagban 25 %-ban élnek az országban, de a Közép-Tisza vidékén, Dunántúl és a Csallóközben sok helyen 35—40% is előfordul. Az Árpád-korban az átlag 30—35%. A külföld már régóta ezekben a II. Rákóczi Ferenc és Deák Ferenc-féle arcokban látja leginkább a legjellegzetesebb magyar típus megtestesülését. Ide tartozott Arany János és Szemere Attila is.

8. Végül a magyarságban felbukkanó *mongol* vonatkozások különböző korból eredő benyomulók emlékei s nem Ázsiából hozott rasszjelleg. Alacsony termet, széles és lapos pofacsont, sokszor erősen benyomott orr, széles orrgyök és orrcimpa, mongolredővel záró apró

szem, befelé lejtő szemrés és a sárgásbarna színezet előfordul a palócoknál, matyóknál, székelyeknél, sőt a két Alföldön, a Dunántúl egyes részein is. Ezeknek alapos kivizsgálása még nincs befejezve. Egyik mongoloid rassz körhöz tartozik kitűnő színművészünk, Kiss Ferenc is.

Hogy e nyolcféle bélyeg honnét és hogyan keveredett bele a magyarságba, azt az írott történelem egyedül nem tudja megmondani. A vérrel áztatott magyar föld népek nagy temetője volt mindig. A tudomány a temetőkből is támaszt fel igazságokat.

A barlanglakó ősemberek, a történelem előtti idők népmozgalmai mind üzenetet küldenek számunkra a föld alól. A rövid- és hosszúfejűek elterjedéséről tőlük is megtudunk egyet s mást. A magyar nemzetest kialakításához azonban ezek nem sokkal járulnak hozzá, mint ahogyan semmi közünk sincs a mesterségesen torzított koponyájú, áramvonalas (népiesen: kutyafejű) őslakókhoz sem. Az itt rajzó északi és keleti fajták közt Bartucz szerint voltaképpen az avaroknak van legszámottevőbb embertani jelentőségük reánk nézve. Ők hozták Eurázia legkülönbözőbb rassztípusát Magyarország területére s nemcsak nagytömegű emberanyagot hagyományoztak reánk, hanem azok jól bele is olvadtak, különösen Dunántúl, az Árpád-kori magyarságba. Még a mongolid és mongoloid jegyeket is jórészen tőlük kaptuk.

Honfoglalóink nem voltak sokan. Sírjaikat avatatlan kezek gyakran zavarták. Róluk való ismeretünk tehát meglehetősen hiányos. De azt tudjuk, hogy nagyrészüket alacsony és kistermetű, a vezető személyiségek azonban, bizonyára a rasszkeveredés iránya folytán, inkább közepes és mérsékeltén magastermetűek. Közülük 70% közép- és mérsékeltén rövidfejű. Nőknél gyakoribb az idegen jelleg, ami a lovas népek nőrablási szokásával függ össze (gondoljunk csak a Hunor-Magor mondára). Ez nagy rasszkeveredési lehetőséget jelent. A magyarok Nyugat felé nyomulva mindinkább eleurópaisodnak. Északi és dinári rasszbeli azonban nem sok vegyül közéjük eleinte.

A turanid magyarra ráborul lassan és fokozatosan úgyszólván minden europid réteg s belehatolnak a nordicus, mediterrán, dinári és taurid elemek. Az avarok és bessenyők mongoloid jegyeket hoznak, a szlávok keletbaltiakat. A kunok felszívódása erősíti a turanid sajátosságokat. A törökkori vérveszteségek után pedig mint nyitott kapun át özönlenek be délről és délkeletről az újabb dinarid és taurid tömegek, nyugat felől pedig az alpiak. A mohácsi vész tehát a nagy pusztítások folytán nemcsak óriási helytoglalásokat, hanem még nagyobb keveredéseket is jelent az idegenebb fajták számára.

És most végül összegezzünk. Mit köszönhetünk Bartucz kutatásainak?

Feltárja előttünk, megbízhatóan, a magyar ember legfőbb testi jellegzetességeit. Rávilágít a különféle emberfajtákkal való kapcsolatainkra és keveredéseinkre. Megállapítja antropológiai összetételünk fejlődéstörténetét.

Mindebből megtudjuk, hogy a magyar faj épp úgy több fajiságnak az ötvözete, mint ahogyan a poroszban vannak szláv s az olaszban etruszk és szaracen elemek is.

Típus-egységünk tehát csak oly értelemben van, hogy ilyen összetételű rasszvegyülés, fajötvözet máshol fel nem található, továbbá annak egyik változata, az Alföld-ember (*homo pannonicus*), kizárólagosan a miénk.

Az egységbe hasonulás végbement e földön az ezeréves biológiai együttélés révén is. Különösen a magyar lelkiség erejével. A magyar ember beolvad teljesen a nemzeti közösségbe, a nemzeti célokért lelkesedik és munkálkodik. Rasszbeli összetételünk tehát különbözik a világ minden népétől, azonkívül azonban a történelem kovácsolt össze s a kultúra emelt föl történelmi kultúrfajjá, azaz magyarrá.

Ezeket az igazságokat bele kell iktatni minden jó magyar ember legújabb műveltségi anyagába. Gazdagodik általa mindenkiné a nemzeti öntudata.

Czakó Elemér.

Könyv Kosztolányiról.

— Kosztolányi Dezsőné : *Kosztolányi Dezső*. Révai-kiadás. —

Victor Hugónak van egy közvetlenül ható életrajza : *Victor Hugo raconté par un témoin de sa vie* ; életének az a tanuja, ki mindezt elmondja : felesége. Ilyen életrajz jelent most meg Kosztolányi Dezsőről — felesége írta. Az ilyen életrajzok kevés bírálatot, esztétikai elemzést nyújtanak, annál több kis részletet, egyéni vonást.

Kosztolányi Dezsőné gondosan összegyűjtött családi emlékezekből minden emléket, ami csak férjére vonatkozik, összeszedte arcképeit kis gyermekkorától kezdve, közzétette fiatalkori levelezését és elmond mindent, amit életéről tud. Az arcképek igen érdekesek, amint az élet egyre többet ír a homlokra s a szembe ; homlokára hulló hajával nagyon fiatalnak, 35 év körülinek látszott még ötvenedik éve felé is, modorában is volt valami magabizó, könnyed, kamaszos ; — az utolsó arckép puffadt, formátlan, húsos arcával, a szem komor tekintetével már nagy betegre, a halál közelségére vall.

Szülővárosa, Szabadka, a kis város könnyen áttekinthető életét, típusait hamar megismertette vele, később unalmát is. A nagyapák, nagyanyák a maguk kis méretei közt különös emberek voltak. Apai nagyapja szenvedélyes ember, Bem századosa volt, tudott beszélni Petőfiről, ő tanította olvasni unokáját, elsőnek a nagy S betűre, egy sóskifliről; a többi nagy betűt cukordarabokból rakták ki a szőnyegre; a kisfiú aztán megehetette az abc-jét. A másik nagyapát Brennernek hívták, patikus volt, Frankfurtból származott Magyarországra, s az unoka büszkén gondolt Goethe városára. A nagyanyák természete is ellentétes volt, folytonos együttlétükben. Ez mintegy kihívta a megfigyelést. E természetek folytatódtak a szülőkben. Ezeket a vonásokat bonthatja majd szálakra, aki Kosztolányi Dezsőben elemezni akarja elmélyedő természetét s hirtelen elhatározásait.

Legérdekesebb a kötetben a fiatalkori levelezés. Sokszor tapasztalni, hogy egy-egy életrajz gazdagabban tudja összegyűjteni a gyermekkori emlékeket, melyeket többnyire az anya keze őrzött meg, mint a későbbi leveleket, melyeket széjjelszórt az élet.

Korán fejlett. Tizenöt éves korában már fiatalembernek érzte magát, mulat társaival, 'régi szerelmén' tűnődik, mi neki 'édes kín'. Új szerelemre lobban egy észrabló, lelket háborító 'szép leányért'; a mellett, 'míveli magát az irodalomban', Jókait, Eötvöst olvassa, fordítgat Lenau és Bürger verseiből. Naplója itt-ott Petőfi hatására mutat ('Hány tört döftök még szívembe, hitvány emberek?') 'Lesz neked, oh nép, egykoron, meleg szobád'); gondolkodik az *én*-ről és az életről, december 1-én megüli 'szent Vörösmarty napját', maga is verseket ír, s arról ábrándozik: 'Tán 100 év múlva az én ünnepeimet fogja bámulni a világ!' A sorstól megajándékozottnak érzte magát. Nagy tervei vannak: hat énekes eposzt készül írni az ősmagyarokról; Aranyt olvassa és Madáchot, Byront is meg Lenau Don Juanját, sokat jár színházba, 'ez a költészet legszentebb hona'; lelkesül *Bánk bán*ért. Érdekli a közélet: a halálbüntetés eltörlése Svájcban, a búr-háború. Töpreng azon: 'mi vezet jobban a nagysághoz, az iskola vagy a vele való dac'. A dacot választja. Már ekkor is szerelme a nyelv meg a vers. Egy hónapig németül írta naplóját, a hónap multával felújjong: 'Visszatérek tehozzád, oh gyönyörű magyar nyelv, te újra kinyitod gazdag tárházadat. Engedsz bányászni fénylő kincseid között...' (Később megírja a *Pesti Hírlap* nyelvvédő könyvét.) Kossuthról felelve, rímbe csattantja mondanivalóját. Mikor az önképzőkörben tanárja egy magyartalanságct kifogásol versében, felcsattan: Tanár úr ehhez nem ért! — Kicsapják.

Ily erősen éli át a serdülő kor Sturm und Drang korszakát.

Megvan ez éveiben minden, ami egy viharos természetű fiatal költő életében lehet.

Az egyetemen Babits Mihállyal és Juhász Gyulával köt barátságot. Nyaranta sűrűn vált levelet Babits-csal, s e levelei egy törekvő tehetség komoly önképzéséről tanúskodnak. A dekadenseket 'lelke mélyéből gyűlöli', kijut ebből a nagy Baudelaire-nek is, aki 'költő-óriás és unicum'. 'Elrontják az ember szépezékét, megfeketítik a világnézetét egy francia rím miatt', írja; később bizony nem ritkán őt is a rím zenéje vezeti. Lelkesül Schopenhauerért, magasztalja Leconte de Lisle-t, olvasta Pascalt és Ibsent, Nietzsche-t és Stendhalt; könnyei csorognak Carlyle *Sartor resartusán*; 'örületesen' szereti Shakespeare-t. Polyvást sürgeti Babitsot, hogy küldje el neki fordításait: látszik, hogy tőle tanulni kíván; Juhász Gyulának ő küld verseket és prózát, hogy a *Szeged és Vidéke* közölje.

Budapesten megismeri az életet. «A zaja italom volt, gyár füstje illatom... az utcán tántorgó kéjleánya arám» — íme, a fiatal romantikus túlzásai, aki nem hiába olvasta Victor Hugót.

Bécsben Schiller ragadja meg. «A szeretet kéjence vagyok». Újra olvassa a rég ismert írókat: látköre, felfogása bővül, de nagyon kiábrándul magából, régebbi ízléséből. «Végtelen újság-kór jellemezte mindkettőnk írásait — írja Babitsnak — ... mindkettőnk költészetében egészségesebb iránynak kell túlsúlyra vergődnie». Belemérül a magyar klasszikusokba, Aranyban 'dúskál'. Készül az alapvizsgára, de nem érzi jól magát az egyetemi ifjúság közt, mely csak 'vidéki hírlapírókat gyárt', ő nyelveket tanul — drámát készül írni Julianus apostatáról; szemében nincs 'nagyobb dolog egy versnél'; följegyzí, hogy anyja egy este fia arcát a csillagok közt látta.

Párizsban, Olaszországban jár, de egyre jobban érzi, hogy 'vad-magyar, fájdalmasan magyar'; de a költőtől 'új szellemet, igaz ihletet és tudományos képzettséget követel'. Ez 'nem fér be a hájfejű burzsoák fejébe'; csak egy modern költőt ismernek, Adyt, akit 'szükségből, gúnyból, udvari bohócul szerződtenek'. Ilyes nézet és lenézés máskor is visszatér leveleiben, később egy támadó cikkben is.

Életének ez a része tanulságos és sokban példa; annyi küzdelem, tanulás, önképzés, törekvés van benne. És annyi öntudatosság, önmegfigyelés. Naplójában, leveleiben hiteles életrajzírója önmagának.

Későbbi életének csak eseményeit mondja el e bizalmas életrajz, mindössze az *Édes Anna* c. regény keletkezéséről egypár adatot.

További élete a szokásos írói élet. Hírlapokhoz, kiadókhoz tartozik, ír, fordít, olvas. Aztán — nagyon hamar, nagyon fiatalon — utóléri a halálos baj.

Aki látta, sohasem felejtí el, midőn a Kisfaludy-Társaságban székfoglalóját tartva, kissé raccsoló kiejtésével keményen dörögte a terembe: Mint aki búcsúzik, beszélni akarok.

Ki hitte volna, hogy csakugyan búcsúzik, aki fiatalon állt ott, csak hangjában volt el-elcsukló elfogódás, mintha ő maga érezte volna a búcsú komolyságát.

A halál sokszor állott elébe. Gyermekkorában, midőn nyári ruháit eltették télre egy ládába, azt mondotta, hogy „eltemették”. Tizenöt éves korában megfigyelte szíve rendetlen verését s szinte eljátszotta a meghalást. «Mi lenne, ha reggel itt találnának fehér arccal, fehér ajakkal, néma, kitátott szájjal, mintha a lélek után akart volna kiáltani, hogy ne hagyja el». (Napló.) Egyik versében is írta: «Temetem a tegnapiomat... Régi ruháimat, régi világotam... Én mindig temetek».

Mikor komolyan ólálkodott reá a halál, menekült előle. De, mint a mesebeli ember, akárhova ment, mindenütt ott találta, reája várva.

Kosztolányiné könyve megrázóan írja le az utat a sír felé. Régebbi versei közt is voltak, melyekben a hang, ritmus, rím vitte magával, melyekben a csengés és zene ígázte meg, s feledtette vele a gondolatot, tartalmat, arányt. Újabban megjelent kötetében (*Szeptemberi áhítat*), mely kiadatlan költeményeit tartalmazza, sok ilyen rím-játék van. Mintha a hang varázsa élt volna benne legtovább.

A könyv írója jó munkát végzett. Szeretettel, gondosan gyűjtötte össze egy érdekes élet adatait, emlékeit, melyekből egy nagytehetségű és rokonszenves ember egyénisége alakul ki előttünk. Amit maga beszél el, mint életének társa, jól és meggyőzőn van elmondva, szépítés nélkül, mégis érdekesen.

Akik Kosztolányi költeményeit olvassák, azokat érdekelni fogja életének és kifejlődésének e vonzó rajza.

v. g.

Szentmihályiné Szabó Mária történeti regényei.

— *Lorántffy Zsuzsánna*. I—II. k. *Örök társak*. I—II. k. Budapest. Singer és Wolfner irodalmi intézet kiadása. —

Móricz Zsigmond *Erdélyének* egyik fejezetében Lorántffy Zsuzsánna és I. Rákóczi György alakját vetíti elénk. «Egyik — ahogy mondja — a vallás fanatikusa, a másik a Mammon aranyait imádja». Lorántffy Zsuzsánna — írja — «picit sziszegő nyelvvel bibliázott, csak éppen annyira sziszegve, hogy a kígyó füttyéhez hasonlított». «Csillámos fogsorával harapós tigrishez hasonlított, aki tajtékos

indulattal tépi szét a gödölyét». Gödölye alatt a katolikusok értendők. «Mely fertelmesek e gonosz pápisták! — kiált fel a nagyasszony. — Nem szánám mind valamennyit tűzhalálra és gyehegnára vetni!» Sorra is tapogatja kéjes gyönyörrel, szemérem nélkül mindenütt azokat a sebeket, melyeket az uránál követségben járt Okolicsányi kapott a «gaz pápisták»-tól, miközben vértanúságot sóvárogva átszellemülten rebegi: «Áldott az, áldott, aki ily sebet kap». Miután ily szépen lefestette Móríczt a 19 éves fiatalasszonyt, akinek még ilyen kőbevésendő axiómát is ad szájába: «Nincs szív, mert a szív csak megbolondítja az embert» — rátér a férjére. «Huszonhatéves emberhez képest nagyon morosus». A «fene úr» fázik a Bethlen-felkeléshez való csatlakozástól, mert sok pénzbe kerül; ő pedig «kétszer öszi meg a lencsét, hogy kárba ne vesszen». «Felesége móríngjából akarja megindítani a religióért a háborút». «De mily csodálatos mordúl és keményen csinálja ezt!» Szúrós szemekkel nézi beszélő feleségét, aztán paraszti módon rárivall: «Ne kárálj már annyit, Zsuzsól! Asszony üljön a rokka mellett!» Így megy ez tovább.

Móríczt az ú. n. realizmus híve, mely azt vallja, hogy nem lehet, nem szabad a rútat, a durvát, a lealacsonyítót elhallgatni senkiről és semmiről, mert különben meghamisítjuk az életet. Csak így tüntethetjük fel a valóságot, az igazságot. Ezt aztán némelyek odáig viszik, hogy a szépirodalom örve alatt csak az élet rútságait és ocsmányságait teregetik ki a nyilvánosság előtt, amihez már, a valóság és igazság keresése mellett, valami különleges lelki diszpozíció vagy talán aberráció is szükséges. Ám ennek csak a mindennapi életben az ismeretlen, névtelen alakok lehetnek prédái. A történeti regények vagy regényes életrajzok írói nem követhetik szabadon szubjektív érzéseiket és adottságaikat. Köti őket a hagyomány, a történelem. Alaposan kell tanulmányozniok és ismerniök a rajzolt kort és embereit, mert különben torzképet festenek és pasquillust gyártanak. Móríczt regényfejezete veszedelmesen hasonlít a Rákóczi-ról és feleségéről ismert egykorú gúnyiratokhoz. Ha ő a Rákóczi házaspárra vonatkozó, nagyterjedelmű, egykorú és újabb irodalmat behatóan tanulmányozta volna, lelkiismerete aligha engedte volna meg, hogy a fentebbi jellemképet adja a fejedelmi házaspárról. Mert ez nem az, amire talán törekedett. Nem realitás, nem veritás, hanem frivolitás. Csodálom, hogy volt lelke és bátorsága — a történeti hűség és igazság ellenére — sárral fecskendezni be a magyar protestantizmus legglóriásabb asszonyát.

Móríczéval homlokegyenest ellenkező a Szentmihályiné Szabó Mária életszemlélete és emberábrázolása. Móríczt a regényműhelyben durva, nyers kovácsmunkát végez, Szentmihályiné pedig finom,

cizellált ötvösművet alkot. Ebben kétségkívül neveltetése, az ottománi parókián, meg a debreceni Dóczy-intézetben magába vett lelkiség, aztán az ő nőisége is mutatkozik. De természete, életfelfogása is a romantikus irányhoz vonzza. A szépet és a jót keresi s eszményképben tükrözteti és magasztosítja fel hőseit. Történeti regényeiben ezt teszi főként a «mennyei közösség»-ben élő örök társakkal: Rákóczi Györggyel és Lorántffy Zsuzsánnával. De a romantikus irányt itt túlzásba viszi. Nagyon megszépíti, emberfeletti tökéletességűvé teszi különösen a Lorántffy Zsuzsánna alakját. Olyan, «mint a legszebb álom». Mint földreszállt «tündér», «Űr angyala» jár az emberek között. Mindenki rajongva néz reá környezetében, a betegeket meggyógyítja, a gonoszokat megjavítja — egyszerre. Miraculum a cselekedete, mint a szenteké. Szabó Mária írására ekként az Arany Ars poeticájának megállapítása illik: «Nem a való hát, annak égi mássa — Lesz, amitől függ az ének varázsa; — E hűtlen hűség, mely szebbít, nagyít, — Sulykot, bizony, nem egyszer elhajít». A valóság égi mása a Szabó Mária regényeinek is ad varázst, de viszont kihívja maga ellen a kritikát is. A test és vér nem engedi, hogy légies fantommá tegyük az embert. A túleszményített Lorántffy Zsuzsánna alakja mégis mennyivel közelebb van szívünkhöz és, ami fő, a történelmi valósághoz is, mint a Móricz bárdolatlanul durvára faragott képe. Szabó Mária tiszta levegőjében, emelkedett felfogásában, finom ábrázolásában általán a lelki ember képét látjuk a testi ember fölé helyezve, s ebben kétségkívül, jobban nyilvánul a valódi humanum, mint mikor alantas szenvedélyektől, szinte állati ösztönöktől hajtott életszintre süllyeszti valaki a magasba vívó emberiséget.

Szentmihályiné összefüggő ikerregényeiből kitűnik, hogy részletesen és alaposan tanulmányozta a kort és annak embereit. Nem könnyű pontosan behatolni a régmúlt korok életébe és szellemébe, de annak, aki történeti regényes életrajzot ír, mely épp annyira történelmi, mint szépirodalmi mű, múlthatatlanul szükséges. Még így is előfordulnak kisebb-nagyobb vétségek a történeti hűség és megbízhatóság ellen, amint azt Szabó Máriánál is látjuk. Műveiben nem annyira a kort mozgató, államot és társadalmat irányító történeti erőket és eszméket veszi észre s érzékelteti, mint inkább a főhőseinek családi körére és életére vonatkozó jellemvonásokat és eseményeket domborítja ki. Különben is a történelmi nagyságok magán- és családi élete szerves kapcsolatban van közszereplésükkel. Szabó Mária erre veti a fősúlyt. Műve főként a Rákóczi-ház és család regénye, mely a két könyv szerint tagozódik. Az első könyvben, háttérben Erdélynek Bethlen Gábor alatti történetével, egy szerető,

boldog család képe bontakozik ki. Egy szép, vonzó, énekes, bibliás, patriarchális családé, melyben nem annyira főúri tulajdonságokat és kedvteléseket, mint inkább emberséges, egyszerű, munkás, áldozatos polgári erényeket látunk. Lorántffy Zsuzsánna tündöklék benne mindenekfölött. Hűséges, szerető hitves és anya s mindenre kiterjedő gondosságú gazdasszony (az ura így is szokta nevezni). Mint anya és gazdasszony visel gondot a pataki scholára is, ahol a diákkonyhát is sorba vizitálja. Zborón a várkastélyban még a polgári házak obligát méhese sem hiányzik. Itt elmélkedik és szundikál a Rákóczi fiúk nevelője. A második könyvben (*Örök társak*) a fejedelmi trónra emelt Rákóczi-ház csillagának ragyogása, a magas polcon megnövekedett gondja, baja, de egyúttal nagy hatalma és mérhetetlen gazdagsága, aztán egymást követő, baljóslatú szerencsétlensége, végül dicstelen, szomorú bukása tűnik előnkbe. Itt sugárzik messze világító és melegítő fénnel a fejedelmi párnak, különösen Lorántffy Zsuzsánnának hódító jellemnagysága, bánulatos akarat- és tetteje, törhetetlen hite és a halálon is diadalmaskodó hitvesi szerelme. Úgy, ahogy azt Szentmihályiné a sötétben is fénylő gyémánttollal megírta. Tolla a fényt, színeket, bensőséges életvonásokat főként a Rákócziak bizalmas családi levelezéséből vette. Itt tárták fel valódi énjüket, itt mutatták meg igazi érzéseiket, gondolataikat, egész emberi mivoltukat. Innen kitűnik, hogy Lorántffy Zsuzsánna nem volt a vallás fanatikusa és Rákóczi György — takarékosága mellett — sem a Mammon aranyainak imádója. Szabó Mária túlságos fényben is ragyogtatja őket. Megható, s egyben fölemelő regényeiben az a csodálatos kímélet, gyöngédség, jóság, hűség, szeretet, mellyel a fejedelmi pár egymás iránt viseltetik. És az a bibliás hit és élet, mely őket egymáshoz és Istenhez kapcsolja.

Rákóczi Györgynek felesége iránti rajongását azonban odáig viszi a szerző, ahol az már a férfi és fejedelem megkisebbitésével jár. Egy helyen «idvesség»-nek mondatja Rákóczival hitvesét, máshol pedig így ír: «Zsuzsánna Isten küldöttje volt számára. Ha nem tudta már felfogni véges elméjével a Mindenható parancsát, csak hitveséhez kellett fordulnia. Zsuzsánna közelebb volt a kegyelem forrásához. Ő világosabban átvette a sugallatokat, közvetítette urának a tennivalók megismerését». Nem is tesz a regényben Rákóczi semmi nagy dolgot felesége tanácsa nélkül, még a titkos államtanácsban is az ő szemét, ajkát, intését lesi, hogy mit kelljen mondania. Ez már földöntúli magasságba emelése, valóságos megdicsőítése Lorántffy Zsuzsánnának s ellenkezik a történeti igazsággal. Mert való ugyan, hogy Rákóczi kikérte és meghallgatta még országos ügyekben

is felesége tanácsát, de sokkal önállóbb és erősebb egyéniség volt, hogy sem pusztá bábjává süllyedt volna.

Anakronizmusokat is találunk az ikerregényekben. Lorántffy Zsuzsánna nagy népszerűsége és szociális érzése a mai gondolkozásmód visszatükröztetése. A fejedelemsasszony már a jobbágyság fölszabadításáról ábrándozik. «Szabadságot szeretnék — úgymond — minden szegény számára». Hol volt még akkor a világ ettől a felfogástól! De hol volt attól a demokratságtól is, mellyel a regényben Rákócziék az alacsonysorsúakhoz lehajolnak! A fejedelemsasszony még a presbyteri mozgalomban is a nép fölemelését látja. Igaz, hogy ő sokat fáradt és áldozott a szegényekért és hogy Rákóczi a linzi békekötéskor különösen örült a parasztok vallásszabadsága kivívásának. De mindez nem a földhözkött nép fölszabadításának gondolatából fakadt. Anakronizmus az is, mikor a szerző Lorántffy Zsuzsánna ajkára egy majdnem kétszáz évvel későbbi keletű éneket (Örvendezzünk a nagy Istennek! — Kies tavaszt értünk) ad. És az is, amikor hypnosissal gyógyíttatja meg őt. A cigánymuzsikát is aligha tudná történetileg indokolni a szerző abban a korban.

Sűrűn alkalmazza Szentmihályiné a romantika metafizikai motívumait: a csodát, babonát, bűvölést, boszorkányságot, látomást s egyéb ilyen misztikumokat. Elítélni nem lehet érte, mert a rajzolt kor még telítve volt a természetfeletti erőkre vetett titokzatos hiedelmekkel, melyektől a legmagasabban álló, legműveltebb emberek sem tudtak menekedni. Feljegyezték pl., hogy mikor Brandenburgi Katalinnál ideges rohamok léptek fel, egyházi exorcizmus szer-tartásnak vetették alá, hogy kiűzzék belőle az ördögöt, mely — a kor hite szerint — megszállotta. Csakhogy a regényírónak a misztikumokkal csínján kell bánni, mert különben műve legendává lesz.

Rá kell mutatnom a szerző egy pár tévedésére is. A Szenci McInár Albert feleségét nem Terinári, hanem Ferinári Kunigundának, a Lorántffy Zsuzsánnát koprédikáló s tőle az úrvacsorát is megvonó pataki merész papot nem Veróczinak, hanem Veréczinék hívták. Pázmány azt mondta, hogy a *német* és nem az akkor még közhasználatú szóban nem létező *osztrák* pök a gallérunk alá. Végképpen hibás a *calviniai* és *calvili* elnevezés. Nem tudom, hol vette a szerző ezeket a lehetetlen, kifecamított szavakat. A reformátusokat sohasem nevezték így. Több tájszót is találunk a regényekben. Ezek használata megengedhető, de csak akkor, ha közönségesen érthetők s esetleg gazdagítják az irodalmi nyelvet. Alig hinnénk, hogy ilyenek volnának a következők: eltökít (eltulajdonít?), látráncodik (alkalmatlankodik), hergel (ingerel, ennek még hozzá egy másik, erotikus

jelentése is van), ráver (rávesz), bégáz (bizgat?), füventes, sanyar (sarnyargat).

Szabó Mária korfestései elmosódók, ezekre nem is fordít különösebb gondot. Inkább a szereplő személyeket igyekszik plasztikusan kidomborítani. Ezeket általában híven és jól jellemzi. Ritkán vét a történelmi hitelesség ellen is. Látszik, hogy lehetőleg beleélte magát a korba. Legjobbnak tartom az ifjú Rákóczi György és Báthory Zsófia alakjainak megrajzolását s a cselekvénybe illesztését. A párbeszédekben a szerző a kor nyelvét próbálja utánózni, de ez nem mondható sikerültnek. Ez olyan divat ma a történelmi regények íróinál, melyet lehetetlen a valóságnak megfelelően érvényre juttatni. Nincs is rá szükség. Szabó Mária megelevenítő erejét, elhitető írásművészetét, megkapó, színes leírásait és kifejező stílusát elismeréssel kell említenünk. Előadása bőbeszédű, szélesen terjengő, a régi, naív epikai. Nincsenek regényeiben dinamikus, drámai feszültségek, hatalmas szenvedélyek kitörései, tragikus összeütközések, brutális emberi megnyilatkozások; nincsenek érdekfeszítő bonyolulatok és idegizgató jelenetek sem. Szép, tiszta, szeretetteljes élet és világ az általában, ami bennök feltárul. Éppen azért tanulságos, kedves olvasmányok is.

S. Szabó József.

Könyv a visszatért Felvidékről.

Szvatkó Pál: *A visszatért magyarok. — A felvidéki magyarság húsz éve.*
Révai-kiadás.

E könyv rövid és világos képét adja az elszakított felvidék életének az elnyomatás alatt. Jó volna ezt megismerni minden értelmes magyarnak, mert ez élet mozgató okairól és fejlődéséről annak idején keveset tudhattunk, főképp nem láthattuk a jelenségeket összefüggésükben. Szvatkó Pál könyve hiteles és jó tanító. A visszatérés napjaiban sok különös kijelentést hallottunk a felvidék külön szelleméről, mely szinte a megváltást ígérte számunkra, hozzája igazodás árán; a komolyabban gondolkodók idegenkedéssel hallották ezt, mert tudták, hogy a felvidék politikai küzdelmei ez évek alatt a nemzeti ellenállásban és szervezkedésben állottak az elnyomó idegen államhatalommal szemben (úgy, mint az abszolutizmus évei alatt az egész országé); hazánk pedig, bármilyen kicsinnyé vált is, most a világpolitika bonyolult életét kénytelen szemmel tartani, százfelé figyelve és alkalmazkodva. A felvidék összekovácsolt nemzeti ereje s tapasztalatai nem jelenthetnek mindent. Szvatkó Pál könyvében

nincs semmi efféle túlzás és fölényeskedés. Maga mondja: félniök kell attól, ha divatosak, mert akkor hamar elavulnak; azt is mondja, hogy inkább kapni, mint adni kívánnak, bár kétségkívül hoznak is becses tapasztalatokat, erőt, kitartást s egyben-másban új fel fogást is.

Élénken festi az összeomlás napjait, mikor eleinte mosolyogtak a csehek felvidéki térképein, aztán nem tudták elhinni, hogy azok megvalósulhatnak, s mikor ez megtörtént, hamari csodát reméltek. S mikor ez a hit kopni kezdett is, a passzív ellenállás kipróbált módszeréhez folyamodtak, s csak lassan kapott erőre az aktív ellenállás.

A könyv érdekesen mutat rá, hogy a felvidéki magyarság nem volt perem-nép s nem tett szert némi benső önállóságra, mint a távclabb eső erdélyiek. A nyugati rész Bécs és Budapest vonzkörében élt, katolikus volt és hatvanhetes; Lévától Kassáig szinte a főváros-hoz tartozott; a keleti rész negyvennyolcas és református; kevés közösség és hasonlóság volt köztük. Előnye volt e helyzetnek, hogy e határmenti csik így könnyebben tapadhatott vissza az anya-országához. Ez jó megjegyzés.

A magyarság száma az elszakított területen rohamosan csökkent. Mintegy 10% elvándorolt haza (ez sokszor kiutasítás volt); a hivatalnok osztály egy része tót eredetű volt, de régebben átolvadt a magyarságba; most nagyrésze visszaszlovákosodott. Az 1910-i népszámlálásnál a zsidóság nagyrésze magyarnak vallotta magát, később csak 20% tartott ki ennél, ami a gazdasági érdek mellett a magyar keresztény kurzustól elrettentő cseh 'demokratia' műve volt. A cseh beszivárgás is csökkentette a magyarság arányszámát; leg-többet tett aztán a földreform, mely egy faluban pl. két holdat hagyott meg a magyarságnak — temetőnek.

Politikailag két pártszervezet lehetett a magyar szervezkedés alapja: a bécsi hatás alatt elterjedt keresztényszocializmus és a kisgazda párt. Szvatkó érdekesen fejtegeti, mint lehetett taktikázni e két párttal, melyekben világnézeti s egyéb különbségek is elhelyezkedhettek. Szerző nagy vonásokban vázolja Benes politikáját, s hogy azzal szemben a szudéta mozgalom mint erősítette a magyarságot. Világosan ismerteti a szlovák kérdés történetét is. Mindig félték a vonzó magyar élet felszívó erejétől, inkább a csehet érezték rokon-nak. De szerzőnk szerint 1918 végén Magyarország, ha rendes kormánya van, könnyen meg tudott volna egyezni a szlovákokkal; még így is reményt lát a Duna-medence egységében.

Részletesen rajzolja a könyv a pártok benső küzdelmeit, melyekben a 'jobb' párt a nemzeti érzést szociális igényekkel kapcsolta össze

— a ,bal', a kormányt támogató aktivizmus, idővel elhalványult. Érdekesen írja le, mint segítették elő a csehek a pesti emigránsok munkáját, mely egy időre hatott is a fiatalságra. Ő általuk a fiatal írók torzítva látták a magyar életet, kevésbé ismerték a történetet és irodalmat, a leszegényedés, kapcsolatuk a néppel, melyben — az intelligens osztály folytonos fogyása mellett — a kisebbség megmentőjét látták, a fiatal íróknak új szellemet, új magatartást sugallt. Ekkor hirdették, hogy ők fogják megreformálni az egész magyar életet. Erre egy ,kritikai éra' következett, a ,pesti mérce' alkalmazása, az írói pártok egyesülése. Idővel e szellemi mozgalmak résztvevői lehiggadva, alkalmazkodva nagy mozgatói lettek a nemzeti szellemi ébredésének, s a harmincas évek derekán «a szellemi mozgalmak egyesülni tudtak a pártérettel... a népi kollektívum megszilárdításának alapján».

A *Keresztmetszet* c. fejezet alapos jellemzés. A felvidéki város polgára — úgymond — ,érdemtelenül nyugati ember volt', 1918 után el is szakadtak egyéb kapcsolatai. Mindig is hűvösebb, anyagiassabb, kispolgáribb volt délibb testvéreinél, gazdaságilag elevebb. A csehektől elfordult, de hatott rá a nyugati demokrácia s a német példa : a nemzeti érzés egyesülése a szociális eszméssel. Az elnyomás, a leszegényedés leleményessé tette ; az alsó osztály emelkedni kezdett, az elszegényedő úri osztály leszállott, s találkozott ,kissé a középvonal alatt'. A mágnás, vagyonát féltve, félrevonult, a címek elkoptak, a gentry beolvadt a polgárságba. A középosztály csendesesen éldegélt hivatalából. A vezetős szerep a 64 százalékot kitevő parasztsággé lett, ez, minthogy nem gondoskodtak róla, önállóbb lett, vezérei szociális követelésekre biztatták, erősödés, a nemzetiség megóvása érdekében. Így kerültek vezérei — e könyv szerint — a magyar mezőgazdasági reformtörekvések élére. Idézzük az adatot, hogy ezer szövetkezet közül a legutóbbi időkben 340 volt magyar, s ezek mellett sűrűn épültek kultúrházak.

Nem szándékunk e könyv menetét vázlatosan sem követni ; nem az a célunk, hogy kivonatát adva, pótoljuk mintegy elolvasását. Ellenkezőleg ; azért mutatunk rá tartalmi gazdagságára, hogy érdeklődést keltsünk iránta. E könyvet igazán mennél többeknek el kellene olvasni, hogy megismerjük a felvidék e húsz esztendejének történetét és mozgalmait, és meg is értsük.

Szvatkó Pál könyve igen jó ismertetése mind ennek : rövid, világos, elfogulatlan.

Egy Nobel-díjas regény.

Martin du Gard Roger: *A Thibault-család*. Fordította Benedek Marcell. Budapest, Dante, (1938.) I—II. rész, 1—10. kötet.
896 + 772 lap.

A Nobel-díj révén világhírűvé lett Martin du Gard-nak tudomásunk szerint három regénye jelent meg magyar fordításban gyorsan egymás után: egy kicsiny terjedelmű (*Vén Európa*), egy nagyobb (*Egy lélek története*) és egy óriásméretű (*A Thibault-család*).

A *Vén Európa* valóságos kis mestermű. Szerkezeti leleménye kitűnő; a regény főalakja egy francia falu levélhordója, s hivatalos kötelességének egy napi teljesítése során megismerkedünk nemcsak övele, hanem a falu jellegzetes lakóival is: az állomásfőnökkel, a vasúti hordárral, a tanítóval és családjával, a boltossal, a pékkel, a plébánossal és nővérével, a kertészével és «két férjével», stb. A pap istenfélő, szelídlelkű, de tehetetlen és önmaga szemében is tönkrement ember; a tanító és húga, aki egyszersmind tanító-társa is, nemes gondolkodású lények, de a teljes reményvesztettség küszöbén vannak, mert műveltségterjesztő buzgalmuk meddőségbe fülad, — a többi szereplő csupa külön, kapzsi, irigy alak, viselkedésükből, cselekedeteikből a kisvárosi élet kicsinyességének, sivárságának, vigasztalanságának szörnyű képe tárul elénk. Ez a kórkép annál hatásosabb, mert a regény legutolsó pár lapját nem számítva, a szerző tartózkodik az erkölcsi állásfoglalástól, fölényes nyugalommal, nem is az irónia, hanem a humor magaslatáról vetíti a művészi megvilágítás játszi sugarait az ember-férgekre, amint egyéniségük megmásíthatatlan törvényeinek engedelmeskedve lubickolnak saját komizságuk szemnyírában. Fölöslegesnek, sőt szinte zavarónak érezzük, hogy az író e mesteri életábrázoláshoz végül komolykodó befejezést csatol. A tanítótól kérdi a húga: «Azt hiszed, Franciaország minden falujában így van?» (a regény eredeti címe nem *Vén Európa*, hanem *Vieille France*), s bátyja nem tud a kérdésre válaszolni, — pedig nyugodtan válaszolhatná, hogy az ő szemükkel nézve ugyanezt a látványt nyújtja egész Európának, sőt az egész világnak effajta társadalmi rétege. A tanítónő aztán csak a lelke mélyén teszi fel magának a további gyötrő kérdéseket: «Miért ilyen a világ? A Társadalom hibája-e?... Nem az Ember hibája-e?»

Többi munkájában is ilyenforma a Martin du Gard írói viselkedése. Magasrendű művészi alkotásmódjával elragad bennünket, de aztán tudatosan «elrontja», megzavarja az olvasó művészi élvezetének

tisztaságát azzal, hogy műveinek tárgyi nyersanyagába olyan erkölcsi, világnézeti, vagy még világosabban szólva: olyan politikai vonatkozású kérdéseket és szempontokat vegyít, amelyek választóvízként hatnak a költői szépségek élvezésében imént még egységes olvasóközönség lelkére. Mert a Martin du Gard írói célja és vágya nem a megfellebbezhetetlen művészi siker, hanem olyan titokzatos sugalmazó erejű hatás, amely arra kényszerítse az olvasókat, hogy az élet minden benyomását és jelenségét, a szépség síkjából érkezőket is, a saját lelkiismeretükhöz, mint legfőbb és legigazabb bíróhoz fellebbezzék, s erkölcsi felelősség terhe alatt döntsenek állásfoglalásuk ügyében. E gyakorlati célzatosság sikerének nélkülözhetetlen feltétele a művészi kiválóság. Csak tökéletes épségű és kristályos tisztaságú formák mögött és között lehet az élet jelenségeit úgy megfigyelni, ember-mivoltunk sorstörvényeit úgy nyomozni, hogy ez a látvány ne csak játékos szórakozásunkra szolgáljon, hanem döbbenetes tanulságul is, mint a minmagunkkal való kikerülhetetlen szembesítés.

Folyóiratunk múltévi novemberi számában már ismertettük Martin du Gard jellemző írói módszerét az *Egy lélek története* c. két-kötetes regénye alapján (eredeti címe: *Jean Barois*). Itt a drámai műforma ragyogó dialektikája az a kristályedény, melyen át az emberi lélek-alkatok különbsége s az egyéni és tömegéletben való szerepe művészi módon tárul elénk; de az író egyszerre csak belecsöppent a regénye tárgyába a Dreyfus-ügy izgató anyagát, s a kristályedény tartalma zavarosan kezd pezsegni, a nézők szeme most már nem egyformán lát, hanem egyének vagy pártcsoportok szerint más-másképpen.

Legnagyobb szabású művének, a Nobel-díjjal koszorúzott s egyelőre befejezetlen *Thibault-családnak* is ez az ábrázolásmód a legjellegzetesebb vonása. A kilencszáz lapra terjedő első részben sem zavarja az olvasók százezreinek vagy éppen millióinak egyre fokozódó elismerését a szerző hatalmas tudása, művészi szemléletmódjának széles látköre, e látkörön belül bámulatos pontossága, lélekelemzésének, emberábrázolásának mélysége és gazdagsága, elbeszélésmódjának csöndes nagyvonalúsága, komoly egyszerűsége iránt. A szerző pedig búsan mosolyogva gondolja magában: várjatok csak, legtöbbőtök helyeslő bólintgatása mindjárt átváltozik fejcsóválássá. És a második részben rátér az 1914-i világháború diplomáciai előzményeinek s a háború kitéréséért való felelősség kérdésének boncolgatására, nyíltan emlegetve az akkori világpolitika vezéralakjait: Poincarét, Jaurést, Greyt, Szaszanovot, Berchtoldot, Tiszát stb. Legragyogóbb írói fegyveréhez, a dialektikához folyamodik itt is: a

szociáldemokrata Internacionále gen fíközpontjában tanúi vagyunk a világszervezet működésének, főként a nevezetesebb tagok egymással való végnélküli vitatkozásának, elméleti meddősködésének. Felülmulthatatlanul szellemes a polgári társadalom képviselőinek a Thibault Antoine lakásán egymással vívott szóharca : a házigazdáé, két orvos-segédjéé és egy külügyminisztériumi tisztviselőé ; a háború-párti és a háborúellenes, a nemzeties és a nemzetközi, a derűlátó és a borűlátó hajlamú világnézeti álláspontok ütköznek meg itt egymással, támadó és védekező hadmozdulataiban csodálatos ügyességet fejt ki mindegyik, — és az eredmény semmi, a felek makacsul megmaradnak eredeti állásukban, egyik sem engedi hajszálnyi mértékben sem meggyőzteni magát... És az olvasó ideges kíváncsisággal kezdi figyelni, vajjon hát a regény szerzője e szereplők közül melyiknek a pártján van (mintha a regényírónak kötelessége volna azonosítania magát valamelyik regényalakjával!). Martin du Gard művészi író annál, semhogy a megfizetett ügyvéd vagy éppen a megvesztegetett bíró módján élne vissza költői hivatásával, viszont nem tetszeleg az emberi nagy sorskérdések iránti «művészi» közöny szerepében sem ; tudja, hogy a bírónak is joga van a maga egyéni meggyőződéséhez, még ha ezt ítéletileg talán nem hirdetheti is ki, s hogy vannak az emberi életnek olyan peres ügyei is, melyekben a bíró a lelkiismeret véres verejtéke árán sem képes eljutni nemcsak a közmegnyugvást keltő ítéletig, hanem még az őt magát kielégítő egyéni meggyőződés szilárd álláspontjáiig sem. Csak rokon- és ellenszenve árulja el magát többé-kevésbé, még pedig érdekes és jellemző módon. Írónk fényes dialektikája ösztönös fürgeséggel hajszolja az egymással szembekerülő véleményeket az ellentét két legvégletesebb sarkpontjáiig, s akkor megijed az eredménytől és visszamenekül a középre, pontosabban szólva : a balközépre. Így tett már az *Egy lélek történetében* is, így tesz mostani óriásregényében is. Gyűlöli a háborút s ennek okát: a *militarizmust* s megint ennek okát: az elbizakodott és féltékeny *nacionalizmust*, szereti, kívánja és akarja a szabadságot, és a békét, békét, békét; felháborodva tapasztalja, hogy a titkos diplomácia néhány tehetségtelen, lelkiismeretlen, törtető tagja dönt az emberek százmillióinak sorsa felől, — de azt is kénytelen belátni, hogy a mindenáron békét hirdető apostol, aki még fegyverrel megtámadott nemzete fegyveres védekezésének a jogát sem ismeri el : már rögeszmés őrült, természetellenes szörnyeteg; ilyen ember a regény főszereplője, Thibault Jacques; az iránta kezdettől fogva érzett részvét az író lelkében is, az olvasóéban is végül valami gyötrő szánalom-félévé változik át, mely e konok békepárti ifjú önfeláldozásában nem tud

főlemelő tragikumot, csak megborzongató elvakultságot látni. Határozottan megállapítható, hogy írónk rokonszenve itt is a «balközépen», a világháborús gondolkozás első áldozatának, Jaurèsnek az oldalán van, bizonyára éppen azért, mert ezt a baloldali és békepárti szociáldemokrata politikust vértanúi halála megóvta attól, hogy a végső veszély pillanatában akár a jobboldali ellenpárthoz való esetleges csatlakozással, akár talán a béke jelszavának józanész-ellenes és hazafiatlan, rögeszmés további hangoztatásával lejárassa tekintélyét hívei szemében.

Egészen bizonyos, hogy a *Thibault-család* sem Olasz-, sem Németországban nem kaphatta volna meg a legfőbb irodalmi kitüntetést; viszont nem valószínű, hogy a svéd Nobel-díj odaítélésében világnézeti szempont is közrejátszott, — ezért juttattuk mi is szóhoz ezt a szempontot. Magyarországon mindenkor a legfőbb faji erények és a legszebb nemzettörténeti hagyományok közé tartozott a katonai vitézség; ezért a *Thibault-család* magyar fordításának kiadója a regény második részének végéhez csatolt utószóban mintegy elejét igyekszik venni annak, hogy a magyar közvéleményben a *Thibault-család* című regény szerzőjére vonatkozólag félreértés keletkezzék. Csakugyan nem szabad elfelednünk, hogy Martin du Gard végigküzdötte a világháborút, s hogy háború-ellenes regényhőse sem *gyáva* defetista, sőt vak mohósággal siet — fegyvertelenül — a harc-téri biztos pusztulásba.

Kár, hogy e regénynek időszerű világnézeti kérdésekkel való átitatottsága elvonja az olvasó figyelmét az időfeletti érvényű művészi értékekről. Nekünk is már csak kevés helyünk marad ezek némelyikének megemlítésére.

Jól esik annak a megállapításán kezdeni, hogy Martin du Gard munkáiban nyoma sincs a modernség érdemét a maga számára kisajátítani igyekvő Proust-Joyce-Huxley-féle regénytechnika műalkati nyakateketségének, erőltetett szerkezeti összeviasszaságának, nyelvi modoroskodásának s az efféle utánzók nagyképű nyeglegségének. Szinte túlságosan is egyszerűsége és világosságra törekvő, néha majdnem szürkének mondható nyugodt szoliditás jellemzi szerzőnk előadásmódját.

A *Thibault-család*, nagy terjedelme ellenére, szerkezeti tekintetben is világosan egyszerű és egységes munka. A magyar fordító, Benedek Marcell, erősen hangsúlyozza, hogy regény-ciklussal van dolgunk; igaz, hogy e meghatározáson csak azt érti, hogy a regénynek nincs egyéni főhőse. A *Thibault-családot* nem lehet összehasonlítani pl. Zolának a Rougon-Macquart-családról szóló regényciklu-

sával, melynek nagy létszámú szereplő személyzetéről 478 lapra terjedő, betűrendes névjegyzéket és az egyes személyekre vonatkozó tájékoztatót látott szükségesnek összeállítani Ramond F. C. (*Les Personnages des Rougon-Macquart*, Paris, 1923), sem Galsworthy *Forsyte-saga* c. regényciklusával, melynek figyelemmel kíséréséhez szintén elengedhetetlen a bonyolult családfa-névsor. A *Thibault-családban* csak két nemzedék szerepel egymás mellett, alig néhány főszereplővel van dolgunk, aránylag a mellékalakok száma sem nagy. A három legfőbb szereplő: Thibault Oscar és két fia: Antoine és Jacques. E háromtagú család jellemrajza a szaktudományok némelyikének szempontjából is méltánylást érdemelne; Antoine egyénisége az átörökléstan számára is beválna példaesetként, Jacques jelleme és bennefogantatott végzete tanulságos adat lehetne abból a szempontból is, hogy az apai zsarnok akarat, amely javítóintézetnek nevezett fegyházba zárja lázadó természetű tizennégyéves fiát, mily szörnyű csődbe jut a maga öntelt és kegyetlen nevelési elveivel, s mennyire ellenkezőjét éri el velük annak, ami a célja volt; betegségi állapotok, kórházi jelek, műtétek leírásai az orvostudomány szempontjából is bizonyára megállják helyüket. De nekünk nem feladatunk az ilyen szempontú bírálat, mi csak annyit állapítunk meg Martin du Gard-ról, hogy regényalakjai *élő* egyéniségek, személyes ismerőseinkké válnak, mert az író bámulatosan gazdag részletességgel megmutatja nekünk testi és lelki egész valójukat, legalapvetőbb jellemvonásuktól egy-egy szokásukká vált taglejtésig, szóhasználatig, kiejtésbeli furcsaságig. Az egyénítő emberábrázolás eszközeinek annyira birtokában van, hogy e tekintetben a legnagyobb írókkal versenyez. Az egyénítő jellemzés gazdag leleményére csak egy vonatkozásban mutatunk rá. Hirtelenében nem tudnánk olyan írótl említeni, aki a *szem* és a *tekintet* mindenki-mástól megkülönböztető egyéniség-tükrét akkora változatosságban figyelné meg, mint Martin du Gard. Az ő számára a *szem* a legfontosabb, legárulkodóbb testrész, nem is csak testrész, hanem jellemvonás, valósággal *különös ismertetőjel*. Regényalakjaival való találkozásunkkor megtanuljuk, hogy van őzszem, hűséges kutyaszem, az elejtett állathoz hasonló szem, bizonyos majmok vad, titokzatos tekintetére emlékeztető szem, madárnézésű szem, bagolyszem, «friss és nedves szem, mint az osztriga», foszforeszkálva csillogó, párás fényű, aranyos ködű, porcelánszerű, palaszürkés-kék, ezüstös kék, homokszürke, mályvaszínű szem, víztiszta parasztszem, fajansz-kék szembogár stb. stb.

De nemcsak magukat az egyes egyéneket látja világosan és rajzolja meglevenítően írónk, hanem másokkal való különféle élet-

viszonylataikat is; megvan a maga szellemi, erkölcsi, hangulati sajátos légköre a családnak (mégpedig a szülők és gyermekek ilyen vagy olyan egyéni jellemvonásai szerint más-más vegyületben), a szerelmes párok titkos viszonyának, az azonos foglalkozású vagy gondolkozású emberek (pl. orvosok, szakszervezeti tagok) szűkebb-tágabb körű együtteseinek, a háziúr és a szolgaszemélyzet közötti viszonyoknak stb. A színhelyi sajátosságokat s ezeknek az ottani emberek életével való szerves vagy színező összefüggését szintén kellő érvényesüléshez juttatja írónk nagyfokú művészi tudatossága; Párizs és Marseilles, Lausanne és Genf, Amsterdam, Berlin nemcsak térképi fogalmak, hanem az író személyes élményeinek és emlékeinek hordozói, s lelkiismeretességében néha szinte túlságosan is dobálódzik az utcák-terek neveivel, hogy környezetismerő illetékessége felől semmi kétségünk ne legyen. Antoine első szeretőjének, Rachelnek buja és démoni jelleme már nem európai talajba illő virág, ő maga is hangoztatja: csak *odaát* lehet igazán élni, s fukar szavú, döbbenetes dolgokat sejtető nyilatkozatai mögött ott liheg Afrika tikkasztó heve; a francia birodalom exotikus gyarmatvilágának legalább az emlegetése nem is hiányozhatik egy francia írónak ilyen átfogó elgondolású nagy regényéből.

Az előadás részletező, nyugodt hömpölygését, a nyelv gondos, de cicomátlan tisztaságát, a társadalmi, politikai súlyos kérdéseknek a párbeszédek stilisztikai remeklésén keresztül való megvilágítását, mint megannyi művészi értéket fentebb már említettük. Kíváncsian várjuk a befejező harmadik részt; Thibault Jacques elpusztult, de meg kell még ismernünk Antoine, Fontanin-né és két gyermeke s más nevezetesebb szereplők további sorsát.

Benedek Marcell fordítása elismerésre méltó szellemi teljesítmény.

— df —

Augustus kétezer éve.

L. Homo : *Augusto*. Con 16 riproduzioni fotografiche. R. Bemporad, Firenze. — Emilio Bodrero : *Augusto*. Cedam, Padova. Opuscoli Accademici 5. — Guido Calza : *La famiglia di Augusto*. Istituto di Studi Romani. — G. M. Columba : *La missione di Augusto*. Trimarchi, Palermo. — Nicola Festa : *La fondazione dell'impero nei discorsi del Duce con una traduzione latina*. Editrice Rispoli Anonima, Napoli.

Augustus hatalmas egyéniségét csak azóta tudjuk igazán értékelni, mióta az utolsó három évtized politikai és hadi eseményei valósággal szemléltető oktatást adtak az emberiségnek mindabból,

amit eladdig csak elvont fogalmak formájában ismertünk. Világháború, forradalom, polgárháború, lázadás, világbirodalom, diktatúra; mindezt századokig szajkózta az emberiség, de ezeket a fogalmakat csak a legeslegújabb kor, a mi emberöltőnkre eső három évtized töltötte meg valóságos tartalommal. És éppen ez magyarázza meg az emberiség érdeklődését is a birodalomalapító Augustus iránt. Gardthausen kétkötetes alapvető műve (*Augustus und seine Zeit* 1891, 1905) bámulatos szorgalommal összehord minden adatot, ismertet és igazol minden történelmi eseményt, részletesen tárgyal minden kis ütközetet és szenátus-ülést, de adós marad az igazi felelettel erre a kérdésre: mit jelent Augustus a mai Olaszországnak és a világnak? Hogy a klasszikus német mű erre a kérdésre nem adta meg, de nem is kereste a feleletet, annak az a magyarázata, hogy akkoriban nem is merült fel ez a kérdés. Jóval közelebb jutott Augustus egyéniségéhez és jelentőségéhez Rice Holmes (*The architect of the Roman empire*, 1931), mert ő már a világháború tanulságainak birtokában, a torradalmak lezajlása és a fasiszmus diadala után írta könyvét, amikor egyre időszerűbb lett az első római imperátor alakja.

Homo feladata még könnyebb volt; az új olasz birodalom megalapítása úgyszólván kényszerítő erővel szabta meg művének irányát. Meg kellett keresnie Augustus egyéniségének azokat a vonásait, amelyek ma is elevenné varázsolják alakját és meg kellett találnia Augustus intézményeiben és alkotásaiban az analógiákat a modern olasz birodalom intézményeihez, főképpen pedig igazolnia kellett, hogy a kétezeréves birodalmi gondolat sohasem halt meg, hanem a történelem minden viharában tovább élt és csirázott, s az új birodalom közvetlen folytatása és egyenes örököse a réginek. Azért mondtam, hogy Homo feladata könnyű volt, mert mindezek igazolására semmiféle erőszakot sem kellett elkövetnie a tényeken és a történelmi adatokon. Mindez szinte természetesen adódik és ezért van, hogy mikor Homo fokozatosan kifejti Augustus egyéniségének alkotó tényezőit és fejlődését, bemutatja a robajló eseményeket, a heroikus környezetet és a kor jellegzetes embereit, Augustus uralomra jutását és kormányzását, majd alkonyatát: olyan vonzó és időszerű olvasmányt nyújt, amely különb, színesebb, lenyűgözőbb és izgalmasabb minden biographie romancée-nál. Homo könyve történelmi kritika és filológiai hűség szempontjából kifogástalan, politikai szempontból ma is tanulságos, írói szempontból pedig különösen ott emelkedik művészi magaslatra, ahol Augustus emberi arcát, egyéni és családi tragédiáját világítja meg. Ezekben a helyeken a hiteles történelmi előadást drámai elevenység és mélységes emberi részvét fűti át.

Ezentúl a modern olvasó érdeklődését különösen lebilincseli majd Augustus legendája ; kiderül, hogy az ókortól napjainkig sohasem szűnt meg az érdeklődés hatalmas egyénisége iránt, a mondák, az irodalom, a költészet vissza-visszatért alakjához és a művészet emlékei ma is őrzik kivételes emberi és államférfiúi erényeinek emlékét. Az Aracoeli legendája (a tiburi Sibylla), az Augustus-mauzóleum és a Torre delle Milizie mondája fényesen igazolja azt a nagyszerű és hősi benyomást, amelyet az egész világtól megcsodált Mostra Augustea tett a mai kor emberére.

Homo könyve oly tökéletesen mutatja be a történelemnek ezt az óriását, mint akár a Prima Porta Augustus-szobra, az Ara Pacis remekbe faragott domborműve vagy a Monumentum Ancyranum egyszerű és mégis, vagy éppen ezért, fenséges sorai.

Bodrerónak a padovai egyetem ünnepén tartott előadása finoman, tömören, a történetkutató intuíciójával s az író és hazafi belső pátoszával közeledik Augustus alakjához. Éles szemmel látja meg a római monarchia elháríthatatlan szükségességét : látja, mint vágyódott a nemzet Scipio óta a megfelelő államférfi után (Marius, Sulla, Pompeius), míg végre Julius Caesarban kiteljesedett a Vezér egyénisége. Rövid uralma alatt előkészítette a talajt a Birodalom számára és bátorságával, ahogy a szemükbe nézett a legnehezebb problémáknak is, egyszer s mindenkorra megmutatta a vezéri típust, a maga tökéletességében. Octavianus, a későbbi Augustus, szívósan és roppant erőfeszítéssel tette magát alkalmassá Caesar szerepére és ezt a szerepet haláláig méltón töltötte be, úgyhogy tulajdonképpen nem is Caesar, hanem Augustus vált az utókor szemében császár-típussá. Bodrero szellemesen mutatja ki, hogy Augustus egyáltalán nem akarta visszaállítani és megtartani a köztársaságot, hanem inkább tudatosan szervezte a monarchiát. S éppen ez az ő érdeme és az utókor szerencséje.

Ezt a vezér-gondolatot hangsúlyozza Columba előadása is ; de ő még tovább megy az időszerűségben, mint Bodrero. S valamint Bodrerónak semmiféle erőfeszítésre sem volt szüksége, hogy tételét bebizonyítsa, éppúgy Columba is könnyű szerrel igazolja, hogy Augustus és a fasiszta birodalom politikai és társadalmi célkitűzései szervesen összefüggnek egymással. Hozzátehetjük, hogy a Duce, politikai elgondolásaiban is, tudatosan kapcsolódik a kétezzer év előtti birodalomhoz. Ezt egyébként elégszer hangsúlyozta is ; a gyarmatpolitika régi római szellemű irányításában, a tervszerűen folytatott ásatásokban, a régi római méltóságok föllevenítésében, a régi problémák (pontini mocsarak lecsapolása) megoldásában. Columba előadása

kísérlet és vázlat ; érdemes volna ezen a nyomon elindulni és teljes tárgyilagossággal kimutatni, hogy Mussolini politikája — mutatis mutandis — szerves folytatása Augustus politikájának. Éppen ebből a szempontból különösen érdekes az a füzet, amelyben a nápolyi Rispoli-cég Nicola Festa, a kitűnő római egyetemi tanár latin fordításában kiadta Mussolininek azokat a beszédeit, amelyek az új birodalom megalapítására vonatkoznak (1935. okt. 2., 1936. május 5., 1936. május 9.). Meglepő, mennyire latin-ízűek ezek a beszédek ; így, a latin fordításban derül ki igazán, hogy latin a lélek, amelyből ezek a történelmi szavak fakadtak.

A jubileumi Augustus-irodalomnak sikerült feltámasztania a lelket, viszont Calza, a kitűnő archaeológus, ezúttal mint genealógus, feltámasztotta Augustus testi alakját és összeállította családfáját. Jól esik olvasnunk ezeket az egyszerű és cicomátlan sorokat, amelyek elénk vetítik a birodalomalapító emberi alakját, testi tulajdonságait és hibáit. Bizony, sokat megértünk ebből a nagy életből, ha végigtanulmányozzuk e mellett a családfáját is ; tarka és gyakran tragikus képekben elevenedik meg előttünk e család tündöklése és hanyatlása, és megértjük az imperátor sok gondját és bánatát, egyúttal azonban annál tudatosabbá válik bennünk emberi és államférfíúi nagysága. Valóban kivételes embernek kellett lennie, hogy ennyi emberi teherrel a vállán, Caesar emlékének nyomasztó súlya alatt, forradalmak lázában és a világ összeomlásában nemcsak rendet, hanem birodalmat és jövőt is tudott teremteni.

Révay József.

UKRÁNOK ÉS UKRÁNIA.

I.

Ukránokról, ukrán nyelvről, Ukrániáról mostanában egyre-másra volt alkalmunk hallani és olvasni. Sokszor csodálkoznunk kellett a róluk szóló állítások felett, mert még a világháború előtt is alig tudtunk róluk valamit. Nem fog ártani ennél fogva kissé részletesebben megvizsgálni, mi is volt tulajdonképpen az az ú. n. ukrán nyelv és nemzet, volt-e, és ha igen, hol volt az az állítólagos ukrán állam, Ukránia.

Ma van ilyen nevű autonom terület a szovjet köztársaság keretében. Hogy ez hogyan, milyen alapon és mi okból keletkezett, azzal nem szükséges foglalkoznunk. Elég annyit megállapítani, hogy már a világháború előtt megindult s a háború alatt különösen kifejlődött, főként irodalmi téren, az a mozgalom, amely végül oda vezetett, hogy 1917. november 20-án az ú. n. «ukrán tanács» kikiáltotta az Oroszországgal kapcsolatban maradó ukrán köztársaságot. Kilenc orosz kormányzóságra terjedt ki, amelyek a következők voltak : kievi, csernigovi, poltavai, charkovi, jekaterinoszlavi, tauriai, chersoni, podoliai és volhiniai. Ez 520,000 km² nagyságú terület ; de később a volhiniai kormányzóság nagy része Lengyelországhoz került, s így az ukrán szovjetköztársaság területe, miután észak felé is némi korlátozást szenvedett, 450,000 km²-re csökkent.

Az ősszel a mozgalom megújult ; úgy látszik, azzal a célzattal, hogy az autonom Ukránia függetleníttessék s azután Lengyelországnak és a régi Magyarország felvidékének azok a területei, amelyeket e mozgalom ukránoknak állít, nemzeti-ségi alapon szintén hozzácsatoltassanak.

Pedig, amint az előbb jelzett adatokból kitűnhetik, a

jelenlegi Ukrania területe nagyobb, mint volt a régi Magyarországé (325,000 km²), aránylagos csekély népsűrűsége mellett is (km²-ként 84 lélek) lakossága kb. 30 millióra megy fel, s így még függetlenné válása esetén is elég nagy ahhoz, hogy meg legyenek vele elégedve, különösen arra való tekintettel, hogy Oroszországnak legtermékenyebb vidékét, a híres «fekete föld»-et foglalja magában.

Az «ukrán nemzet» és «ukrán állam» elnevezés új találmány. Meglehetősen erőltetett és mesterséges s arra a területre alkalmazásának, amelyre vonatkoztatják, történeti alapja nincs.

A háború előtti Oroszországnak volt ugyan egy darabja, amelyet valamikor Ukrainának neveztek, de annak sohasem volt állami állása és ukrainainak nevezhető nemzete. A Dnyeper mindkét partján Kiev környékén azt a területet jelezték így, amely a XIX. századbeli kievi, poltavai és csernigovi kormányzóságokat foglalta magában.

Az elnevezés azt jelenti: «határvidék». Akkor keletkezhetett, amikor mint a litván nagyfejedelemség által a XIV. század második felében a moszkvai nagyfejedelemségtől elhódított terület a délebbre fekvő tatár khánság felé csakugyan határterület volt. Az ukránizmus egyik főszószólójának, a kievi egyetemről a leMBERGI egyetemre még a háború előtt meghívott történettanárnak, Hruschewskyj Mihálynak nézete szerint ¹ csak a XVI. századtól kezdve alkalmazták az elnevezést erre a területre s csak a XVII.-től kezdve nyert különösebb jelentőséget.

Az előbb jelzett három kormányzóságból álló terület nagysága kb. 153,000 km². Csakhogy volt idő, midőn Ukraina szűkebb határok közé szorítkozott, s volt idő, midőn ezen túlmenő területet is ez elnevezés alá foglaltak; azt a 450—520,000 km²-re terjedő egész területet azonban, amelyre jelenleg alkalmazzák az «Ukrania»-t, sohasem nevezték annak s nem is volt az.

Az az irányzatos irodalom, amely az ukrán nemzet és állam fogalmát kigondolta, ezt a kitalálmányt arra alapítja,

¹ *Geschichte der Ukraine*, Lemberg, 1916. 2. 1.

hogy a déli Oroszországnak Kiev körül csoportosuló kormányzóságaiban lakó, előbb ú. n. kis-oroszok nyelvileg és nemzetiségileg különböznek az északi Oroszországban és különösen Moszkva körül csoportosuló kormányzóságokban lakó ú. n. nagy-oroszoktól, akiket szeretnek «moszkoviták»-nak, magyarosan muszkáknak nevezni. Szerinte a nagy-oroszok finnekkel keveredettek, nyelvük más, mint a kis-oroszoké, az eredetileg Kiev központtal kis-oroszokból keletkezett Oroszországnak központja csak később lett Moszkva s nyerte el így az új nagy Oroszország a nagy-orosz, vagyis muszka színezetet. Ebben a kis-oroszokat elnyomták, nyelvi és nemzeti különbségüket tagadták.

A «kis-orosz» elnevezést ez az irodalom nem tartja helyesnek s azért az addig ez elnevezés alá foglaltak külön nemzeti egyediségének feltüntetésére az «ukrán» kifejezést alkalmazza. Ezáltal az eredetileg földrajzi fogalmat néprajzivá alakítja át és politikai jelentőséget tulajdonít annak, aminek sohasem volt ilyen jelentősége.

Hogy ennek az eljárásnak valami alapot adjanak, előadják, hogy a XVI. században az ukrainai kozákok katonai állami szervezetet alapítottak, amelynek központja az a különösen megerősített hadállás volt, amely a Dnyeper nagy könyökénél levő zuhatagokból állt. A lengyelországi elnyomás ellen a XVI. század végétől a XVII. század közepéig számos felkelés támadt, s ehhez az egész ukrainai nép csatlakozott a Dnyepertől a Galíciában Przemyszl mellett folyó Szan-ig. Az eredmény 1648-ban az lett, hogy az ukrainai nemzet 300 évig tartó alárendeltség után újból független demokratikus állami álláshoz és szervezethez jutott. Ennek a szervezetnek élén álló souverain «hetman» (Chmelnicki Bogdán) 1654-ben megkötötte a *hit-rokon* moszkovita Oroszországgal a perejaszlavi szerződést s ennek alapján megtartotta teljes autonómiáját és katonai kozák-alkotmányát a cár hűbéri uralma alatt. Saját államiságát az is jelezte, hogy a szabadon választandó «hetman»-nak jogában állt önálló külpolitikát követni.

Az 1667-ben Lengyelországgal kötött andrusszovói békekötésben ezt az «országot» két részre osztották. A Dnyeper jobbpartján fekvő részt Lengyelországhoz csatolták, s ott

nagyon hamar elzúllott az állami élet és a kozák-szervezet ; az Oroszországnál maradó balparti részen fennmaradt, de a moszkvai hatalom állandóan megnyírbálta ennek a kozák katonai szervezetnek az autonómiáját. A geniális «hetman», Mazepa, XII. Károly svéd királlyal szövetkezve 1709-ben megkísérelte az orosz iga lerázását, de ez nem sikerült s Nagy Péter cár és II. Katalin cárné «Ukraina» autonómiáját egészen megsemmisítették. Az ezután megindult moszkovita eloroszosítás még sem sikerült teljesen, az «ukrainai» nemzetiség fenntartotta magát s végül a világháború után az autonóm «ukrán állam» felállítására vezetett.¹

Ezzel az előadással szemben meg kell állapítani a következőket.

Való, hogy a XVI. század második és a XVII. század első felében a kozákok, akik a dnyepermenti Ukrainában le voltak telepedve, többször lázadoztak. Hogy e lázadásoknak okait és jelentőségét megértsük, ismernünk kell a kozákság kifejlődésének történetét.

A litván nagyfejedelemségnek hódítása a XVI. században Gedimin és Olgerd nagyfejedelmek alatt a moszkvai orosz nagyfejedelemség és a déloroszországi pusztaságban uralkodó tatárság ellenében a Dnyeper középső folyásának balpartján Szmolenszktől kezdve dél felé arra a területre is kiterjedt, amelyen a XIX. századbéli csernigovi és poltavai kormányzóságok feküdtek. A balpart ezen alul még a krími tatár khánság uralma alatt maradt. A jobbpart a kievi kormányzóságot is magában foglalva egészen a Fekete-tengerig és a Dnyeszter folyóig Litvániához került. Később azonban a Dnyeszter és a Bug közötti tenger melléket a török foglalta el.

A fent már jelzett három kormányzóság így a határvidék jellegét nyerte, vagyis «Ukraina» lett. Nagyrészt a régi kievi nagyfejedelemség maradványa volt és bár a tatár betörésektől sokat szenvedett, mégsem volt néptelen ; míg délebbre a Dnyeper nagy kanyarulatában az újkori Cherson és Jekaterinoszláv kormányzóságokban, illetőleg ez utóbbi dnyeper-

¹ L. dr. Rudnickij István : *Ukraina és az ukrainaiak*. Budapest, 1914.

innen részében fekvő mezőség, nem tekintve a tengerparton levő néhány telepet, a tatárok eltakarodása után meglehetősen elnéptelenedett.

A moszkvai nagyfejedelemségnél erőteljesebb litván nagyfejedelemség területére nagyobb mértékű beköltözés indult meg, különösen a XIV. század közepén lengyel uralom alá került Halicsból, Volhiniából és Podoliából. Ezt nagyrészt vallási szempontok is okozták, mert az említett tartományok lakossága keleti ó-hitű volt s velük szemben a túlnyomólag római katolikus lengyelek részéről meglehetősen türelmetlenség nyilvánult.

A nagyfejedelemség más részeiből is jöttek azonban betelepülők, sőt a moszkvai nagyfejedelemségből földesúri hatalom alól menekülők is, mert az újonnan meghódított területek kilátást nyújtottak a jobb boldogulásra, és mert a betelepülők ott kisebb-nagyobb szabadságokat nyertek.

A Dnyeper folyóán húzódó zuhatagok alatt képződött sok sziget pedig alkalmas búvóhelyet biztosított a különféle okokból bujdosóknak és szökevényeknek, oroszoknak, lengyeleknek, tatároknak, és így ez a rész meglehetősen megtelt ilyen elemekkel. Ezek azután magános, kalandos életre kényszerültek s vadászattal, halászattal és zsákmányolással tartották fenn magukat. A zsákmányolás különösen tatárokkal szemben folyt, akik szintén zsákmányoló életmódot folytattak, és így velük ezek a dnyeperszigeti bujdosók természetesen ellenséges lábon állottak. Ilyképpen pedig alkalmas eszköznek látszottak fegyveres segítségül a tatárok ellen, akik gyakran háborgatták a litván nagyfejedelemséget. Más különben csak a közrendet veszélyeztették.

A dnyeperszigeti bujdosóknak rendszeres felhasználása fegyveres erőül 1516-ban kezdődött. Néhány évvel előbb szervezte és fegyverezte fel őket, mint szabad csapatokat, bizonyos Daskievics Euszták, a kievi vajdaság cserkasszi kerületének «sztarosztá»-ja (főispán-féle). Számuk kezdetben csekély volt, mindössze 1200 ; de első sikeres fellépésükkel jó hírt szereztek maguknak és hamarosan megszáporodtak. Akkor kapták «kozák» elnevezésüket, valószínűleg éppen a tatárok hasonló jellegű szabad csapatainak neve után. Első

szervezetük szerint jogot nyertek tisztjeik választására és arra, hogy a hadakozás közben szerzett zsákmányban egyenlően részesüljenek ; különben szigorú fegyelem és engedelmisségi kötelesség alá kerültek.

1535-ben számuk már 3000-re emelkedett s akkor I. Zsigmond lengyel király és litván nagyfejedelem olykép intézkedett, hogy téli szállásul a Dnyeper mentén két helységet kapjanak. Egyikökből keletkezett Csigirin városa, amely később is a kozákélet központja lett (a kievi kormányzóság déli szélén). Ezután a Dnyeper szigetei nyári táborhelyül szolgáltak, ahol télen csupán megfelelő őrség maradt vissza és állandó szálláshelyeiken a kozákok már családot is alapíthattak és földet művelhettek. Ily módon a polgárosodás útjára léptek. A szigeteken lévő fából és földből készült barakkokból álló táborhelyeik voltak az ú. n. «szics»-ek vagy «szjecs»-ek ; s az e szigeteken táborozó kozákokat nevezték idővel a «zaporog»-i, vagyis zuhatagontúli, sellőntúli kozákoknak.

A kozákok száma az előbb jelzett félpolgárosítás folytán mindinkább szaporodott, még kalandvágyó lengyel nemesek is beléptek közéjük s ezért 1576-ban Báthory István mint lengyel király a kozákok szervezetét újra szabályozta. Számukat 6000-ben állapította meg, a 10-es rendszer szerint tagozta s lajstromba foglaltatta őket. Az egész had élére a királynak felelős «hetman»-t, kapitányt állított s ennek választását királyi jóváhagyástól tette függővé. Egyúttal behozta a tartalék rendszert, amennyiben az állandó szolgálattételre és a szigeteken való táborozásra csak 2000-et kötelezett, a többinek pedig, akiket sokgyermekes parasztok fiai közül kellett toborozni, meghagyta, hogy otthon maradjanak földművelés végett, de a jobbágyi szolgáltatások alól felmentve. Egyúttal újabb téli szállásul a Dnyeper jobbpartján Terechtemirov várost és kolostorát s azonkívül a Dnyeper balpartján elterülő nagyobb földcsíkot is nekik adományozta. Végül anyagi járandóságot állapított meg számukra, évenként egy aranyat (dukát-ot) és egy bundát.

A kozákság azonban nem maradt meg ebben az állapotban. Számuk ezután is növekedett, a 6000-ben megállapított szám mellett volt idő, midőn számuk tényleg 30—40,000-re

ment, ami csak a lajstromozás szabályának kijátszása mellett volt lehetséges; fegyvelmezatlenségük is növekvőben volt, a szabad zsákmányolást nem hagyták abba s a tatárokat és törököket is ismételten háborgatták, mikor béke állott fenn velök szemben, s ez az utóbbiak részéről sok panaszra adott okot a béke megsértése miatt. A kozákság számának szaporodása pedig a nagybirtokok jobbágyságát csökkentette. Ennek folytán a lengyel országgyűlés többször is foglalkozott velük s az 1590., 1607., 1624. és 1636. években törvényeket alkotott, amelyekben a kozákok szabadságait megszorítani igyekezett. Különösen szigorú rendelkezéseket tartalmazott az 1638. évi törvény, amely addigi kiváltságait megszüntetve, a parasztokkal egy szempont alá esőknek nyilvánította őket s a «hetman»-i állás felfüggesztésével királyi biztosságot állított az élükre. Mindez természetesen elégedetlenséget keltett a kozákoknál s ezt még növelte az 1595-ben kimondott egyesülés a római katolikus egyházzal és ennek erőltetése.

A növekedő elégedetlenség többször felkelésben tört ki. Ezekhez az ottani nemesség által elnyomott s a zsidóság által szipolyozott parasztság is csatlakozott, különösen azért is, mert keleti ó-hitűségét féltette a katolikus egyesülési törekvésektől s a kozákok az ó-hitűségnek védelmezőikül és a zsidóság üldözőikül léptek fel.

A legnagyobb méretű és következményeiben legnagyobb hatású az 1648. évi lázadás volt, amelyet az a Chmelnicki Bogdán kezdeményezett és vezetett, akit az ukrainista irodalom souverain államfővé tett meg.

Chmelnicki Bogdán azonban nem volt souverain államfő. Mint egy kozák százados és csigirini kisbirtokos iskolázott fia, a kozákok kancellárjává emelkedett s miután egyik birtokos szomszédjától szenvedett súlyos sérelem és bántalmazás miatt még a lengyel országgyűléstől sem nyert igazságot, a különben is elégedetlenkedő kozákok élére állt. Ezek őt akkor hetmanjukká kiáltották ki. A kozákokat titokban a király, a Vasa-házbeli IV. Ulászló s közbejött halála után öccse és utóda, II. János Kázmér, is támogatta, mert ezek a királyok az akkori lengyel oligarchia hatalmát magukra nézve már

nagyon terhesnek találták s a kozákok segélyével királyi hatalmuk megerősödését remélték.

A krími tatárokkal is szövetkezett kozákok felkelése váratlan sikereket ért el. Az ellenük küldött lengyel seregnek több súlyos veresége után egészen Ilyvóig (Lembergig) nyomultak s azt megsarcolták, majd a következő évben a galíciai Zborov mellett (Ilyvó és Tarnopol között) a lengyel sereget a királlyal együtt teljesen bekerítették, úgyhogy az csupán azáltal menekült meg az elfogatástól, hogy a tatárok cserben hagyták a kozákokat. Ekkor jött létre 1649. augusztus 19-én a zborov-i egyezmény, amely a kozákoknak messze menő engedményeket adott.

A kozákok szempontjából a legfontosabb az volt, hogy számukat 40,000-ben állapították meg. Ezeknek a hetman által aláírt jegyzékét be kellett mutatni a királynak. A mindenkor i hetman nagy birtokot kapott haszonélvezetül (az egész csigirini sztarosztii területet), a lengyel nemesek rangjára emelkedett, de hűségre kellett magát köteleznie a király s a köztársaság iránt s keleti ó-hitűnek lennie. A kozákok pálinkafőzési jogot nyertek maguk számára s ígéretet, hogy évenként 10 frtot és egy posztó öltözetet fognak kapni.

Nem egészen hiteles értesítés szerint még az is ki volt kötve, hogy a Horyn-folyón túli, vagyis keletre eső földet úgy biztosítsák a kozákoknak, hogy ott a mágánások és nemesek semmiféle jogot ne igényelhessenek, oda más katonát nem szabad elszállásolni és zsidókat egyáltalán ne engedjenek be. (A Horyn délről északra folyva Volhíniát kétfelé osztja s a Pripetbe ömlik.)

Máskülönben még kimondta az egyezmény, hogy az ó-hitű vallást egész Lengyelországban és Litvániában vissza kell állítani; a kievi, braclavi és csernigovi vajdaságok hivataltait ó-hitű nemesekkel kell betölteni, és hogy oda jezsuitákat nem szabad bebocsátani.¹

A mozgalom lecsendesülvén, Chmelnicki hozzáfogott a kozákok lajstromának elkészítéséhez. Az eredmény az volt,

¹ Az egyezmény tartalmát közli Engel János Keresztély *Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Cosaken* című 1796-ban megjelent művében; 162—164 l.

hogy 15 ezred, «polk» alakult meghatározott székhelyekkel. Ezekből megállapítható, hogy e lajstromozott kozákok által lakott terület milyen nagy volt; s miután ez lett azután a kozáksággal szoros kapcsolatban hivatalosan kialakított «Ukraina», ennek alapján az is megállapítható, hogy ez az Ukraina milyen területre terjedt ki.

A 15 «polk» a következő volt: 1. csigirin-i, 2. csirkasz-szi-i, 3. kanyev-i, 4. korszuni-i, 5. kievi, 6. umian-i, 7. brac-lav-i, 8. kalinszk-i, 9. kropivjan-i, 10. osztrzan-i, 11. pere-jaszlav-i, 12. mirogorod-i, 13. poltava-i, 14. nezsinje-i, 15. csernigov-i. Az 1—6. számú a Dnyeper jobbpartján volt, az újkori kievi kormányzóság területén; a 7. szintén a jobbparton az újkori Podolia területén; a 8—10. számúak helyébe később a priluk-i, lubna-i és gadjacs-i lépett, s mind ezek, mind a 11—13. számúak a Dnyeper balpartján voltak, az újkori poltavai kormányzóságban; míg a 14. és 15. számú a csernigovi kormányzóság déli felét foglalta el.

Ezekhez később még egy 16. járult a Dnyeper balpartján, a sztaro-dub-i, amely a csernigovi kormányzóság északi felében található.

Az ekképpen körvonalazott Ukraina tehát az a terület volt, amely kb. a cári idők kievi, csernigovi és poltavai kormányzóságainak felel meg, azzal az eltéréssel, hogy a kievi kormányzóságnak Kievtől északra fekvő sarka nem tartozott hozzá, viszont a podoliai Braclav környéke hozzátartozott. Ennek az Ukraina-nak területe tehát kerek számban kb. 153,000 km²-t (50,000 + 52,000 + 51,000) tett ki.

A zborov-i egyezmény azonban nem állandósult. A kozákok keveselték, a lengyelek sokalták, s így a küzdelem tovább folyt, még pedig most már a kozákokra nézve fokoza-tosan csökkenő sikerrel. Újabb egyezkedésre került a sor, amely a kozákok számát már csak 20,000-ben kívánta megállapítani, s így az sem vezetett eredményre. Végül Chmel-nicki a kozákokkal arra az elhatározásra jutott, hogy fel-ajánlják hűségüket a moszkvai cárnak. Ezt abban a feltétele-zésben tették, hogy keleti ó-hitük így biztosabb védelmet nyer, mint nyert a katolikus lengyeleknél, s mint amilyent remél-hetnének a mohamedán törököktől vagy tatároktól.

A cár természetesen örömmel fogadta az ajánlatot és a kozákok 1654 február havában Perejaszlávban (poltavai kormányzóság) a cár kiküldöttjének kezébe letették a hűség- esküt s felküldték az általuk kívánt kikötéseket, amelyeket a cár elfogadott és jóváhagyott. Ennek főbb rendelkezései a következők voltak. A kozákok megengedett száma 60,000 lesz. Megtartják azokat a szabadságaikat, amelyeket a lengyel királyoktól és litván nagyfejedelmektől kaptak és saját előljáróik bíraskodása alá esnek. Hetmanjukat maguk választják ezután is, de a cár jóváhagyásával. Ez a csigirini haszonélvezeten kívül évi 1000 drb aranyat fog kapni; a többi tisztek is rangjuknak megfelelően fognak díjaztatni; minden egyes kozáknak pedig évenként három rubel fog járni abból az adóból, amelyet az általuk is lakott helységek és városok polgárai fizetni fognak.

A hetmannak nem lesz szabad külföldi követeket fogadni, hanem azokat a cárhoz kell utasítania (tehát ellenkezőleg, mint ahogyan az ukrainisták állítják); ő maga csak a cár parancsára küldhet követeket.

A területet, amelyről a kikötésekben szó van, *Kis-Oroszföld*nek, «Malorosszija»-nak s a kozákokat zaporog-iaknak nevezik.¹

A perejaszlávi megállapodás sem tartott sokáig. Szerzőjének, Chmelnickinek 1657-ben bekövetkezett halála után a hetmanságot önmagának kieszközlő, részben lengyel vérű utódja, Vigovszki János önérdek által is hajtva a lengyelekhez szított és miután versenytársait háttérbe szorította, 1658. szeptember 16-án Gadjacs-ban (poltavai kormányzóság) újabb megegyezést létesített a lengyel megbizottakkal.

E szerint a kozákok visszatérnek a lengyel-litván köztársaság hűségére általános amnesztia mellett s a három vajdaság: a kievi, csernigovi és braclavi, Oroszföld, «Russia» név alatt külön hercegség lesz.² Élén a hetman mint első szenátor

¹ Engel i. m. 193/4. l.

² A kievi vajdaság az újkori poltavai s kievi kormányzóságnak és a volhiniai délkeleti $\frac{2}{5}$ részének; a csernigovi az ugyanily nevű kormányzóságnak; a braclavi a podoliai kormányzóság keleti felének felel meg; lásd Droysen: *Historischer Handatlas* 73. l. és Hruschewskyj i. m. 175/6. l.

fog állni, éltefogytaig Vigovszki, utána a három vajdaság által, különös tekintettel az ő rokonságára ajánlott, négy jelölt közül a király nevezi ki. Saját kancellárja, marsallja és kincstárnoka lesz, mind a három tagja a szenátusnak. Ebből a kancelláriából kell kiadni nemcsak a három vajdaságra vonatkozó intézkedéseket, hanem az egyházi ügyekre vonatkozólag azokat is, amelyek Volhiniára, Podoliára és Podgoriára vonatkoznak. A három vajdaságból kozákok állíthatók ki 30,000 fő erejéig; azonkívül 10,000 fő rendes katonaság tartható költségükön a «hetman» parancsnoksága alatt. Lengyel katonaságot különben nem szabad behozni.

Addig nyert szabadságukat megtartják. Terechtemirov tulajdonuk lesz, s minden ezredből százan-százan a hetman ajánlatára nemességet fognak kapni.

A vallási kérdések tekintetében kimondta az egyezmény, hogy az ó-hitű vallás gyakorlata szabad lesz egész Lengyelországban, a két valláshoz tartozók egyenjogúak lesznek s a római egyházzal való egyesülés érvénytelenné válik. A kievi ó-hitű metropolita és az alája tartozó püspökök helyet nyernek a szenátusban. A kievi vajda mindig ó-hitű legyen, a csernigovi és braclavi felváltva ó-hitű és katolikus. Kievben és Litvánia egy más városában a krakkói akadémiával (egyetemmel) egyenjogú egyetemeket kell felállítani mind a két valláshoz tartozó tanárokkal s azokról más vallású tanulókat ki kell zárni.

Végül kimondta az egyezmény, hogy a lengyel, litván és orosz nemzet minden ellenséggel szemben összetartson; a Fekete-tengeren a kereskedést és hajózást közösen szabályozzák s a kozákoknak idegen hatalmakkal való kapcsolataik megszűnjenek, kivéve a tatárokkal való barátságot.¹

Látnivaló, hogy közjogi tekintetben a gadjacsi egyezmény az előbbi megállapodásokat jelentékenyen felülmulta s már nemcsak a kozákokra, nem is csak az ő területükre vonatkozott, hanem vallási ügyekben az egész lengyel-litván államra. A három vajdaságból álló ú. n. «Oroszföld»-nek, amelynek területe a 200,000 km²-t is meghaladta, oly fél-

¹ L. Engel i. m. 214—216. l.

állami állást adott, amelyből a teljes állami állás esetleg kifejlődhetett volna. Sajátságos, hogy a lengyel király és a lengyel országgyűlés elfogadták, a kozákok azonban nem. Hogy miért nem, azt csak találgatni lehet. Nagyon valószínű az a feltevés, hogy a közjogi és otthonukon túlmenő vallásügyi rendelkezésekre nem sok ügyet vetettek, mert értelmi színvonalukat meghaladták, de magukat illetőleg elégedetlenek lehettek azzal, hogy számukat az egyezmény csak 30,000-ben állapította meg a perejaszlávi megállapodás 60,000-ével szemben. A 10,000 rendes katonaság tartása csak bántotta őket s valószínű, hogy a kilátásba helyezett nemesítés mint egyenlőtlenséget és csak visszavonást szülő sem nyerte meg tetszésüket. Hiszen ők magukat a nemesekkel jóformán úgyis egyenjogúaknak tartották.

Ennek folytán a kozákság megoszlott, a Moszkvával az addiginál is nagyobb erővel folytatott háborúban ketté szakadt és a Dnyeper-balpartiak az orosz cár, a jobbpártiak a lengyel király fennhatóságát ismerték el, a gadjacsi egyezmény pedig papiroson maradt.

A kettéválást az 1667. évi andrusszovói béke szentesítette azzal, hogy a Dnyeper jobbpártjáról Kiev visszakerült Oroszországhoz egyelőre csak két évre, de ebből végleges birtoklás lett. Így tulajdonkép két Ukraina állott elő, egy keleti, az orosz, és egy nyugati, a lengyel. A zaporog-i kozákok dnyeperszigeti táborhelye, «szics»-e, és a Dnyeper balpartján nyert újabb téli szálláshelyeik (Kremencsuktól lefelé az Orel, sőt a Szamara folyóig) szintén orosz fennhatóság alá kerültek. Ez a vidék, melyet akkori latin okiratok «Saporovia»-nak, francia levelek «Saporovie»-nek neveztek, a tulajdonképpeni Ukrainán már kívül feküdt.

Az erjedés mind a két részben tovább folyt. A jobbpárti a török szultán hűségére ment át s ezután a Törökországgal folyt háború folytán az 1672. évi budzsak-i béke alapján török hűbér lett. Kétharmad részét, vagyis a kievi és csigirini kerület kivételével a többit, Szobieszki János király 1676-ban visszaszerezte, míg a csigirini kerület ugyancsak ő alatta 1685-ben került újra lengyel fennhatóság alá. Véglegesen az 1699. évi karlócai békében mondott le róla Törökország.

Ebben az Ukrainában azonban a kozákok többé jelentőségre nem emelkedtek s külön törvénnyel az 1648 előtti állapotba helyezték vissza őket. A területet 1793-ban, Lengyelország második felosztásakor Oroszország kapta meg.

A már addig is Oroszországhoz tartozott keleti Ukrainában 1687-ben a kozákság élére «hetman»-ul Nagy Péter cár bizalmasa került, Mazepa, de ő, miután a cár a kozákoknak mind nagyobb mértékű megfegyelmezését kívánta, a cár bizalmával visszaélve, elfogadta XII. Károly svéd király ajánlatát, hogy kozákjaival hozzá csatlakozzék Péter elleni hadjáratban.

A poltavai ütközetben (1709-ben) azonban a cár maradt győztes s Mazepa árulásának az lett a következménye, hogy a kozákok kiváltságait és szabadságait előbb Nagy Péter cár, azután II. Katalin cárné fokozatosan eltörölték. A zaporogi kozákok kiirtását és táborhelyüknek, «szics»-üknek megsemmisítését Katalin cárné 1775. augusztus 3-án rendelte el, «mert — úgymond — *elvadult, tudatlan és részeges naplopók, akik csak rablásból és zsákmányolásból élnek*». Az előbb Ukrainának, de akkor már Kis-Orosz földnek nevezett területet pedig 1781-ben felosztotta három helytartóságra: a kievire, csernigovira és szever-novgorodira s az ottani kozákságot 1784-ben rendes katonasággá alakította át.

Ebből a történelmi vázlatból kitűnhetik, hogy a kozákság felkelései nem valami nemzeti érzületen alapultak, hiszen a kozákság nem volt nemzetileg egységes, nyelve az ó-szlávból, lengyelből, oroszból, tatárból kevert nyelv volt. Ezért fordult követelésének teljesítése szerint hol Lengyelországhoz, hol Oroszországhoz, hol a tatárokhoz, hol a törökökhöz.

Eszmei vonásul lehet felkeléseikben az ó-hitűséghez való ragaszkodást tekinteni, ha ugyan nem inkább az alacsonyabb színvonalon álló babonáskodást kell benne találni. Ez azonban inkább a Moszkvának való alávetés felé vonzotta őket, mintsem az önállósulás felé.

Felkeléseiknek igazi okai anyagi érdekeik voltak, amelyek közt a pálinkafőzési jog és bundaigény is számot tett.

A felkelések során hozzájuk csatlakozott parasztság moz-

galmának alapja is gazdasági, társadalmi és vallási volt, nem pedig nemzetiségi.

A kozákok kiharcolt önkormányzata, viszonylagos önállósága pedig nem jelentett semmiféle külön államalakulást, nem is terjedt ki az egész Ukrainának, illetve két felé vált részének sem területére, sem egész népére, hanem csak az ottani kozákokra, s ezeknek jelentett mint külön osztálynak bizonyos társadalmi és gazdasági előnyöket. Főnöküket nem lehet még fél-souverain államfőnek sem tekinteni, hanem csak felsőbb hatóságnak alárendelt, felülről javadalmazott osztály-elöljárónak. A felett a terület felett, amelynek keretében laktak és birtokoltak vagy táboroztak, területi fennhatóság nem illette őket.

Kiváltságaik és különállásuk megszüntetésének semmiféle nemzetiségi elnyomás jellege nem volt, hanem csak az újkori államélet természetes következményének tekintendő.

Az 1658. évi gadjacsi egyezményben az államalakulás csirái megvoltak, de halvaszületett kísérlet maradt.

Ukrán nemzetről és Ukrániáról mint külön államról beszélni tehát ezeknek az eseményeknek alapján nem lehet.

II.

Az ukrán gondolatot terjesztő irodalom azonban azt is állítja, hogy az említett XVII. századbeli események a XIII. század folyamán megdőlt régi ukrán államnak felélesztésül minősülnek.

A kievi nagyfejedelemség ugyanis, amelyet az orosz állam kiindulópontjának szokás tekinteni, tulajdonképp «ukrán» állam volt. A XIII. században a mongolok támadásának áldozatul esett s akkor a halicsi és volhin-vladimiri fejedelemségben nyert folytatást. A moszkvai nagyfejedelemséget pedig, amelyből a cári birodalom keletkezett, e felfogás szerint nem lehet a kievi nagyfejedelemségben fennállott ukrán állam folytatásának tekinteni, mert nemcsak helyileg volt más, hanem mert mint finn elemekkel erősen kevert, nemzetiségileg is különbözött az ukrán nemzetiségű kievi államtól.

Ez az ukrán nemzetiségű állam pedig nemcsak arra a területre terjedt ki, amelyet az előbbiekben mint Ukrainát körvonalaztunk, hanem az egész Volhinián és Podolián kívül még az újkorban Ausztriához csatolva volt keleti Galiciára s a most Lengyelországhoz tartozó cholmi kerületre is. Néha még azt is állítják, hogy Magyarország északkeleti felvidéke, az ú. n. rutén föld, szintén oda tartozott.

E szerint a halicsi s volhin-vladimiri fejedelemség csak annyiban különbözött a kievitől, hogy ugyanabban az államban az uralmi központ toldott el, vagyis csak egyszerű székhelycsere lett volna.

Ebben az előadásban ellenmondás az, hogy mikor e felfogás főképviselőjének megállapítása szerint az Ukraina elnevezést a XVI. században kezdték alkalmazni, már a IX. században keletkezett uralmi alakulatot Ukrainának minősítenek. Olyan ez, mintha azt mondanók, hogy Ausztria és benne osztrákok már Krisztus születésekor voltak, holott Ausztria csak a X. században keletkezett Krisztus után.

Ezt figyelmen kívül hagyva, azért, hogy lássuk mennyiben felel meg a valóságnak az az állítás, amely szerint a halicsi és volhin-vladimiri, vagyis magyarosan halicsi és «ladoméri» fejedelemség a kievi nagyfejedelemségnek, vagyis az állítólagos «Ukrániának» folytatása volt, néhány pillantást kell vetnünk e fejedelemségek kifejlődésére és történelmére.

Tudvalevő, hogy az orosz államiség megalakulását a Skandináviából származó «varég» vagy «varjág» (barangoló) harci csapatoknak tulajdonítják, akik a szlávosan Ruriknak nevezett, de eredetileg «Hrurekr» germán nevű vezérük alatt mentek be Oroszországba és alapították meg uralmukat a IX. század közepe táján először az északi Novgorodban és környékén élő szláv törzsek felett és azután lehúzódtak dél felé a Dnyeper mentén egészen Kievig és ezt a helyet tették vállalkozásuk és uralomalapításuk központjává. A finnek által «ruotszi»-nek hivatva, nevük általában «rusz» lett, magyarul orosz s ez a név ment át a köztudatban az uralmuk alá hajtott földre és népre.¹

¹ L. Bonkáló Sándor : *A szlávok*. 55. l.

Az ukraïnista történetirodalom ezt a dolgot másként adja elő. Szerinte Kíevnek mint kereskedelmi utak keresztesződésénél keletkezett kereskedő-városnak szüksége volt az állandó fegyveres védelemre s e célra állandó katonaságot tartott fenn. Lehet, sőt valószínű, hogy ez a katonaság nagyrészt idegenekből, varégek¹ből állott. E katonaság főnökségének s a kievkörnyéki «poljánok» törzsi szervezetének kapcsolatából állott elő a kievi nagyfejedelemség, illetőleg állam.¹

Akár így, akár úgy fogjuk fel a dolgot s még ha nem is egészen kívülről jövő erőnek kell tulajdonítani e hatalmi szervezet megállapítását, az bizonyos, hogy akkor sem ukránok, sem Ukránia nem volt. Ha akkora népi megjelölést akarunk használni, legfeljebb a Kíev környékén letelepedve volt «poljánok» nem túlságosan nagy szláv törzsének, avagy a hatalmi szervezetet megteremtő város után a «kíevitáknak» népről és államáról beszélhetnénk.

A varégek és fejedelmeik azután hatalmukat lassan kiterjesztették nemcsak az ottani szláv törzsek által lakott egész területre, hanem részben már finn telepekre is s a hatalmuk alá vetett, jobban mondva inkább csak adózásra kötelezett föld kiterjedt Novgorodtól Kíeven alulig és a mai Moszkvától északkeletre a Volga mentén fekvő Rosztov várostól egészen a galíciai Przemyszl vidékéig. A déloroszországi mezőség azonban, akkor a besenyők és kazárok földje, nem került hatalmuk alá.

A varégek fensőbbbsége nem volt mindenütt egyforma erős. Több helyütt csak nagyobb ellentállás után sikerült megállapítani s azután is többször lázadásokkal kellett küzdeniök. Így különösen az orosz krónikák által megjelölt törzsek közül a dúlébeknél és szomszédai²knál, a vörös horvátoknál, akik a lengyelországi Bug mentén és az újkori keleti Galiciában voltak letelepedve.

Ez utóbbiak kétségkívül rokontörzsei voltak a fehér horvátoknak, akik tőlük nyugatra lakoztak Krakótól Lublinig s lengyel uralom alatt állottak. A vörös horvátok is ismételve

¹ L. Hruschewskyj : i. m. 60. s köv. lapok.

kerültek lengyel uralom alá s jóformán két századon át többször váltakozott felettük a lengyel és orosz uralom.

A varégek által létesített állapot nem volt tulajdonképpen állam a mai értelemben. Egyetlen uralkodó nemzetségnek harcos társaik és híveik által fenntartott és támogatott uralma volt, úgy hogy az oroszországi akkori történet nem az oroszoknak nevezett nép története, hanem csak egy hatalmas, messze elágazott uralkodócsaládé. Az uralkodócsalád későbbi nemzedékekben erősen megszorodott, a megnövekedett család minden egyes tagja igényt tartott arra, hogy bizonyos területen ő is fensőbbiséget gyakoroljon s mivel az egész terület elég nagy volt, csakhamar szokásba jött az uralmi területnek az egyes családtagok között való felosztása. Ez különben azelőtt általános európai jelenség volt még kisebb kiterjedésű országokban is.

A család egyik tagja viselte az oroszoknál a nagyfejedelmi méltóságot és mint ilyen bizonyos elsőbbséget élvezett a többiek előtt s nagyobb tekintélynek örvendett. A többiek csak egyszerű fejedelmek voltak.

A nagyfejedelmi méltóság Kiev birtokához kapcsolódott. Elnyerése az idősebség sorrendjéhez volt kötött. Több testvér közül a legöregebbik, illetőleg halála után a korban utána álló következett, úgy azonban, hogy addigi területi osztályrészéből a kievibe távozott s az utána következő az ő addigi osztályrészébe ment át és így tovább.

A nagyfejedelmi méltóságot csak olyan fiú nyerhette el, akinek atyja is nagyfejedelem volt. Ha valamely fiú nagyfejedelmi atyjának életében halt el, az ő fiának és további ágának már nem volt joga a nagyfejedelemségben való utódlásra. Az ekként mellőzött családtagokat «kiesett»-eknek nevezték s nekik rendszerint valamely félreeső, vagy jelentéktelen terület jutott osztályrészül.¹

Néha volt az osztozkodás jelzett rendjétől eltérés, mikor

¹ L. Schiemann : *Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert* ; I. k. 94. s köv. I. az Oncken-féle *Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen* gyűjteményben ; Hruschewskyj i. m. 114. s köv. I.

Kiev vagy valamely másik város községi gyülekezete egyik vagy másik családtag meghívása vagy elismerése mellett nyilatkozott, de az egész rendszert lényegében ez nem változtatta meg.

Az uralkodó család későbbi elágazása után egy-egy osztályrész többé-kevésbé megmaradt egy-egy főág birtoklásában s azokon belül folytatódott tovább az osztozkodás.

Az itt ismertetett rendszernek egyik legjellegzetesebb példája az 1016-tól 1054-ig nagyfejedelmeskedett Jaroszláv halála utáni eset volt. Alapjává vált a további fejlődésnek is.

Jaroszlávnak öt fia maradt életben; a legidősebb már előbb, 1052-ben meghalt s ennek is egy fia maradt, Rosztiszláv. Jaroszláv után tehát hatan osztozkodtak.

Az életben maradt fiúk legidősebbje, a másodszülött Izjaszláv, a nagyfejedelmi székkal együtt Kievet kapta és a hozzátartozó területet, amely a kievi tartomány déli határától a Dnyeper balpartján felhúzódott egészen a mai Breszt-Litovszkig és Grodnóig. Ehhez járult még az északi Novgorod és tartozéka.

Az egész orosz uralom alatt álló földet akkor 1.400,000 km² nagyságúnak számíthatjuk s ebből Izjaszláv osztályrészét kb. 400,000 km²-re, a kievi területet magát 220,000 km²-re tehetjük.

A többi testvér közül a legfiatalabb, Igor, a volhiniai Vladimirt, magyarosan Ladomért kapta. Ehhez az akkor «Csernyev»-nek vagy «Cservenszk»-nek (Vörös földnek) nevezett vidék is hozzátartozott. Ez a későbbi Halics, az újkori Galícia keleti kétharmad része, amely a fentebb már jelzett vörös horvátok földje volt s akkor éppen orosz uralom alatt állott.

Igor osztályrésze körülbelül az újkori Volhinia kormányzáság területének nyugati felét, Podolia egy részét és keleti Galíciát foglalta magában, megközelítőleg talán 100,000 km² nagyságban.

Rövid idő múltán Igor egyik bátyja meghalt s így ő ennek osztályrészébe ment át (Szmolenszkbe); viszont Igor

addigi osztályrészét az elhalt testvér fia, Rosztiszláv kapta meg.¹

1064 táján a Rosztiszláv osztályrészévé lett Volhin-Vladimir átment a család más tagjaira, Csernyev pedig, közbejött lengyel uralom után, Rosztiszláv fiainak kezére került vissza. Az e tartományok körül felmerült villongásokkal kapcsolatban 1097-ben a Lyubecsben (a Dnyeper mellett Csernigovtól északnyugatra) összejött családtagok úgy egyeztek meg, hogy az eredetileg Igor-féle osztályrészt kétfelé osztják; északi felét, Ladomért, Igor fia, Dávid, kapja meg; míg a másik rész, Csernyev, Rosztiszláv két fiának jut mégpedig Peremisl (ma Przemyśl) Volodárnak, és Terebovl (ma Trembovla) Vaszilkónak.

Csernyevet azután némi megszakításokkal Rosztiszláv nemzetsége birtokolta fiágának 1198-ban elkövetkezett kihaltáig. Közben, 1153-ban két része egyesült, székhelye Halics lett s azután Halicsnak nevezték az egész területet. Ez az a Halics vagy Gácsország, amely a magyar történetben is szerepel.

Ladomért az uralkodó család tagjai már 1100-ban elvették Dávidtól s azután a család több más ága tagjainak uralma alá jutott 1198-ig, s ez idő alatt többször előzetes lépcsőfoka volt a kievi nagyfejedelemségnek, de annak mint külön tartománynak része nem lett. 1198-ban Haliccsal százévi elkülönültség után ismét egyesült.

Közben az állami fejlődésre fontos esemény történt Kievvél.

A kievi nagyfejedelemség tekintélye a XII. század közepe táján már nagyon lehanyatlott. Midőn az 1113-tól 1125-ig nagyfejedelmeskedett kiváló Monomach (Egyedülküzdő) Vladimir halála után következő 44 év alatt 18 nagyfejedelem követte egymást Kievvén s az utódlás sora 1167-ben egyik unokájára, Bogolyub (Istendicsérő) Andrásra esett, ő a nagyfejedelmi címet ugyan felvette, de nem tartotta többé szüksé-

¹ Az itt jelzett területi megosztást l. Droysen: *Allgemeiner historischer Handatlas*, 24. l. A családi elágazásra nézve több összeállítás ismeretes; az itt közöltet Hruschewskyj is elfogadta i. m. 88. l.

gesnek, hogy székét, mint kievit elfoglalja, hanem maradt nemzetségének a lyubecsi megegyezés óta állandó birtokában, Rosztov-Szuzsdálban, illetőleg közelfekvő újabb székhelyén, a Monomach alapította Vladimir városban (Moszkvától valamennyire északkeletre, légvonalban 180 km). Mikor aztán a kievi nagyfejedelemséget mégis elfoglaló egy másik családtag, aki fiatalabb s a közös őstől távolabb ízben származott volt, magát ott meg akarta erősíteni, András, az új vladimiri nagyfejedelem a család más tizenegy fejedelmi tagjával szövetkezve, Kievet 1169-ben megtámadta, ostrommal elfoglalta és jóformán a földig elpusztíttatta.

A kievi nagyfejedelmi állás még azután is fennmaradt, de a tekintélyben és hatalomban növekedő előbb jelzett vladimiri nagyfejedelemség mellett egészen jelentéktelenné s betöltése amattól függővé vált. Mikor Kiev 1240-ben tatár fennhatóság alá került, a nagyfejedelemség felett a tatár hatalom rendelkezett. Kievet és területét végül 1362-ben a litván nagyfejedelemség hódította el s területe 1471-ben litván vajdasággá minősült. Az 1569. évi lengyel-litván unio kimondásakor pedig a lengyel korona Kis-Lengyelföld tartományába kebelezetett.

Az északi vladimiri nagyfejedelemség pedig növekedett és tekintélyben emelkedett, jöllehet a többi orosz fejedelemséggel együtt ez is tatár fennhatóság alá került.

Az uralkodócsaládban az osztozkodás itt is folytatódott s így külön moszkvai fejedelemség keletkezett a család magántulajdonában lévő területen. A XIII. és XIV. század találkozásakor a moszkvai fejedelemség egyesül a vladimirivel. Ennek 1328-ban Moszkva lesz székhelye, 1480-ban sikerül vezetése alatt a tatár fennhatóság alól szabadulni s lassanként a többi orosz fejedelemségeket, amelyeknek területét Litvánia és Lengyelország nem foglalta el, uralma alá hajtani. Ekkor a vladimir-moszkvai nagyfejedelmek, mint most már nemcsak az egyik vagy másik osztályos orosz földnek, hanem mindegyiknek fejedelmei, felveszik a *minden Oroszföld* nagyfejedelme, majd 1547-ben a «cár» címet s megalakul a cári egyeduralom.

Az addigi Oroszországot, mint láttuk, nem tekinthetjük

a mai értelemben vett államnak, hanem csak az egy uralkodó-nemzetség tagjai között megosztott és nem nemzeti alapon nyugvó hatalmi szervezetek kapcsolatának. Kiev a kapcsolat központja volt. E minősége 1169-ben megszűnt és átment a rosztov-szuzsdáli Vladimirre. Kétségtelen, hogy a központnak Vladimirbe való áthelyezése és azután másfél századdal később Moszkvába átmenetele nem jelentett új államalakulást, hanem csak a Kievből kiindult hatalmi szervezetnek folytatása volt épp úgy, mint mikor a cári Oroszország székhelye Moszkva helyett Szent-Pétervár lett. Mikor azután Kiev a lengyel uralom alól 1667-ben visszaszereztetett, természetesen Moszkva fennhatósága alá került.

Ezzel szemben milyen további fejlődése volt Halicsnak és Ladomérek?

A két tartománynak egyesítése 1198-ban a halicsi fejedelemiséget elnyert ladoméri fejedelem által történt. Ez a fejedelem a jaroszlávi ivadékok negyedik, monomachi főágának egyik tagja, Román volt. Annak az ágának volt tehát tagja, amely Rosztov-Szuzsdálból kiindulva az ottani Vladimiron át a moszkvai nagyfejedelemséget megalkotta.

1205-ben kezdődtek II. Endre királyunk kísérletei, hogy Halicsot és Ladomért magának, illetőleg fiainak, előbb Kálmánnak, azután Endrének megszerezze, de törekvései ideiglenes sikerek után meghiúsultak s végül 1234-ben az előbb jelzett Román fia, Dániel nyerte el a két tartományt. Ennek ivadékai bírták egészen 1336-ban történt kihaltukig.

A két tartomány közül a jelentékenyebb, Halics, miután 1054-ben átmenetileg, 1097-ben végleg az orosz uralkodó nemzetség egyik ú. n. «kiesett» ágának birtokába jutott, meglehetősen nagy önállóságra tett szert nemcsak Kievvvel, hanem a rosztov-szuzsdáli Vladimirrel szemben is, s ezt a Ladomérrel való egyesülés után a Románnal élére jutott új nemzetség igyekezett fenntartani, sőt növelni. Román fia, Dániel, tekintélyes hatalomra tett szert, mikor az uralma alá került terület nagysága majdnem 200,000 km²-re emelkedett.

A tatár támadást nem sikerült ugyan elhárítania, de a tatár khánok fennhatóságát csak színleg ismerte el s tényleges függésbe nem került velük és 1255-ben királlyá koronáz-

tatta magát, de az orosz nagyfejedelemséget nem igényelte s a királyságot, amelyre különben már II. Endre fiát, Kálmánt megkoronázták, azután fenntartotta és utódaira is átszállította.

Amíg tehát a rosztov-szuzsdáli, vladimiri nagyfejedelemségben csak ugyanazon hatalmi szervezet keretén belül való központ-áthelyezést láthatunk, a halics-ladoméri fejedelemség, majd királyság ebből a keretből kivált önálló és új *államalakulás volt, s nem a kievi nagyfejedelemség folytatása* s még kevésbé egy nem is létező s nem is ismert ukrán államé.

1336 után Halics lengyel, Ladomér eleinte litván, később, 1377-ben egy része, az 1569-i lengyel-litván egyesülés után pedig az egész lengyel fennhatóság alá került s a két tartomány, nem tekintve az 1372-től 1387-ig tartott magyar uralmat, Lengyelországhoz tartozott Lengyelország felosztásáig.

Az első felosztáskor, 1772-ben a régi Halics és Ladomér egy része általában Ausztriához került, mint keleti Galícia ; a harmadik felosztáskor pedig ami Ladomérből még Lengyelországnál maradt, Oroszországnak jutott. Ezt szétszítva nagyrészt a volhiniai orosz, de az egyik ú. n. «litván statumú» kormányzóságba és a lengyelországi lublini kormányzóságba kebeleztek be. A világháború után feltámasztott Lengyelország megkapta jóformán az egész régi Halicsot és Ladomért s ennyiben ott a történelmi alap érvényesült.

Ha most már ennek a Halicsnak és Ladomérnek egész fejlődését áttekintjük 882-től a világháború végéig, azt látjuk, hogy abban három főszakot különböztethetünk meg. Az első 1054-ig, a második 1336-ig, a harmadik pedig 1919-ig terjedt. Az első 172 éven át a föld északi germán eredetű, később elszlávosodott, meglehetősen laza orosz fennhatóság alatt állott ; a második, 282 évig tartó időszakban Halics eleinte egyedül, azután Ladomérrel megnagyobbodva majdnem egészen önállósult, elvi kapcsolatban a kievi, majd később a vladimiri és moszkvai nagyfejedelemséggel, de lényegileg nyugatra irányuló, részben magyar, főként azonban lengyel befolyás alatt haladó s társadalmi rétegeződésben is a kievitől különböző fejlődéssel ; végül a harmadikban, amely 583 éven át tartott, ismét alárendeltségbe jutott, de teljesen nyugati

szelleműbe, még pedig az a része, amely végül Ausztriához került, az egész idő alatt, míg másik része szintén 459 éven át. Csak az utóbbi rész tartozott a legutolsó 124 éven át azon Oroszföldekhez, amelyeknek cárijául magukat a moszkvai nagyfejedelmek kinyilvánították s ahová a Litvániától visszahódított földek odakerültek.

Magyarország északkeleti felvidéke, a kárpátaljai rutén föld pedig *nem tartozott soha sem Halics*hoz, *sem Lodomér*hoz, *sem a kievi nagyfejedelemség*hez és ott más hatalom, mint a magyar, ezer éven át nem érvényesült. Menekült déloroszországi fejedelmek azonban, akiket ma ukránoknak neveznének, gyakran találtak menedéket Magyarországon,¹ és ily «ukrán» fejedelmek nem egyszer nyertek segítséget a magyar királyoktól, amint a magyar történetből ismeretes.

Látható tehát, hogy az ukrainisták előadása egyes részleteket kiszínez, másokat elhallgat, az ukrán és Ukránia kifejezéseket olyan dolgokra alkalmazza, amelyekre nem valók és olyan időkre, amelyekben azokat még nem ismerték. Ezáltal az egész kérdés a valóságnak meg nem felelő képet nyer és ebből folyó veszedelmes következtetésekre alkalmas.

Ámde az ukrainisták azt is állítják, hogy e magyarországi területnek népe népföldrajzilag és nemzetiségileg kievita orosz, amit előbb kisorosznak vagy ruténnek mondtunk, most pedig átkereszteltek ukránná; e terület tehát akármily állami kötelékben állott azelőtt, most néprajzi alapon az ukránná átkeresztelt kievita oroszhoz tartozik.

E kérdés mindenekelőtt nyelvészeti és néprajzi s ennél fogva részemről azt, hogy ez a néprajzi és nemzetiségi azonosság fennáll-e vagy sem, nem tudom megítélni, de éppen most, a Felvidék e részének visszakerülése alkalmából a helyzetet tapasztalatból ismerőktől hallottuk, hogy nem áll fenn.

Bonkáló Sándornak e folyóirat 1938. évi novemberi számában a kárpátaljai rutén irodalomról szóló cikke² ugyanezt állapítja meg.

Az, hogy a cári Oroszországban kis-orosznak nevezett

¹ L. Schiemann i. m. I. k. 167—169. l.

² 213. s. köv.

néprész magát ezután ukránnak s államát Ukrániának nevezi-e vagy nem, az az ő dolguk. Hogy ennek az Ukrániának polgári alapon való függetlenítése jelenlegi határai közt maradva nekünk magyaroknak előnyös lenne-e vagy sem, azt ma az oroszországi viszonyok zavarossága és hiányos ismerete folytán kiszámítani alig lehet. De akár előnyös lenne, akár nem, az ellen, hogy a történetferdítéssel kigondolt ukránizmus nevében, vagy bármi más jogcímen a régi Magyarországnak rutének vagy ruszinok lakta területére bármely más állam igényt tartson és azt magának követelje, nekünk magyaroknak az előadottaknál fogva állást kell foglalnunk és az ily követelés teljesülését épp oly erőszakos, igazságtalan megcsonkításnak kellene minősítenünk, mint amilyen volt a trianoni.

Hála Istennek, ettől most már kevésbbé kell félni, mint még kevéssel ezelőtt.

POLNER ÖDÖN.

A NÉPMESÉK EREDETKÉRDÉSÉHEZ.

(Két népmese keletkezéstörténete.)

A köztudat a népmesét ma nem tekinti komoly műfajnak. Azt tudja róla, hogy gyarló, idejétmúlt terméke egy letűnt, naivabb világnak ; jelentősége már rég nincsen, kultúrértéke minimális ; legfeljebb a naiv köznépi réteg tartja életben, bár ez is egyre fogyó érdeklődéssel, és a még naivabb gyermekvilág. Ezért aztán szinte visszásnak tetszik, hogy a tudomány nem szakított vele véglegesen, hanem tovább vizsgálja különös fantasztikumait, amik pedig merő ellentétei a tudomány ténymegállapító realitásának.

Ez a lenéző megítélés az értelmiség részéről korántsem újabb keletű. Ugyanilyen elítélően vélekedtek több mint száz évvel ezelőtt is, midőn egyes megsejtők először kezdtek arra gondolni, hogy a közismert népmesékben esetleg rejtett értékek lappanghatnak s hogy ezeket a tudományos kutatásnak volna feladata feltárni. A két fiatal Grimm-testvér, Jakab és Vilmos, került ezidőben egyik szünidőn vidéki rokonok körébe s kénytelenek voltak a háziak patriarchális szokásainak engedve, esténként mesélgetést hallgatni. Feltűnt nekik, hogy egyik-másik csodatörténet emlékeztette őket az ősi germán mythologia néhány töredékes hagyományára. A *Csipkerózsika* meséje közelrokonnak mutatkozott a lángoktól körülvelt vár történetével, hova az istenek átka *Brünhilda* valkúrt száműzte ; a fiatal vasgyúró mesehős párviadala a kincset őrző sárkánnyal fölöttébb hasonlított *Sigfried* ifjúkori kalandjaihoz ; a misztikus Grál-vár másai jelentkeztek az elátkozott kastélyok tündéri pompájában és így tovább. Mindez azt a feltevést érlelte ki bennük, vajjon nem az egykori germán hitvilágnak szétört tükördarabjai-e ezek a

csodatörténetek s nem lehetne-e belőlük a kereszténység előtti, pogány germán mythologia sajnosan vérszegény maradványait *kiegészíteni*.

Az érdekesnek és érdemesnek ígérkező kísérlet eredménye volt az a híres népmesegyűjtemény (*Kinder- und Hausmärchen*), melyet 1812-ben azért tettek közzé, hogy a germanistáknak anyagul szolgáljon mythologiai kutatásaikhoz. Maguk is neki adták magukat az ezirányú bűvárkodásnak, s bár a várt eredmény nem felelt meg előzetes vérmes reményeiknek, további gyűjtéseket sürgettek; hátha még az addig ismeretlen anyagban lappangnak felhasználható értékek? Ezzel indult meg Európa-szerte az a gyűjtő mozgalom, amely akkor, a romanticizmus virágkorában, az epikus népi hagyományokat élő ajkokról kötetekbe foglalta. Általában népi hagyományokra gondoltak, a mozgalom kiszélesedett; már nemcsak mesét, hanem mondát, népdalt, babonát stb., — mindannak gyűjtését munkába vették, amit ma *folklore* néven egybe szoktunk foglalni s ami jelenti mindazt, amit a nép tud. Vele oly gazdag kincsestárral lepték meg a világot, hogy hatása alatt a korszak romantikus eszmeáramlata teljesen a népiség felé fordult s ez időtől az irodalom mellett a népköltészet vált a költők utánzandó mintáivá.

Grimmék néhány csatlakozó társukkal ezalatt megmaradtak tudományos, mythológiát kereső célkitűzésük mellett s a népmesét bűvárkodták tovább. Az időközben, több évtized alatt, óriásivá dagadt meseanyag azonban e tekintetben cserbenhagyta őket; germán mythikus vonatkozású anyag nem igen bukkant elő a motívumok ez őserdejéből; de nem csekély meglepetésükre számos egyéb, új problémát vetett fel előttük. A népmesék műfaji keletkezésének rejtélye, az a különös jelenség, hogy Európának majd minden népe ugyanazokat a népmeséket ismeri, a változatok kialakulásának néplelektani okai stb., mindmegannyi megfejthetetlen rejtélyként meredtek eléjük. Az akkoriban megszokott irodalomtörténeti módszer nem vezetett eredményre. Be kellett látniok, hogy a népajkon élő epikus emlékek *más* természetűek, mint az írásban rögzített, nyomtatott szövegek, bár épp oly szívósak és tisztos régiségűek lehetnek,

mint amazok. Az ezalatt hatalmassá nőtt anyagkészlet nyomán új meg új magyarázatok, elméleti rendszerek, többé-kevésbbé éles megfigyelések eredményei, az egész évszázad alatt hosszú sorozatban követték egymást. Legtöbbről meg lehet állapítani, hogy részleteredményekben sok igazat, marandót érleltek ki. Velük a népmesekutatás eltérébélyesedett s a XIX. század végéig számos kutató-irányban ágazódott széjjel. E keresések, magyarázatások viszontagságos története szorosan most nem tartozik fejtegetésünk körébe. Annak idején Clouston, majd von der Leyen és Antti Aarne adták összefoglaló képét; magam is újabban más, modernebb szempontok kiemelésével törekedtem részletezett fogalmat nyújtani róla.¹

Ma mind ennek végső eredményeként be kell vallanunk, — s ez a tudományok történetében elég ritka eset — hogy annyi elkalandozás után vissza kell térnünk Grimmek alapeszméjéhez; ám, ami természetes, lényegesen kiszélesedett szemhatárral. Nem *egyetlen* népfaj régi hitvilági elemeit keressük többé a népmesékben, hanem amaz általános ősemberi hiedelmek nyomát, amelyekről alig tudnánk valamit, ha a mai ősállapotú (primitív) néptörzsek hitvilágában, mondahagyományjaiban megőrizve nem találnók annak rokon-elemeit, s nyomukon rá nem ismernénk mai babonáink, szokásformáink egyik-másikára.

Hogy minderre aránylag későn eszméltünk rá, annak oka részben a primitív anyagnak más, a folkloretól különálló szaktudományba, az *ethnológiába* iktatott volta, másik oka a mesetanulmányozásnak az az előzően követett módszere volt, amely állandóan az *egész* mesét, mint típust, mint meg-
szerkesztett egységet tartotta szem előtt, ezeket dolgozta

¹ W. A. Clouston: *Popular Tales and Fictions, their migrations and transformations*. I—II. London, 1887. — Fr. von der Leyen: *Zur Entstehung des Märchens*. Herrigs Archiv. f. d. Stud. d. neu. Spr. u. Lit. 113—116. köteteiben, 1904—6. — U. ő: *Das Märchen*. Ein Versuch. Quelle u. Meyer, 1911. — Antti Aarne: *Übersicht der Märchenliteratur*. Hamina 1914. (FF. Communications. No. 14.) — Soly-mossy Sándor: *A népmese és a tudomány*. A Kis Akadémia kiadv., Budapest, 1938.

fel monografikus értekezéseiben ; míg annak alkatrészeit, motívumait *külön*, kiemelve a típus-szerkezetekből, nem tette vizsgálat tárgyává. Ma tudjuk, hogy a népmesék mai kikerekített egészükben aránylag késői kompozíciók ; legtöbbjük alig keletkezett előbb a Kr. u. X—XI. századnál. Az akkor felkapott, divatos lett csodatörténetek elterjesztésében a spanyolországi mór-araboknak volt oroszlánrészüik. Ők tették ez időtájt ismertté a keleti, már előzően virágzó, gazdag képzelmű történeteket (pl. az 1001 éj meséit) a nyugat-európai nemzetek körében. Ezek a fölötté tetszetős szóra-koztató termékek így is maradtak meg irodalmi följegyzésekben és részben az akkori analfabéta tömegek ajkain. Mintájukra Európában már hatásuk kezdetének idején készültek hasonló népmesék hazai motívumokból, kétségtelenül gyarlóbb, kevésbé művészi formában, de mint helyi talajból sarjadt termékeknek, hangjuk, előadásuk jobban hozzáférközött az akkori nagyközönség lelkiségéhez ; telve voltak keresztény, morális tanulságokkal s csakhamar kedveltebbekké váltak, mint kissé hideg, bár kápráztató keleti mintáik. Különösen a hosszabb, változatosabb cselekvényűek, az érdekes kalandsorozatokat tartalmazók lettek népszerűekké s rögződtek meg az emlékezetben.

Ezek a kikerekített *egész* történetek nyűgözték le eleinte a mesekutatókat is és nem a bennük található kisebb alkatrészek, melyekből a kompozíciók összerakódtak. Hogy ez apró elemeknek már *előbb* meg kellett lenniök, időtlen idők óta rendszertelen nyersanyagként szunnyadniok a népek híven megtartó emlékezetében, ahhoz számtalan meggyőző példa alapján kétség nem fér. Ma tudjuk ; hogy ez alkotó elemek ősrégi lelkiségből valók és nem a több-kevesebb ügyességgel történt késői összeszerkesztésük az értékes, a tudomány számára gyümölcsöző, hanem maguk az őskori időkből való alkotó elemek. A népmesék mai szemünkkel nézve régi múzeális ékszereknek tekintendők s rajtuk nem az ötvösművű foglalat az érték, hanem az egyes benne elhelyezett drágakövek ritka volta és színpompája.

Ennek felismerése azért késett mindmáig, azért új vívmány e felfogás, mert előbb meg kellett előznie a mesetípu-

sok, a kerek egészek rendszeres feldolgozásának, az egész hagyománytömeg megismerésének s csak ezután kerülhetett sorra mint új ráeszmélés : a bennük található kis epikus részletek függetlenségének és fontosságának belátása. Szigorúan széjjel kell választani tehát a mesetípust a motívumtól, és újabban már nem a kompozíciót, a költői értékű alap gondolatot, a figyelem-lebilincselő fokozást, szóval a művészi értéket kell keresni bennük, ami mind késői költői oldala a mesének, hanem az ú. n. csodás elemek igénytelennek látszó apró vonásait.

Ez az új irányú vizsgálódás Janus-arcú, megosztott figyelemű munkát kíván. Össze kell vetnie az elmaradtabb, primitív vagy barbár népek hagyományait a mi mesei elemeinkkel. A felbukkanó egyezések ez esetben igazolják, vajjon a vizsgált motívum valóban régi emlék-e, egy előző emberi világ-korszak öröksége, amikor is *nyilvánvalóan hitvilági elem volt*. Az első összevető próbálkozások azt is kiderítették, hogy népmeséinknek nem is a bonyolultabb, novellisztikus példányai, ahol a későbbi költői kéz erősebb nyomokat hagyott, hanem az igénytelenebb, néha torz, bizarr fajták a hálásabb, a könnyebben magyarázható témák, mert kevesebb rajtuk az átalakító költői beavatkozás. Ezt az új kutató irányt, mint tudományos módszert, ha nem tévedek, a nemrég elhunyt, kitűnő Setälä Emil emelte érvényre *Sampo-tanulmányaiban*. A finnek közül ma Harva és Toivonen professzorok követik; ugyanez iskola emberei még a hollandus Jan de Vries, a francia P. Saintyves és mások.

Magam részéről ez alkalommal két apróságot, mint elméletük helyességét bizonyító adalékot, kívánok az ő eredményeikhez csatolni.

*

Köznépünk ismeri az ú. n. *Kis gömböc* meséjét, ezt a félig mókás, félig ijesztő, de fölötte naiv történetkét, amelyre mesélő estéken is már csak akkor szoktak sort keríteni, amikor a többi szép históriákkal végeztek s a hallgatóság kezd elálmósodni. Szövegeink közül elég ép a Török Károly közölte

csongrádmegyei szerkezet és kitűnően van elbeszélve Arany László példánya. A két szöveg nagyjából azonos.¹

Arról van benne szó, hogy a falusi földművesgazda házában elfogyott a télről eltett eleség s már csak a kis gömböc (disznósajt-féle) van meg, amely fenn lóg madzagon a padlásgerendán. Az apa felküldi kisebbik leányát, hogy hozza le; ez felmegy, de csak nem jön vissza. A kis gömböc odafenn bekapta és elnyelte. Küldik utána a nagyobbik leányt, az is így jár. Most már az anya, majd az apa megy utánuk, de a gömböc ezeket is felfalja. A falánk jószág mindettől úgy elnehezedik, hogy madzagja elszakad s ő leesik a padlás földjére. Innen elgurul a nyitott padlásajtóig, majd a lépcsőkön lezökkenve az udvarra, onnan kigurul a szekérútra. Itt kaszásokkal találkozik, ezeket is bekapja, utána katonák jönnek vele szembe, egy egész regiment. Felfalja valamennyit. Tovább gurul, fel a hídra, amely egy kiszáradt patakmeder felett visz át. Itt négylovas hintóval kerül szembe; félreugrik, hogy kitérjen, de leesik a hídról. «Kirepedt az oldala, kivonult belőle a sok ember, ki-ki a maga dolgára ment, a kis gömböc meg ott maradt kirepedve. — Ha a kis gömböc ki nem repedt volna, az én mesém is tovább tartott volna.» (Arany Lászlónál. Olesó Könyvtár, 184. l.)

A mesélő derült, tréfálkozó hangon szokta elmondani, sőt az ügyesebbje kikeres a hallgatók közül egy-egy félénkebbnek látszó valakit s az illető helyen, a többiek nagy derűtségére, ráripakodik, hogy: «Ham, téged is bekaplak!»

A mese, bár egész Európában el van terjedve, nyilván a roppant nagy tódítás miatt nincs sűrűn műsoron. Az ú. n. «Folklore Fellows lajstromok» kevés változatát tartják számon. Náluk finn népi szövege négy változatpéldányban szerepel (FFC. 5., 32. l.); svéd szövegű három példány (FFC. 25., 24.) ; flandriai vallon 11 változat (FFC. 74., 60. l.) ; izlandi egy darab (u. o. 83., 32.) ; magyar 10 (u. o. 81., 17.). Utóbbiak összeállítója, Honti János, felületesen nem idevaló szö-

¹ Török Károlyé Arany—Gyulai: *Magyar népköltési gyűjtemény*. II. k., 432. l. (Budapest, 1872.) — Arany Lászlóé: *Magyar Népmese-gyűjteménye*, 4. kiad. (Budapest, 1911., 182. l.)

vegeket is fölvelt bele, úgy hogy voltaképp csak három szövegünk van belőle (Arany—Gyulai M. N. Gy. II., 8. sz., Arany László 20. sz. és M. Nyelvőr XLI., 142. l.). Ezekhez csatolhatók még : egy erdélyi szásztt (Schullerus 111. sz., 234. l.), egy bulgárt (Strausz A. *Bolg. Néphit*, 167. l.) és egy zürjént (Wichmann *Mém. de la Soc. Fou.* 38., 1916., 25. sz. *Fából faragott gyerek*).

Antti Aarne normál típusjegyzékében mesénk 333. szám alatt szerepel. Rövid jelzését így adja : «*Der Fressack. Der Wolf oder ein sonstiger Unhold verschlingt Menschen und Tiere, bis alle lebendig aus seinem Bauche gerettet werden*» (FFC. 3., 15. l.). Ezt a lényegét a mesének majd minden változat megtartotta. Összevetésül a külföldiek közül csak kettőt ismertetek. Az egyik a «Bumberlicék» elnevezésű cseh változat,¹ amely ugyanily név alatt átkerült a tótba s ennek fordítását egy vágújhelyi tanítónő küldte be nekünk, mint a felvidéken igen népszerűt, bizonyos vonatkozással a cseh megszállásra (l. *Ethnographia*. 1918., 248—250.).

E szerint : Szegény házaspárnak nincs gyermeke. Vén kuruzsló asszony tanácsára bizonyos babonás ceremóniáktól az asszony állapotos lesz ; rendes gyermeket szül, kinek csak hasa és szája nagyobb a szokottnál. A szülők rémüldöznek, hogy tönkre eszi őket. Iskolából jöve, enni kér ; ami az éléskamrában van, mind felfalja. Tovább követelőzik ; anyja végső keservében azt feleli, hogy más nincs, hacsak ötöt meg nem eszi. Bumberlicék bekapja. Hazajő az apja, ez is úgy jár vele ; a falánk fickó kiszalad a mezőre, ott a kondást eszi meg disznaival, a juhászt a bárányaival, a szembejövő szénaszekeret a lovakkal együtt. Találkozik az úton egy vén-asszonnyal, aki cipójából falatozik nyitott bicskával ; mikor hozzáugrik, az asszony bicskájával felhasítja a hasát, mire az elnyeltek nagy lármával kitódulnak belőle s mind megy a maga dolgára. — Egy másik, norvég mesében,² a falánk

¹ K. I. Erben : *Kytice z prstonárodnih povesti*. Praga, 1862., 5. sz. Közli Alfred Waldau is *Bumbrlicék* néven (Böhmisches Märchenbuch, Prag, 1860., 494—501. ll.).

² Asbjørnsen : *Norske Huldreeventyr og Folkesagn*. Kristiania, 1859. «Kjaetten», 222. l.

állat macska. Mikor a telibendőjű a hídon bakkecskével találkozik, annak elmondja, mit evett eddig : vezérürút, kertészt, mókust, nyulat, medvét, lakodalmasokat, temetési menetet, holdat, napot . . . «Téged is megeszlek!» De a bakkecske szarvaival a hídról lelöki, lent széjjelpukkad s mind épen kiözönlenek belőle.

Mint látható, a változatok tartalmának azonossága kétségtelen. Van azonban a «mindent felfaló» történetnek egy másik megjelenésformája is. Ezzel is megtörtént, ami a mesék világában számos más motívummal, hogy hozzácsatolódott, beolvadt egy tőle különálló típusba s hozzá alkalmazkodva, annak egyik mozzanatává vált. Ismeretes Európa minden népénél a *Piroskáról* szóló közkedvelt gyermekmese. Egyszerű kis eset a beteg nagyanyját meglátogató és neki élelmet vivő kisleányról, aki az erdőben farkassal találkozik. Ez kifaggatja, hová megy ; eléje kerül, az öregasszonyt felfalja s helyette annak ruhájában befekszik az ágyba. A kisleány a nem várt látványon csodálkozik, naivul kérdi, miért nagy a lába, füle, szeme, fogai? A farkas felelget, hogy jobban futhasson, hallhasson, lásson és hogy «téged megehesselek». Azzal felfalja. — Egy elég régi, XVII. századi szövegben a történet nincs tovább (Ch. Perraultnál: *Le petit chaperon rouge* a *Les contes de ma mère l'Oye* gyűjteményben, 1. szám, 1692-ből), de már Grimmék 26. sz. darabjában (*Rotkäppchen*) meg van toldva. Mikor a farkas a felfalás után visszafekszik, megjelenik a házikóban egy látogatóba jött erdész. Ráismer az alvó dúvadra, rá akar lőni, de mást gondol ; vadászkésével felhasítja az állat gyomrát s a nagyanyó és unokája elevenen, sértetlenül kijutnak belőle. Az utóbbi toldás világosan a «kis gömböc» történetéből való. Egyszerű kontaminációval hozzátoldották a farkaskalandhoz s vele kikerekítették, megnyugtató befejezéssel látták el a mesét.¹

¹ Szinte e teljesebb *Piroska*-mesének párdarabja a *Farkas és a tíz gödölye* állatmese (Grimm, 5. sz. ; jegyzetei Bolte—Polivkánál: *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*. 1913., I. 37—42. ll.), ahol a kecske gödölyéit inti, hogy ha magukban vannak, az akol ajtaját ki ne nyissák, csak ha anyjuk hangját meg-

Ebben a formában aztán példátlan elterjedésűvé lett (l. Bolte-Polivka jegyzeteiben id. m. I., 35—42. ll.), úgy, hogy akadt mesekutató (Von der Leyen), aki innen akarta származtatni a *Kis gömböc* történetét, mint lehasadást a kerek egészből. Hogy a feltevés téves s a *Kis gömböc* önálló eredeti termék, amely később csatoltatott a *Piroska* történetéhez, kiderül nemcsak Perrault régi szerkezetéből, ahol a toldalék még nincs meg, hanem az alább sorra kerülő adalékokból is.

Ha most már a furcsa kis történet forrását, eredetét keressük, kézenfekvő volna, mint legegyszerűbb megoldás, a bibliai Jónás próféta esetével kapcsolatba hozni, akit a cethal nyelt el és szintén élve kerül ki a hal gyomrából. Ennek a származtatásnak azonban nehézségei vannak. Mindenekelőtt a próféta esete a szír-arab-héber egységes hagyományban magában álló, egyetlen adalék. Az ilyen elszigetelt előfordulás mindig arra vall, hogy a történet nem helyi talajból fakadt, hanem máshonnan került át s mint idegen észjárás terméke, új helyén később sem vert gyökeret, nem sarjasztott változatokat. Továbbá a középkorban az egyház sem engedte volna a szentírási helyet oly mértékben profanizálni, amint a *Kis gömböc*ben történt. Ami ezeken kívül döntő tényező, az egyik történetben a bántatlanul előkerülő alak, a próféta a főhős, a másikban pedig a mindent elnyelő, falánk szörnyeteg. A feltett kapcsolat tehát elfogadhatatlannak bizonyul.

Említettük fentebb, hogy a mesemotívumok forrásait az új módszeres eljárás szerint a primitív vagy félbarbár népek hagyományaiban kell lehetőség szerint megkeresnünk, ahol nem mint meseelemre találunk rá, hanem még mondai, sőt *hitvilági* formában van meg. Találunk-e ilyet valahol? Ami példánkat illeti, már első tekintetre megállapítható, hogy általános emberi, tehát bárhol felbukkanható elgondolásból nem sarjadhatott ki. Ennek ellene mond az a tapasztalat,

---

ismerik. A farkas csellel mégis beférkőzik, a kis állatokat felfalja. Elnehezedve lefekszik; a hazatérő anya látja a bajt, felmetszi a tehetetlen állat gyomrát, gödölyéi mind elevenen kiszabadulnak s helyettük kőveket raknak a vad hasába, amitől elpusztul.

hogy meseelemünknek megfelelő elgondolás nem bukkanhat fel lépten-nyomon az ethnologia hitvilági anyagában ; nem sűrű előfordulása, amire minden kis néptörzs rájöhetett, hanem szinte egyetlen pontján a földkerekségnek kell rá-találnunk. Ez különben már a tartalom természetéből következik. Hogy az elnyelt emberek, állatok, sőt a Nap meg a Hold is, úgy kerüljenek elő a falánk lény belsejéből *elevenen*, bántódás nélkül, azt a legelmaradottabb észjárás sem tudja elképzelni, még kevésbé elhinni. Ennek valami különös magyarázatának, esetleg sajátos helyi viszonyokból kinőttnek kell lenni, hogy elfogadható legyen.

Radloff Vilmosnak, az oroszok neves turkológusának tízkötetes népköltési kiadványában, hol a délszibériai nomád török törzsek folklóre-hagyományait tette közzé,¹ közöl egy kirgiz hősmondát Sentäi kán viselt dolgairól (III., 297—321. ll., rövidítve közlöm). A kirgizek ez egyik nemzeti hőse még gyermekkorában otthontalan földönfutóvá lesz, mert apját legyőzték, minden jószágával együtt rabul ejtették és elvonszolták messze földre. A gyermek csodaszzerű véletlen folytán megmenekül a rabságból, de rejtőzködni kell, hogy rá ne találjanak, mert az ellenség tudja, hogy idővel bosszút áll a sérelmekért. Bújdosása közben, már mint felnőtt, elvetődik egy híres fejedelem, Ai kán, telephelyére s álruhában, mint koszos koldús, a vendégek közé vegyül. Itt épp a fejedelem leányának kezéért versengenek a kérők. Aki lovas versenyben első lesz s aki birkózásban legyőzi a többi, az kapja meg a leányt gazdag hozományával együtt. A versengésben a koldúsruhás ifjú lesz a győztes s másnap megtartják a lakodalmat. De éjjel egy alvilági szörnyalak, Dzsalmausz, oda-settenkedik s a kikészített hozományt : 60 legszebb tevét, 40 kísérő leányt és 40 ifjút a menyasszonnyal és útipoggyászukkal együtt elnyeli és visszatakarodik az alvilágba. A hős vőlegény másnap leereszteti magát kötelen a föld alá, megvív a gonosz démonnal s ennek gyomrát felhasítva, onnan örven-dező lármával tolongnak ki az elnyelt népek és állatok.

¹ W. Radloff : *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens*. St. Petersburg, 1866—86. (bilingvis-kiadások).

Ha ez az adalék ott a turk nomádok közt az egyetlen volna, amely a mindent felfaló mesével azonos, feltehetnénk valami véletlen idevetődést. Az epikus hagyományok vándorlása ugyanis kiszámíthatatlan; motívumunk, mint a szélhordta mag, eljuthatott ide is s esetleg gyökeret verhetett a kirgizek emlékezetében. Szóval a származtatás a közép-ázsiai foltról nem volna vitán felüli. De akad a szomszédos s a kirgizekkel rokon népeknél a történetnek több példája is.

Az altáji kalmükök egyik mondai hőse *Täktäbäi Märgän*; róla ottani énekmondók ajkán érdekes hős-ének szól (960 soros, l. Radloff id. m. 31—52. ll.). Az alvilági szörnyeteg itt *Ker Jupta*; nincs közelebbi leírás róla, mindenki ismeri, s elég, ha nevét ejtik ki. A hős csak akkor látja, amikor közeledik hozzá, hogy a rém állat felső ajka az eget veri, alsó ajka pedig a földet súrolja. A vitéz lopva odaszögezi az ajkakát, — igazi epikus nagyítással — a felsőt az ég kárpítjához, az alsót a földhöz. Az így tátva maradt szájon bemegy és beljebb hatolva, széjjeltapossa belsőrészeit, s amint ezeket felfakasztja: «Mennyi megszámlálhatatlan jószág jött ki belőle, mennyi nép, ember, szolga és mennyi pénz, drágaságok kerültek onnan napfényre.» A megszabadítottak körülveszik és áldják a hőst (310—327. sorok.).

A *šor*-tatároknál is tudnak hasonló hősdalt. Félmythikus mondai vezérük *Karatty Pärgän* (Radloff I., 373—388. ll.), aki népének és nagy családjának (30 sógora van) csak úgy tud békét teremteni, ha megvív az őket állandóan fenyegető alvilági lénnel, *Puspas Pulannal*. Ez földalatti, vizekben élő óriási jávorszarvas; fel-felbukkan a tengerparton s mindent elnyel, amit előtalál. A hősnek le kell szállni utána a vizek országába; ott rettentő viadalban legyőzi és bőrét magára húzva, felbukkan a vizekből. Mindenki rémülten menekül, s csak aztán veszik észre, hogy a hős tért vissza s hogy mögötte feltűnik 80 egykor fölfalt ember és a sokat keresett isteni gyermek, akit a rém már előbb elragadott és elnyelt (336—8. ll.). Mind követik győztes fölszabadítójukat.

Ilyen túlvilági szörny a nomád török törzseknél még a sokat emlegetett *Jelbegän* is. Ennek a félelmes pusztító rém-

nek állandó jelzője : hogyha torkát kitátja, felsőajka az eget veri, alsó a földet súrolja s amit közben talál, felfalja.

A különben gyér gyűjtésű középázsiai anyagban feltűnő ez a gyakori ismétlődés, ami nyilván arra vall, hogy a délszibériai turk törzseknél a «mindent felfaló» típus a legtöbbet emlegetettek közé tartozik. A mi «kis gömböcünk»-kel való azonossága főképp abban mutatkozik, hogy itt is, ott is az elnyelt áldozatok *elevenen* kerülnek elő a falánk szörnyeteg belsejéből.

Talán mondani sem kell, hogy a felsorolt ázsiai adalékok *nem* népmesék, nem pusztán szórakoztató történetkéek, hanem komoly hitvilági elemek, amelyeknek valóságában az ottani törzsek rendületlenül hisznek. E hitüknek pedig, amint az számos más esetben a népek hitvilágának egész folyamán beigazolódott, ott valami adottságnak, természeti megfigyelésnek kell az alapjának, kiindulópontjának lennie. Amióta ugyanis az ősmythikus elemeket az elmaradottabb törzseknél jobban megismertük, egyre meggyőzőbben beigazolódik, hogy keletkezési okuk többnyire valami természeti rendellenesség, légköri elemeknek vagy helyi különösségeknek jelentkezése, amittől a bennszülött megriad, mert szokatlan neki, okát-magyarázatát nem tudja. Esetünkben ugyancsak ilyen természeti jelenségre kell bukkannunk, tekintettel arra, hogy a «felfaló» adalékok egy kikerekített, egységes területre szorítkoznak.

Ázsiai utazók, akik a délszibériai sztyeppék karavánútjait járták, szinte kivétel nélkül megemlékeznek egy ott jelentkező légköri különösségről. A *búrának* nevezett tomboló zivatar ez, amely ott időszakonként megismétlődik és mi sem jelzi előre jelentkezését. Nyári időkben mint óriási arányú homokvihar, télen mint hózivatar söpör végig a sztyepp pusztaságokon. A róla szóló leírások sejtetik félelmes hatását, de többnyire európai, tudós szemmel figyelve kitöréseit, ezek nem nyujtanak kellő fogalmat arról a hatásról, amit a félbarbár bennszülöttekben ébreszt. Castrén és Prevalszkijtól Sven Hedinig inkább okait keresik és az Északi Jeges-tenger felől előtörő déli vonulását, nyilatkozási formáit szakszerűen jellemzik. Nekünk megfelelőbb ezeknél

egy naívabb híradás, amely nagyjából megegyezik ugyan a tudósabb szemlélőkével, de készületlenül, először szenvedve át félelmes voltát, inkább érezteti a megriadt ember lelki állapotát s így közelebb áll az odavalók naív rettegéséhez. A mult század közepén egy francia misszionárius, a jámbor Huc páter, megy végig néhány társával és vezetővel Közép-ázsia főútvonalán.¹ Emlékezései általában nem megbízhatók, amit nem egyszer a fejére is olvastak, de ez egyben talán bensőbb, hatásában érezhetőbb képet nyújt a veszedelemről.

Világos nappal elborul az égbolt északi fele ; mint földig-érő fekete függöny, közeledik megrohanásszerűen a fergeteg, s amint a meglepett karaván feje fölé kerül, mintha egyszerre «elnyelné a napot, az egész világot», vak sötétségbe borul minden. Az előbbi forróságot jéghideg szélrohamok váltják fel, menekülést csak a földön elnyúlt tevék, lovak mellé bújva találnak az emberek. Van rá eset, hogy a szörnyű tombolás teljes 24 óráig tart s a hosszú idő alatt megdermedve, vakon csak a szélvész víjjogását s a sűrű, rettentő égzengést hallja az ottrekedt ember.

A nomádság hitvilága, az általuk elképzelt világrend nagy vonásokban ismeretes előttünk. Tudjuk, mily előzetes világszemléletből nézik a természeti erők kitérését. Szemükben minden légköri természeti nyilvánulás *mögött* — anthropomorph elgondolásuk szerint — egy-egy azt mozgató szellemi lény, élő valaki rejtőzik. Erejük, kitéréseik mérete szerint ezeknek óriásoknak kell lenniök és vagy jó, vagy gonosz természetűek a szerint, amint az élő világra kedvező, vagy káros hatásúak. Nagyrészt innen a földi ember kettős elgondolása a túlvilágról. A felülről jövő esőzés és napfény alapján a jóindulatú hatalmak fenn tartózkodnak az égbolt fölött örök fényességben, az ártó szellemeknek a föld színe alatt és vizek mélyén van a birodalmuk örök sötétségben. E kettős túlvilág szellemalakjai többnyire kialakult istenségek, állandó ellenségei egymásnak. Hatalmasabbak a világ-

¹ M. Huc (ancien missionnaire apostolique): *Souvenirs d'un voyage dans la Tartarie et le Thibet*. 6. kiad. Paris, 1878., I., 5. l., passim, főhely : 287—290. ll.)

rendet fenntartó jóindulatúak, de az alvilágiak sem szűnnek meg utat, alkalmat keresni, hogy ki-kitörhessenek ellenük. Démoni kísérleteik borzalmas erejű viharokban robbannak ki. Ilyenkor az alvilág rémalakjai: a sárkányok, állati szörnyetegek rászabadulnak a földre, sőt föllendülnek az égi magasságokig s el akarják pusztítani a világot.

Ha már most a nomádok e kosmogoniai elgondolásába beleillesztjük az olyan viharokat, amilyen a búrán, a sötétséget árasztó démoni elemek előrohanása és a mindent-elnyelés képzelete itt kézenfekvő, egyszerű következtetés csupán. Ugyancsak ebből folyik a másik föltevés, hogy amint az ítéletidő elvonul, vagyis az égi hatalmak diadalmaskodnak az alvilágiak fölött, *minden élő ismét előkerül a sötétségből a napvilágra*. A néptörzsek egykori hősei, ezek a félistenekké felmagasított vezéralakok részt vesznek a küzdelemben; amíg a főistenek villámaikkal nyilaznak alá (innen a mi ősi szavunk is: az *istennyila!*), ők a földön küzdenek, elnyeletik magukat s belülről győzik le a szörnyeteget; ők szabadítják ki belőlük az elnyelteteket s előállnak róluk azok a hősénekek, aminőket fentebb láttunk. Ezeknek a hiedelmekkel telített tapasztalatoknak epikus elbeszélésbe foglalásai a hagyományos hitvilági történetek.

Más kérdés és látszólag kevésbbé világos az epikumok átszármazása Európába s ezalatt a mondákból mesévé történt átalakulása. De itt már előbb megoldott, rokonpéldák állnak rendelkezésünkre. Benfey Tivadar óta (1855) számos keleti: hindú és középázsiai epikum: monda és mese nyugatra vándorlása van kiderítve. Ha az ilyen messze nyugatra vándorolt történet tartalma az európai észjárás előtt túlságosan bizarrnak, groteszknek tetszik, rendszerint átvedlik vidám, csúfolódó, tréfás történetté. Az álruhás fejedelmi kalandjaiból nyugaton a *Nemtudomka* mesék alakulnak ki, ezek ismét áttéve leányhősre, a közismert *Hamupipőke*-mesét érlelik ki. Turandot halálosan komoly rejtvényfeladásából nálunk a *Cinkotai kántor* és a *Tétényi lány* évődő rébuszfejtései származnak (mindkét fajta más nevek alatt Európaszerte ismeretes). A sámánok szellemútjaiból az égiekhez, majd a föld alá az alvilágba nálunk és másoknál már itt Euró-

pában kialakul a mókamese : *A cigány az égben és a pokolban*, és így tovább. Ezek mintájára származik át a «Mindent felfaló» történetke is, mint előttünk eredeti jelentésében érthetetlen, megfoghatatlan história, s lesznek belőle az éhes farkas és egyéb vadállatok mohó felfalásai, vagy nálunk és még néhány helyen a *Kis gömböc* tragikomikus története.

*

Másik mesepéldánkkal rövidebben végezhetünk.

Tartalmilag elég közelrokon az előbbihez. Itt is számos elnyelésről van szó, de más körülmények között. Az ismeretes *Hüvelyk Matyi* kalandjairól szóló tréfás történet ez. A liliputi emberke apró természetével mindig bajba kerül, többnyire elnyelés formájában, de ravasz találékonysággal mindannyiszor segít magán s ellenségei felsülnek, megkárosodnak.

Mulatságos eseteit Európa minden népe ismeri ; hol több, kevesebb kalandjáról tudnak és más-más néven emlegetik. Itt is érvényesül az az általános törvényszerűség a népi elmondásban, hogy a nagyot még nagyobbnak, a kisméretűt még kisebbnek igyekszik feltüntetni. A rendes és szinte mindenütt elterjedt *Hüvelyk Matyi*, *Däumling* (német), *Poucet* (francia), *Tom Thumb* (angol), *Cecino* (olasz), *Duimken* (holland), *Paluszek* (lengyel), *Malcsik-Palcsik* (orosz — utóbbi a. m. kisujjnyi, neve átjött a magyarba Pancimanci formájában, de más mesealakra ruházva) — nevek mellett a görögben «félborsó», az olaszban és albánban «borsszem», vagy «diófiú», a litvánban «félujjnyi», az örményben «mogyorógyerek», zürjénben «ujjperc hosszú», arameusban «kisujjnyi», észtben «borsóhős» is előfordul, a mi meséinkben «Babszem Jankó». Mindezek elképzelése szerint a Hüvelyk Matyi termete legfeljebb egy hüvelyknyi nagyságú, vagy annál kisebb ; (nem a régi hossz mérték «hüvelyk»-e, hanem a hüvelyk *ujj* szerint). Több változata ugyanis azzal kezdődik, hogy az asszony vagy az ember favágás közben elmettszi hüvelykujját s ebből áll elő kívánságuk szerint a csöppség. Nem is nő meg nagyobbra, mint a mesék és mondák emberi gyermeke, hanem végig parányi marad. A róla szóló mesékből kitetszik, hogy minden tette, kalandja ebből a cseppnyi voltából folyik.

A mese bekezdése szinte kivétel nélkül azzal indul, hogy miként jön az apróság a világra. Sehol sem származik természetes koncepcióból; mindenütt jelezve van, hogy a házaspárnak, akár királyi házbeli, akár szegény ember, nincsen gyermeke (vagy átok folytán annyi van, mint a megfőzésre szánt bab- vagy borsószem, de az asszony ijedtében mind agyonüti; csak egy marad életben meglapulva, elbújva, s ez áll elő, mikor a pár gyermektelenségén sopánkodik.) A gyermektelenséget, tudvalevő, a földkerekség legtöbb népénél végzetes csapásnak tekintik. Ha nincs utód, aki haláluk után a köteles szertartásokat elvégzi és később is gondoskodik a lelkeiknek kijáró hagyományos áldozatról, az elhaltak nem tudnak megnyugodni, lelkük bolyongni kénytelen időtlen időig s a hozzátartozókat, szomszédságot, telephelyet gyöttrik örökké gonoszkodó életjeladásukkal. A meddő anyának számos változatban az a kívánsága, hogy bár csak akkora gyermeke lenne, mint a hüvelykujja, s erre valamelyik sarokból előszökik a csöppség. Apró volta mellett nagyon erős.

Kiviszi apjának az ebédet a szántóföldre. Míg apja eszik, belebújik a ló vagy ökör fülébe s onnan hajtja nagy hangon az ekét vonó állatokat. A csodaemberkét megveszi tőlük valami előkelő ember s ezzel kezdődik furcsa kalandjainak sorozata, ami mindig azzal végződik, hogy valamely állat (farkas, róka, tehén, medve) ennivalójával együtt lenyeli; bent éktelen lármát csap s alig hogy kiszabadul, ismét más állat falja fel. A mese alaptípusa csak e két mozzanatból áll: a szántó állatok hajtásából s a sorozatos, komikus elnyeleteésekből.

A tárgytörténet egyik érdemes kutatója, Gaston Paris (1875), mesénk eredetéről terjedelmes tanulmányt írt (*Le petit Poucet et la grande Ourse*. Mém. de la Soc. de linguistique de Paris, I., 384.); ebben arra figyelmeztet, hogy több népénél (francia, német, vallon, cseh, stb.) ugyanígy hívják azt a szabad szemmel alig látható kis csillagot (a harmadrendű Alcor csillag ez), amely a Göncöl szekere (Nagymedve csillagzat) rúdjának közepén az egyik rendes nagy csillag fölött, annak közvetlen közelében mutatkozik s a köznép szemében úgy tűnik fel, mintha ott a Göncöl szekere egyik állatjának

fülében ülne s onnan hajtaná az egész fogatot. Megemlíti Gaston Paris a Hüvelyk Matyi rendellenes származását és valami mythikus multat sejt a mese keletkezése mögött. Éles szemmel emeli ki, hogy nem lehet emberi alak; nem olyan, mint a köztudatban élő törpék, ezek a bár furcsa termetű, de földi emberek. Ugyancsak nem tartozik a babonák törpe szellemei közé sem, akik egész másképp viselkednek, természetük is rontó, ártó, az embernek ellenséges. Szerinte a mese ebből a csillagképből eredt és vált idővel ilyen rendesen kialakult kalandos, tréfás történetkévé.

Magyarázatát azonban már csak azért sem fogadhatjuk el, mert nem ismerünk még egy példát, hol csillagképből, ahhoz fűződő magyarázathoz földi történet állt volna elő. Viszont megfordítva, tömérdek monda egyes hősökről, fél-istenekről fölvetődött utólag az égboltozatra és ott egy-egy csillagképnek adott névmagyarázatot. Ellene mond e származásnak a tárgytörténet atyamestere, Johannes Bolte is, aki szerint ép fordítva, a már ismert földi mese adhatta a gondolatot a kis csillag elnevezéséhez.

Azóta egyéb hozzávetések is jelentkeztek. Módszeres indokolás nélkül, magánnézet formájában szólnak róla Eugène Lévêque (1880), P. Regnault (1897) és Emmanuel Cosquin (1910 és 1922), akik a mesét Benfey elmélete szerint Indiából származtatják. Saintyves a Perrault-mesékről írt nagy munkájában ezt a feltevést cáfolja. Az, hogy Indiában is előfordul s esetleg régebbi feljegyzésben, az eredetkérdést nem dönti el. Szerinte oly sok mintapélda alapján jóval régibb, primitív felfogásból, hitéleti elképzelésből kell fakadnia. Az ő ismert iniciációs elméletét példánkra is igyekszik alkalmazni, de nem szerencsével, párhuzamai elmosódottak és nem meggyőzők. Legújabb fejtegető K. Voretzsch kiváló romanista.¹ Kelta és ó-francia mondatanulmányai tekintélyt szereztek neki. A mesék másjelleű törvényszerűségeit azonban nem ismeri kellőkép. A Krohn—Aarne finn módszer szerint gondolja eldönthetőnek a kérdést. A mese elterjedtségének tér-

¹ *Handwörterbuch des deutschen Märchens*. I., 1930—33., 375—80. hasáb.

képszerű összeállításából indul ki s ahol az elterjedtség közepe mutatkozik, ott jelöli meg az eredetet. S ez csodálatoskép Németországra esik. Nem is habozik kijelenteni, hogy a típus eredetét e közép európai területen kell keresni.

Minde próbálkozásokat érdemesnek tartottam megemlíteni már csak azért is, hogy kitessék belőle a kérdés megoldásának nem könnyű volta s hogy a különféle iskolák módszeres eljárásainak merev alkalmazása mily eltérő, egymással semmi rokonságba nem állítható eredményekre vezet. Meggyőződésem szerint itt is, ha valamelyes megnyugtató eredményre akarunk jutni, a lehető legősibb nyomokra kell visszanyúlnunk. Amennyiben tehát az ethnikus hagyományok között rokonjelenséget találunk típusunk jellegéhez, ennek lesz legtöbb valószínűsége, hogy közeljutottunk a kérdés gyökeréhez.

Esetünkben, s ez vita tárgya nem lehet, feltétlenül a mesehős parányi voltából kell kiindulnunk. Minden vele történt eset ebből ered és erre utal vissza. Fel kell vetnünk tehát a kérdést : van-e az ethnológiában rokon-elgondolás, amely vele kapcsolatba volna hozható? Gaston Paris idejében az ethnológia még kezdő tudomány volt s az a hatalmas anyag, amely azóta (Herbert Spencer : *Descriptive Sociology*ja, Hartland, Andrew Lang, és főképp Frazer feltárásai óta) rendelkezésünkre áll, akkoriban még nem volt ismeretes. Néhány évtized előtt még magunk sem tudtunk több primitív szokást, azok elgondolását ezek ismerete nélkül megérteni. Például : érthetetlennek tetszett az összes samánkodó népeknek az az eljárása, hogy halottaiknak otthon, kunyhóikban *kisméretű*, alig arasznyi bálványbábot faragtak s azt a főhelyen felakasztva, eléje ételeket tettek s a legnagyobb figyelemmel, hívó alázkodással vették körül. Szerintük t. i. elhalt családtagjaik felszabadult lelkei, ha időnként nem a sírba helyezett tetemben, hanem otthon, övéik körében tartózkodtak, azokba a bábokba bújtak bele, mintegy testi hüvelyükbe. De miért voltak ezek a bábok oly feltűnő kicsinyek? Nem értettük a samánt sem, aki szellemidéző szertartása elején varázsdobján halkán dobolni kezd s a körülülő bennszülött társai ezt úgy magyarázzák, hogy ekkor a samán az ő szolgálattelvő

szellemeit hívja segítségül és azokat gyűjti dobjába. A samándob seholsem nagyobb félméteres átmérőjűnél; alul üres, csak felül van állatbőrrel áthúзва; ilyenkor az alsó szűk üregbe gyűjti, szerintük, a rendelkezésére álló lelkeket, többet, sokat azok közül, akik neki szolgálni készek.

Csak akkor vált mindez világossá, midőn az elmaradtabb népek vallomásaiból szinte egyértelműen az a felfogásuk derült ki, hogy őseik vándor lelkeit, de egyéb természeti tárgyakban rejtőző szellemeket is, vagy más kísértetszerű képzelte lényeket *igen kisméretűeknek* képzelik el. Az erre vonatkozó bőséges anyagból elég néhány jellemző példát kiemelni.

Szumátrán az ottani gyógyjavasok szerint, akik t. i. állítólag látják a szellemeket, a lélek a szájon keresztül, lélegzés közben ki s be jár piciny, elmosódó emberke alakjában.¹ A malájoknál általában a lélek egy hüvelyknyi nagyságú emberke, amely kicsiben szakasztott mása a nagynak; ugyanúgy van tattaúvalva is, mint akiben lakozik.² A burjátok ártó gonosz szelleme, az «Áda», kicsi lény, amely kivált gyermekekbe szeret lopva belebújni s ott betegséget okozni; a votjákoknál «Gid Murat» szelleme ennél szelídebb alak s mint kis öreg ember férkőzik áldozatába, nagysága alig 10—12 cm.³ A jurak-szamojédeknél a samánnak készülő ifjú maga készíti samándobját. Gyakorlása közben kíváncsian gyűlnek oda (mert a dobolás *hívást* jelent náluk is) a hüvelyknyi, emberalakú szellemek és fontolgtatják, csatlakozzanak-e az új búbájoshoz? Ezeket a kezdő samán csalogatja és énekében «kis emberkéeknek» nevezi.⁴ A hindu *Mahabhárata* «Szávitri» epizódjában a hű nő haldokló ura mellett virraszt. Megjelen Yama isten, az ősök és halottak ura, s tudtára adja, hogy férjéért jött; erre a hős melléből «kiragad egy hüvelyknyi

¹ I. L. van der Toorn : *Het animisme bij den Minang—Kabauer*, etc. (Bijdragen tot de Taal-Land-en Volkenkunde. Leyde, 1890. 56.)

² J. G. Frazer : *The Golden Bough* (franc. kiad. *Tabou et les Périls de l'Ame*. Paris, 1927. Chap. II. §. 1.).

³ G. Nioradze : *Der Schamanismus bei den Sibirischen Völkern*. Stuttg., 1925., 30. l.

⁴ T. Lehtisalo : *Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden*. (Tiomituksia 53. Helsinki, 1924., 147., 162.)

nagyságú emberkét»: a lelkét, s a tetemet holtan otthagyja.¹ A *Gesser khán* mongol eposzban a hős vezér, mikor ellenfelét, Csordong lámát legyőzte, annak lelkét markában tartja s össze akarja szorítani, hogy a láma meghaljon.² A tatároknál Erlik khán az alvilág istene; ha csupán lelkével akar valahol megjelenni, eger alakjában mutatkozik.³ A Himálája völgyei közt Szultanpurbán híres bálványisten elé járulnak búcsújáráskor. Öltözete csupa aranydísz, behímzett drágakövekkel; fényes ünnepélyeket tartanak tiszteletére, «maga az alak hüvelyknagyságú.»⁴

De nemcsak Ázsiában ez a közhiedelem, máshol is a földkerekség legszélsőbb pontjain hasonlókra találunk. Az indián törzsek egész Amerikában ú. n. gyógyszerzacskót (talizánt) hordanak nyakukban. Benne valamely ősöknek erekleje, csontdarabja van bevarrva; ebben van az őt megsegítő ősnak lelke, amely leszármazottját útjain a bajoktól megvédi.⁵ A Behring-tenger körüli eszkimók szerint az embernek több lelke van; az egyik halála után is életben maradó lélek egész kicsiny, miniature-kiadásban teljesen hasonló az illető testi hüvelyéhez.⁶ A nyugatindiai karaib özvegyek apró bálványképet faragnak urok hasonlóságára, főkép a totemjelvényeknek kell rajta azonosnak lenni.⁷ A Kr. előtti XVIII. sz.-ból fennmaradt ó-egyiptomi emlékeken többrendbeli király megjelenése van ábrázolva isteneik előtt a túlvilágon. A király mögött mindenütt kis emberke áll a király jelvényeivel és

¹ *Sávitri*. Eine brahmanische Legende. Übers. v. H. C. Kellner. Reclam 3504. füz., 35. l. — Ugyanitt jegyzetben idéz a Védákból is, ahol a lélek mint «arasznyi emberke» szerepel.

² *Die Thaten Bogda Gesser Chan's*. Eine ostasiatische Heldensage. St. Petersburg, 1839., 53. l.

³ U. o. 284.

⁴ *Globus*, 1875., 223. *Ein daumngroßer Götze im Himalaya*.

⁵ Birger—Mörner: *Tinara*. Die Vorstellungen der Naturvölker vom Jenseits. Übers. v. P. Hambruch. Jena, 1924., 139.

⁶ A. Rink: *Tales and Traditions of the Eskimo*. Edingb., 1875., 36. és E. W. Nelson: *The Eskimo about Bering Strait* (XI. Ann. Rep. of the Bureau of Americ. Ethnology. Washing., 1899., I: 422.).

⁷ Grant Allen: *Die Entwicklung des Gottesgedankens*. Jena, 1906., 109.

vonásaival; az elhalt uralkodónak különálló lelke.¹ A Csendes-tengeri szigetek legtöbbször, épp úgy, mint néhány ausztráliai bennszülött csoport hiedelmében, a tetemből kiröppenő lélek kis madár alakját veszi fel, míg az ó-görög vázafestményeken kis emberkének van ábrázolva, szárnyakkal és vértesszel, sőt pillangó alakjában is (mint a képeken látható szöveg elárulja; $\Psi\chi\gamma\iota$ u. i. pillangót és lelket egyaránt jelent).²

Az elmaradt törzsek embere tudja, hogy mind az ember, mind az állat élő szervezetében minden hely ki van töltve, ott nagyobb lénynek nincs helye. A lélek viszont, mint valóság, amelynek létezésében az emberiség kezdettől fogva egyértelműen hitt, csak bent a szervezetben helyezkedhet el. Tehát szükségkép kis helyre kell szorítkoznia. Így kellett előállnia a lélek kicsiny volta képzetének. A gyakorlati szemlélet aztán ezzel összekötötte a másik megfigyelést.

Ha az illető megszűnt lélekzeni, vagyis midőn a lélek végleg otthagyja testi hüvelyét, beáll a halál. Elgondolásuk szerint a lelkek e felszabaduláskor is épp úgy távoznak, mint lélekzetvételkor, de helyzetük mégis más; lényeges változáson mennek át. Megváltozik első sorban az élőkkel szemben eddigi viselkedésük. Érzik otthontalanságuk szokatlan voltát. Szüntelen az emberek körül rajzanak; gyakran gonosz természetűekké lesznek, meg vannak fosztva testi hüvelyüktől; szokatlan helyzetükben irigyek az élőkre; ellenségekké válnak, akiktől félnék az ittmaradottak. Úgy magyarázzák, hogy e bolyongó lelkek úgy viselkednek, mint az alakban és természetükben még apróbb testvéreik: a vérszipoly-szúnyogok és más egyéb kízó állatkák. Méretük már ezért sem lehet ezeknél sokkal nagyobb (v. ö. Babszem Jankó, Borsszem Jankó és külföldi megfelelőit). A vázolt okoskodás a primitívek sok oldalról szerzett vallomásaiból világosan kiderül.

Ha ezek után visszatérünk a Hüvelyk Matyi meséjéhez,

¹ A. Wiedemann: *The ancient Egyptian Doctrine of the Immortality of the Soul* (London, 1895. 10. s. köv. II.).

² Frazer: *Tabou* 25. és 87. jegyz., 351. — E. Pottier: *Etude sur les lécythes blancs attiques*, Paris, 1883., 75—79.

mindenekelőtt jellemző csodaszerű megjelenése a földön. A meddő szülők könyörgésére, akiknek nincs reményük, hogy emberi gyermeket kaphassanak, mintegy túlvilági küldöttként jelenik meg az apróság. Nem normális ember, hanem a túlvilágról jön, vagyis istenek ajándéka, tehát lélek. Az eke elé fogott állatok hajtása, amelyhez számos hasonló epizód van más tréfa-mesékben, nyilvánvalóan a mi típusunknak nem eredeti alkotó része, hanem más szerkezetből átjött kölcsönvétel. Lehetséges, hogy ez az egy mozzanat esetleg valóban a Göncöl-szekér kis csillagának epikus származéka, vagyis Gaston Paris-nak ez egyben lehet igaza. De már akkor a mese alapvázának meg kellett lenni az elnyelések elemeivel. Eredetibbek tehát, vagyis figyelemre méltóbbak az eredetkérdés szempontjából; e kalandok kivétel nélkül egy-egy állatba jutást beszélnek el; elnyeli a tehén, majd a farkas, a róka, stb. Eredetileg *nem* tréfás formában, hanem komolyan elhitt, szinte szándékos beférkőzés, valósággal vándorlás egyik állatból a másikba. Az ősi lélekvándorlás hitbeli maradványának kell tehát tekintenünk, amit csak a lélek vihet véghez. Ez a csírája annak az Ázsiában szerte meglévő hiedelemnek, hogy a kisméretű lélek törekvése mindenhova befurakodni, s ott, ha rontó természetű, betegséget, bajt előidézni. Ez az elgondolás érleli ki aztán fejlettebb fokon a teljes rendszerű lélekvándorlást, a brahmanizmus és buddhizmus alapvető tanát.

Ime, a messze multakba visszanyúló, szinte végtelen távlat, amelynek biztosan csak két végpontját: a mai európai formát és az ősi hitbeli alakulatot van módunkban megjelölni. A kettőnek kapcsolata az alapelemekből kétségtelen. Közül természetesen a változatok sorozatát, a történet ellenőrizhetetlen módosulásait, a szájról-szájra adás változtatásának következményeit lehetetlen nyomról-nyomra követnünk. Ám amely szövegrészetek rendelkezésünkre állnak, azokban megtaláljuk a folklóre-törvényszerűségnek általános ismertető jelét. Hasonló esetek ugyanis más csodatörténetekben rendre felbukkannak és föltevésünket megerősítik, ellene viszont mi sem szól.

E hasonló esetek kivétel nélkül *egy* tapasztalatot igazol-

nak. Az ilyen történetekben van ugyanis egy vonás, egy részlet, amely az epikus egység kifejeződő központja. Néha nem is látszik a történet magjának, csak állandó járuléknak. Az a mozzanat ez, amely az egészből legjobban megragad, amely az emlékezetben legmélyebben bevésődik. Ilyen elem a «mindent felfaló» típusban az elnyeltéknek épségben, érintetlenül való előkerülése. Ez a részletelem bármi szélső, eltérő változatban mindig megmarad s egyben az a vonás, amely az összes idevágó szövegeket egy típusba fűzi. A Hüvelyk Matyi szerkezetben viszont a *kis méret* ragadt meg mint változatlan vonás mindama népeknél, amelyek már nem érezték ki az egykori lélekformát, hanem kicsinek, de emberinek fogták fel az alakot.

A többi rész, a kalandok, a bevezető előzmények a szövegben itt is proteusi változásokat, eltéréseket mutatnak, míg a liliputi-méret minden szerkezetben megmarad. Ez a változatlan elem a történet legősibb alkotó része, az egésznek kiinduló pontja. E köré rakódik idővel mindama kiegészítő, meglevenítő hozzáaköltés, ami a mesét kikerekíti és a változatokat létrehozza.

A Hüvelyk Matyi-mese ősi formájában e szerint nem lehetett egyéb, mint egy kisméretű léleknek, szellemnek változatos kalandjai, e kalandok sorozatos története s e formájában nyilván valami ős mintája Buddha későbbi avataráinak. Leggyökeresebb változás pedig az epikumot akkor érte, mikor a történet idővel oly helyekre, oly népekhez jutott el, amelyek már nem ismerték a szellem kicsiny voltát, mint annak természetes jellemvonását; ahol aztán ezzel együtt elmosódott az alak szellem-volta is s a hitvilági szellemhősből emberi alak lett. Itt már természetszerűen a feltűnő kicsiségnek komikusan kellett hatnia. Nem a más-más alakba való befurakodáson volt többé a hangsúly, hanem kiforgatva, tréfás véletlennek tüntetve fel az állatokba való bekerülés módjait. A mese e fejlődéstörténetének meg-megszaggatott láncolatát összefűzi még az is, hogy feltűnő gyakori, szinte állandó a mesehős kicsiségének az a megjelölése, hogy «hüvelyknyi nagyságú».

SOLYMOSSY SÁNDOR.

MAGYAR ÉS NÉMET FILOZÓFIA.¹

Az erdélyi és a bádeni iskola.

Fejtegetéseink célja annak a tárgyi összefüggésnek a feltárása, amely a magyar és a német filozófia eredményei között fennáll. Ennek a feladatnak a maga teljes egészében való megoldása dolgozatunk keretében természetesen lehetetlen. A német filozófiai élet hullámai sohasem állottak meg a magyar határoknál, hanem mindig eleven érdeklődést keltettek a magyar gondolkodók lelkében. Az összefüggés nyomon követése tehát a magyar gondolkodás történetének teljes felvázolását követelné, ami túlmegy dolgozatunk határán. Sok előmunkálat is szükséges még hozzá. Feladatunkat ennél fogva korlátoznunk kell mind a magyar, mind a német filozófia tekintetében. Apró kérdések részletekbe vesző taglalása helyett nagyfontosságú mozgalmakra hívjuk fel a figyelmet, hogy kiemelkedő példákon mutassuk be a magyar és a német filozófia szoros kapcsolatát. S ha csakugyan úttörő és irányzó mozgalmakat sikerül például választanunk, eljárásunk nemcsak annyiban jogosult, hogy a nagy példa sok kisebbet helyettesít, hanem az így nyert eredmény a továbbiak folyamán más példák választásával a szükség szerint ki is egészíthető.

Az a mozgalom, amelyet a magyar filozófiai élet jelenségei közül kiemelünk és fejtegetéseink első részének központjába állítunk, az *erdélyi iskola* alkotásaiban bontakozik ki. Az iskola megjelölése *most* — sajnos — némi magyarázatra

¹ E dolgozat csekély módosítással azt az előadásomat tartalmazza, amelyet ez év januáriusában a Német Filozófiai Társaság elnökségének meghívására a berlini egyetemen és Magdeburgban tartottam s az Eucken-Szövetség elnökségének felkérésére a jénai Eucken-házban rövid idő múlva megismételtem.

szorul. Erdély a trianoni békeparanccsal román uralom alá került. Nem jogtalan-e tehát az *erdélyi iskolát* a magyar filozófia keretében emlegetni, sőt annak homlokterébe állítani? Aki a magyar történelmet és épp a magyar szellemi élet történetét ismeri, nem fog megütközni elnevezésünkön. Erdély egészen a trianoni kényszerbékéig az ezeréves magyar birodalom szerves alkotórésze. A Magyar Szent Koronával való kapcsolatát még külön fejedelemséggé való önállósulása idején, a XVI. és XVII. században is megőrzi. Sőt nagy magyar fejedelmei alatt a magyarság legerősebb védőbástyája, egyúttal a magyar nemzeti művelődés központja és mindmáig szüntelenül buzgó, gazdag forrása. Hogy csak egy-két kimagasló példát említsünk : az abszolút geometria egyik megteremtője, Bolyai János, a kiváló tibeti kutató Kőrösi Csoma Sándor erdélyi magyarok. És Erdély magyarsága az elszakítás óta is tevékeny részt vesz a magyar szellemi életben. Irodalma sok tekintetben a Csonka-Magyarországot is felülmúlja. Mindez elegendő annak igazolására, hogy az *erdélyi iskola* joggal foglalja el a maga helyét a *magyar* filozófiában. Magyarsága épp oly kevésbé vonható kétségbe, mint erdélyisége.

Az erdélyi iskola természetes központja a közel kétmilliót kitevő erdélyi magyarság fővárosa : Kolozsvár. Kolozsvár gazdag magyar szellemi élete alkotja azt a termékeny környezetet, amelyben az erdélyi iskola kivirágzik. Az iskola alapítója, az 1846-ban született Böhm Károly, ugyan felsőmagyarországi család sarja és Budapesten írja meg nagy művének, a hatkötetes *Az ember és világa*nak első két kötetét : az ismeretelméleti és ontológiai alapvetést tartalmazó dialektikáját (1883) és organisztikus lélektani felfogását magábazáró pneumatológiáját (1892), de legjelentékenyebb alkotása, az 1906-ban megjelent *Axiológia*, már kolozsvári tevékenységének a gyümölcse. Itt írja meg, mint a virágzó kolozsvári magyar egyetem tanára, az *Axiológiában* kifejtett általános értékelméleti alapvetés nyomán az egyes értékefilozófiai tudományágak : a logika, az etika és az esztétika köteteit is. 1911-ben bekövetkezett halála megóvjá attól, hogy megérje szeretett hazája összeomlását és a kolozsvári

egyetemnek Szegedre való menekülését. De ha az erdélyi iskola megalapítója nem is bennszülött erdélyi, tanítványai, akikre legmélyebben hat és akik tanát a magyar szellemi életben elterjesztik és érvényesítik, szinte kivétel nélkül erdélyi magyarok. A szegedi egyetem filozófia-tanára, Bartók György, a debreceni egyetem filozófusa, Tankó Béla, a magyar protestáns teológia vezető egyéniségei, Ravasz László, Makkai Sándor, Tavaszy Sándor stb. erdélyi magyarok és mind Böhm közvetlen tanítványai és szellemi örökösei.

Az erdélyi iskola, élén kiváló alapítójával, kezdettől fogva rendkívüli érdeklődéssel és rokonszenvvel fordul az újkor legjelentősebb filozófiai mozgalma, a német idealizmus felé. Útja elején Kant kriticismusa gyakorol rá döntő hatást, de a kritikai filozófia módszere és szelleme meghatározó erővel érvényesül azután is minden nyilatkozásában. Böhm eleinte Kant kriticismusának és Comte pozitivizmusának összeegyeztetésén fáradozik, később mindinkább Fichte felé hajlik, hogy végül — talán némileg szándéka ellenére is — egyre tágabb teret hagyjon schellingi és különösen hegeli motívumok érvényesülésének. Hogy mennyiben játszanak szerepet ebben külső hatások, mennyiben gondolkodánk erőteljes egyénisége és a gondolatok fejlődésének immanens logikája, annak kimutatása Böhmre és követőire nézve a részletkutatás fárasztó feladata. Itt elegendő rámutatnunk arra, hogy Böhm erős egyénisége kizár minden megalkuvást, elvi áldozattal járó egyezkedést. Fáradhatatlan erőfeszítéssel a szellemi élet végső mélységéig hatol, hogy ott biztos alapra találva, egységes szerves rendszert alkosson. Ebbe a rendszerbe csak az juthat bele, ami a rendszer alapgondolatához hozzá hasonul és abba szervesen beilleszkedik. Ez biztosítja minden egyezés és hasonlóság mellett is Böhm felfogásának önállóságát.

Az erdélyi iskola egyideig a korabeli német példával megegyezően főleg ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozik. A filozófia feladatát programszerűleg az ismeretelméletre korlátozza. A filozófia tudományos jellegét csak úgy véli biztosítotttnak, ha megmarad az ismeretelméleti célkitűzésből adódó korlátok között a kriticismusnak egy sajátos, éppen

korlátozott felfogása értelmében. A problémák fejlődése ugyan túlhajtja a szoros értelemben vett ismeretelméleti reflexió kérdésfeltevésein és eredményein, de ezt nem vallja be magának, nem tudatosítja. A teoretikus érték vizsgálatáról áttér az ateoretikus értékek vizsgálatára, etikát, esztétikát, vallásfilozófiát alkot a nevet adó érték jelentésének sajátos utalásai alapján, azonban mindezt ismeretelméletnek tartja, annak is nevezi. És csak lassanként tud szakítani tudatosan is a noetizmus szűkös programjával. Különösen nagy pedig az idegenkedés a metafizikától. Kantnak a régi metafizikán gyakorolt megsemmisítő kritikája az erdélyi iskolát is hosszú ideig igézete alatt tartja. A metafizika fogalmi költészet, amelytől a tudomány érdekében tartózkodni kell. Innen van, hogy nem számolnak a filozófiai gondolkodás kifejlésével szükségképp együtthaladó metafizika-képződéssel, sem a legfőbb tekintélyként tisztelt Kant filozófiájában magában bennerejlő új metafizikával, és mikor a világegység problémájával gyötrődő Böhm gondolkodása már a misztikába vész, hivatalos program még mindig az ismeretelmélet, igazában az értékelméletté kitégült ismerettan, míg a metafizika, vagy éppenséggel misztika kritikai gondolkodóink előtt tilos terület.

Legeredményesebb az erdélyi iskola munkája az értékfilozófia vagy axiológia területén. Az alapvetés Böhm érdeme, akinek 1906-ban megjelent *Axiológiája* úttörő munka nemcsak a magyar, hanem az európai filozófiai irodalomban is. Ha mélyenjáró fejtegetései ma már nem keltenek is olyan feltűnést, mint amilyent közzétételükkor megérdemeltek volna, korát megelőző megállapításai az értékfilozófia maradandó állományába tartoznak. Követői az egyes értékfilozófiai tudományok terén fejtenek ki sikeres munkásságot.

A magyar filozófiai élet jelenségei között való választásban történt döntésünk meghatározza egyúttal tanulmányunknak a német filozófiai élet jelenségeihez való viszonyát. Bár tagadhatatlanul a gazdag német filozófiai irodalom más törekvései is hatottak a magyar gondolkodók munkájára, más irányzatok is támasztottak rokon áramlatokat a magyar filozófiában, — aminek feltárása, ismétlem, értékes és dol-

gozatunk célkitűzését hasznosan kiegészítő feladat — az erdélyi iskola munkássága Kantra és a német idealizmusra utal, sőt a két egymásra utaló irányzat egymás munkáját tárgyilag kiegészíti az értékfilozófia eredményeiben. Az erdélyi iskolára döntő hatást gyakorló Kant-tanulmányok ez iskolát szorosabb kapcsolatba hozzák a Kant tanait kritikailag továbbfejlesztő új-kantista áramlatokkal. Midőn pedig ez iskola az axiológiában megtalálja munkásságának súlypontját, figyelme és rokonszenve önkéntelenül ahhoz az új-kantista áramlathoz vonzza, amely Kant tanának értékfilozófiai átértelmezésére, helyesebben Kant értékfilozófiai kezdeményezéseinek rendszeres kiépítésére törekedik. Böhm tanítványai Windelband Vilmos, Rickert Henrik, Bauch Brunó stb. műveit olvassák, egyesek megjelennek előadotermekben is, hogy közvetlenül megismerkedjenek a délnyugati német iskola vezető egyéniségeivel. Rickert filozófiájáról e dolgozat szerzőjének tollából külön kötet jelenik meg a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Könyvtárában (1931). Így találkozik a *délkeleti magyar*, egyszóval *erdélyi iskola* a *délnyugati német*, egyszóval *bádeni* iskolával. Axiológiai munkásságuk eredményeinek tárgyi összefüggése a magyar és a német filozófia eleven kapcsolatának példája és bizonyítéka.

Természetesen, mint ismeretes, a magyar és a német filozófia között állított tárgyi összefüggés közössége nem jelenti egyúttal a kölcsönhatás közösségét. Nem is jelentheti. Az erdélyi iskola munkái, Böhm *Az ember és világa* is csak magyar nyelven olvashatók, megtermékenyítve a magyar gondolkodást, elzárva azonban a német filozófusok elől. Bartóknak Böhm filozófiájáról német nyelven közzétett dolgozata (*Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, Bd. 165.) viszont a maga idejében érdemes munka, de — bizonyára a korabeli naturalizmus hatása alatt — túlságosan kiemeli Böhm filozófiájának pozitivistá-naturalista elemeit és nyelvileg is átdolgozásra szorul. Böhm *Axiológiájának* eredményei nem válnak az európai filozófia közkincsévé. Az erdélyi és az annak hatásától nem érintett bádeni iskola összefüggése a kutatás tárgyi eredményeinek egymást kiegé-

szító viszonya, bár e viszony tudatosítása rávilágít az eredményeket létesítő szellemek rokonságának problémájára is.

Mindez megszabja további fejtegetéseink útját. Figyelmünket most már az értékfilozófia problémáira kell fordítanunk, hogy az erdélyi és a bádeni iskola eredményeinek felhasználásával és egybevetésével megjelöljük a magyar értékfilozófia mai állását s egyben példáját és bizonyítékát szolgáltassuk a magyar és a német filozófia között fennálló pozitív kapcsolatnak. Megjegyezzük, hogy ebben a munkában a továbbiak folyamán mellőzzük a személyi-történeti vonatkozások kidomborítását és kizárólag az értékprobléma tárgyi utalásai nyomán haladunk, az értékelés fejlődésének kérdésénél az erdélyi, az érték lényegének meghatározásánál a bádeni iskola eredményeire támaszkodva.

*

Mielőtt az értékfilozófia problémáira térnénk, előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a következőkben sok ismert megállapítást, immár köztudattá vált eredményt idézünk. Idézésre való érdemességüknek igazolására azonban hadd utaljunk e helyütt is a főforrásukat alkotó Böhm *Axiológiájának* megjelenési idejére: 1906-ra, továbbá arra, hogy dolgozatunk hangsúlya nem ezeken a részleteken fekszik, hanem azon az összefüggésen, amelynek kedvéért e részleteket, bármilyen vázlatosan is, fel kell idéznünk.

Kétségtelen, hogy az értékelés az emberi élet alapfunkciója, amely nélkül egy pillanatig sem lehetünk meg. Aki élni akar, annak értékelnie kell. Az élet szüntelen tevékenység és minden tevékenység — döntés valamely érték irányában. Ebben az értelemben a tétlenség is tett és az értékellenes is érték a kétféle jelentést átfogó ellentétfelettség egységében. Mégis, ha értékről beszélünk, rendszerint annak pozitív jelentésére gondolunk, megállapításaink arra vonatkoznak, bár az eredmények megfelelő módon alkalmazhatók mindig negatív irányban is.

Az értékjelzők párosával jelentkeznak, ez egyenesen ismertetőjelük. Ha az értékelt megüti a mértéket, pozitív, ellenkező esetben negatív értékjelzőt kap. A jelzőknek ez

a párossága hiányzik az ontológia területén. A lét tagadása csak a semmire, azaz épp semmire sem vezet, míg a pozitív érték elvetésében benne rejlik az ellenkező érték felé fordulás. Mindez közismert, felesleges tovább részleteznünk.

Az értékelés lényegében valamely mérték alkalmazása. Az érték maga nem is egyéb, mint az a mérték, amelyet az értékelésnél alkalmazunk. Értékelésünk ennél fogva attól függ, milyen mértéket használunk a dolgok megítélésénél. A mérték színvonala szabja meg értékelésünk színvonalát. A mértékre pedig az értékjelzők vezetnek rá, bennük jut kifejezésre a mérték értéke, a mérték természete.

Az értékelő tudat fejlődésének első fokozatát a hedonizmus jelzi. Az axiológiailag még differenciálatlan nyelvhasználatban általános értékjelzőként használt jó és rossz fogalompár itt a kellemessel és a kellemetlennel azonosul s az élv és a kín értékére utal. Pozitív érték az élv, a *ἡδονή*. A hedonista értékelés teljesen szubjektív. Az értékelt tárgy tárgyi természete egészen figyelmen kívül marad benne s csak az a fontos, élvezetet okoz-e az értékelő alanynak. Az élvérték szubjektivitásában rejlik annak relativitása, érvényének a szubjektumtól való függősége. Ez az értékelésmód természetes, amíg az alanyt érzékiségének kifejlése köti le. A hedonizmus az értelmileg még fejletlen egyén természetes értékelésmódjának kifejezése.

A gondolatsor végiggondolása végül magának a hedonizmusnak a mérlegre tételéhez vezet. Vajjon igazolható-e a hedonizmus elmélete maga az általa ajánlott szubjektív-relatív élvérték alapján? Tekinthetjük-e az élvét az értékelés egyetemes elvének, vagy érvénye korlátozásra szorul? A kérdés eldöntésére az elvet mind pozitív, mind negatív irányban végig kell gondolnunk, a maximumig kell fokoznunk, hogy elfoglalhassuk azt a végső pozíciót, ahonnan a hedonizmus problematikája áttekinthető. Az igaz, hogy az így nyert határfogalmak nem a valóságból valók, de a valóságban egymással keveredő tendenciák igazi jelentősége épp e határfogalmak jelentésének tisztaságában tűnik elő.

A hedonizmustól általános mértékké nyilvánított érték teljes jelentését vizsgálva, egyik irányban a kint találjuk s

most gondolatban mindent e mérték alá helyezünk. Ámde az egész életnek a kín mértéke alá való helyezése magábanvéve tarthatatlan pozíció. Egy csupa kínokból álló élet lehetetlen, mert önmagát semmisíti meg. Az élet önfenntartásának sikerét élvezet jelzi, tehát minden élet, amely magát fenntartja, élvezettel jár. Ebben rejlik a hedonizmus pozitív jelentősége, egyben a hedonisztikus pesszimizmus kritikája. De a gondolatsor másik vége sem jár kisebb nehézségekkel. Egy csupa élvezetekből álló élet szintén lehetetlen, mert megvalósíthatatlan. Hiszen az élvre épp az jellemző, hogy gát-lások leküzdése, hiányok pótlása, kínok megszüntetése nyomán jár. Az élv nem töltheti be az egész életet, az élet nem teljesezhetik be az élvezetben. «A kéj örökkön élni vágy» (Doch alle Lust will Ewigkeit) — zengi Nietzsche. «A kéjet, amit egy ital víz ad, Szomjam hevével kell kiérdemelnem», — hangzik a válasz Madáchnál *Az ember tragédiájában*. Az élv és kín egymást feltételező ellenkezése lehetetlenné teszi a hedonizmust mint egyetemes értékelési álláspontot.

Az élvprincípium kibontakozása magától vezet az értékelés következő lépcsőfokára. Az élv érdekében tekintettel kell lenni az élvező alany önfenntartására, válogatni kell az élvezek között az önfenntartás szempontjából. Ezzel az élv maga is az értékelés tárgyává válik, egy tőle különböző mérték: az önfenntartás érdeke alá vettetik. Az önfenntartás érdekében olykor el kell fordulnunk az élvezetektől és vállalunk kell az ellenkezőjét. Ez azonban már nem a türelmetlenül követelődő érzéki ösztönök, hanem a fejlődés magasabb fokán érvényesülő reflektáló értelem álláspontja. Így jutunk az értékelő tudat fejlődésének második fokozatához, az utilizmushoz, amelyben minden az önfenntartás haszna és kára szerint ítéltetik meg.

Az utilizmus értékmérőjét alkotó haszon fogalma épp úgy relatív fogalom, mint a hedonizmusé. Ahogy az élvérték nem állhat meg önmagában, hanem az élvező alanytól függ, a haszonértéknek sincs önmagában értelme és érvénye. A haszon mindig valakire utal, aki él vele, akinek szüksége van rá. Haszon és szükséglet ennél fogva elválaszthatatlan fogalmak. Az utóbbi az önfenntartást akadályozó hiány,

az előbbi a hiány pótléka, az önfenntartás reális eszköze. «A hasznosság a dolog arravalósága, hogy célokra eszközül szolgáljon» (Böhm). Az utilizmus objektivista álláspont. A reflektáló értelem a tárgyak objektív vonásai alapján dönt hasznosságuk felett. Megjegyzendő, hogy a különféle önfenntartási funkciókban, egyszóval különféle ösztönökben nyilatkozó élet az ösztönök sokféleségében meghatározza a szükségletek és ezzel együtt a lehetséges haszonfajták rendszerét, amely épp ebből az összefüggésből kiindulva nyerhet végső megalapozást.

Magának az utilizmusnak az értékelésénél ugyanazt az eljárást kell követnünk, mint a hedonizmus kritikájában. Az így nyert két határfogalom: a minden haszon nélkül való élet és a csak haszonért való élet egyaránt értelmetlen. Az előbbi a megsemmisüléssel azonosul a pótlékot nem ismerő hiányok fogalmában és mutatja a haszonérték pozitív jelentőségét. Az utóbbi a céltalan élet fogalmában megvilágítja az utilizmus alapvető fogyatékoságát. A haszonérték eszközi érték, amely magán túl utal valamely célra s ez nem található az utilizmus körén belül. A haszonértékre korlátozódó utilizmus célul is csak a haszont állíthatja, de az a maga eszközi mivoltában újból tovább utal a probléma befejezetlenségére, sőt befejezhetetlenségére, amíg az utilizmus mellett kitartunk. Ha a haszonérték az egyedüli mérték, csak az eszköz értékes, míg az eszköztől különböző cél értéktelen. Vagy értékes a cél is s akkor értéke nem a hasznosságból meríthető, hanem önmagában rejlik. Így vezet a haszonérték eszközi jellegének felismerése az önérték fogalmára. Benne az értékelő tudat fejlődésének legmagasabb fokozata, az idealizmus tör elő.

Az értékelő alany természetesen nem mindig ér el az értékelésnek az idealizmusban megjelölt legmagasabb fokozatára. Viszont az utilizmusnál az érték eszközi mivoltánál fogva meg nem állhat. (Aránylag tisztán nyilatkozó típusa a kapzsi.) Az utilista ennél fogva, ha nem tud felemelkedni az önérték idealista eszméjéig, visszafordul a hedonizmus felé, onnan meríti célját. Ez a pervvertált értékelésmód, az utilizmusnak a hedonizmussal való összefonódása, különösen jellemző a zsidó szellemre.

Az értékelés fejlődése a hedonizmustól az utilizmuson át az idealizmushoz vezet oly módon, hogy a legmagasabb értékelési fokozat az alacsonyabbat — Hegel kifejezésével élve — magába felemeli. Világosan kitűnik ez akkor, amikor a fejlődést az elért legmagasabb fokozatról visszatekintve szemléljük. Ami a fejlődés ábrázolásában egymás után következik, itt együtt található. Az idealizmus által felmutatott önérték a haszonra utal mint megvalósulásának eszközére és a megvalósulás sikere az élvezetben jut kifejezésre. A három axiológiai álláspont egymással folytatott küzdelme tehát az értékelés egymással összefüggő mozzanatainak önkényes önállósításán és általánosításán alapul, aminek következtében az egymást kiegészítő mozzanatok természetes összefüggése megszűnik és három indokolatlanul önállósított elv feszül egymással szemben — mindegyik kizárólagossági igényvel, míg az igények megfelelő korlátozása az értékelés egységes magyarázatához segít, mihelyt a tudat az önérték eszméjéig emelkedik. De világos most már az is, hogy a legmagasabb fokot elérve értékről szigorú értelemben csak mint önértékről beszélhetünk, míg a haszon végleg az érték-megvalósulás eszközének, az élvezet pedig a megvalósulás sikerét jelző mutatónak minősül. Az axiológia végső problémája az önértékben felismert érték fogalmában rejlik. Megoldása az idealizmus önigazolása.

Az önérték értelmében vett érték önigazolása kétféle módon kísérelhető meg: ontológiai alapon és tisztán axiológiai eszközökkel. Az erdélyi iskola az első úton indul el. Szerinte a valóságot tudattalanul alkotó és a tudatos utánképzésben megismerő szellem a maga végső kifejlésében tömörítő intuícióval megpillantja az alkotott és alkotó lényegbeli azonosságát önmagában, azaz a valóságot alkotó önértékű szellemben. Önmaga értéke az alkotások értékességének a forrása. Valóság és érték egyaránt rá vezethetők vissza. Ezért a valóság érték és az érték valóság.¹

¹ Ebben az összefüggésben figyelemreméltó, hogy az erdélyi iskola képviselői mutatnak a legtöbb érintkezési pontot Eucken Rudolf magasztos eszmevilágával.

Az önérték fogalmának ez az igazolási kísérlete súlyos nehézségeket rejt magában. A változó létnek és a változatlan értéknek a szellem jelentésében való egybeesése misztikus fogalom, amely a kritikai tudat fényében feltáruló ellentmondásaival túlmutat a tudományos megoldás lehetőségének a határán. Lét és érték egymással nem azonosítható, egymásra vissza sem vezethető jelentések. A létnek értékke avatása csak a lét változásának, hatékonyságának feláldozása árán sikerül, ami a lét megmerevítését, állandósítását, de egyúttal léti mivoltából való kifordítását jelenti. Az értéknek létté minősítése, a változó létbe való beolvasztása viszont annak változatlan érvényét, egyszóval lényegét szünteti meg. Az érték ontológiai megalapozása tehát semmikép sem vezet sikerre.

Az erdélyi iskola által követett ontológiai, általa *hypermetafizikainak* nevezett eljárás mindebből következőleg az axiológiai tudat igényeit nem elégítheti ki. Ha a valóság az önértékű szellem alkotása, épp mert a maga egészében e szellem alkotása, teljesen értékesnek kellene lennie. Ámde ilyen valóságfogalom alapján értékkülönbségek, feladatok nem volnának állíthatók, kultúralétesítés nem volna követelhető, tehát az axiológiai tudat minden igénye megsemmisülne. Hiszen csak az állítható feladatul, ami nincs adva. Csak az létesíthető, ami nem létezik. Az érték nemléte az axiológiai tudat alapkövetelménye. Eerre vezet az erdélyi iskola szellem-metafizikájának a kritikája.

Fejtegetéseinknek erről a pontjáról immár világos képet alkothatunk magunknak Böhmnek és az erdélyi iskolának értékfilozófiai jelentőségéről. Az értékelő tudat fejlődési stádiumainak feltárása és a köztük levő összefüggés tisztázása, az önérték fogalmának felismerése és az értékelés gerincfogalmává avatása épp oly maradandó érdem, mint az egyes értékfajok természetének elemzésében elért eredményeik. Az önérték metafizikai megalapozásának sikertelenségét kimutató kritika azonban túlvezet az iskola határain és tárgyi szükségképiséggel utal a bádeni iskola, főleg Rickert és Bauch rendszeres értékfilozófiai munkálataira.

«A nemlét az értéknek mint értéknek a legszembeszö-

kőbb jellemvonása», — állapítja meg Bauch¹ s ezzel útját vágja minden kísérletnek, amely az értékfogalom ontológiai, vagy mondjuk: hypermetafizikai megalapozására irányul. Lét és érték két külön világ, egymással el nem cserélhetők, egymással össze nem keverhetők. Ez következik az érték nemlétének a felismeréséből. Az értéknek érvénye van, a létező adva van, de a nemlétező érték feladat a létező számára — ez a kritikai axiológia következő lépése. És most már világos, hogy a léttől független és ebben az értelemben abszolút érték mégsem választható el végleg a léttől, különben nem jelenthetne épp feladatot sem a lét számára. A kérdés csak az, nem érinti-e az érték léttelenségét az értékmegvalósítás követelménye, az értékfeladat megvalósítása. Tagadhatatlan, hogy értéklétesítésről szigorú értelemben nem beszélhetünk, de beszélhetünk a létnek az értékfeladatból folyó követelmények szerinti alakításáról, egy szóval értékábrázolásról s elmondhatjuk, hogy minden értékmegvalósítás valójában értékábrázolás. Hogy pedig a lét az értékkövetelmények szerint alakítható és nem áll mereven ellene az értékek kiábrázolásának, annak alapja csak abban rejlik, hogy maga is értéktörvények alatt áll, az igazságérték törvényei által konstituált, vagyis már a maga konstitúciójában sem idegen az értéktől. Így áll előttünk az érték a maga léttől független érvényének létmeghatározó és alkotást szabályozó kettős jelentőségében, bár az értékeszme konstitutív és regulatív funkcióinak elvi elhatárolása még megoldatlan, azaz megoldásra váró feladat.

De nem lehet feladatunk, hogy Bauch értékfilozófiai eszmélkedéseinek szárait itt tovább szőjjük, sem hogy a bádeni iskola egyes képviselőit külön-külön jellemezzük. A magyar és a német filozófia tárgyi érintkezése és épp a két oldalról kiinduló értékfilozófiai kutatások egymásra utaltsága tárgyi alapon máris nyilvánvaló. A magyar értékfilozófia hasznosan értékesíti azokat az eszközöket, amelyeket a német

¹ «Die Unwirklichkeit ist demnach der hervorstechendste Charakterzug des Wertes als Wertes» — Bruno Bauch: *Wahrheit, Wert und Wirklichkeit*. S. 468.

értékfilozófiai kutatás problémáinak tisztázásához nyújt. Innen kiindulva határozható meg a sok tekintetben önálló, kezdeményezésekkel és eredményekkel dicsekedő magyar értékfilozófia mai állása és színvonala.

Egy pillantást vethetnénk talán még ebben az összefüggésben az értékfajok megkülönböztetésének, az érték tagozódásának problémájára. Az erdélyi iskola alapítója a szellem alapfunkciói nyomán az értékek háromtagú táblázatát állítja fel a logikai, etikai és esztétikai értékkel, a vallásos érték lényegét e három egységében látva. Követői közül egyesek a vallásos érték (religiosum) önálló jelentőségét hangsúlyozzák és a jelentésében állított többlet alapján negyedik értékfajnak minősítik, általában azonban megmaradnak az értéktábla háromtagúságának dogmájánál. Rickert értékrendszere, de Spranger «életformái» is hozzájárulnak többek között ahhoz, hogy az értékek tagozódásának problémája újabb vizsgálódás tárgyává tétessék abból a szempontból, meddig haladhat az axiológia az értékjelentés tagozásánál az individualizmus irányában. Milyen értékegyeniségek különböztethetők meg az értékjelentés egyetemességén belül? E kérdések pedig az egyes értékfajok újabb elmélyedő vizsgálatára és pontosabb megismerésére vezetnek, általában: az érték-szisztematika korszerű revíziójára.

*

Az előbbieken mind az értékelés genetikai vizsgálatánál, mind az érték fogalmának elhatárolásánál az érték általános jelentésére építünk. Ennek alanyi megfelelője az általános értékelő tudatban, más szóval az általános emberi fogalmában ragadható meg. Az érték általános értelme az értékelés oldalán az általános ember fogalmára vezet. Igazában reá vonatkozik az értékjelentés általánossága. — Ámde általános ember a valóságban nincs, fogalma szerint a konkrét emberi lét általános feltétele, amelyhez csak absztrakció útján jutunk. A konkrét emberi lét pedig individualitásának kétszeres értelmében. Ebben az összefüggésben már most nyilvánvaló,

hogy a nemzeti közösségben élő egyén a nemzeti kultúrában sajátos jellegű értékminőségekkel kapcsolódik, amihez viszonyítva minden nemzetközi kultúra és az annak alapjául állított általános érték pusztá fantom. Mintha az általános értékelmélet csődje előtt állanánk?

A felvetett antinómia megoldásának iránya közismert. Az értékek általános, mondjuk: nemzetközi érvénye az érték jelentéséből folyó elutasíthatatlan követelmény, hiszen az egyének, a nemzeti egyéniségek közötti minden értékkapcsolat és megértés lehetőségének is az alapja. Másfelől azonban tagadhatatlan tény az egyes nemzeti egyéniségek fennállása és egymástól való eltérése, aminek magyarázati alapja az egyes faji és népi egyéniségeknek a különféle értékek megvalósításában különböző módon nyilatkozó készségében és képességében rejlik. A német és a magyar értékfilozófia kapcsolatának feltárása így vezet rá a német és a magyar szellemiség sajátos jellegének, a kettő közötti eltérésnek a problémájára. Talán nem lesz érdektelen, ha dolgozatunk végén pár szóval erre is rávilágítunk.

Hogy egy nép szellemi egyéniségének jellemzése mily rendkívüli nehézségekkel jár, szükségtelen hangsúlyoznunk.¹ Még nagyobb nemzeteknél is, ahol a nemzeti egyéniség hatalmas alkotások gazdag sorozatában tükröződik vissza, szinte folytonos ingadozást találunk a nemzeti jellem megítélésében és értékelésében. Fokozott mértékben áll ez kisebb nemzetekről, amelyek nagyobbak erőteljes hatásának kereszt-tüzében küzdenek egyéni sajátosságaik megőrzéséért és érvényesítéséért. Ha pedig olyan népekről van szó, amelyeket, mint a magyart, a történelem népek ütközőpontjába, folytonos létharcok közepébe állít, a nehézségek szinte a végtelenségig fokozódnak. *Inter arma silent musae.* Hogyan

¹ Az önismerettel összefüggő problémák rendszeres feltárása Günther Hans R. G. szép művének: *Das Problem des Sichselbst-verstehens* (Berlin, 1934) — érdeme. A népkarakterológia problémáival kapcsolatban Spranger világított rájuk *Wege und Ziele der Völker-charakterologie* című, nemrég tartott (Berlin, 1939.) mélyenjáró előadásában.

induljunk el fel nem épített dómok, megíratlan könyvek, meg nem született dalok nyomán? S amit a nemzeti génusz ilyen akadályok ellenére is sokszor csodálatos gazdagságban teremt, elpusztul a következő háborúban, hogy csak az esetleg megmaradó romok sejtessék alkotójuk egyéniségét. Rickert értéktáblázatát idézve, a harcok között élő magyar élete szükségkép az aktív élet értékei körül összpontosul, magával vonva a kontemplatív élet javaiban való viszonylagos szegénységet. De hogy ebben az értékeltolódásban mennyiben «hibás» az elkerülhetetlen háborús életforma és mennyiben tekinthető a magyar természet nyilvánulásának, pontosan aligha eldönthető kérdés. Annyi azonban kétségtelen, hogy az aktív élet értékeinek a szubjektummal való benső kapcsolata — a kontemplatív életre jellemző objektiváció hiánya — a magyar szellemiség jellemzésének feladatát semmiképp sem könnyíti meg. Mindezen nehézségek tudatában talán mégsem járunk messze az igazságtól, ha megállapítjuk, hogy a katonai és jogászi elemnek a magyar értéktudatban elfoglalt uralkodó szerepe a magyar államnak már geopolitikai helyzetéből következő veszélyeztetettségével és a magyarságnak ezzel kapcsolatos háborús életformájával határozott összefüggést mutat. A magyar idealizmus a magyar állam szervezésében és önfeláldozó védelmében lángol a legmagasabbra, legerőteljesebb nyilatkozása a magyar állam fenntartásáért folytatott harc. Innen érthető a magyar állameszmét jelképező Magyar Szent Koronának rendkívüli tisztelete is.

A német és a magyar szellemiség viszonyának a jellemzésére térve, de dolgozatunk kereteire is gondolva, vitatható részletek helyett egy lényeges kérdésre összpontosítjuk figyelmünket. Onnan kiindulva próbáljuk feladatunkat megközelíteni. Természetesen nem áltatjuk magunkat azzal, hogy ezen az úton teljes eredményre jutnánk, még akkor sem, ha az itt megpendített eszméket a részletekben is nyomon követnők. Csupán azt kíséreljük meg, hogy egy lényeges ponton rámutassunk a magyar és a német szellem különbségére, pontosabban: arra az útirányra, ahonnan a problémára s benne a magyar szellem jellegére némi fény deríthető.

Azt hisszük, nem járunk el helytelenül, ha a kiindulási pontot ezek után a vallásos élet területén keressük, ha a vallásos életforma sajátos nyilatkozásaira utalunk. A vallás az emberi élet végső gyökereit érinti, az élet legmélyebb kérdéseiből fakad s mint a leghatalmasabb világnézetalkotó erő egyúttal a legalkalmasabb alap egy nép egyéniségének, lényegbevágó jellemvonásainak megértéséhez. Ilyen életmegnyilatkozásnak tűnik fel a németséggel kapcsolatban a lutheri keresztyénség, a protestantizmus lutheri formája. Benne a németség a rá nézve idegen római életformát elutasítva saját lényének megfelelő vallásos nyilatkozást keres.

A lutheri keresztyénség hamar elterjed Magyarországon is. Luther magyar tanítványai hazahozták Wittenbergből az új tanokat és rövid idő alatt megnyerik azoknak a római katolikus magyarságot, annak többségét. Hogy ez a viszony azután az ellenreformáció nyomán a katolicizmus javára hogyan alakul, annak részletezése nem tartozik ide. Fontos, hogy a magyarság megismerkedik a reformációval és nem idegenkedik tőle, hanem tömegesen magáévá teszi, míg a reformáció Magyarország határain túl keletre és délre már nem hat. Ebben az értelemben elmondhatjuk, hogy Magyarország határai Európa határai. Érdekes és kitűzött célunk szempontjából nem jelentéktelen fordulat következik ezután a kálvini reformáció tanainak Magyarországra behatolásával. A protestáns magyarság szinte a maga egészében Kálvin mellé áll; a lutheri protestantizmus, kivételeket nem tekintve, főleg a magyarországi német polgárság körében marad továbbra is fenn. A magyar vagy római katolikus, vagy református a kálvini reformáció értelmében.

Mi következik ebből? Ha a római katolikus és a Kálvin által meghatározott református életrendszerben megegyezések vagy hasonlóságok mutathatók ki szemben a lutheri protestantizmussal, e megegyezések következtetéseket engednek a magyarság szellemi karakterére, annak a lutheránus németséghez való viszonyára is. Ilyen megegyezéseknek pedig nyilvánvalólag megvan az alapja. Katolicizmuson és kálvinizmuson egyaránt rajta van a latin szellem

bélyege, ha a megegyezés nem oly nagyfokú is, ahogy Grisebach E. véli, aki a katolicizmust és kálvinizmust együttvéve mint humanizmust állítja szembe a lutherizmusban megnyilvánuló igazi keresztyéniséggel. Grisebach pl. a transzszubsztanciáció kálvini és lutheri értelmezésében nyilatkozó különbséget is arra akarja felhasználni, hogy a szimbólikus értelmezéshez hajló kálvinizmust humanizmussá minősítse. De ez az érvelés a katolicizmusnál már nem használható, s így a grisebach-i humanizmus közös jellemzésénél le kell mondanunk róla. A mi szempontunkból fontosabb, mert katolicizmusra és kálvinizmusra egyaránt vonatkozik, az a megállapítás, hogy e két vallásos életrendszer racionalisztikus jelleget mutat, midőn logikai ösztönzéseknek engedve az immanens és transzcendens lét egységes rendszerbe foglalására vállalkozik. Az *Abszolutum* nem marad a transzcendens szférák felé forduló lélek misztikus vonzalmainak alanya és tárgya, hanem belevonatik az emberi lélepszféra intézményes rendezésébe. Politikai intézmények (pápaság) hivatkoznak rá, politikai pártok (katolikus és kálvinista politikai pártok) kívánják ezen az alapon a hatalmat megszervezni és gyakorolni. Ezzel szemben a lutheri keresztyéniség nem alakít politikai pártokat, általában idegenkedik az egyháznak politikai döntésekkel való megterhelésétől s közvetlenül a benső emberen munkálkodva a külső élet alakítását már arra bízva és attól várja a nélkül, hogy politikai programhoz kötné. Miszticizmusa távoltartja a racionalista humanizmus politikai törekvéseitől, programmalkotó optimizmusától.

Ha mindezt feltesszük, a magyar szellem karakterére és a magyar történet szellemére nézve fontos megállapításokat végezhetünk. Mert, ha némely részről a protestantizmusnak Magyarországon való elterjedését főleg külső okokra (a központi hatalomnak a török által való megrendítésére stb.) vezetik is vissza, a magyarságnak a lutherizmustól a kálvinizmus felé való fordulása már nem magyarázható egy pillanatig sem ilyen alapon. A protestantizmust a magyarságnak egy harmadára visszaszorító ellenreformáció nem részesíti előnyben a reformátusokat az evangélikusokkal szemben s így

épp a fajilag legtisztább magyarságnak a kálvinizmusához való ragaszkodását külső körülménynél mélyebb motivációban kell keresnünk. Ilyen hűség csak az életforma és tartalom megfelelőségéből magyarázható.

Ezek előrebocsátása mellett elmondhatnók, hogy a reformáció a magyar szellem fejlődésének egységes menetében nem okoz olyan hasadást, ahogy az az első pillantásra látszik. A magyarság a lutheri reformáció által a római katolicizmusban megingatva, nem marad meg a lutherizmusnál, hanem a kálvinizmusban állapodik meg, tehát protestantizmusában is a latin formát keresi, kedveli, egy vonalra helyezkedve ebben a katolikus magyarsággal. A kálvinizmus ebből a szempontból leegyszerűsített katolicizmusnak tűnik fel. Nem cáfolat erre az sem, hogy katolicizmus és kálvinizmus között olykor élesebb a feszültség, mint katolicizmus és lutherizmus közt, mert a mindkettőben bennerejlő, végső sorban az élet politikai megszervezésére irányuló tendencia természet szerint épp úgy súrlódásokra vezethet, mint ahogy a közös alapok felismerése a feszültség leküzdésére. De nem cáfolat feltevésünkre a lutherizmusnak Magyarországon és másutt is a kálvinizmussal való szövetkezése sem. Elvi alapja ennek a közös biblicizmus s valószínű, hogy ezen túl a lutherizmus a kálvinizmus protestantizmusának, a kálvinizmus pedig a lutherizmus katolicizmusának fokozásával hat egymásra és közeledik egymáshoz.¹

Német misztika és korlátot nem ismerő dinamika egyfelől, sztatikus életszemlélet, a latin életrendszerhez való nagyobb közelség és ezzel kapcsolatos sajátos arány- és ritmusérzék másfelől, e pár szóval utalhatunk a német és a magyar szellem viszonyának problémájára. Mindez inkább

¹ Ebben az összefüggésben nem érdektelen megemlítenünk, hogy Magyarországon a magyarság művelődési törekvései általában több megértésre és rokonszenvre találnak a katolikus svábokban és a kálvinizmus erősebb hatását mutató felsőmagyarországi lutheránus németekben (Pukánszky Béla az utóbbiaknál kryptokálvinista jellemvonásokról beszél), mint pl. a szigorú lutheri felfogást sugárzó erdélyi szászoknál. A hid a magyarság felé mindkét előbbi esetben a közös latin szellem.

csak problémafelvetés, mint megoldás, mégis némi fényt derít talán a magyar szellem különbségére és önállóságára, sajátos minőségére, vagy legalább arra az útra, amelyen elindulva a kitűzött célhoz közelebb juthatunk. De talán épp különbségénél és önállóságánál fogva a magyar szellem mindig őszinte érdeklődéssel fordul a német szellemi élet felé ösztönzésekért, kiegészülésért közös célok felé haladó szellemi küzdelmekben.

KIBÉDI VARGA SÁNDOR.

A KISEBBSÉGI LÉLEK.

— Időszerű fejezet a politikai lélektanból. —

A világháborút követő békék vetették felszínre — vélik sokan — a «kisebbségi» kérdést, pedig az évszázadokon át fennállott, de mindig más és más formában. Hol egyik, hol másik téren volt «többség», amely a gyengébb felet — a kisebbséget — elnyomta vagy többé-kevésbé félreszorította. Kisebbségek voltak és vannak politikai pártok között, vallásfelekezetek, foglalkozási csoportok körében. Vannak nemzeti kisebbségek. Korunkban ezekre irányul a közérdeklődés. Mi a vizsgálódást teljes általánosságban — az általános szociológia és lélektan síkján — szeretnők lefolytatni, szinte tekintet nélkül az épp fennálló helyzetre. Ez az általánosítási igényünk azt jelenti, hogy nem szeretnénk a publicisztika síkján maradni. De természetesen lehetetlen lesz teljesen a jelen feje fölött siklani át. Egykor bizonyára kötetekre menő összehasonlító vizsgálatok állnak majd a kutatók rendelkezésére. Most csak az a célunk, hogy meglássuk a kérdés szélesen mozgó körvonalait,¹ sokféle szempontját. A nemzeti kisebbség előttünk mindig csak «egyképpen» lesz.

Nemcsak lélektani, hanem általános erkölcs-szociológiai kérdés tárul fel előttünk. Sajnos, a háború utáni nagy, kiszámíthatatlan veszteségek közt nem igen tartják számon az ilyeneket, melyek számoszlopokkal ki nem fejezhetők, mert tisztán minőségi kérdést jelentenek. Tudjuk, nemzetiségi kisebbségek csak Európában 40 millió embert számlálnak.

¹ E kérdésről szóló vázlatunkat 1937. decemberében írtuk. Kéves lélektani tanulmány került elénk, így E. Mair: *Die Psychologie der nationalen Minderheit*. 1933. Épp most, tanulmányunk elkészülte után Makkai Sándor: *Nemzet és kisebbség*. Athenaeum, 1938. évf. Általában» kisebbségről egyik sem szól.

Ez is mutatja kérdésünk arányát, ha felekezeti és pártbeli kisebbség számszerűleg nem állapítható is meg. Meg kell elégednünk a minőségi nyelvvel, a makroszkópia és a szerkezeti elemzés igényével. Akármily távlati, makroszkópikus képet nyerünk is, azt hisszük, lényegesen több lesz az, mint egy teljes homály, avagy sok vonatkozásban való merő észrevétlenség, melyben kérdésünk lélektani szempontból leledzik.

I.

Nem könnyű körvonalozni, mit kell tekintenünk — általában — kisebbségnek. Mindenekelőtt induljunk ki ebből : «Kisebbség az a csoport, amelynek tartósan hiányzik a teljes önrendelkezési képessége és kevés is a kilátása, hogy azt rövidesen megszerezze». Ez utóbbi arra utal, hogy pusztán átmenetnek tekinteni a kisebbséget nem lehet, annak helyzetéhez tragikus mozzanat tapad. Már tragikus — egész általánosságban — az, hogy a világtörténet folyamán mindig (és talán mindenfelé) voltak oly embercsoportok, néha egész népek, amelyek «kisebbségi helyzetben» voltak — ám abból nem következik, hogy «kisebbségi magatartásuk» is felöltő. Mindenesetre közelálló példa hazánk, amely egy középeurópai dinasztikus képződmény körében tulajdonképp századokon át kisebbségi «helyzetben» volt, azaz, teljes önrendelkezési képesség nélkül. Sok kedvezőtlen vonás szüremlett így bele a magyar lélekbe. Feltűnik, mennyire felülkerekedtek a védekező beállítottságok, a petúrbános dacosság, a «gravaminális» szellem, a kuruckodás, ellenzékieskedés. Szinte klasszikus formák találhatók a «negativista magyarból», amely ma is nemzeti veszedelemszámba megy. Ez a típus tulajdonképp csak bírálatra beállított ; mindig csak marja a fennállót, szinte gyűjti magába az elégtelenség szellemét ; örökké elégedetlen, — tudtán kívül önmagával is — mert végső, döntő elhatározásokra évszázadon át merőben képtelenné vált. Testi fájdalmat érez, ha döntenie kell. Egyesek, mint Ady, ezt «vármegyeházi» köröknek tulajdonították, nehézségét s haladástól való irtózását emlegetve. A közigazgatást úgy nézték, mint gátvetést, fékezést. E típus a kisebb-

ségi «helyzetnek» tipikus terméke : a kisebbséginek sorsáról végre is mások döntenek, rendkívüli helyzetekben az elhatározás nincs a kezében, csak a sorok közt szólalhat meg. Napi programja a közállapotok durcás fitymálása, öregkori morgás. Mindennek csak a visszáját látja meg. Az alkotás fénye nem csillog előtte, csak a sötét árnyékok iránt van érzéke. Negatív bírálata nem arra való, hogy lebontandó tényeket fedjen fel pozitív alkotásai érdekében. Háború utáni napi sajtónk is széles vonalon mutatja : sok a bölcs, aki kifogásol, vájkál a bajokban, de tanácsa nincs. Szemmel látható, mennyi a sértődöttség, a ressentiment, ami nem előszobája sem az alkotó képzetnek, sem az akaratnak. A negatív ember «tudja» a bajokat, de akarata elsorvadt, a bíráló némán mered maga elé, voltaképp nem tesz semmit, ha felszólal is. Hiányzik az ily — régi eredetű — kisebbségi lélekből az, hogy a bajok láttára felpattanjon az akarata. Az ily negatív bírálat önbénítés. Paradoxonnak hangzik, hogy többség is «kisebbségi helyzetben» érezheti magát ; ez akkor áll fenn, ha a többség magát külpolitikailag souverainnek tartja, holott függetlensége csak alakilag áll fenn. Valójában külpolitikai «nyomások» folytán így vagy úgy kénytelen cselekedni.¹ Ez természetesen belső erőinek is akadályozza az érvényesülését. A külpolitikai «nyomás» okozta esetekre csak utalunk ; alább kevés tekintettel vagyunk rá.

Nemcsak ilyen quasi-külpolitikai helyzet tenyészt a félig-sorvadó, «kisebbségi típust», hanem a modern állam belpolitikai, «népuralmi» rendszere is : a szavazatok «többsége» dönt. Nem a minőség ; vota non ponderantur, sed numerantur. Legalább is az a látszat keletkezik, — pedig elég a «látszat», hogy egy lelki beállítottság keletkezzék — hogy a többség dönt, tehát a kisebbség a «nagy döntésekből», a lényegek megoldásából eleve ki van rekesztve. Így bármint járja is a jogegyenlőség elve, mindig vannak «másodrendű»

¹ 1938-ban például már nyilvánvaló volt Ausztriában, hogy bár önálló állam volt formailag, szomszédja nem-hivatalos utakat felhasználva, az állami életet vezető «többséget» már úgy korlátozta, mintha az kisebbség lett volna. (Egyébként a párttöbbség ilyenkor vitás, a «valóságos» többséget nem mindig mutatja ki egy választás.)

polgárok, akik kisebb súlyúnak látják magukat. Ez az ő «helyzetük». S itt kell áttérnünk arra, hogy kiegészítsük a kisebbségről szóló, fentebbi meghatározást : kisebbség az, aki több akar lenni, helyzetén felül emelkedni, mert megvan történelmi önkifejtő ereje, magasabb becsvágy fűti, történeti szerepre vágyik. Aki helyzeténél többre nem vágyik, az nem «tipikus» kisebbség ; az pusztá függelék, sejtközi anyag egy társadalomban. Feltűnő ma a kétféle kisebbség : az egyik kisebbségi lélek oly körben támad, amely többség volt ; a másik mindig kisebbség volt s ma is az. Ez utóbbi pl. a régi értelemben vett «nemzetiség», az előbbi a mai politikai kisebbség, mely Európa jelen rákosodása. Az oly kis népcsoport, minő pl. a cigány, becsvágya hiányában politikailag nem veszélyes, nem «kisebbségi» jellemű. A kisebbségi ressentiment tehát nem épp csak a kisebbségi «helyzet» gyümölcse, hanem az önkifejtés vágyával arányos. Így aztán lehet kisebbség, mely hajlandó elnyomottnak érezni magát akkor is, amidőn elnyomva nincs ; de nem érez elég «teret» maga körül.

A kisebbségi jellem alakító tényezői közé tartozik az is, hogy minő az illető csoport reménye a jövőt illetőleg. A mai népi kisebbségek kérdésének háború utáni megoldása éppen ellenkező minden megoldással : elvették a reményt arra, hogy kisebbség többségi helyzethez jusson, mert jogilag megmérévítették a helyzetet — ami lehetetlen, mert életellenes. Az élet mindaddig, míg élet, keresztül tör jogi korlátokon s széttöri a szűk, jogi páncélokat.

Az elnyomottság panaszának sokféle forrása lehet ; az elnyomottság érzése megeredhet csak azért, mert nem megy úgy a kisebbség sora, mint szeretné (pl. gazdasági téren). De a kisebbségek számos fajának az épp a legfőbb panasza, hogy nem érezheti magát soha többség körében, mert hiányzik «kilátása» politikai érvényesülésre. A politika elemi kérdése : magának a létnek biztosítása ; ¹ magasabb kérdése egy csoport életének kifejtése, fejlesztése. A miként létezés természetesen függ a létezésről általában : a kisebbség csorbítva

¹ V. ö. C. Schmitt : *Der Begriff des Politischen*. 1927.

érzi magát főként akkor, ha az utóbbiba «már nem» szólhat bele ; érzése : a kegyelemkenyér. Ám a politikai pártkisebbségnél ez nincs meg : neki megvan az önbizalma, terjeszkedő vénája, reméli, hogy többséggé lehet, propaganda folytán, avagy azáltal, hogy majdan «a helyzet alakulása neki ad igazat». Sok ethnikai kisebbség mai helyzetének torz vonása éppen az, hogy «elvilleg» nincs nyitva előttük az út egy erőteljesebb, biztató jövő felé. Egy népi kisebbség sem gyors lélek-hódításra, sem gyökeres és gyors helyzetváltozásra nem tud számítani és berendezkedni — mint egy párt ; — innen van a panaszló magatartás háttere és fő nehézsége. Így emelkedik aztán ki magatartása mint sajátságos «kisebbségi» magatartás.

Azzal is tisztában kell lennünk, hogy a kisebbségi lélek nem utánzással keletkezik, egyének nem egymást alakítják át ilyenné vagy olyanná, azaz nem valaminő, elnyomható szubjektivitás előtt vagyunk. Nem ! Vizsgálatunknak az lehet a helyes kiindulása, hogy egy társadalmi, illetőleg politikai helyzet adva van, amely a maga súlyával, objektív, «helyzeti» jellegével kényszerítően alakítja a még oly egyéni lelkeket is. Így aztán kérdésünket lényegében nem is lehet társadalomlélektaninak tartanunk. Amik «közös élményeknek» számítanak, azok inkább lelki párhuzamosságokból adódnak össze, mintsem abból, hogy emberek egymást befolyásolják. Innen van a kisebbségi léleknek is mintegy objektív problematikája. Orvoslást célozva a helyzetet kell átalakítani, nem pedig a lelkeket átnevelni. Sokszor kísérleteztek már ez utóbbival, de nem sikerült.

A mai kisebbségi kérdések tárgyalásakor gyakran felmerül a kérdés : minő mértékben tragikus a helyzet s mennyire viselhető el. Az nem kérdéses, hogy ez a helyzet döntően hat az emberek jellemére. Nem úgy áll a dolog, hogy a kisebbségi ember marad, ami volt, csak mintegy összezsugorodva, szűkebb körben éli le életét. A hatás nem mennyiségi, hanem minőségi, az nem pusztán enerválódás, nem csak eltorzulás, hanem belső átalakulás. Nem igaz, hogy «csak keserű és robbanékony ressentiment telíti a lelkeket», hanem új jellemalakulás indul meg. Az épp a feladatunk, hogy erre itt rámutassunk. S talán meglepő lesz, hogy a fájdalmas helyzetből

jó is származik : a fájdalom nagy tanítómester ; a kisebbségi kohó edz is, nemcsak rombol. Politika, becsvágy, feltörésvágy stb. új utakat találnak, azaz maradnak a kisebbségi lélekben is fejleszthető elemek. Sovány vigasz, az igaz, de ezt is meg kell látnunk : a pozitívumot.

Hiba volt közvéleményünkben, hogy nem vetett számot a kisebbségi helyzet esetleges tartósságával ; mindig — önbiztató módon — átmenetről beszélt és csak panaszkodott.¹ Viszont kisebbségi írók már tudatosan eltávoztak a panasz-állásponttól ; magabízás, belső ellenállás, erkölcsi reformra készülés szava hangzott fel.² Kisebbségnek lenni nemcsak makacs várás, kitartást jelent, hanem egy szükséges, új életforma belső arányainak átgondolását, életstílust. S ehhez mindenekelőtt belső revízió volt szükséges.

A szó : «kisebbség» ránk van kényszerítve, ezért használjuk, bár tudjuk, ez homályos.³ Nem kevésbé nehéz a többségnek egységes jellemet tulajdonítani, lehet az művelt és műveletlen, kizsákmányoló és nagyjában béketűrő, mérsékelt ; a kisebbség is lehet lázadozó és megalkuvó stb. Szerfölött nehéz tehát — és mégis kell — általánosan szólni, a konkrét kérdés történésznek való.

Lélektani módszerünk a strukturális lélektané, mely nem elszigetelt, elvont lélekrészekkel, hanem nagy összetettségek (komplexumok) viszonyával foglalkozik, tehát az összetevődés (korreláció) érdekli, a nagy lelki egész (totalitás), s nem az aprólékos részlet. De a lélektan mezeje sem elég itt, mert

¹ Ilyenek : hogy nem vették tekintetbe szavazásoknál a valódi számarányt, akadályozták a leszavazást stb., oly politikai harci kérdések, melyeket itt elvileg kizárunk, hiszen túlon túl ismeretesek.

² Ilyen pl. Szvatkó P. cikke a *Hitel* c. kolozsvári folyóiratban (1937. évf.). A «helyzetre» általában vonatkozik Kósa J. cikke is, *Duna Népe*, 1937. évf.

³ A kisebbség ugyanis állandóan egy számarányra, tehát mennyiségre hivatkozik és ez a lélektan síkján hasznavehetetlen, ahol mindig minőségekről van szó. A többségre van ily kifejezésünk, pl. ebben : valamely csoportnak «főlény-érzése» van ; ennek ellenkezőjére azonban nyelvünk nem tartalmaz rövid és jó kifejezést. Így meghagyjuk a szót ily módon : kisebbségi, de kisebbségi «érzés», kisebbségi «helyzet-felfogás» értelmében.

egyént és csoportot egy politikai «helyzet» függvényeként — a helyzettel együtt — kell látnunk. Sok történeti helyzetnek — melyekre itt-ott hivatkozunk csak — rejtett összehasonlítása van összefüggés-megállapításaink mögött. Avagy olykor sejtéseink mögött. Mert célunk épp csak a probléma felvetése, megláttatása.

II.

1. A kisebbségi lélekben feltűnő első vonás a többé-kevésbé mélyreható apolitizálódás. A fölött lehet vitatkozni, hogy korunk helyes arányt mutat-e a politikai problémák iránti érdeklődés terén ; többek szerint a demokrácia, sőt az általános választójog követelése túlságosan messze megy és a nép — egyes országokban — immár túlpolitizálódott. Ez nézetünk szerint így általánosságban fel sem vethető. A politikai indítékokkal való töltekezés az időtől, a körülményektől függ. Mikor a kisebbségi helyzet bekövetkezik, épp akkor érkezik el ideje a politikai érdeklődés nagy hullámának ; és épp akkor kell lemondani erről. Ferde dolog : mikor az egykori többségből kisebbség lesz, épp ekkor kénytelen elfojtani politikai érdeklődését s politikailag leszerelni magát.

Ritkán látható az apolitizálódás folyamata oly élesen, mint nemrég a cseh válságban, hol egy vezető — ú. n. «többségi» — nép hirtelen ébred rá — otthon, hazájában, de idegen hatalom nyomása alá kerülve — új, «kisebbségi» helyzetére. Feltűnő, hogy a nép ilyenkor kispolgárrá válik ; a cseh pedig kispolgári életformába készült rögtön visszahelyezkedni. A lélektani fordulat klasszikus esetét különösen érdekes fénybe helyezi egy prágai keltezésű cikk, mely tartalmazza a *Venkov* szerkesztőjének nyilatkozatát.¹ A tudósító sem állhatta meg, hogy előre ne bocsássa : «Prága ismét vidéki város lett, ijedt, tompa emberekkel, a holnaptól félő kispolgárokkal, akik üdvöket kizárólag a szorgalomban és a robotban látják : a csehek visszatértek oda, ahol a háború előtt voltak, kishitű, dolgoz iparosokká és kereskedőkké váltak, levetették világpolgári álruhájukat, illuzióik, álmaik megtörttek és az emberek nem akarnak mást az élettől, mint a

¹ Több budapesti napilap közölte 1938. nov. 27. táján.

mindennapi kenyeret». Ez a jelleme a kispolgári kisigényűség életformájának. A *Venkov* szerkesztője pedig így nyilatkozik: «Ott vagyunk, ahol voltunk . . . Nem akarunk többé Európát játszani. Minden cseh visszatér az osztrák uralom alatt sok eredménnyel folytatott életéhez: csak magunkkal akarunk foglalkozni, kis családukkal, hivatásunkkal, igyekszünk szerény munkával pusztán életünket biztosítani, takarékos gyűjtéssel, betétkönyves világnézetünkkel függetleníteni magunkat a politikától. Visszatérünk régi nemzeti mondasunkhoz: «kicsiny, de a miénk» (malé ale násé) . . . Mostani köztársaságunk visszatér a cseh kisember igazi életformáihoz. Hajdan osztrák elnyomatás miatt gubóztunk be, a mindenkitől óvakodó, bizalmatlan autark kispolgári életbe. Nem ismertünk mulatságot, fényűzést, könnyelműséget . . . Most? Nem lázongunk többé a németek ellen, tegyék velünk politikailag azt, amit akarnak; csak engedjék meg, hogy csendesen, feltűnés nélkül megélhessünk». 1938. november: «Prága este 10 után kihalt. A népet valóságos takarékosági hisztéria lepte meg». A hangulat ez: «Csak élni hagyjanak. Mindegy, ki parancsol nekünk, úgyis a németek parancsolnak. S ez nem baj, legalább biztonságban vagyunk». A prágai szerkesztő ebben a megtört hangulatában jól ecseteli a saját hazájukban kisebbségivé sülyyedtek hangulatát. «Mint a középkori lovag, aki egy másik lovaggal küzdve elvesztette a harcot, meghódolása után a másiknak hűbérese lett. Ez történt velünk» — írja a prágai szerkesztő. A politikai önleszerelés, apolitizálódás sokféle színe fut itt össze képpé előttünk . . .

A teljes politikai önleszerelés egyrésről jelentékeny erkölcsi kárral jár: megkevesbedik a kisebbségi embernek önbizalma, önérték-érzelme leszáll. Talán nem lesz már büszke történeti multjára sem, mások erkölcsi megbecsülésére sem eléggé pályázik. Ez már a «déclassé», a lesülyyedtt, osztályavesztett egyén lélektanából jól ismeretes. Csak egy újabb példát idézünk: anyanyelve megtagadásával¹ a kisebbséginek «sem nyelvi, sem nemzeti öntudata nem fejlődhetik ki;

¹ Bodnár J. 1938. *Egyedül vagyunk*. 1. évf. I. sz. 55. l. (Pozsony vidékéről szól.)

nem kapja meg nemzete kultúráját az iskola falain belül. Így lesz belőle nemzeti szökevény: mindig olyannak vallja magát, amely hatalom alatt él. A cseh és szlovák nép vezetőemberei jól ismerik ezt az elemet abból az időből, mikor kisebbségi sorsban éltek. Félművelt vagy műveletlen, gerinctelen típus ez, amely minden pártot, eszmét cserben hagy». Ily eset mutatja, hogy az emberré létele, az erkölcsi fejlődés az egyén önértékérzelmén épül fel. Az erkölcsi színvonal pedig függ a közösségi értékek egyénbe hatolásától és attól is, hogy a népi közösséget, melyben az egyes él, miként becsüli meg a hatalom. Társas ellenőrzéssel szemben való közöny: az elvetemedés. Kisebbségben ez még nem következik be csak azért, mert politikai hajlamairól nagyrészt lemond, mert végre is politikai érvényesülésvágy nem is mindenkiben van meg, illetőleg nem mindenkiben egyformán erős.

2. Ha beszélünk is általában apolitizálódásról, tudnunk kell, az nem lehet sohasem teljes. A többségi akarat kormányozza az államot, a többség tehát szívesen áldozza is idejét a politikára. Azonban igen sokféle közügyben-részvétel nyitva áll a kisebbségi számára is. Általában szűkebb körre szorítkozva él, de ott vannak számára a városi, községi és egyházi ügyek, ahol érvényesítheti befolyását: itt szavazata még számottevő lehet.

Szinte külön lapra kerül az egyházak életének istápolása. Kisebbségi vidékeken ez lesz első pótléka az elvesztett többségi, azaz politikai életnek. Már a háború előtt tapasztalható volt, hogy a nemzetiségi kérdés a legszorosabban összeköszöködött bizonyos (pl. gör. keleti román vagy szerb) egyházak életével. Most is egyházak vezetik le a politikai érvényesülés-vágyakat. Az egyházak — melyek az *egyetemes* emberi lélek alakítói s természetszerűleg univerzális jellegűek — *közömbösítik is* bizonyos arányban a politikai ellentéteket. Az egyházak akaratlanul vezetik az egyetemesség síkjára a kisebbségeket, *kiegyenlítő* hatásuk kétségtelen. Kiegyenlítés pedig két ponton ered meg: 1. az *időszerű* kérdésekről elterelődik a figyelem az örökkévalóság felé, ezzel lelki vigaszt ad az egyház; 2. a *napi* politika kiéleződésével — az ú. n. *párt*politikával — szemben részleges leszerelést, apoliti-

zálást végez el. Ez lehet jó, lehet rossz is, a konkrét eset dönti el. Annyi bizonyos, hogy a bagatel-ellentétek, melyeknek folytonos feszegetése meddő, rendesen elhallgatnak. *A szempontok nagyvonalúbbak lesznek* és «elvi» kérdések körül forognak. Így nem lesz az sem feltűnő, hogy egyes, életképes kisebbségek — mint látható körülöttünk — *erkölcsi megújulás* síkjára kerülnek. Oly jelenség ez, melyre nem tudunk eléggé intenzíve felfigyelni: nem «sorvadás» jó létre, hanem megerősödés, befelé, a lélek erői felé.

3. A politika aktuális mesterség. Ha ez el van zárva a cselekvő lélek elől, akkor a küzdő lélek az «elvek» honába menekül s erkölcsi kérdésekkel annál intenzívebben foglalkozik, minél inkább el van zárva a politizálástól. Talán Luther hozta forgalomba a mondást: «a politika megrontja az erkölcsöket». Valóban a politika hare, s annak hevében gyakori eset, hogy közömbösség támad egyrészt a magasabb «elvekkel» szemben (melyek főként erkölcsi elvek), másrészt a felragadható, konkrét eszközök jogosságával szemben. A kisebbségi lélek e téren is érzékenyebb lesz.

Helyzetében már az is sajátos, hogy részleges apolitizálódása csökkenti a harccal megoldható esetek számát. Kezd annak megoldására berendezkedni, mennyi eset intézhető el hare nélkül is (mint ahogy az üzleti élet is lehetőleg mellőzi a peres eljárást és megkísérli az egyességeket). A kisebbségi lélek rendes útja ez: magára marad, nem fordulhat az államhoz. Bővebben megfigyeli, mennyi tér jut az erkölcsi erőnek. Megszokja az öneszmélkedést és önmegújulásának erkölcsi problémáit.

Erkölc-szociológiai szempontból az is jelentős tény, hogy nem tarthatjuk mindig előnyösnek a többségi helyzetet. A vele járó hatalmi állás könnyen felforgathatja természetét és Bergson szavával, «félresikerült vezetőként» eldurvul.¹ Ennél gyakoribb, sőt közönséges az elbizakodottság, avagy a többségiek csekély óvatossága délibábos öncsalódásokkal szemben. Hasonlóképp gyakori a hatalmi állások öröklöttjei-

¹ Bergson kitűnő jellemzését l.: *Les deux sources de la morale et la religion*. 4. feje. (Ném. ford. 278. l.)

ben a kényelmes bizakodás a dolgok önműködő fejlődésében. Éppen nem ritka az anyagi javakban való dúskálás, a pénz megvetése, sőt tobzódó pénz-herdálás. A kisebbségek helyzetét kiváltképp nehezzé teszi az új vezetők pénzéhessége, s a hirtelen szerzett javak fitogtató elköltése, a törvénytelen jövedelemszerzés stb. Mindez ragadós példává lesz, még az utolsó írnok is könnyen költi el a könnyen szerzetteket.

A többségi állás, főképp a vezetői helyzet veszélye az, hogy nem mindig mellőzhet egy «tüntető fényűzést», mellyel hatalmát igazolja. És midőn az ellenfelek el vannak némitva, mi figyelmeztesse a többségi lelkeket a határookra? A közhangulat derült, s ha a távoli jövő távlata sötét is, a jelen ragyogása eloszlat minden aggodalmat. Íme, a többségi helyzet egyik tragikus vonása: az erkölcsi szempont, az önismeret gyengén áll, azt nem ingerli — mint a kisebbségnél — valaminő aktuális nyomás.

4. «Ne kérj semmit az államtól, mert te vagy az, aki fizetsz». Ez angol mondással ellentétben a többségi, azaz hatalmi helyzetben álló ember épp az «ő» államára támaszkodik, hiszen ő az államfenntartó, s úgy véli, jogosan kér, egyre állandóbban; azt hiszi, végre is valaki más fog fizetni mindenért. Íme, a többségi helyzetnek egy, nyilvánosan be nem vallott, lélektani lejtője: az egyre fokozódó étatizmus. Minden új «többség» ki tud találni új szerveket és az állam «fejlesztésére» módokat. Hozzájárul ehhez fiai elhelyezésének gondja is; új «feladatokat» tukmál egyre az államra. Majd üzleti vállalkozások terve merül fel és állami «szubvenciókat» kér stb. Mindettől a kisebbségi ember mit sem remél: tehát a maga erőire támaszkodik. Egyre hatalmasabb erőfeszítésekhez, autonóm erőgazdálkodáshoz szokik hozzá.

Valósággal iskolává válik a kisebbségi ember számára, hogy állami támaszra szinte elvileg nem számíthat. Így nem lesz üvegházi növény, mint olykor a többségi ember, aki a zord éghajlatot nem bírja, s fiai nem egyszer üvegházi növények. Ily társadalmi tényállás adja magyarázatát, hogy a többség maga is keres olykor edzettebb, kisebbségi embereket, akikre hol a nehezebb, zordabb, hol a terhes, «kicsinyes» ügyeket bízza rá. Olykor kisebbségit — mint technikai szak-

értőt — látunk ott, ahol a technikailag nehéz ügyek lebonyolítása folyik. Technikán értünk itt emberekkel való bánásmódot (embertchnikát) is. Nálunk az abszolutizmus idején sok a cseh tisztviselő; de az osztrák kormányzatban sem hiányoztak. Itt is, ott is «rábíztak» csehekre ügyeket, még ha nem szerették is őket.

5. Az autonóm erőgazdálkodás természetesen individualizmust is eredményez, de ennek az ellentéte is bekövetkezik. A többségi ember az étatizmus, a központosítás felé hajlik és arisztokratikus; a kisebbségi a magabízás, az önkormányzat felé törekszik és akaratlanul is demokratikus. Ki lehet nyomozni, hogy a polgári demokratikus kormányforma abból az időből ered, amidőn a polgárság még mint osztály elnyomottnak érezhette magát s kisebbségi érzései voltak; midőn még meg kellett ostromolni az uralmi állás fellegvárait. Ekkor tiltakozik a «rólunk nélkülünk» állásponttal szemben. Számára idegen minden felülről jövő parancs, minden arisztokratikus magatartás. A többségi állam van fent, s így a kisebbség lefelé keres kapcsolatot, a népért kezd élni, tehát demokratikussá válik. A 30-as években is így érthető a nemesség demokratikus érzése: Ausztriával, mint idegen hatalom nyomásával s a vele tartó főnemességgel («Béccsel») szemben keres a nemesség lefelé támasztékot.¹ Így enged a nemesség merev, rendi szelleméből. Észrevétlen kisebbségi érzései voltak, mikor a jobbágyságot is be akarta vonni az alkotmány sáncai közé. A reformkor legszebb vonása is abból érthető tehát, hogy a végső döntés többségi helyzetét a nemesség nem érezte.

Feltűnik itt politikai-lélektani szempontból, hogy a fel-törő, tehát «népies» mozgalom (a polgárság, majd az ipari munkásság körében) demokráciával indul s megmarad ez akkor is, midőn a kisebbség felküzdi s «demokratikus» többségnek érzi és mutatja be magát. Pedig ha uralmi helyzetet szerez, akkor már arisztokratikus lesz, akarata ellenére, «hely-

¹ Ugyanez látható az orosz történelemben: a XIX. század lassan kibontakozó városi polgársága is a «néphez menni» jelszónak hódol s kipattan a «narodniki»-mozgalom; az új, a kezdő mindig alul keres támasztékot.

zeténél fogva». A polgári demokráciák aztán különböző úton (parlamentariizmus, kapitalisztikus vezetés) a «kisebbségi» demokráciát, a «néppel együtt» való létet átalakítják — uralommá, a felülre került politikai munkások osztálya pedig egyenesen proletár-«diktatúrát» tart új helyzetéhez valónak. Mert a tény aligha tagadható: a vezetés mindig kisebbség műve. Íme, a demokrácia eredetileg kisebbségi ugródeszka felfelé vagy ennek későbbi leplezése.¹

6. Van a kisebbségnek kényszerű apolitizálódásában súlyos tragédia is, oly valami, amit betokosodásnak mondunk. Ennek útja a következő. A kisebbségi lélek nemcsak nem tud mozogni az állami élet iránytszabó szintjén, de már gondolatban sem tud szélesebb körre kiterjeszkedni, «lelki mozgási tere» szűk lesz. Nem érdeklik «magasabb» szempontok, közügyek, hiszen ellentétes érzéssel gondol — kényszerűen — a többségi elemre. Ezzel nem is keveredik már, a connubium elmarad, ami számára is hátrányt fog jelenteni biológiai átöröklése terén. Bezárkózik szűk, egyre szűkebb családi és rokonsági körébe. Horizon-látása szűk lesz, s oly «elzárkózási hajlam» vesz erőt rajta, hogy azt idegenek csakhamar meglepődve veszik észre. Nemcsak népi kisebbség esetében van ez meg, hanem foglalkozási kisebbségeknél is: csak a maguk szűk érdekét melengetik. Történészek ezt szűkkeblűségként említik, panasszal, mert ez minden haladás gátja. Két útja van ennek a torzulásnak: először a társadalomszemlélet, a felfogás lesz szűk, értelmi téren korlátozott, majd ez a szűkösség áterjed az akaratra, ennek indíték-állományára, végül pedig a személyiség friss rugékonyságát öli meg a helyzet kényszere: az élet elmerevedik, változás-hajlama elvész. Ez az elzárt, kis «völgyi néptöredékek» esete. A társas kapcsolódás még élénk lehet. A szűk látkör, majd az akarati (diszpozícióbeli) szűkkeblűség nem akadályozza annak, hogy

¹ Talán nem szükséges itt nyomatékmal utalni arra, hogy fent távolról sincs szó a demokráciának «magyarázatáról», hanem csak egy — talán nem is átlagos — lélektani vonatkozásnak, illetve vonatkozáslehetőségnek esetéről. Sokkal szélesebb történeti mederben hömpölygő jelenség az, mintsem hogy pár formula csak meg is közelítse a lényegét.

fel ne elevenedjenek kisebbségi körben szűk baráti körök, a kaszinók, a klikkek, szekták. Ezek azonban elzárkózó életet élnek, elvesztik az ütközés lehetőségeit, elvonulnak a nyilvánosság frontjáról, riadoznak a közfigyelem kialakulásától.¹ Minden az egyetemesség ellenében halad. Láttuk, van erős szolidaritása, összetapadó hajlama a kisebbségeknek; de most ennek körét találjuk szűknek. Ugyancsak jellemző, hogy egyes felekezeten is van némi kisebbségi jelleg, oly légkör keletkezik, mely már nem is vágyakozik a nagypolitika széles távlatai után. Kisebbséggé válását már észre sem veszi, s értetlenül áll a világvallások széles távlatú szempontjai előtt. Az egyetemesség üres szóvá válik előtte. Az Egyesült Államok 150 kisebb felekezeténél ez már természetes: legtöbbjük többé-kevésbbé szektárius, önmaga-néző.

7. A szűk körbe zárkózás sajátos módon alakítja át a kisebbségi egyén emberlátását: az ember indítékait csak egyik oldaláról hajlandó nézni, lassan a politikai motívumok már értetlenné válnak. Hogy a többségi vagy kisebbségi viszi-e többre általában emberismeret dolgában, általában nem dönthető el. Magas körök indítékait általában csak a többségi ember látja át tisztán, mert érintkezési köre is magasabb és szélesebb körű kérdésekkel telített. Viszont a kisebbségi ember finomabban tud látni. Ha széles horizontlátása lassan elsorvad is, ha a nagyvonalú tetteket, azok rugóit nem is igen érti meg, de nehéz helyzetében, kockázattal szemben érzékenyebb lévén, folyton lathavetni kénytelen a cselekedetek rugóit s hajszálgököreit.

Eléggé feltűnő, hogy a kisebbségi ember olykor minő finoman ki tudja használni a helyzetet; főképp finoman tud egyes emberekhez hozzáférni s őket valaminő célra «megnyerni». Ez egy elfinomult emberlátás eredménye, mely az emberekkel való bánás csodálatos mikrotechnikájára vezet.

¹ E sorok írója a háború előtti kisebbségi életet is három éven át figyelte, a háború után másfél évig az első nehéz időkből gyűjtötte benyomásait, de arra kíván utalni, hogy éppen nem mindenütt hazai talaj látása mozgatja.

III.

8. Fontos fejezet a kisebbségi életforma vizsgálatában az, hogy a magángazdasági életformára összpontosul végre is minden. A politikai lét biztosítása mások kezében van, a kisebbségi a nagyon is fenyegetett magángazdasági léte biztosításával törődik. És ez végül még politikai jelentőségének megszerzése felé is vezet. A politikai célok- és pozíciókért való harc pótléka (szurrogátuma) a magángazdasági harc — ebben aztán a kisebbségi vezet igen sokszor. Itt érez maga előtt alkotó feladatokat, itt éli ki harci vágyait. Sőt e téren sokszor megesik, hogy túlzásra vetemedik : amily éles volna a politikai harc terén, oly éles lesz most a gazdasági versenyben. Itt el lehet bukni, de gyorsabban fel is lehet emelkedni egyéni életrevalósággal. A gazdasági «chance» sokkal jobb, mint a politikai, gyorsabb, hasznosabb. Lassan kialakul egy egyoldalú gazdasági típus a kisebbségek körében, mely esküszik a gazdasági materializmusra s a szabad verseny áldásaira.

Életformája «polgári» életforma lesz így szerte a világon. Keresi tehát a függetlenséget, az anyagi önállóságot, ellenez minden egyházi vagy állami korlátozást : a kisebbségi született liberális. Nem vallja be, hogy gyenge. Inkább a mások «túlpolitizált», erőszakos rendszerének tulajdonít minden hibát, «a hatalom» a felelős. Viszont maga is sandít a hatalom felé, ha nem megy másként : céltudatosan támogatja azokat, akik helyette politizálnak és az ő érdekei nyomását elfogadják. Ellentmondó helyzetben van : cliens, de a háttérben patronus akar lenni. Gyakran megmarad ez örök politikai ábrándnak.

9. Sokkal termékenyebb mezőn találjuk magunkat, midőn feltárjuk a kisebbségi helyzetben melegágyat találó gazdasági erényeket. Ezekből a kisebbségi léleknek egész hadi szertára fejlődik ki. Az erkölcs-szociológiai mérleg itt igen kedvező. Mikor idegen lett minden politika, annál inkább otthona lett a kisebbséginek a boltja, üzeme, műhelye, gyára, gazdasága, s itt már néhány évtized elég : kibontakozik először is reális életlátása. Erőssel való okos gazdálkodáson,

beosztáson sok múlik, néha minden. Sajátos, néha hidegen realizisztikus életfelfogás árad el a kisebbségin. Mindenekelőtt magatartása öntudatosan szerény; sokszor túlozza ezt, s meghúzódottan erkölcstelen alázatig süllyed. A szerénység épp ellentéte a többségre tipikusan jellemző elbizakodottságnak, mely elhanyagolja az értékeket, nem tart semmit igazán rendben, tűri a vakmerő kísérleteket s a még vakmerőbb hanyagságokat. A kisebbségi a tipikus gyűjtő, krajcároskodó, de gondos, szemes, józan és lelkiismeretes is.

A reális józansághoz és a szerénységhez járul a szerénység, a találékonyság, a szorgos kitartás s végül az önfegyelem hajlama is. Bár ezeket lenézően «kispolgárinak» mondják, voltaképp jelentékeny erkölcsi tőkét képviselnek.¹

Valódi kisebbségi magatartás a *vállvetett* szívósság, szívós előnyomulás. Semmi lárma és berzenkedés. «Mi hallgatni akarunk! — írja egy kisebbségi író... Csekély erőnkkel a szolidarizmust hirdetjük... Nálunk (a magyar földön) mindig csak a kriticismus számított haladásnak, haladó szellem az volt, aki jól megmondta a véleményét..., ezt a módszert mi feleslegesnek tartjuk». A hallgatás maga is *tett* lehet, — hiszen a hallgatás az akarat érlelése — mint ezt a legnagyobb példán: az angolon tapasztalhatjuk.² Meg kell tanulni azt (írja ez író), hogy az igazságot kiki «elviselje»,

¹ Szvatkó P.: *Új szellem Szlovenszón*. A (kolozsvári) *Hitel* c. folyóirat 1937. évf.-ban jellemző irányzatot ajánl: «kisigényű, illuziómentes, reális életre elsősorban kisebbségnek van szüksége» (115. l.). «A szolidarizmus erkölcsi kritérium, amit lehetetlen törvényeknek elrendelni; nevelni kell az embereket... a kisebbségeknél a külső nyomás hatása alatt... hamar kifejlődik.» Jellemző: «sok mindent el szeretnének lesni [a csehektől]: az összetartást, a demokráciát, a szövetkezeti tudást, az alapos munkát, a szorgalmat, az igényteleniséget, a realizmust, a gazdasági erőt, egyszóval a közösségi életükben föllelhető és kis népek (!) megerősödéséhez nagyon alkalmas erényeket» (119. l.)

² Lásd H. Gauger finom tanulmányát: *Die Psychologie des Schweigens in England*. (Anglistische Forschungen, ed. J. Hoops). Heft 84.) Heidelberg, 1937.

hogy «egyszerű és csendes legyen, páthosz helyett a munkát szeresse».¹

A szónoklat a nyilvánosságot szerető *többség* kenyere ; a kisebbségé a hallgatás és a munka páthosza. De a hallgatás a reflexiónak, az eszmélkedő önelmélyedésnek a feltétele és sok esetben jellemző szimptomája is. Jellemző, hogy az angolok szédületes munkakultúrájának és «hallgatni tudó» elmélyedésének alapját a *puritánok* vetették meg : ezek pedig tipikusan «kisebbségi» magatartásúak.² Ha felért is egyszer az államhatalom csúcsára (Cromwell), ott nem folytatódhatott, mert «kisebbségi» magatartással nem lehet az államélet legfelső irányító elveit továbbra fenntartani, legfeljebb átmenetileg.

10. Rendkívül kifejlődik kisebbségi lélekben az alkalmazkodóképesség és egy sajátos ízű észszerűsítő hajlam. Nemcsak a saját helyzete hat itt, hanem a forgalomgazdaság mai rendszere, a távoli utak kényszere ; a kisebbséginek «forgolódottsága» nagyobb, mint a biztos állásban «ülő» többségi emberé, aki mintegy fixpontról nézi a világot, nem is vevén észre, hogy gőgjében elmaradt és rendkívül merev. Mint politikai kényszert, úgy fogja fel helyzetét, hogy embereket magától távoltart (disztanciálás) s bele kell élnie magát a parancs, az uralom formáiba. Ugyane típus a gazdasági téren ügyefogyott, rest, emberekkel bántani nem tudó és képzelete hajlékonyságát elvesztett lény. Számára az alkalmazkodás valóságos fájdalom.

A kisebbségek lelki szerkezetének átváltozásában nagy súlyt nyer az intellektualizmus növekedése, hiszen a helyzet naponkint figyelmezteti a kockázatosabb sorsban lévő : «Jól vigyázz, érzékeny lesz a károd». Egy folytonos, gyötrő éberség kényszere sok kisebbségit letör. De általában okosan fürge, alkalmazkodó típus ez. Viszont a helyzet könnyen viszi e lelki alkatot érzelmei kiszáradására : a «rideg érdekesember» gyakori típus lesz, mely hősieks hevület szükségét el

¹ Szvatkó id. cikk 122. l.

² V. ö. M. Weber : *Ges. Aufsätze zur Religionssoziologie*². 1922 I. 84—206.

sem képzelet, áldozatot, könyörületet nem ismer. Száraz, számító lélek formája leleselkedik a kisebbségi helyzetben. Még egy veszély : az opportunizmus. Mi az alkalmazkodás? Nem egyéb, mint az autonóm akarat meghajlása heteronóm tényező előtt. Maga akarata helyett mindig hozzásimulás másokhoz. Így bekövetkezik egy teljes akaratsorvadás, a tökéletes eleve-lemondás mameluk-álláspontja. De erre még nem került sor : csak épp csökken az akarat heve. Nincs fellángolás. Az akaratot is valamiképp egyenletesen «beosztják» feladatok aprólékos sorozatára. Van ebben is erkölcsi veszély, mert igazi nagy lélek csak nagy kérdések elvállalásában edződik. Az állandó «nem érdemes nagy dolgokba beleszólni» végre is szolgalelkűség felé terelheti a lelkeket. Ez már maga is veszély : az akarati élet főformája, egy nagyméretű sorsvállalás, ellanyhuló erők hiányában kiesik, pusztán «tapadó» lélek keletkezik, mely megelégszik olykor elősdi helyzettel is.¹

11. Kisebbségi lélek alakulására nézve még egy további, bizonyos valószínűségű (s konkrét igazolást kívánó) feltevést állíthatunk fel. A többség kénytelen «uralmát» fenntartani, *lelki élete tehát kifelé fordul*, mindinkább *extravertált* lesz. A többség a helyzeténél fogva ágál, hangos lesz, propaganda-gondjai vannak, akaratát fejleszti. Ezzel szemben a kisebbségi élete befelé fordul, lelke introvertált lesz. Talán a német nép introvertáltságát, «bensőségét» nem kis mértékben fokozta, hogy hosszú századokon át apró zsarnokok alatt nyögött. Így a hangulata kispolgári lett, nem a politikai harc felé fordult², — erre szinte büszke is — hanem a csendesség,

¹ Ez a többségi életformákban is megvan, de más formákat ölt, más alapon ered.

² Sombart a német erények közt sokat tulajdonít a gazdasági erényeknek kívül is az erős állam hiányának (*Deutsche Volkswirtschaft im XIX. Jh.* 1913. 118. l.). «Úgy látszik, a német XIX. századbéli gazdasági fejlődést jórészt az alapozza meg, hogy egy oly hatalmas állam, mely alattvalóinak támaszt és öntudatot adna, csak a XIX. század utolsó harmadában lépett fel. Aminthogy *szellemi műveltsége legszebb virágait, nemzeti jellemének legértékesebb oldalait a német nép évszázados államnélküliségének köszönheti*, épp úgy azon tulajdonságai nagy részét is, amelyek a XIX. század végén a Föld leg-

az élet mély lírája felé, amit kedves népdalaikban érezünk. Az angol, mint kiválóan politikai nemzet, «zene nélküli országban» él, a Habsburgok által bekebelezett cseh nép egyre inkább muzsikus lett; maga a kisebbségi életforma, amit vesztit politikai érvényesülés terén, azt pótolja benső életének kiélése felé. Introverzió, *zenei hajlam*, életlira természetesen aligha tekinthető egy «nép» sajátjának. De itt nincs is szó másról, mint egy arány eltolódásáról. Feltehető pl. az, hogy a kisebbségből többségivé váló nép zenei élete csökken a politikai harc lármájában.

12. A kisebbségi élet «introvertáltsága» következtében nemcsak «intimebb» életkörökre tér át, hanem a magánéletben, kisebb körben, társas életben finomabb *érintkezési formák* felé is kijárja a maga útjait. Különösen feltűnik, minő nagy súly esik a *családi életkör* elmélyítésére. Míg a többségi, politika terén vezérkedő nép férfiai elvonódnak a családtól (gondoljunk a római császárságkori családokra), s a család lazul, addig a kisebbség körében a családi élet összeforrottabb, bensőségesebb és gazdagabb marad. Ez is egyik erős pontja a kisebbségi létnek, s nemcsak vigasz a jelenre, hanem remény is a jövőre, mely nem ritkán újból felvirrad. Az élet «túlpolitizálása» általában a családtalanodás veszélyével jár.

13. «Semmi sem megy igazán, csak vonszoljuk a napokat, de nem érezzük az igazi élet ízét» — ez a gyakori hangulat kisebbségi körben a ressentiment. Hol «életirígység» ez (Noszlopi), hol ennél kisebbfokú kesernyesség, mint általános hangulati háttére a köznapoknak. Életöröm nincs, mindenütt lelkes lendület hiánya, fojtottság. A kisebbségi «kritika» tónusából kiérzik. Minő fontos így a kedély nevelése! Az életöröm megteremtése a legelső.

Ennek gyakran útját vágja egy másik veszély: az alacsonyabb értékűség érzése. Olykor éppen ellenkezőleg kiágaskodik az elnyomottak panaszából egy büszke mártírságerzés, dac, sőt a többség lenézése — ezzel igyekszik önmagát fel-

---

hatalmasabb és leggazdagabb országává tették hazáját.» Bizonyára van ebben túlzás (Sombart csaknem mindenben szeret kissé túlozni), de van benne igazság is.

magasztosítani a kisebbségi. A többség is felhorkanva fokozza gögjét¹; végkép nem hajlandó megértésre. A kisebbség a többség gögjére, ez a kisebbség «gőgös» elzárkózására, lenéző fojtottságára tekint méltatlankodva.

Az «üldözöttség» érzelme sajátos módon a kisebbségtérkép, a tehetetlenség érzésének *ellentétébe csap át*, az előbbi «túlkompenzálja»; e túlajtás eredménye egy különleges kisebbségi «öntudat». Ennek legtipikusabb képződménye némi «pártkisebbség» esetében látható jól: a szocialistának, mint ipari munkásrétegnek élethelyzeti hangulata pl. a mellveregető önbiztatás, titkos *önmagát dicsőítés*, «*proletár-öntudat*». Itt a párt és a foglalkozási kisebbség sajátosan összeolvadó érzést alkot. Nem ismerik be a kisebbségi helyzetet; az öndicsőítés rossz kritikussá teheti őket, s ez fogadkozásokban tör ki: «csak» ők képesek a helyzetet látni, «csak» ők azt megoldani; a többség «semmihez» sem ért, csak silány próbálkozásokban merül ki ereje. Mindez gyakran öncsalás; a kisebbség jövőalkotó ereje nem egyszer kevesebb, mint aminőt hajlandó magáról feltételezni (főképp pártkisebbségek esete ez).

14. Nem érdektelenek (bár kidolgozatlanok) azok a lélektani adatok, amelyeket A. Adler jegyzett fel a fogyatékoság-érzés «túlkompenzálásáról».² «A hatalomra és fölényre törekvés túlságosan kiéleződik és betegessé fokozódik». Az ilyeneket «nem elégítik ki életük szokásos viszonyai... túlzott igyekezettel, a szokásos mértéket messze meghaladó erős nekilendüléssel igyekeznek helyüket biztosítani, tekintet nélkül környezetükre. Ilymódon feltűnővé válnak és zavaróan nyúlnak bele mások életébe, akiket természetesen védekezésre

¹ Ezt a magatartást jól ecseteli Papini (*Dante* m. ford. 299. l.) «Ha azt látjátok, hogy sokan fognak össze egyetlen ember ellen, közeledjete hozzá: néha csak védtelen nyomorult az illető, de gyakrabban gőgös nagyság (!), akire a gyávák és aljasok reszkette fenik fogukat.»

² *Emberismeret*. (Gyakorlati individuálpszichológia.) M. ford. 1933. 53. l. Fent — hangsúlyozzuk — kiemeltük az *egyéni* és *gyermek*-lélektani környezetéből a kérdést. Amint a problémát Adler felteszi, túlságosan szűk helyre került.

kényszerítenek. Mindenki ellen vannak és mindenki ő ellenük. Persze nem folyik le minden mindjárt a legrosszabb módon» . . . Az ilyenek lépései «senkinek sem okoznak igazán örömet, nem hoznak valóban hasznos gyümölcsöt, mindig zavarólag állanak más ember útjába, mert olyan úton haladnak, mely kultúránk számára elfogadhatatlan. Nagyravágyásukat . . . többnyire túlélézik. Később olyan jelenségek csatlakoznak ehhez, melyek az emberi társadalom szociális szervezetének értelmében már ellenségeskedést jelentenek. Ilyenek a kérkedés, gőg és másoknak minden áron való legyőzésére irányuló törekvés, mely oly módon is megnyilvánulhat, hogy az ember egyáltalán nem törekszik magasabbra, hanem *megelégszik azzal, ha a másik süllyed(!)*. A súly mindinkább a disztanciára tolódik át, a köztük és mások közt levő különbségtételre. Az étellel szemben való ezen állásfoglalás nemcsak a környezetre zavaró, hanem megérzi annak kellemetlenségét e jelenségek (a túlkompenzáció) hordozója is, mert annyira *megterheli őt az élet árnyoldalaival*, hogy nem igen fakad számára életöröm». A. Adler nem egy kisebbségre mondta ezeket, mégis talál nem egy megállapítása.

15. A kisebbségi helyzet könnyen vezethet arra, hogy a kisebbségiek erőteljes hite a jövőre nézve egyre inkább kiapad. Miután a világ nem gépezet, semmi sem látható pontosan előre, s így egy cselekvéscél körvonalainak első megvonásához mindig szükséges hit. Hitnélküliség súlyos veszedelemmé válhatik, tompultságra vezethet, általában értelmiségi alapú szkepticizmusra. Ez ellen persze erélyesen kell védekezni: nem pusztá önvigasztalással, ami csak enyhe csillapító, hanem azzal, hogy ha nincs mód aktuális, nagy sikerek kivívására, a siker «ízét» apróbb sikerekben mutatjuk be. Ez is fontos erkölcs-szociológiai mozzanat. Gondolhatunk arra, hogy az ötvenes években hányan váltak reményvesztetté és ily módon, lélektani, hit-alapon kapcsolódtak ki minden jövőalkotásból.

16. Sajátos tény, mennyire más az irodalom szerepe kisebbségi körben; általános, emberi szempontból fokozott jelentőség jut az egészséges kedélyű, hinni tudó íróknak. Az irodalom így nem egy esztétikai világkép továbbfejlesztése

lesz, hanem oly tényező, melynek célja mindenekelőtt a néplelek egészsége, önbizalma. A kisebbségi író így sem nem elvonuló esztéta,¹ sem nem oly individualista, aki épp csak a maga egyéni életlátását tükrözteti. Sőt gyökereit mélyre eresztí a kisebbségi népének lelkébe. Átéli népe sorsát, annak sorsérzését hatványozza, tudatosabbá teszi az életformákat, s ezt vetíti ki magából. Akaratlanul is népkisebbségének megszólaltatójává, azaz közösségi vezérré válik. Erre nézve könnyű számos, jellemző idézetet találnunk.²

17. Feltűnő a kisebbségi magatartásban egy kettősség: a mult felé nézésében erősen ápolja öröklött műveltségét, istápolja-gondozza nyelvét, jelen felé nézésében erősen aktualista s remekül érti az ily irányú szervezés művészetét. A kettő természetesen a gyakorlatban egyesül. Mivel a kisebbségiek gyakorta szétszórta élnek, valamiképp összehozni az embereket az első feladat; s itt más tér alig nyílik számukra, mint a kulturális propaganda és kulturális szervezés. A többség nyomásának első hatása a tömörítés; minden kisebbségivé lett ember «közelebb» jut egymáshoz, — helyzeténél fogva — azaz az a hajlam (diszpozíció),³ amit szolidaritásnak mondunk,

¹ «Az emberek leszorultak a fórumokról a provinciákba. Elhullt a rang, a pozíció, a vagyon... A magyarság minden életnyilvánulása, minden aktivitása az irodalomba ment át, abba zsúfolódott össze... ezért nem lett soha csak önmagáért való mesterség, hanem életproblémák, szociális és nemzeti problémák kivetítésének, megtárgyalásának súlyos és felelősségteljes művészete.» (*Erd. Figyelő*, 1938. évf. 2. 1.)

² Egy az újak közül; Tavasz S. írja (*Pásztorlütz*, 1938. jan.) az erdélyi irodalomról: eleinte «mindent átfogott (!), mindenüvé beivódott, minden vonatkozásban érvényesült. Politika, társadalmi parancs, építő és nevelő tényező, misszió akart és tudott lenni.» Később «sokat veszített abból a cselekvő természetéből és hatásából, mely korábban jellemezte... Nem volt annyira tömörített; közösségvállalása gyengült.» Már pedig írja, «az irodalomra nézve létfeltétel, hogy a nemzeti lét formája legyen»; az irodalomnak «minden mondani valóját áthatja a nemzeti élet egészeért való felelőssége»; ez ugyan általánosság, de tudjuk, ott égető, eleven erőként hat.

³ V. ö. Dékány: *Bevezetés a társadalom lélektanába*, 1923. a szolidaritás magyarázatára vonatkozó fejelet.

könnyen megerősödik. Már pedig ez a szervezés előfeltétele.¹ Ehhez járul a kisebbségi intellektualizmus,² s nyilvánvalóan következik a mesterséges egységek,³ azaz szervezetek létesítésének rugója. Sajátos egyesület-alapító láz vesz erőt a tömegeken; jótékony egyesületek, kulturális ligák születnek meg, de szövetkezetek is, — ez is sajátos terméke egy «kisebbségi demokráciának» — végül megjelennek bankok, melyek pl. földvásárlással egyengetik az utat a jövő nemzedék elhelyezkedése számára. Mindenfelé oly, fokozottabb tevékenység, melyre a többség nem egyszer irigységgel tekint, s érzi lanyhább, gondtalanabb voltát. Hasonlóképp hanyagabb a többség nem egyszer kulturális multjának ápolásában is, hiszen a politikai vezetés jelen gondjai nagyobbak. Az a józanság, realisztikus életfelfogás, mely a kisebbséget eltölti, szerénység és hajlékonyság, melyre gazdasági helyzete utalja, a kisebbséget kulturális téren is erőinek fejlesztésére vezetheti.

18. A kisebbségi lélektan legsajátosabb problémájának szokás tartani a «loyális» magatartást. Főképp a «nemzeti» kisebbségek életében emelkedik ki. Főkérdés ez: vajjon a kisebbség mennyire államfenntartó; és az állam mennyire szorul rá népi politikai akaratra. Újabban egyre világosabban kiderül: ⁴ lélektani erő nélkül az állam üres konstrukcióként összedől. Halasy Nagy J. kiemeli: ⁵ «A politikai akarat feltételezi az államot, de egyúttal teremti is azt. Innen van, hogy az állam és a politikai akarat léte egybeesik: állam addig van, amíg van akarat, mely érte tevékeny, viszont a politikai akarat is ott születik meg, ahol van olyan amilyen állam, amelyre vonatkozhat».

Itt aztán az állam meglétén túl számba jő, kinek és kiknek államával minő személyes kapcsolatot érez valaki. Az állam is személyiség színébe kerül — történeti alany, amely-

¹ V. ö. megállapításunkat *Athenaeum*. 1938. 182. 1. jegyz.

² Ld. fent 10. fej.

³ V. ö. *A társadalmi szervezés értéke*, 1928.

⁴ V. ö. sorainkat *Társadalomtudomány*, 1938. évf. 145. lk.

⁵ *A kultúra* c. fej. 116. l. *A mai világ képe*. I. k. c. műben (1938).

nek sajátos jellege, sorsa, sorsvállalási egysége van — s ezzel az egyes polgárok is valaminő személyes kapcsolatfelét érzé- nek, pl. lehet egy állam «idegen» valaki szemében, avagy «többé-kevésbé» idegen. Tehát «konkrét» államhoz tartozás tudatáról van szó, konkrét időpontban, konkrét politikai törekvés-tartalommal. Így az állampolgár magatartása sok- féle színt ölthet. Kezdőfok a loyaltás, mely az állammal szemben való, hidegen igenlő magatartás, «általános» meg- hajlás a törvények, a közhatalom előtt, azonban ez még nem oly «állam iránti érzület» (Staatsgesinnung), mely az állam- polgár maximális áldozatkészségét jelentené. Inkább csak afféle jóindulatú semlegesség — kötelességből. Mair szerint ¹ «a loyaltás a nemzeti kisebbségek államhoz ragaszkodásának közönyös alakja». De még mindig igenlése az államnak és nem állam-ellenség.

Azt hisszük, ebben határozott túlzás van. A kisebbség is szívvel-lélekkel az állam pártján van, feltéve, hogy látja sorsközösségét az állammal — és az állam is látja sorsközös- ségét a kisebbséggel!

Egyébként téves azt hinni, hogy a többség jórésze min- dig túlmegy a loyaltáson. Fél-közöny az állam iránt, hideg, kötelességszerű törvénytisztelet nagyon is általános. E. Mair szerint «a loyális kisebbség lemond a passzív ellenállásnak és külső vagy belső szabotázsra minden formájáról ; röviden : beleilleszkedik az államba — az iránta való hajlandóság érzelme nélkül, alárendeli magát, azon nyílt vagy rejtett szándéka nélkül, hogy magát kivonja annak souverainitása alól». Ez, íme, lagymatagság politikai-lélektani beállítottság- ban, de nem kell e jelenséget éppen csak kisebbségek köré- ben keresnünk : ily felszínes állam iránti érzület széleskörű abban a liberális államrendszerben, mely az állampolgári nevelést csak áhította, de komoly valósággá nem érlelte. «A» polgár ilyen, szomorú, épp ezért elhallgatott tényállás. Sőt épp a liberális állam szavazási rendje állandóan termelte az állam iránti lagymatagságot : ha «a polgár» egyszer lesza- vazott, édes-keveset törődött az állam, hogy éveken át a polgár

¹ *Die Psychologie der nationalen Minderheit.* 1933.

mit gondol, és mit érez. A politikai érdeklődés felkeltése alkalmi ügy, időszakos kérdés.

A kisebbségek helyzetének különleges vonása az, hogy az is mindegy, mit gondol a polgár, amikor szavaz — hiszen úgyszólván kisebbség, eleve elhanyagolható mennyiség! Az állam állandóan tudomásul veszi: a többség leszavazott, megtette a kötelességét, «győzött», s ezzel a kisebbség sorsa újból meg van pecsételve: el van némítva. Bizonyos tragikum van abban, hogy a többség mint többség kormányoz állandóan. «A többség épp oly végzetes kategória, mint a kisebbség».¹ Végre is, ha ez szinte eleve el van némítva, hogy' lehet kívánni, hogy égjen az államáért, — mely nem is az övé? Mair felszólal: «Ha az állam többet kíván a loyaltásnál, akkor adjon is többet». Az állam a kisebbségnek biztosítson oly szerepet, mely őt embervoltánál és műveltségi, erkölcsi minőségénél fogva megilleti. Kapcsolja be a közéletbe és ne mellőzze — azért, mert kisebbség. Íme, ez a kisebbségi loyaltás lélektani megoldása.

*

Végére jutottunk fejtegetésünknek, mely nem ad többet, mint egy kutatás-hipotézis körvonalait. Teljességre nem is gondolhattunk, fejezeteink (1—18) csak világosabb megkülönböztetés, de nem végigszámlálás céljából számoztattak meg. Kiderült, van a társadalmi szervezetben mindig és mindenütt kisebbség «általában»: népi, felekezeti, közéleti-pártbeli, foglalkozási kisebbség. Gondolati kísérletet hajtottunk végre: mi marad vagy maradhat meg akkor, ha «a többségi helyzet» veszendőbe megy? A panasz hangját mellőzhettük, nem volt szükség kiemelni, hogy tragikus életmélvségek mellett mentünk el módszertani önkorlátozásunk érdekében. Kiderült, hogy egy szerényebb, «kisebbségi» helyzetű kör sem teljesen apolitizált életforma, sőt ez is küzdő életforma, s mint ilyen, bizonyos politikai vénát — szükségképp — ébren tart. Kiderült, hogy ha az érvényesülés körei szűkebbek is, nem szabad

¹ V. ö. Makkai Sándor: *Nemzet és kisebbség*. Athenaeum. 1938. évf.

a kisebbségi helyzetet minden vonatkozásban halálos romlás forrásaként felfogni. Még mindig vannak oly mozzanatok, amelyek a haladás, a megerősödés — a politikai «iskola» — útját tartalmazzák ; gazdasági, de főképp erkölcsi téren. Azonban ez életforma mégsem lehet elégséges, a panasz jogosan mélységes, mert döntően fontos emberi értékek el is pusztulhatnak kisebbségi helyzetben, illetőleg parlagon maradhatnak. Ezért nagyon is indokolt az a közvélemény, mely állandóan felszínen akarja tartani a kisebbségek védelmét. Ez általános, európai érdek.

DÉKÁNY ISTVÁN.

VILLETTE.

— Regény. —

— Negyedik közlemény.¹ —

V. FEJEZET.

Új lapra fordítok.

Miután úrnőm meghalt, megint magamra maradtam s új hely után kellett néznem. Akkoriban az idegeim kissé — csak kissé — meg voltak viselve. Nem is lehettem jó színben ; sovány voltam, beesett szemű, törődött teremtés, mint aki éjeket virrasztottam át egy karszékben s agyondolgoztam magamat, mint egy szolgáló ; vagy, mint aki állás nélkül van és adósságba verte magát. Pedig nem volt adósságom, sőt valami kevés pénzzel is rendelkeztem. Marchmont kisasszonynak ugyan nem maradt ideje arra, hogy ellásson, ahogy utolsó éjszakáján kilátásba helyezte, de temetés után második unokabátyja s általános örököse rendesen megfizette a bérémet. Zsugoriképű, tömpeorrú, keskenyhalántékú ember volt, akin utóbb teljesen elhatalmasodott a fősvénység. Ellentéte volt nagylelkű rokonának, akinek emlékét meggyalázta. Mert Marchmont kisasszonyt még mai napig is áldják a szegények és a szűkölködők. Szóval : tizenöt font birtokában voltam. Egészségem meg volt viselve, de nem volt megromolva. A lelkem is körülbelül ilyen volt. Sok más halandóval összehasonlítva, még irígylendő is lehetett a helyzetem. De azért minden okom megvolt a nyugtalanságra. Nagyon is élénken éreztem, hogy egy bizonyos napon, amelytől már csak egy hét választott el, jelenlegi helyemet el kell hagynom, és még azt sem tudtam, hova fogok utazni.

Ebben a kényszerhelyzetben egyetlen és utolsó kibúvóm az volt, hogy elmentem családunknak egykori, öreg cselédjé-

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1939. évi 735., 736. és 737. számában.

hez és kikértem a tanácsát. Valamikor dajkám volt, most házvezetőnő egy nagy kastélyban, nem messzire Miss Marchmont házától. Néhány órát töltöttem vele. Jó szívvel vigasztalt, de nem tudott útbaigazítani. Estefelé búcsúztam el tőle, de a szívemben már leszállt az éjszaka. Két mérföldnyi gyaloglás előtt voltam. Tiszta, fagyos éjszaka lett. Szegény voltam, elhagyatott voltam, a lelkem zavaros volt, de még csak huszonkét esztendő múltam, s ilyenkor a fiatalság tüze világít az ember szívében, s nem halavány fénnel. Igazán erős volt ez a világosság, mert különben remegnem kellett volna magányos sétámon, amely csöndes mezőkön vitt keresztül, s ahol se falu, se major, se parasztház nem volt a közelben. El kellett volna csüggednem, mert holdvilágtalan volt az éjszaka és csak csillagfény szűrődött le a keskeny gyalogösvényre, amelyen keresztül vitt az útam. És még jobban el kellett volna csüggednem a miatt, ami az északi égbolton sütött, a tovamozgó titok miatt, amelyet Aurea Borealisnak hívnak. De ez a különös, idegenszerű jelenség másképpen hatott rám; nem félelmet keltett föl bennem. Valami új erőt hozott magával. Mentem előre gyorsan azzal a széllel, amely az Aurea Borealis irányvonalában fújt. Merész gondolat szállotta meg az agyamat. És az agyam elég erős volt ahhoz, hogy befogadja.

— Hagyd el ezt a vadont — súgta egy hang — és menj el innen.

— Hova? — így szólt az én kérdésem.

Nem kellett nagyon messzire tekintenem; e vidéki helyről a lapályos, gazdag London közepét láttam; lelki szemeimmel láttam azt, amit testi szemeim nem érhettek el; Londont láttam.

Másnap visszamentem a kastély halljába, még egyszer akartam beszélni a házvezetőnővel és közöltem vele tervemet.

Mrs Barret komoly, értelmes asszony volt, ámbár nem sokkal többet látott a világból, mint én magam; de mert komoly és értelmes volt, egy pillanatig sem hitte, hogy esztelenség, amit tenni akarok. Az én egyéni modorom olyan lehiggadt volt, hogy úgy befödött és megvédett engem, mint egy jó szürke köpeny és fejrevaló; e szürkesség védelme alatt

büntetlenül, sőt helyeslés mellett követhettem el sok olyat, amit ha izgatott és nyugtalan lelkiállapotban viszek véghez, sok ember szemében képzelgőnek és vakbuzgónak tűnhettem volna föl.

A házvezetőnő, lassú modorában, fölvetett bizonyos reám váró nehézségeket. Mialatt narancshéjakból jam-et készített, egy gyermek rohant el az ablak előtt és szökellve a szobában termett. Szép gyermek volt, amint táncolva és nevetve jött felém (mert nem voltunk idegenek egymásra nézve és ismertem fiatal édesanyját is, aki a háziakhoz tartozott s már férjesasszony volt), a gyermeket térdemre emeltem. Társadalmi helyzetünk akármily különböző volt is, valamikor iskolatársa voltam az anyának, amikor én még tízéves leány voltam, ő pedig tizenhatéves kisasszony. Emlékeztem rá, — szép leány volt, de ostoba és alsóbb osztályba járt.

Éppen a fiúcska szép, fekete szemét néztem bámulattal, amikor belépett az anya, a fiatal Mrs Leigh. Milyen szép és jószágos arcú asszony lett a csinos, de szellemileg jelentéktelen leányból! Asszonnyá lett, anyává, ez okozta a változást, amelyet azóta már másokon is észrevettem, akik lánykorukban még nálánál is kevesebb jót ígértek. Ő elfelejtett engemet. Én is nagyon megváltoztam időközben, de attól tartok, hogy nem a javamra. Nem próbáltam földézni emlékében a közösen eltöltött éveket. Miért is tettem volna? A kisfiáért jött, hogy sétálni vigye s mögöttük a dajka járt, csecsemővel a karján. Csak azért említem az esetet, mert a dajkával Mrs Leigh franciául beszélt (mellesleg, nagyon rosszul), reménytelenül hibás kiejtéssel, amely szinte kényszerítő erővel juttatta eszembe az iskolaéveinket: szóval, a dajka idegen volt. A kisfiú is folyékonyan beszélt franciául. Amikor az egész társaság elvonult, Mrs Barret megjegyezte, hogy a fiatalasszony két évvel azelőtt hozta a külföldi dajkát, amikor visszajött a kontinensen tett kirándulásáról; hogy majdnem olyan szépen bánik vele, mint egy nevelőnővel; a dajkának nincs is egyéb dolga, mint mindennap megsétáltatni a babyt s franciául csevegni Charles úrfival. — És — tette hozzá Mrs Barret, sok angol nő épp ilyen jól tud elhelyezkedni külföldi családoknál.

Gondosan elraktároztam ezt a véletlen felvilágosítást, mint ahogy a jó háziasszonyok gondosan megőriznek látszólag értéktelen maradékokat és foszlányokat, amelyekről előrelátó ösztönük azt súgja nekik, hogy egy napon hasznukat fogják venni. Mielőtt búcsút vettem öreg barátnőmtől, ideadta nekem egy londoni ódivatú, úri fogadó címét azzal a megjegyzéssel, hogy nagybátyáim valamikor mindig oda szoktak szállni.

Londoni útam és vállalkozásom nem volt olyan kockázatos, mint első pillanatban hihetné valaki. Hiszen mindössze is ötven mérföldet kellett utaznom. A pénzemből bőven futotta útiköltségre, néhánynapig tartózkodásra, sőt a visszajövetelre is, ha nem sikerül állást kapnom. Egy kis vakációnak tekintettem a dolgot, amire alaposan rászolgáltam fáradtságos munkám után, s nem mentem bele abba, hogy ez az utazás élet-halál kérdése rám nézve. Tulajdonképpen mindezt az arany középszer mértékével kellene értékelni. Ez megnyugtatta az ember testét-lelkét. De ha az ember felnagyítja és eltúlozza a dolgokat, csak feldúlja testét és a lelkét egyaránt.

Ötven mérföld, — az egynapi utazást jelentett. (Persze, elmúlt időkről beszélek; a hajam igen sokáig ellentállott az idő hatalmának, de most a fehér főkötő alatt olyan fehér, mint hó alatt a hó.) Egy nedves februári éjszakán, esti kilenc órákor megérkeztem Londonba.

Amikor kiszálltam a postakocsiból, a kocsisoknak s a többieknek is, akik köröskörül álldogáltak, olyan furcsa volt a beszédjük, mintha csak idegen nyelv lett volna. Én soha azelőtt nem hallottam ilyen kicserélt angol nyelvet. De azért valahogy mégis csak megértettük egymást, legalább annyira, hogy a poggyászatot elvitték, engem pedig elkísértek a fogadóhoz, amelynek a címét megadtam. Milyen nehéznek, milyen nyomasztónak, milyen kétségesnek éreztem egész kirándulásomat. Először voltam Londonban; először léptem be abba a fogadóba. Az utazás kimerített, a sötétség megzavart, a hideg megbénított. Sem tapasztalatom nem volt, sem jótanácsot nem kaptam, hogy mit kell tennem, — de kénytelen voltam cselekedni.

Így hát a józan észre bíztam az egész dolgot. Csakhogy minden képességgemmel együtt a józan eszem is befagyott, elveszítette a biztonságát s csak a könyörtelen szükség térítette magához annyira, hogy egy-egy pillanatra némi kis reményt és bizalmat önthessen belém. Ilyen állapotban fizettem ki a hordárt s utólag nem szidhattam magamat azért, hogy sokszorosán túlfizettem. Aztán szobát kértem a főpincértől s félve csöngettem a szobalányért. S az is csak a józan ész sugallata volt, hogy, ami mindennél többet jelentett, különös lelki megrázkodással tudtam tűrni az említett fiatal hölgynek fennhéjázó és modortalan viselkedését.

Visszaemlékszem, hogy ugyanez a szobalány mintaszerűen csinos és jólöltözött nagyvárosi teremtes volt. Kabátkája, főkötője, egész öltözéke olyan volt, hogy szerettem volna megtudni, hol készülnek az ilyen holmik. Cifra beszédje, erőltetett kiejtése valóságos visszaütés volt az én beszédemnek — tekintélyi alapon. Ragyogó, díszes ruhája mintha lenézte és megvetette volna az én egyszerű, vidéki viseletemet.

— Hát nem tehetek róla —, de új a környezet, mások a körülmények. Ez csak javamra fog válni.

Minthogy a lehető legnyugodtabban tűrtem a kis szobalány szemtelenkedéseit s ugyanígy viselkedtem a papos-külsejű pincérrel szemben, aki hosszú, fekete kabátot hordott s nagy, fehér nyakkendőt, csakhamar udvariasan kezdtek bánni velem. Azt hiszem, eleinte azt gondolták rólam, hogy cselédlány vagyok. De kis idő múlva megváltozott a véleményük s viselkedésük azután már a jóakarát és az udvariasság között lebegett, eléggé bizonytalanul.

Egy kis vacsorát rendeltem, melegedtem a kandallónál, végül szépen fölkísértek a saját szobámba. De amikor leültem az ágy mellett s fejemet és karjaimat a párnára hajtottam, rettenetes szorongás fogta el a szívemet. Egyszerre olyannak láttam a helyzetemet, mintha kísértettel kerültem volna szembe. A helyzetem fonák volt, vígasztalan, csaknem reménytelen. Mihez fogok holnap? Mi kilátásom van az életben? Kik a barátaim a világban? Honnan jöttem? Hova megyek? Mitévő leszek?

Omlottak a könnyeim a párnára, a karomra, a hajamra.

A kitörő fájdalom után keserves és sötét gondolatok kezdtek rajzani az agyamban. De azért nem bántam meg a merész lépést s nem is akartam volna visszacsinálni. Valami homályos és mégis erős meggyőződés élt bennem, hogy mindig jobb előremenni, mint hátra, és hogy én tudok előremenni, és akár-mily keskeny és nehéz lesz az útam, de egyszer mégis meg fog nyílni előttem. Ez a tudat elnémította minden egyéb érzésemet. Végül már csakis ezt éreztem s annyira lecsillapodtam, hogy el tudtam mondani az esti imámat s gondolhattam a lefekvésre. Éppen elfújtam a gyertyát s magamra húztam a takarót, amikor hatalmas, mély, rengő hang reszketett át az éjszakán. Először nem is sejtettem, hogy mi lehet. De tizenkétszer ismétlődött meg ez a bongás és ez a kongás, és én ezt mondtam magamban: Szent Pál árnyékában fogok aludni.

VI. FEJEZET.

London.

Másnap március elseje volt, s amikor fölébredtem, kikeltem az ágyból s széthúztam az ablakfüggönyöket. Láttam, hogy a nap már fenn jár az égen s keresztül akar hatolni a ködön. Fejem fölött s a háztetők fölött, majdnem a felhők magasságában ünnepélyes, gömbalakú tömböt láttam, amely sötétkéknek tűnt fel a homályban. A Dóm volt. Mialatt néztem, egész lelkem belerendült. Lekötött szárnyaim repesni kezdtek. Az a hirtelen érzés kapott meg, hogy én, aki még sohasem éltem igazán, legalább odáig jutottam, hogy megízlelhetem az életet.

— Jól tettem, hogy idejöttem — mondtam, mialatt sietve, de azért gonddal öltözködni kezdtem. Szeretem ennek a nagy Londonnak a lelkét, amelyet magam körül érzek. Gyáva az, aki egész életét falusi tanyákon akarja eltölteni s beletörődik abba, hogy minden képességét belepje és megőrölje a rozsdá, az ismeretlenség homályában.

Miután felöltözködtem, lementem a földszintre. Nem voltam munkától elnyűtt, se fáradt vagy kimerült, hanem friss és jókülsejű. Amikor a pincér behozta a reggelimet,

higgadtan szóltam neki, de jókedvűen. Tíz percig beszélgettünk s ez alatt a rövid idő alatt igen hasznos ismeretség szövődött köztünk, mindkettőnk javára.

Deresfejú, öregedő ember volt. S úgy vettem észre, hogy már húsz esztendő óta szolgál a fogadóban. Miután erről meg is győződtem, bizonyos voltam a felől, hogy okvetetlenül ismerte Charles és Vilmos nagybátyámat, akik tizenöt évvel azelőtt sűrűn voltak a fogadó vendégei. Megemlítettem a nevüket s ő rögtön visszaemlékezett reájuk és nagy tisztelettel szólt róluk. Miután közöltem vele, hogy rokonaim voltak, mindjárt más szemmel nézett reám és én nagyon megjavítottam a helyzetemet vele szemben. Azt mondta, hogy Charles nagybátyámhoz hasonlítok, s azt hiszem, hogy ez igaz is volt, mert Mrs Brettontól is több ízben ugyanezt hallottam. Előbbeni feszélyezően kétes viselkedése készséges és lekötelező udvariasságnak adott helyet, többé nem voltam elhagyatva, ha egy okos kérdésre udvarias választ akartam kapni.

Az utca, amelyre az én kis nappalim ablakai nyíltak, keskeny volt, fölöttébb csendes és nem piszkos. Az a pár járókelő, akit láttam, szakasztott olyan volt, amilyenekkel vidéki városokban találkozok az ember. Megvolt az a biztos érzésem, hogy egyedül és nyugodtan kimehetek az utcára.

Reggeli után el is mentem. Jókedv és öröm volt a szívemben. Hamarosan a Pater Noster Row-on találtam magamat — igazán mintaszerű utca. Benyitottam egy könyvesboltba, amelynek egy bizonyos Jones volt a gazdája. Vettem egy kis könyvet — ami helytelen fényűzés volt részemről. De azt gondoltam, hogy majd egy napon odaadom vagy elküldöm Mrs Barretnek. Mr Jones, egy beszáradt boltos, az eladó-asztal mögött állott ; de én őt abban a pillanatban rendkívüli lénynek tekintettem, magamat pedig a legboldogabb embernek.

Csodálatos, hogy mennyi mindent éltem át azon az egy délelőttön. A Szent Pál-székesegyház előtt találtam magamat és beléptem. Fölmentem a dóm magas erkélyére. Onnan láttam Londont, a folyót, a hidakat és a templomokat. Láttam a régi Westminster, a zöldelő Temple Gardens-t, amelyekre lesütött a nap, mert a korai tavasz derűs égboltja

kékellett fölöttünk. És lejjebb átlátszó, vékony, kékes köd imbolygott.

Aztán újra lementem s taláломra nekivágtam az utcáknak. A szabadság és öröm érzése feszítette a szívemet. És, igazán nem tudom, hogyan, a városi élet kellős közepébe értem. Végre láthattam és érezhettem magam körül az igazi Londont. Kimentem a Strandra; fölmentem Cornhillre; belevegyültem a járókelők életébe; sőt átmerészkedtem az utca egyik oldaláról a másikra. S hogy mindezt végigcsinálhattam, egyes-egyedül ez valami irracionális és mégis igazi gyönyört szerzett nekem. Később aztán bejártam a West Endet, a nagy parkokat, a szép tereket, de sokkal jobban szeretem a forgalmas belvárost. A «city» annyival komolyabbnak tűnt fel a szememben. A láрма, a zaj, a rohanás — ez volt a város igazi képe és igazi hangja. A «city» keresi és szerzi a pénzt, a West End csak elkölti, szórakozásra és mulatságra. A West Endben kellemesen töltheti el idejét az ember, de a City érdekli és izgatja.

Elbágyadva és kiéhezve (évek óta nem volt ilyen farkasétvágyam), két óra tájban visszatértem az én sötét, öreg, csöndes fogadómba. Kétfélét ebédeltem: húst és főzeléket; mindakettő kitűnően ízlett. Mennyivel jobb volt, mint azok a válogatott kis kotyvalékok, amelyeket Marchmont kisasszony szakácsnéja szokott felküldeni drága, volt úrnőmnek és nekem s amit hiába kóstolgattunk, mindig csak félétvággyal tudtunk elfogyasztani. Kellemesen kifáradva, egy órára lefeküdtem. Három széket kellett egymás mellé állítanom, mert pamlaggal nem dicsekedhetett a szobám. Elaludtam s azt hiszem, csak két óra múlva ébredtem föl újra.

Egész lelkiállapotom és a kísérő körülmények is olyanok voltak ebben a pillanathban, hogy egyenesen kedveztek egy elszánt és vakmerő lépésnek, még ha az ugrás volt is a sötétbe. Előbbi, vígasztalan életemtől kimondhatatlanul irtóztam és visszatérésről szó sem lehetett. És ha kudarcot vallok is új vállalkozásommal, csakis én fogok szenvedni — senki más. És ha meghalok, távol az otthonomtól, — hogy' is mondhatok otthont, amikor nincs otthonom! — ha Angliától távol halok meg, ki fog megsíratni engem?

Talán szenvedni fogok. De hiszen megszoktam a szenvedést. Azt hiszem, még maga a halál sem volt olyan szörnyű a szememben, mint azokra nézve, akiket gyermekkorukban elkényeztettek. Már azelőtt is nyugodt arccal néztem a halál elé. Minthogy mindenre el voltam készülve, elhatároztam magamat.

Ugyanaznap este barátomtól, a pincértől, azt a felvilágosítást nyertem, hogy nagyobb hajók szoktak indulni Angliából, amelyek Boue-Marine-ban kötnek ki, a kontinensen. Úgy éreztem, nincs veszteni való időm. Még az éjjelre el kell foglalnom a hajófülkémet. Várhattam volna reggelig is, de nem akartam megkockáztatni, hogy lekésem vagy lemaradok a hajófödélzetről.

— Jobb, ha rögtön megváltja a jegyét, kisasszony — tanácsolta a pincér. Nekem is ez volt a véleményem. Kifizettem a számlámat s az ő baráti szolgálatait igazán fejedelmi borralalóval jutalmaztam, ami csakis képtelenségnek tűnhetett fel az ő szemében ; és csakugyan, amikor zsebredugta a pénzt, halvány mosoly suhant át az arcán, s az elárulta, mi az őszinte véleménye a vendég *savoir faire*-jéről. Azután kiment, hogy kocsit hozzon. A kocsisnak is nagyon beajánlott, lelkére kötötte, hogy vigyen a kikötőbe, hogy ne bízson rá a csónakosokra, amit a jó ember meg is ígért, csak aztán elmulasztotta beváltani ígéretét ; mert ellenkezőleg, átnyújtott nekik, mint zsákmányt, feltálalt, mint sült pecsenyét s egy csomó csónakos között szállított le a kocsiról.

Nagyon kellemetlen volt a helyzet. Vaksötét éjszaka borította a várost. A kocsis, mihelyt megkapta pénzét, sietve elhajtott. A csónakosok pedig verekedni kezdtek értem és a poggyászosért. Még most is hallom a káromkodásaikat ; jobban megingatták a filozófiámat, mint az éjszaka, az elszigeteltség vagy a szokatlan környezet. Az egyik felkapta a bőrröndömet. Én ránéztem és nyugodtan várakoztam. De amikor egy másik karonragadott, megszólaltam, ellöktem őt magamtól, beszálltam a ladikba s követeltem, hogy a holmit rögtön tegyék le mellém. — Ide, ide — mondtam, és rögtön engedelmeskedtek, mert véletlenül a ladik gazdájában szövetségesre találtam. Így aztán a ladik elindult velem.

A folyó fekete volt, mint a tinta. Fények villantak meg rajta, a parton álló épülettömbökben égő lámpáktól. Hajók himbálóztak a vizen. Különféle hajókhoz eveztek velem s a lámpafénynél el tudtam olvasni a nevüket is, amely sötét alapra volt festve, nagy fehér betűkkel. Az *Óceán*, a *Phoenix*, *A királynő férje*, a *Delphin*, egymásután tűntek a szemembe, amikor elhaladtunk mellettük. De az én hajóm a *Csillám* volt s jóval messzibb helyen horgonyzott.

A gyászfekete vizen siklottunk lefelé s én a Styxre gondoltam, meg Charonra, aki egy magányos lelket visz az Árnyak országába. Fagyos szél fújt az arcomba s éjféli felhőkből hullott az eső a fejemre. Két durva evezős társaságában, akiknek mocskos szidalmi sebezték a fületem, azt kérdeztem magamtól, hogy rémületet vagy nyomorúságot idéztek-e föl bennem. Egyikről sem volt szó. Gyakran megtörtént velem az életben, hogy aránylag sokkal jobb körülmények között még rosszabbul éreztem magamat. — Hogyan lehetséges ez? Úgy rémlett, hogy nem vagyok levert, s valójában nem is félek. Életkedv és életerő volt bennem, — hogy miért, nem tudtam megmagyarázni magamnak.

A koromfekete éjszakából végre előtűnt a *Csillám*, fehéren és ragyogón.

— Megérkeztünk — mondotta a csónakos és rögtön hat shillinget kért.

— Túlságosan sokat követel — mondtam én, mire rögtön hátrált a csónakkal s megesküdött, hogy nem szállhatok ki, amíg őt ki nem fizettem. Egy fiatal ember, amint utóbb kiderült, a hajópincér, kihajolt a hajó egyik oldalán s már előre elvigyorogta magát s várta a nagy veszekedést. Hogy felsüljön, megadtam a kért összeget. Azon a délutánon három ízben adtam tallért shilling helyett. De így vígasztaltam magam: az élettapasztalatoknak ára van.

— Becsapták — mondotta a hajópincér újongva, amikor a födélzetre léptem.

Közönyösen vetettem oda neki: «Tudtam!» — s lementem a lépcsőn.

A női kabinoknak szép, erős, kissé hányaveti asszony volt a felügyelőnöje. Megkértem, hogy vezessen el a fülkém-

hez. Véigimért a tekintetével, dörögött valamit, hogy nem ilyenkor kell az utasoknak a földélzetre jönniök és egész magatartásával hangsúlyozta, hogy udvariasságra ne számítsak az ő részéről.

— Minthogy már itt vagyok a földélzeten, mindenesetre itt fogok maradni — ez volt az én válaszom. — Legyen olyan szíves, mutassa meg a fülkém.

Megtette, amire kértem, de mogorva képpel. Letettem a kalapomat, elrendeztem a holmimat és lefeküdtem. Egy pár nehézségen már átvergődtem. Némi győzelmet is arattam. Az én hajléktalan, elhagyatott, iránytalan lelkem legalább kis időre megpihenhetett. Amíg a *Csillám* ki nem köt, nem kell tennem és cselekednem. De aztán! — Oh, nem volt bátorságom előrenézni. Kifáradva és kimerülve félig kábultan feküdtem.

A felügyelőő egész éjszaka beszélt. Nem hozzám, hanem a fiatal hajópincérhez, aki a fia volt és szakasztott mása. A pincér folyton ki- s bejárt; ilyenkor vitatkoztak és pereltek s ezt végigcsinálták vagy hússzor az éjszaka folyamán. Az asszony kijelentette, hogy levelet akar írni haza, ahogy ő mondotta, az apjának. Részleteket olvasott fel belőle fennszóval, s engem csak annyiba vett, mint egy sétabotot. Talán azt hitte rólam, hogy alszom. A felolvasott részletek családi titkokat is árultak el s kivált egy bizonyos «Charlotte»-ra vonatkoztak, egy fiatalabb leánytestvérre, aki a levél után ítélve, azon a végzetes ponton állott, hogy valami regényes és esztelen házasságba ugorjon bele. Az én idősebb asszony-ságom hangosan tiltakozott a fonák frigy ellen. A kötelességtudó fiú egyszerűen kinevette az anyja levelét. Az anya védekezett, aztán dühöngött a fiú ellen. Különös egy pár voltak. Az asszony harminckilenc vagy negyven esztendő-s lehetett s olyan rugalmas és viruló volt, mint egy húszéves leány. Testben és lélekben kemény volt és közönséges; hiú volt és hangos, csupa ellentállás és kitartás. Azt hiszem, élete, kora gyermekségétől kezdve, a nyilvánosság előtt folyt le. Lánykorában valószínűleg kocsmái szolgáló volt.

Reggelfelé a társalgás új tárgyra terelődött: a Watsonokra. Ez egy bizonyos utazó család volt, amelynek tagjait

a hajóra várták. Úgy látszik, az asszony jól ismerte őket és nagy becsben állottak előtte, mert már előre kiszámította, milyen tekintélyes borralalóra lehet kilátása. Azt mondta: ha ez a család a hajóra jön, az egy kis vagyont jelent.

Hajnalban már talpon volt mindenki s reggelre az utasok is megjelentek a födélzeten. A «Watson»-okat a felügyelőőzajongó lelkesedéssel fogadta és az egész hajó nagy hűhót csapott a tiszteletükre. Számszerint négyen voltak, két hölgy és két férfi. Rajtuk kívül még csak egy hajóutas volt, — egy ifjú hölgy, egy úrikülsejű, de gyöngének látszó férfi kíséretében. A két csoport szakasztott ellentéte volt egymásnak. Watsonék kétségtelenül gazdagok voltak s gazdagságuk tudata egész viselkedésükben kifejeződött. Az asszonyok — mindakettő fiatal volt s egyikük tökéletes szépség, már legalább külső megjelenésében — színes és finom ruhában pompáztak, de öltözködésük egy csöppet sem volt az alkalomhoz és a körülményekhez illő. A kalapjukat elborította a sok színes művirág, bársonyköpenyük és selyemruhájuk inkább helyén lett volna egy parkban vagy egy sétatéren, mint egy megakart hajó kormos födélzetén. A férfiak alacsonytermetűek voltak, csúnyák, kövérek és közönségesek. Hamar rájöttem, hogy az idősebb a csúnyább, a hájasabb a férje — vagyis újdonsült férje a szép leánynak, aki még nagyon ifjúnak látszott. Ez a fölfedezésem nagy ámulatba ejtett. És csak nőtt az ámulatom, amikor észrevettem, hogy az asszonyka nincs kétségbeesve, nem is boldogtalan a házasságában, sőt vidám, egészen a könnyelműségig. Kacagása — gondoltam magamban — csakis a kétségbeesés kirobbanása lehet. És mialatt én épp ezen törtem a fejemet s elhagyatottan és nyugodtan a hajókorláthoz támaszkodtam, a fiatalasszony felém lejtett; tábori szék volt a kezében s bár sült idegen voltam neki, úgy mosolygott reám, hogy nyeglesége felriasztott és megbotránkoztatott, pedig rám villant gyönyörű fogsora és engem kínált meg a tábori székkal. Én természetesen nem fogadtam el, de azért a lehető legudvariasabb módon bántam vele.

Ahogy ott szökelte, sugárzott belőle a gondtalanság. De határozottan jólelkűnek látszott. Hogyan mehetett nőül

ahhoz az alakhoz, aki végre is nem olyan benyomást keltett, mint egy férfi, hanem mint egy olajoshordó?

A másik ifjú hölgy, aki egy úriemberhez tartozott, leány volt; szép és szőke. Egyszerű, mintás calico-ruhája, majdnem díztelen szalmakalapja, nagy sálja, amelyet kecsesen hordott, szinte puritán viseletnek volt mondható. De azért neki nagyon jól illett. Láttam, hogy az úriember, mielőtt magárahagyta, végigjártatta szemét az összes utasokon, mintha keresett volna valakit, akinek a gondjaira bízhatná. Nagyon kedvetlen arccal fordult el a felvirágozott hölgyektől; reám nézett, aztán szólt valamit a leányához, vagy unokahúgához, vagy akárkije volt. A leány is felém nézett s kissé az ajkát biggyesztette, pedig szép, vékony ajka volt. Talán én nem tetszettem neki, vagy pedig reggeli pongyolámat sajnálta le, vagy mind a kettőt, ami még valószínűbbnek látszott. Csöngetés hallatszott s az apja (utólag megtudtam, hogy az édesapja) megcsókolta és visszatért a szárazföldre. Hajónk elindult.

Külföldiek szavajárása szerint csakis angol leányoknak lehet megengedni, hogy kísérő nélkül utazzanak és még így is nagyon bámulják az angol szülők és gyámok bátorságát. Ami pedig az ifjú misseket illeti, elszántságukról az a vélemény terjedt el, hogy «nőietlen» és «illetlen». Akadnak viszont emberek, akiknek szemében e leányok a szülői gondtalanságnak s a hiányos valláserkölcsei nevelésnek tehetetlen áldozatai, akiket kellő «felügyelet» nélkül hagynak. Vajjon a közelemben álló fiatal leány azok közül való volt-e, akikben föltétlenül meg lehet bízni, ezt nem tudnám megmondani, azaz, hogy abban a pillanatban nem tudtam volna megmondani. De csakhamar kiderült, hogy nincs meg a méltósága, de kedve sincsen — az egyedüléléhez. Egyszer vagy kétszer végigment a fődélzeten, előre meg hátra, szinte fanyar megvetéssel nézte a lebegő selymeket és bársonyokat, a lebegő magatartást és viselkedést, és egyszerre csak hozzám lépett és megszólított:

— Szeret a tengeren utazni? — így hangzott a kérdése.

Megmagyaráztam neki, hogy minden tapasztalat híján

csak később fogom megtudni, szeretek-e hajón lenni; ez tudni illik az első hajóutam.

— Ez igazán kedves! Irigylem érte. Mert az első benyomások mindig a legérdekesebbek. Én annyit utaztam a tengeren, hogy nem is emlékszem első útamra. Már unom a tengert és az ilyen utazásokat.

Önkénytelenül elmosolyodtam.

— Miért nevet rajtam? — kérdezte őszinte ingerültséggel, amely sokkal jobban tetszett nekem, mint egész addigi viselkedése.

— Mert sokkal fiatalabb, semhogy bármit is szabad volna — unnia.

— Tizenhét éves vagyok. (Ezt kissé csípősen mondotta.)

— Alig látszik tizenhatnak. És szeret egyedül utazni?

— Bah! Ez egyáltalában nem fontos. Már tízszer jöttem át a csatornán, egyedül. De mindig gondoskodom arról, hogy ne legyek sokáig egyedül. Mindig szerzek barátokat.

— Ezúttal aligha fog barátokat szerezni. Én legalább azt hiszem — s a Watson-csoport felé néztem, akik hangoosan kacagtak s nagyon zajosak voltak már a földélzeten.

— Na, ezek csakugyan gyűlöletes nők és férfiak. Harmadik osztályon kellene utazniok. Ön talán intézetbe megy?

— Nem.

— Hát hova megy?

— Fogalmam sincs róla. Legföljebb annyit tudok, hogy ki fogok szállani Boue-Marine-ban.

Rám bámult, de aztán tovább fecsegett.

— Én intézetbe megyek. Oh, hány külföldi intézetben voltam én már életemben! És mégsem tudok semmit. Higgye el, tudatlan teremtés vagyok, igazi műveletlen valaki. Igaz, hogy beszélek németül meg franciául, jól zongorázom és szépen táncolok, de ne gondolja, hogy írni meg olvasni is tudok akár franciául, akár németül. A multkoriban azt kívánták tőlem, hogy egy könnyű német könyvből fordítsak le egy lapot angolra, nem voltam rá képes. Szegény papám odavolt. Azt mondta, hogy M. de Bassompierre, a keresztaapám, ki az összes intézeti költségeket fizeti értem, az ablakon hajította ki a pénzét. Na, aztán ami a különböző ismereteket illeti,

történelemben, földrajzban, számtanban egy csecsemő sem lehet tájékozatlanabb. Az angol helyesírásom hibás, a nyelvtani tudásom fogyatékos, — mindenki ezt mondja. Ráadásul még a vallásomat is elfelejtettem. Tudja, én protestáns volnék, de igazság szerint nem tudom, az vagyok-e, vagy már nem vagyok az. Nem vagyok tisztában azzal, hogy mi a különbség a katolikus és a protestáns vallás között. Különb ez egy csöppet sem nyugtalanít. Egyszer, Bonnban, már luteránus is voltam. Jaj, az a drága Bonn! Az az édes Bonn! Annyi szép diák van ottan! A mi intézetünkben minden csinos leánynak megvolt az imádója. A diákok tudták, hogy mikor megyünk sétálni s a nagy téren mindig összetalálkoztunk. «Schönes Mädchen» — az ember csak ezt hallotta tőlük. Hallatlanul boldog voltam Bonnban.

— És most milyen intézetben van? — kérdeztem én.

— Oh! Most, izé — igen, izében vagyok.

Miss Ginevra Fanshawe (mert így hívták a fiatal leányt) az «izé» szót olyankor használta, amikor egy pillanatra a valódi kifejezés nem jutott eszébe. Ez az «izé» elég sűrűn bukkant fel a beszédjében. A furcsa az volt, hogy a szót mindig «chose»-nak mondta, franciául, még ha más nyelven folyt is a társalgás. Mint rájöttem, az «izé» ezúttal Villette-re vonatkozott, Labasseccour királyság szép és nagy fővárosára.¹

— Szereti Villette-et? — kérdeztem.

— Meglehetősen. Az odavaló emberek ugyan nagyon ostobák és közönségesek. De van ott néhány finom angol úri-család.

— S kegyed természetesen intézetben van?

— Bizony!

— És jó az az intézet?

— Oh, nem! Borzalmas. De minden vasárnap kimenőm van s olyankor fűtyülök a *maîtresse*-ekre vagy *professeur*-ökre, vagy az *élève*-ekre és a leckeórákra. Így aztán nagyon jó életem van. Most megint nevet rajtam.

¹ Az olvasó később maga is ki fogja találni, hogy az író nő korának tapintatával, amely ma túlzottnak tetszhetik: Villettet mond Brüsszel és Labasseccourt Belgium helyett. De e képzelt nevek alatt igazi valóság rejtőzik.

— Nem. Eszembe jutott valami és azon mosolyogtam.

— S mi jutott eszébe? (Aztán meg sem várta a feletet, csak tovább beszélt.) Igazán, mondja meg, hogy hova megy?

— Ahová a sorsom vezet. Meg kell keresnem a kenyeremet, ott, ahol munkát találok.

— Kenyeret keresni! (Ezt már szörnyűködve mondta.) Hát maga szegény?

— Olyan szegény vagyok, mint a bibliai Jób.

Kis ideig hallgatott.

— Oh, ez igazán kellemetlen! De én tudom, mi az, szegénynek lenni. Mert odahaza mindnyájan szegények. Papa, mama és a többiek. A papám Fanshawe kapitány; félfizetéses katonatiszt, de nagyon jó családból való s a rokonságunk igazán előkelő. Nagybátyám és keresztapám, De Bassompierre, aki Franciaországban él, az egyetlen rokonunk, aki támogat bennünket. A családunk leányait mind ő nevelteti. Őt leánytestvérem van és három fiútestvérem. Szép sorjában mind férjhez fogunk menni, azt hiszem, idős urakhoz, akiknek sok a pénzük. Papa és mama ezt kicsinálják. Augusztá néném csak most ment nőül egy emberhez, aki sokkal öregebbnek látszik, mint a papa. Augusztá nagyon szép — másfajta szépség, mint én vagyok, mert ő fekete. A férje, Mr Davies, sárgalázt kapott Indiában s a sárgaságát mostanig megőrizte. De hát gazdag! Augusztának szép háztartása van, hintaja, s mindnyájan azt hisszük, hogy okosan cselekedett. Sokkal jobb dolog ez, mint «kenyeret keresni» — amit maga mondott. Mellesleg szólva, maga okos?

— Nem . . . egy csöppet sem.

— Tud zongorázni, énekelni, három-négy nyelven beszélni?

— Egyáltalában nem.

— Én mégis azt hiszem, hogy maga okos.

Elhallgatott, nagyot ásított és aztán így folytatta:

— Meg fogja kapni a tengeri betegséget?

— Maga megkapja?

— Mihelyt kiérünk a nyílt tengerre. Azt hiszem, máris kezdem magamat rosszul érezni. Inkább lemegyek a fürkébe.

Az a kövér felügyelőnő útálatos egy teremtés. Heureusement je sais faire aller mon monde. És ezzel lement.

A többiek is hamarosan utánamentek s egész délután egyedül voltam a fődélzeten. Nyugodt, szinte boldogító érzések töltötték el a szívemet, órákon keresztül. Ha ez eszembe jut s ugyanakkor végiggondolom akkori helyzetemet, amely kockázatos volt, sőt reménytelen, végigremegnek rajtam a költő szavai :

Nem mindig börtön, ami kőfal,
S nem mindig ketrec, ami vasrács.

A veszedelem, a magánosság, a bizonytalan jövő nem fojtogatja a lelket, ha a test egészséges s a tettvágy erős ; nem érezhetjük a legrosszabbat, amíg a Szabadság kölcsönadja szárnyait s a Reménység irányítja jó csillagával lép-teinket.

Már rég elhagytuk Margate-et és még mindig jól érzem magamat. Tele tüdővel szívtam be a tenger levegőjét ; gyönyörködtem a Csatorna feltornyosuló hullámaiban, a hajó körül röpködő sirályokban, a sötét horizonton felém fehérlő vitorláokban, a befelhősödött, de csöndes égboltban, amely mint egy hatalmas kupola borult rá mindenre. Ábrándozásaim közben úgy rémlett, hogy látom az európai szárazföldet a messze távolban, mint nagy-nagy álmországot. Napfény sütött rá s a hosszú part olyan volt, mint egy aranycsík. Egy csomó várost láttam s a fehéren izzó templomtornyok finom, csipkés díseit, mély erdőségeket és egymás mellett szorongó magaslatokat, lankás mezőket, élesen elhúzódozó folyókat. Gyönyörű kép volt. A háttér az ünnepélyes, sötétkék égbolt adta hozzá s káprázatos színeivel fejedelmi ígéreteként tűnt fel északról délre a jó Isten áldott szalagja, a Reménység szivárvány-íve.

Ne higgye el, aki nem akarja, vagy ha elfogadja is, vonja le belőle az erkölcsi tanulságot, amely így hangzik :

Nappali álom. — ördögi játék!

Olyan rosszul lettem, hogy alig bírtam levánszorogni a kabínomba.

Miss Fanshawe fülkéje közvetlenül az enyém mellett volt, és sajnálkozva kell megvallanom, hogy kölcsönös rosszul-létünk egész ideje alatt még kíméletlen önzésével is gyötört. Bosszúsága és türelmetlensége meghaladt minden mértéket. Watsonék, akik szintén betegek voltak s akiket a felügyelőnő szemérmetlen részrehajlással szolgált ki, hozzá hasonlítva stoikus bölcseknek bizonyultak. Már régebben is észrevettem, hogy a Ginevra Fanshawe-hoz hasonló könnyű és könnyelmű teremtéseknek és lenge szépségeknek a legcsekélyebb tehet-ségük sincs a szenvedéshez ; megsavanyodnak, ecetté válnak a bajban, mint a híg sör, ha mennydörög. A férfi, aki ilyen nőt vesz feleségül, számoljon azzal, hogy napfényes életet kell biztosítania számára — felhőjárás nélkül. Végre is annyira felháborodtam elviselhetetlen ingerültsége miatt, hogy rövi-den rászóltam : Fogja be a száját! — Ez az erélyes rendre-utasítás használt neki, s amint észrevettem, irántam való rokonszenve ezzel nem gyöngült.

Mire egészen besötétedett, haragosabbá lett a tenger. Nagyobb hullámok kezdték csapkodni a hajó oldalát. Furcsa érzés volt, hogy a sötétség és a tengervíz ölel körül bennün-ket s hogy a hajó a víznek zajongása, a hullámok fenekedése és az erősödő vihar ellenére tovább szántja egyenesen a maga úttalan útját. Egyes bútordarabok is már felborultak, és szük-ségessé vált, hogy odakötözzék őket a helyükhöz. Az utasok egyre rosszabbul lettek. Miss Fanshawe irtózatoss nyögések között kijelentette, hogy meg kell halnia.

— Most nem fog meghalni, drágám — mondotta a fel-ügyelőnő. Éppen befordulunk a kikötőbe.

És csakugyan negyedóra mulva nyugalom költözött mindnyájunkba. Éjfél körül célhoz értünk.

Én szomorú voltam, — határozottan szomorú. A pihenő-met befejeztem. Nehézségeim, súlyos nehézségeim most kez-dődtek el igazán. Amikor a fedélzetre visszakerültem, a hideg levegő s az éjszakának sötét arca mintha felborította volna egész képzelt föltevésemet arról, hogy hol is vagyok. Az ide-gen tengerparti város, amely az ismeretlen kikötő partján csillogott, mintha csupa megszámlálatlan, fenyegető szem-villogás lett volna. Jóbarátok jöttek a fedélzetre, üdvözölni

a Watson-csoportot. Egész csomó ismerős vette körül és vitte magával Miss Fanshawe-t. Én, — oh hiszen én egy pillanatra sem mertem volna összevetni az ő helyzetüket az enyémmel.

De hova mehetnék? Mert valahova kell mennem. Kényyszerhelyzetben az ember nem lehet finnyás. Amikor a felügyelőnőnek átadtam a borralalót, meglepetés ült ki az arcára ; sokkal többet kapott, mint amennyire a maga fogytékos ítélőképességével számítani mert volna. Én aztán így szóltam hozzá :

— Legyen olyan jó és nevezzen meg egy tisztességes, csendes fogadót, ahol az éjszakát eltölthetném.

Nemcsak a kért fölvilágosítást adta meg készségesen, hanem mindjárt odahívott egy küldöncöt, akinek a gondjára bízott engem — és *nem* a málhámat, mert annak még előbb át kellett esnie a vámvizsgálaton.

Követtem ezt az embert végig a rosszul kövezett utcán, amely most a hold imbolygó fényétől nyert világosságot. Elkísért a fogadóig. Hat pennyt akartam neki adni, amit nem akart elfogadni. Láttam, hogy kevesli s kicseréltem egy shillingre. Ezt is visszautasította, ingerült hangon s olyan nyelven, amelyből egy szót sem értettem. Egy pincér jött felém a lámpával világított folyosón s tört angolsággal figyelmeztetett, hogy az én külföldi pénzem nincs náluk forgalomban. Egy aranyat adtam a pincérnek, hogy váltsa apróra. Miután elrendeztük ezt a kis ügyet, szobát kértem. Vacsorázni nem volt kedvem. A tengeri betegségtől még mindig kimerült voltam s egész testem remegett. Hogy' megörültem, amikor végre a keskeny szoba ajtaja becsukódott mögöttem s testi-elgyötörtséggemmel magamra maradhattam. Most újra pihenhetek, bár a kétség felhői holnap épp oly nyomasztók lesznek, mint ma este. Még sürgősebb lesz, hogy elszánjam magamat a cselekvésre, a szegénység veszedelme csak fenyegetőbb lesz és az életért való küzdelem még keményebb.

CSÍNYTEVÉS.

Ez harc volt, mellyel egy csapásra
Hírneves lettem Kaposvárba',
Harc a félelmes togátus ellen. —
Ez jött, hogy engem megneveljen,
Jött, mint az élő tilalomfa,
Duskálkodott a tilalomba'
És megtiltá, hogy ministráljak.
Ez fájt . . . A tógás szóvitázott,
A hithűséget kérte számon, —
Én elvégeztem, hogy kijátszom
S mert résen volt, utam elállta,
Besurrantam a megyeházba
És a raboknál ministráltam.
Mise a börtönkápolnában :
Kopár oltáron sápadt gyertyafény,
A szent leckét dadogva mondom én,
Megborzongok e mély földszint alatt,
Veríték ver ki boltívet, falat,
És bűn bűn mellett szorong a padokban,
A hívek keze-lábán vas van
És statárium a fejek felett.
A pap felmutat, csengetek,
Sír a bilincs, vérfertőzött a kéz,
A meaculpa rémeket idéz,
Mély szakadéokban vergődik a lélek,
Felbúg a misezáró ének,
A rabok miséje kicsiny mise. —
Nagy lelkenedezve tartok kifele,

Lépcsőket ugrom, mögöttem marad
 A búgó gyász a föld alatt
 S már szabadul a szív, a lélek,
 De ahogy napvilágra érek,
 Elkap a togátus...

Összecsaptunk.

A harc hullámzott, vettünk, adtunk,
 De fönn a csínytevő angyalkák
 Nem engedtek, pártom fogták :
 Egyet perdültem a gúzsban,
 Szép rúgással szabadultam,
 Aztán vesd el!... Erek, nádak,
 Kaposvárott törvényt látnak
 S ha elcsípnek, fölpakkolnak,
 Javítóba odaadnak
 A gyerekjavító Lujz tantihoz.
 Csakhogy legény kén ahhoz,
 Aki elcsíp, de nem tóga.
 Gyi te fakó! — Gyi te hóka!
 Azt izenem Kaposvárnak,
 Görösgalig meg sem állok,
 Ott lakik a szívem Marcsa,
 — Ő is tantim, de másfajta,
 Ő az, aki megvéd engem,
 Attól a kérlelhetetlen
 Gyerekjavító Lujz tantitól...

A nap tetőt ért... Valahol
 Zengő versekben húzzák a delet ;
 Az szent, hogy én ma nem ebédelek,
 Sebaj, itt az erdőaljba
 Fújtatok egy pillanatra.
 Sudár nyírfa az útszélen,
 Lekuporodom tövében,
 Ásítok egy hosszút, nagyot
 S már azt kérdem : hol is vagyok?
 S körül nézek... Sápadt gyertyafény,
 Kopár oltárnál ministrálok én,

Dadogok, akadoz a nyelvem,
 A misekönyvet vinném, de elejtem,
 Rázom a csengőt, nem ad hangot,
 A sátán eszel ki ilyen bolondot!
 A tógás miséz itt fehér karingben.

Felordítok, az álom libben,
 S a világ egy nagyot fordul velem.
 Jön az apám!... Jaj énnekem!
 A mi bricskánk ott e sárga!
 Uccu Ferkó! Föl a fára!
 Jobb a látás, szebb is itt fönn,
 Meg is nyugszom én, de rögtön.
 Akit itt hoznak a szürkék,
 Annak a szűrét kitették.
 Jön a bricska, vígan gördül,
 Pukkadozom az örömtül.
 Fuj a tógás, mint a vadkan,
 S én ujjongok, ő lepattan
 S ront a fának...

Hujja hó!

Csikland a csínytevő manó,
 Kapaszkodik a langaléta,
 De fönnakadt a faderékba,
 Se föl, se le, görcs állt inában.
 Csíny nélkül én ezt ki nem állom,
 S vijjongva, mint az ölyű-kánya,
 Úgy csapok le a kalapjára
 S elragadom...

Hujja hó!

Nyerítek, mint a harmadfű csikó,
 Elhallatszik Toponárig,
 Toponártól Kaposvárig
 S végig az egész világon:
 Lepipáltam! Tűz a nap,
 Oda a karimás kalap!
 Elkapta az eleven ördög.
 A kárvallott kínjában fölnyög,

S ahogy pottyánva hull a földre,
 — Mint estében a szotyos körte —
 Követ emel reám bolondul.
 De Jancsi kocsis odamordul,
 És csitt!...

Úgy lehet, eltalál
 A kő, ha elhajítva száll,
 De ezt a bajt elhárították
 Ott fenn a csínytevő angyalkák
 S a Jancsinak is volt benn némi része.
 És mégis, kissé szomorkás a vége :
 Ki úgy jött, hogy megfékez engem,
 Itt kéreget, feje fedetlen
 S oly elbúsult, hogy megsajnálom.
 No itt a kalap! Szánom, bánom,
 S leszólok, mikor utnak válna :
 «Nevelő úr, Isten megáldja»
 S a sárga brieska elgördült vele.
 Most már leszállnék, — ideje,
 Mint mókus ugrom ágról-ágra,
 De visszatartok egy szavára
 Közelben perdülő doboknak.
 Valami jó sejtés szorongat,
 Dobban a föld, ezernyi láb
 Veri föl csillanó porát.
 Fenn hömpölyög a szürke felleg,
 Alatta bakák, kettős rendek,
 S elől, a zászlóaljnak élén
 — Maga is bakaórnagy lévén —
 Vezet lóháton urason
 Csínyekben hű patrónusom,
 A mókás, nótás, csínytevős
 Ripacsos kőnigréci hős,
 A burkusverő Tajthy Pista.
 Jön rám, a lovát fincoltatja,
 Mögötte döngő hadsorok...
 Én ujjongok, én ordítok,

S e pillanatban, hujja hó!
Szent György a baka, mén a ló,
Mi együtt bajvívót jelent,
Megvéd ez engem, annyi szent.
Nem fél ez semmi hatalomtól,
Kivág ez engem minden bajból
És Kaposvárig lovat ad alám.
És úgy lett...

Nyolcszázhatvanhét nyarán

Így vonultam be én kevélyen
Egy daruszőrű vezetéken
Nagy diadallal Kaposvárba.
S ma életutam végét járva,
A visszafénylő hajnalpírba'
E kópéságokat megírva,
Megköszöni az ősz zarándok
A csínytevő kis angyalkáknak,
Hogy mind eme szép csínytevések
Bú, baj nélkül értek véget :
Kár nem esett gyerekbe, lóba,
És nem adtak ki javítóba
A gyerekjavító Lujz tantinak.

(Budapest 1937).

BÁRD MIKLÓS.

IRODALOM.

. A magyar Proust.

Swann (3 kötet) és *Bimbózó lányok árnyékában* (4 kötet); mindkettő a Nyugat és Grill Károly együttes kiadása.

Körülbelül huszonöt éve, hogy Marcel Proust nagy regényének, az *À la Recherche du Temps Perdu*-nek, első sorozata megjelent s körülbelül két éve, hogy ennek a nagy műnek Gyergyai Albert által készített magyar fordítása is megindulhatott, egyelőre a két első sorozatnak, a *Du Côté de chez Swann*-nak s az *À l'Ombre des Jeunes Filles en Fleurs*-nek közreadásával. Felmerül tehát az a kérdés, — s nem mi vetjük fel legelőször — hogy vajjon ez a híres regény ma is olyan híres-e, mint régen, s megérdemli-e európai hírét és főképp ezt a kései tisztességet, amely a teljes magyarítással nálunk egy negyedszázad múlva éri? A mellett talán megpendíthetjük, épp egy ily nevezetes könyvvel kapcsolatban, a fordítások irodalmának s magának a fordításnak problémáját, oly problémát, amely ma a leggazdagabb irodalmakban is időszerű, nálunk meg, tudjuk, századok óta irodalmunk létével kapcsolatos.

Jóllehet Proust a mai regényírók egyik mintaképének számít, koránál, műveltségénél s egész szelleménél fogva épp annyira a XIX-ik, mint a XX-ik század embere. (1871—1922.) Valóságos Janus-arc, két korszak, két művészet, kétféle világszemlélet mesgyéjén s legjellemzőbb vonásai ezzel a külső körülménnyel is magyarázhatók. Mint a magyar fordítás bevezető tanulmányából is látjuk, Proust legdöntőbb könyvelményei abban az esztétikai kultúrában gyökereztek, amely a mult század végén s egészen a világháborúig úgyszólván egész Európát egybefogta s amelynek enyhe, úri kozmopolitizmusában oly művek és nevek keveredtek, mint a wagneri muzsika, a ruszini művészetimádat, a france-i stílusremeklés vagy a Claude Monet-féle impresszionizmus. Ugyanez a Proust azonban megelőzi Freudot az én-kutatásban, együttthalad Bergsonnal az Idő új szemléletében, felszabadítja a regényt a flaubert-i, a zolai determinizmus alól s megvesztegető mintát állít annak az új regénytípusnak, amely sem leíró, sem ábrázoló, hanem korkép és emlékirat, valóság és költészet. A művészetnek, hogy megújuljon, úgy látszik,

szüksége van az ily határjelenségekre, amelyek hídul szolgálnak a múlt és a jelen között, magukba olvasztanak mindent, ami elődeikből átmenthető s így könnyebben elfogadtatják esetleg merészebb vívmányaikat. A félénkebb ízlésű vagy korosabb olvasók ily módon Balzac, vagy Saint-Simon tanítványának nézhették Proustot s nyugodtan élvezhették benne mindazt, ami Balzac korrajzára vagy Saint-Simon arcképeire emlékeztetett. Ugyanakkor a fiatalok benne látták, s nem is ok nélkül, a régi formákkal szakító új regényköltészet megvalósítóját. S így történt, hogy Proust halálakor, amikor az *Eltűnt Idő* még nem is jelent meg teljes egészében, a *Nouvelle Revue Française*-ban olyan különböző korú, ízlésű és nemzetiségű írók méltatták Proustot, mint például az akadémikus Estaunié vagy Boylesve mellett az akkor még fiatal François Mauriac vagy Jean Cocteau, a konzervatív Galsworthy mellett a minden újra szomjas Gide s naív poéták és vidéki regényírók a nagyvilág vagy a filozófia hírességei közt.

Ezt az osztatlan elismerést Proust műve meg is érdemelte, főképp ekkor, a nagy regény első három sorozatával, amelyek, mint egy legyező lassan szétnyíló lemezkéi, egymásbakapcsolva mutatták be a regény nagy témáit és főhőseit. Az elbeszélő gyermekkorát követte Swann szerelmi regénye, Swanné, aki e gyermekkor egyik kimagasló emléképe; utána a fiatalság első nagy élményei jöttek sorra, az elbeszélő szerelme Swann lányával a Champs-Élysées-n, majd egy másik leánnyal egy tengerparti fürdőhelyen; s a harmadik rész emlékei egy már újabb ideál, Guermantes hercegnő köré fonódtak, a századvég Párizsának egész nagyvilági faunájával... Ma már tudjuk, hogy a következő sorozatok, épp mert egyrészt az első, nagy témák újabb változatai, másrészt mert írójuk halála után jelentek meg, nem egyszer csak vázlatként hatnak az előző sorozatoknak oly dús aprólékosságához képest, kivéve talán az utolsó részt, a *Megtalált Időt*, a mű koronáját, amelyen Proust már jóelőre különös gonddal dolgozhatott. Azóta alig van regényíró, költő vagy akár kritikus, akire ne hatott volna valamiképp Proust művészetének varázsa; sőt jogosan beszélhetünk a Proust előtti s Proust utáni irodalomról. Lehet, hogy Proust társadalomrajza egyoldalú és hiányos, hogy lélektana pepecselő és hogy érdeklődési köre betegesen korlátolt; s az is lehet, hogy műve nem is regény a szó közhasználatú értelmében. Egy azonban bizonyos: Proust újította meg a mai regényt, sőt a mai irodalmi szemléletet, ő adott újra lelket az elbeszélésnek és egyéniséget az elbeszélőnek s ő engedte be újra a műfaj kiszikkadt területére az álom, a költészet, a belső élet színeit és mozgalmasságát. Mindezek után érthető, hogy a Proust iránt való érdeklődés máig

is lankadatlanul mutatkozik : nagy regénye egyre újabb kiadásokban lát napvilágot s ugyanígy életrajza is, Léon Pierre-Quint tollából ; a róla szóló tanulmányok egész kis könyvtárt töltenek már meg, úgyszintén a mű teljes, idegen nyelvű fordításai ; francia s főképp angolszász egyetemeken nem ritkák a Prousttal foglalkozó előadások és értekezések ;¹ s a párizsi világkiállítás irodalmi pavillonjában a legújabb kor írói közül egyedül Proust kapott külön falat, amelyen fényképek, idézetek s számadatok jelezték Proust művének s hírnevének franciaországi és külföldi elterjedését.

Egy ily mű természetes sorsa, hogy előbb-utóbb magyarul is megjelenjék. A fordítás hagyomány is, szükséglet is a mi irodalmunkban. Kiadóink versengve hozzák a legújabb s nem ritkán a jelentősebb külföldi műveket s megtörténik, hogy kiadványaikkal egyes nagyobb nemzeteket is megelőznek. Fordító-gárdánk szintén van olyan jó, ha nem jobb, mint a németeké vagy a franciáké s elsőrangú íróink is szívesen vállalkoznak olykor egy-egy idegen kortársuk munkájának magyarítására. Bizonyos, hogy a túltengő s válogatatlan fordítási irodalom nem lehet egészen veszélytelen az eredeti magyar irodalomra, egyrészt számbeli túlsúlya, másrészt mind az olvasókra, mind az írókra gyakorolt hatása miatt. A mellett hagyján, ha a tömegcikkek hevenyészett fordításban jelennek meg ; azonban sokszor értékes művekkel is gyakorlatlan fordítók kísérleteznek, sőt olykor jó íróink is inkább csak kenyérkeresetből fordítanak s mindez nem nagyon emeli a fordítási irodalom színvonalát. S mivel, sajnos, minden tevékenység idővel öncélúvá és gépiessé válik, a hivatásos fordítók jóvoltából valami fordításizű magyarság kezd kialakulni, amely a helyes magyarsággal nem mindig s nem mindenben egyezik. Mindez természetesen nem vonatkozik Proust magyar fordítására, amely egy nevezetes könyv s egy lelkes magyar literátor találkozása. Gyergyai Albert mindegyik fordításával megannyi nehéz feladatra vállalkozott s miután sorra ültette át Flaubert, Claudel, Gide és Giraudoux más-más hangú és klimájú főműveit s miután Francia Dekameronjában egyszerre tízféle stílust is tolmácsolt, Proust-fordításában szükségképpen legjobb tapasztalatait s legerősebb képességeit kellett latbavetnie. Éppen ezért nem is kell félnünk semmiféle félreértéstől, ha a fordítás problémáit a Proust-fordítás kapcsán tesszük szóvá. Mit szabad s mit kell fordítanunk magyar nyelvre? csak az újat? csak a híreset? csak a sikerre számítható művet, azt, amely leginkább megfelel az uralkodó közízlésnek?

¹ Egy már nálunk is megjelent, a budapesti egyetem Francia Intézetének kiadásában.

Milyen a jó fordítás? az, amely híven követi az eredetinek minden kis árnyalatát s ezeknek tolmácsolásáért mindent, még az anyanyelv helyességét is feláldozza, — vagy az, amely első sorban «magyarít» s csak aztán «tolmácsol» s a hűségénél fontosabbnak tartja a kerekded és folyamatos előadásmódot? Milyen a jó fordító? az, aki teljes odaadással egészen beleolvad a műbe, vagy aki ugyanily odaadással az olvasót akarja kiszolgálni? S ne higgyük, hogy mindez csak vélt problémák körül való utazgatás. Egy francia kiadó s egyben Rilke fordítója, Bernard Grasset, egész kis tanulmányt írt nemrég a francia fordítások kérdéséről s bár több javaslatot vet fel a fordítások színvonalának megjavítására, ő is inkább csak ötletekkel járul e kérdés megoldásához. Fordításra, szerinte, csak az íróval rokon szellem vállalkozhat s eredményesen csak akkor, ha kettőjük közt teljes az összhang, ha nem lehet különbséget tenni az író és fordítója közt a «közös műben»; természetesen Grasset sem állítja, hogy az ily fordítások mindennaposak. A mellett Grasset idézi s elfogadja Goethe elveit a fordításról, amelyek szerint az a jó fordító, aki egyformán ismeri a két nyelvet, de azért még jobban a magáét s aki így egyszerre két ember, két különböző országból. Mindebből az következnék, hogy a fordítás munkája hálátlanabb és felelősségesebb, mint az eredeti alkotóé s igaza van Babits Mihálynak, mikor egy régebbi tanulmányában a jó fordító önzetlenségét és hazaszeretetét hangsúlyozza, mert hisz az ő munkája csak nemzetén s anyanyelvén belül érvényesülhet. Ami a magyar Proust-fordító érdemeit illeti, dicséret helyett hadd idézzünk két példát a fordításból. Az első a Swann-sorozatból való s lágy hajlású mondataival egy Chopin-dallam lendületét s hangulatát próbálja megrögzíteni:

«...Fiatal lány korában ő is tanulta simogatni Chopinnek e kanyargó, végtelen és hattyúnyakú dallamait, amelyek oly szabadok, oly hajlékonyak, oly tapinthatók, amelyek a helyüket előbb az indulás irányán kívül keresik és próbálgatják, messze ettől az indulástól, még messzebbre attól a ponttól, ahova remélhettük, hogy elérnek, — s amelyek azért játszadoznak ebben a szeszélyes kitérőben, hogy aztán annál határozottabban, megfontoltabban, pontosabban, akár-csak egy kristályra, amely a sikoltásig visszhangzana, üssenek egyenesen a szívünkre.»

A másik egy nyári vendéglő átlényegítése költészetté, egyúttal igen jó példa a prousti alakító művészet jellemzésére:

«...Sokszor, ha vacsora után is világos volt egy kicsit, ezen a hosszú folyosón egyetlen lángot sem gyújtottak fel s ilyenkor a fák mellett, amelyek kívül az üvegre hajoltak, olyan volt, mint egy eleven fásor, egy fával ültetett sötét kertben. Olykor egy-egy vacsorázó

hölgy sokáig elüldögélt e homályban. Egy este, hogy átmentem rajta a kijárat felé tartva, észrevettem a szép Luxembourg hercegnőt, csupa ismeretlen vendég között Kalapot emeltem, de nem álltam meg. Ő is megismert s mosolyogva bölintott a köszönésemre: s magasan e bölintás felett s magából e mozgásból áradva, pár dallamos szó is szállt fel, talán egy hosszabb jóestét az én számomra, nem azért hogy megálljak, csak a bölintás kiegészítéséül s hogy e néma köszöntést beszélő köszöntéssé változtassa. De a szavak olyannyira érhetetlenek maradtak s maga a hang, amit hallottam, oly lágyan nyúlt el, szinte zenésen, mintha a fák elborult lombjai közt egy fülemile kezdett volna énekelni.»

S hadd álljon itt egy harmadik idézet a tolmácsolás művészetéről, az a pár sor, amelyben Proust Bermának, a nagy színésznőnek játékát iparkodik elemezni és amely, bizonyos fokig, mindennemű tolmácsolásra, tehát a fordításra is ráillik:

«... Ez a tehetség, amelyet a szerepén kívül véltem látni, tulajdonképp egy volt a szerepével. Olyan volt ő, mint egy nagy zongoraművész... akinek a játéka olyan muzsikusra vall, hogy még azt se igen tudjuk, zongorista-e ez a művész, mivel nem ékeli közbe erőlködő izmai készülségét, amelyek pedig initt-amott ragyogó hatást kelthetnének, sem pedig a hangjegyeknek azt a tajtékzó tűzijátékát, amelyben a naív hallgató a valóság, a kézzelfogható tehetség jelenlétét véli látni — s ez a játék oly átlátszó, olyannyira telítve azzal, amit közvetít, hogy őt, a művészt már nem is látjuk, ő már semmi más, csak egy ablak, — ablak, mely a remekműre nyílik.»

Beszélhetünk-e Proust hatásáról a mai magyar irodalomban? Bizonyos, hogy a fordítóén kívül több jeles tanulmányunk van már Proustról. Elsőnek, több mint tizenöt éve, Eckhardt Sándor ismertette, újabban előbb Németh László, majd Halász Gábor foglalkozott vele, az utóbbi már egyenesen a fordítás alkalmából, amely körül két év óta egész kis magyar Proust-irodalom keletkezett. Van költőnk, tán nem is egy, aki versben ünnepelte Proustot, s vannak prózaíróink, akik talán az ő nyomában szálltak vissza oly szívesen gyermekkori emlékeiknek és énjüknek legmélyére. Igaz, hogy e «hatás» vizsgálata már csak azért is kényes, sőt lehetetlen, mivel mai íróink egyszerre sok mindent olvasgatnak s Proust esetleg Joyce-on vagy Huxley-n át jut témáikba vagy stílusukba.

Szavai Nándor.

A távoli Kelet világa.

Felvinczi Takács Zoltán: *Buddha útján a távoli Keleten*. A szerző eredeti fényképfelvételeivel és rajzaival. I—II. k. 260+240. l. Budapest, Révai-kiadás.

Kevés ember vágyódott annyira keletre, mint felvinczi Takács Zoltán, aki évtizedeken át a keleti művészettörténet úttörője volt Magyarországon és kifejlesztette azt a Keletázsiai Múzeumot, amelyet Hopp Ferenc alapított gyűjteményével. Kevés ember ismerte Ázsia művészetét és lelkületét annyira, mint ő, aki Európában feldolgozta a könyvekben és múzeumokban található kincseket. Érthető, hogy amikor végre érett korban, leszűrt tapasztalattal eljutott Nagy-Ázsia földjére, ez varázslatával elbűvölte és olyan hangra ihlette, amely olvasóit is magával ragadja.

Felvinczi Takács Zoltán volt hazánkban «Nagy-Ázsia» gondolatának első és legkiválóbb hirdetője. Ő Ázsiában nem a közkeletű előítéletes «maradiságot», hanem a művészi átélésnek kozmikus ihletét látta és hirdette. Európai civilizációnk mai válságában Ázsia felé fordítja tekintetünket és bátran hirdeti, hogy «az ősi ázsiai szellem a világ összes nagy vallásainak és a művészi világnézetnek életadója, a jó modor, a kifinomodott életformák ősrégi kitermelője, az egész földkerekséget fenyegető veszedelemmel, a gépek egyéniséget ölő erejével áll szemben és küzd vele» (I. 4.). Könyvének végigvonul ez a filozófikus hang és ítélet, amelyet az ember legősibb ösztöneiből, a művészi alkotások szemléletéből merít.

Takács könyvével az olvasó elindul Buddha útján, hogy a nagy Mester tanításának különböző formákban való nyilvánulását tapasztalhasa. A történelembe lépünk, ahogy a könyv lapjai forognak előttünk és az utazás eseményei leperregnek a szerző szemléletén és gondolatain át. Ceylon, ahol az Indiából kiszorult buddhizmus aránylag legtisztább formájában maradt fenn, első állomásunk. Már itt kapunk meglepő ízelítőt szerzőnk ítéletéből; «Keleten a forma romlatlanul maradt fenn, annak ellenére, hogy Nyugat ipari terjeszkedése befurakodott a városokba, a házak építészeti stílusába és kirakatok ízléstelen elrendezésébe. Keletnek, az igazi Keletnek megvan mindenben a maga sokszor szegényes, de mindig a természetben gyökerező és éppen ezért mélységesen indokolt stílus» (I. 8.). A hatalmas méretű szobrokat nem az európai naturalizmus, hanem a mindent tudó és megértő művész-filozófus szemével bírálja és megállapítja, hogy keleten minden művészi forma valamely ősi eredetű vallási képzethez kapcsolódik (I. 12.). A keleti nép sohasem veszítette el őskori mivoltát. Nemzedékekről öröklődött eszményei újra meg újra

feltörnek, mint a talajvíz és tarkára festik a vallásalapító eredeti gondolatát. Az őskori napvallás félreismerhetetlenül döntő tényező maradt a néphit különféle ágazataiban. A buddhista templomok oromfalának egyik dísze a horogkereszt. Ezt az árják-előtti korokban már majd mindenütt ismerték és úgy tisztelték, mint a nap jelképét (I. 14.).

A szerző régi feltevéseit és elméletét a keleti művészet lényegéről személyes tapasztalatai igazolják Ceylonban és Indiában. Ezt a hatalmas félszigetet keresztül-kasul beutazta és felkereste mindazokat a helyeket, ahol művészettörténeti emlékeket találhatni. Meghatottan ír az ellorai sziklatemplomokról és az adsantai barlangok gyönyörű freskóiról. «A keleti ember szemében a kép vagy szobor nem is pusztán látszat, hanem az isteni valóságot tartalmazó forma. Történelem előtti eredetű ez a felfogása. Az ősemlék szilárdan hitt a varázslat erejében. Az élő lényeket ábrázoló művészt varázslónak tartotta. A keleti művész azért hozott létre műalkotásokat, hogy kielégítse a vallásban elmerült képzeletet. Ezt az elképzelést követte a kép és ezért nem ítélték meg úgy, mint az európaiak, a természeti formák alapján» (I. 30.). De azért a természeti formák, a táj sajátossága és az idomok is hatottak a művészre. A keleti ember mezítláb jár és lába hajlékonysága megközelíti a kezéét. Művészi formában a keleti ember lábát még laposabbnak rajzolják vagy mintázzák, majdnem legyezőszerűen szétálló ujjakkal. A szerző ezeket az értékes megfigyeléseket saját rajzaival igazolja (I. 43.).

Különösen megkapók az Elephanta szigetén lévő hatalmas istenség rajzai. Azt a nyugalmat, amelyet ez a szoborcsoport kifejez, azzal magyarázza, hogy a tökéletes istenségnek nincs szüksége, hogy cselekvéssel érthetőbbé váljék. Az istenség az örökké mozdulatlan, szilárd pont, a mindenség tengelye.

Ahmedábádban és Mount Abu színgazdag építészetének láttára a kőfaragók művészi pompáját a brüsszeli csipkeverők munkáihoz hasonlítja és megállapítja, hogy az indiai építészet alapja az *ornamentika* (I. 49., I. 66.). Ez a szellem hatotta át nemcsak a hindu szentélyeket és óriási templomokat, hanem megmaradt a mohamedán paloták, mecsetek és síremlékek stílusában is. Míg a hindu épületek nagy arányainál az ornamentika túlbujázzott, a mohamedán emlékeknél meghitt hangulatot varázsolt elő, de mindenütt hű maradt a keleti ember kozmikus világszemléletéhez. A vallásos élet szolgálata kifejesztette a mindenség gondolatát kifejező, általános érvényű formakincset. Görögország ettől elszakad, az eszményi emberábrázolás kedvéért, a Kelet azonban sohasem tagadta meg a jelképes kifejezési formát (I. 74.).

Tagadhatatlan, hogy a baktriai görög kultúrának nagy hatása volt az indiai s különösen a buddhista művészetre, de az európai szemtőlözva látta ezt a hatást, mert az indiai génius kivívta a maga egyéni jogait (I. 87.).

De nemcsak művészi problémák érdeklik íróinkat. Éles szemmel látja, mily társadalmi átalakulást vont maga után Indiában az angol uralom. A keleti ember, a «színes faj» önérzete politikai erővé duzzadt és a jövőben lehetetlen, hogy nevetséges elbírálás tárgyává legyen (I. 98.). Míg Keleten új összetételben fejlődik a valláson alapuló társadalmi rend, addig Európa Kelet letűnőféltben lévő kinövéseit, a kasztrendszer és a zsarnoki uralmat kezdi meghonosítani.

A politikai szemlélődést érdekesen váltja fel a harappai és mohendso-darui ásatások szakszerű ismertetése, majd száguldva viszle ismét Közép-India szentélyeibe, Benaresbe, Sarnathba, Buddh-Gayaba, ahol a Mester megvilágosult és meglátta a lét örömének és fájdalmának hiábavalóságát. A kozmikus világszemlélet az éltető ereje a hinduizmusnak és buddhizmusnak egyaránt és akik a mai európai civilizáció röghöz kötött materializmusával akarják felemelni, elveszik tőle azt a hitet, hogy valaha, egy valamikor eljövendő földi életben, az utolsóból első lehet (I. 119.).

Az öröklét dicsőségének hódol költői hangon, amikor elvisz a Himalayába és Darjeelingben Kőrösi Csoma Sándor sírjánál talál vigaszt a mulandóságra.

Rendkívül gazdag anyaggal megrakodva követjük íróinkat további útján Kínába. Új világ, új tájak, új emberek jelennek meg előttünk. Kína hatalmas folyói, árterületei, beláthatatlan termékeny síkságai szorgalmas, egykedvű mozdulatlanságba kövesedett népet érleltek. A kínai nem azért született, hogy közügyekkel foglalkozzék és hogy harcoljon. Ellenségeivel szemben rendesen elveszti a játszmát, de erről nem vesz tudomást, csak dolgozik tovább, mintha semmi sem történt volna. A többit a jövőre bízza (I. 151.). A kínai népvallás a gyermeklelkű nagy tömegek vallása, amelyen a tanult elem már az ókori nagy bölcselők óta felülemelkedett. Japánban a nemzeti vallás sem fejlődhetett Kína nélkül. A természettől állandó békés munkára, földművelésre, iparra és kereskedelemre alkotott kínai más ösztönökkel jön a világra, mint a tengerrel, taifunnal, tűzhányókkal és szigetországának szűkre szabott határaival állandóan hadakozó japáni. A kínai nép vallása elmélkedő, passzív, békés és mozdulatlan tömegével szilárdan gyökerezik a talajban. Minden külső hatást, hódítót, települőt magábaolvaszt és évezredek óta csendben átalakítja szomszédjai életét, míg népmilliói születnek és pusztulnak el. A Kínába küldött keresztény hittérítők rendesen maguk térülnek

meg. Nem lesznek buddhistákká, hanem a kínai türelem elmélyíti bennük a keresztény béke és szeretet eszményeit.

Takács lelkesen olvad bele Kína évezredes kultúrájába, amely ellenállhatatlanul vonzza magához. Konfucius szerint mindennek ura, alkotója és atyja az Ég, és a kínai ember olyan, mint a porszem. Kis dolgokat művel lassan, hangtalanul, észrevétlenül. Észrevétlenül tűnik el, mint egyén, de észrevétlenül lesz naggyá, mint mindent magábaszívó társadalom (II. 8.). Kína arra tanít, hogy a keleti ember nem lett tudós, hanem művész maradt. Európában a tudomány fokozatosan elnyomta a művészetet és azon az úton van, hogy elnyomja közéleti kérdésekben is a nélkülözhetetlen művészi ösztönt. Az európai ember a XIX. században élte fénykorát, amikor megvalósította az egyéniség szabad érvényesülésének és ezzel a tudományban a szabad kutatásnak elvét és döntő tényezőként volt még segítségére régi életéből az az örökség, amely stílusában a romantikát és erkölcsi érzékében a szabadság eszméjének tiszteletét fejlesztette ki. Keletnek bealkonyult, mert a nyugatról átvett életmód és a boldogulási eszközök tönkreteszik az élet régi ütemét. A mi eszméink pedig vagy éretlenül dudvásodnak el ott, vagy csak pusztítólag hatnak a keletiek rovására (II. 28.). Ezt a szomorú megállapítást nagyon sok Kelet-ismerő írhatná alá.

Ilyen mélyen járó politikai megállapítások epizódok Takács könyvében. Őt első sorban a művészetnek és a távoli Keletnek a honfoglaló magyarság kultúrájával való archaeológiai kapcsolata érdekli. Ebben a kutatási ágban elsőrangú szaktekintély. Sorrajárta a múzeumokat és gyakran, különösen Japánban, minden ügyességét latba kellett vetnie, hogy a féltve őrzött titkokat megmutassák. Olyan emlékeket is látott, amelyeket más európai kutató előtt hét pecséttel zártak el. Fáradtságot nem kímélve, gyakran életveszéllyel többszáz kilométeres utat tesz meg a torrongó Kína belsejében, hogy egy-egy szobrot vagy festményt meglásson, lerajzolhasson és abból fontos tudományos eredményeket szűrjön le. Archaeológiai tekintetben rendkívül fontos a kínai-hún és a népvándorlás korabeli emlékek között megállapítható kapcsolatok kikutatása és feltárása (II. 62—75.). Szerzőnk megállapítja, hogy Kína és innen tovább haladva Japán két forrásból merítette művészi kultúráját: az iráni hellenizmusból és az indiai lélekből.

«Akinak van szeme és tud olvasni a művészeti formákból, — írja (II. 84.) — isteneknek való színjátékot láthat abban, hogy a yünkangi barlangtemplomokban hogyan váltakoznak a görög, iráni, indiai és kínai formák. Yüangkai szobrászati emlékei akkor keletkeztek, amikor nálunk a húnok uralma már lezajlott és az avaroké

még nem kezdődött. A mi népvándorlaskori emlékeink között is vannak olyan formák, amelyek mind iráni, mind hellenisztikus, mind pedig kínai jellegükkel megfelelnek a yünkangiaknak, tehát ugyanabból a nagy-ázsiai keverékből származnak. Éppen keverékvoltuknál fogva merem turániaknak nevezni őket, mert Turán volt az a nagy megállapodatlan terület, ahol Észak-Ázsia legkülönbözőbb elemei át meg át hatották egymást».

Megható, milyen örömmel kiált fel, ha kínai és koreai vándorlásai során a látott emlékek az ő következtetése útján alkotott elméleteit igazolják. Valóságos ujjongással ismeri fel régi nagymesterek másolatát festményeken és szobrokon.

Japánról higgadt ítélettel emlékszik meg. Nem tartozik az elvakult japánimádók közé, de mélyebben nézett bele a japáni lélek kettősségébe, mint bármely elődje. «Ami életformát a Nyugattól vett át Japán (II. 164.), az se nem érdekes, se nem vonzó. Ami viszont a szigetországban lelki és művészi érték, mind a régi Nagy-Ázsiától nyert örökség». Japán Kínától kapta kultúráját, de míg az eredő helyen ez a kultúra elsorvadt, addig Japán az európai életformák mellett a régit is megőrzi. «A szigetországban jobban tudtak megőrizni mindent, nemcsak az ősi szokásokból, hanem az emberi természet alapvonásaiból is. Sok minden látszik itt ellentmondani egymásnak. Japán a testi és lelki fegyelmezettség országa és azért mégis homlokegyenest ellentétes jellemelek élnek itt, amin csak azért nem csodálkozom, mert épp oly nagy különbségeket látok az emberek arcán, amikor az igazi japáni faji sajátosságokat keresem. Megtudom azt, hogy Japánban az ősemlék hite miért érvényesül csorbítatlanul ma is, amikor Japán annyi mindent vett át már Kínától a múltban és annyi mindent vesz át a Nyugattól a jelenben. A tudomány, az ipar, a kereskedelem, a műszaki eredmények és a társadalmi intézmények csodálatraméltó fejlettsége korában nem ezek a példátlan eredmények teszik nagyvá Japánt, hanem éppen a gyermekesen egyszerű ősi hit» (II. 223.).

E rövid ismertetésben le kell mondani sok olyan részletre való kitérésről, ami Takács könyvét tudományos értéke mellett rendkívül szórakoztató olvasmánnyá teszi. Nemcsak a szaktudósok fognak belőle meríteni és tanulni, hanem a művelt nagyközönség is maradandó értékű művet nyert vele.

Germanus Gyula.

Sem Benelli új vígjátéka.

Sem Benelli: *L'elefante*. Commedia in tre atti. A. Mondadori.

Sem Benellit, az olaszok egyik legtermékenyebb drámaíróját nálunk mindössze a *Gúnyvacsora* című darabja révén ismerik. De már ez a megrendítő renaissance-tragédia is minden ízében bemutatta ennek a nyugtalan írónak különös egyéniségét. Legfőbb jellemzője a roppant erő; olyan, mint a leláncolt óriás, forr és zihál, mint a földalatti vulkán s minden pillanatban kirobbanással fenyeget. Egyéniségének másik jellegzetessége a kíméletlen, kegyetlen, véres szatira. Nem ismer irgalmat, nem ismeri a kendőzést, még kevésbbé a hazugságot. Nem törődik vele, ha vér serken az ütése nyomán. Hideg tárgyilagossággal feltárja a társadalom fekélyeit és irgalmatlanul fel is vágja a kelevényt, mert gyógyítani akar; ezt tartja az igazi író-művész hivatásának.

Legújabb komédiája, *Az elefánt*, az álmodó, békés művészemberről szól; Sergio egészen elszakadt a valóságtól, ott hagyta apját és feleségét, mert megundorodott az üzleti élet szennyétől és aljaságaitól. Álmainak él, a muzsikának, zenét szerez, hanglemezgyárat alapít és csodálkozik, hogy megbukik a vállalkozása, holott csupa olyan lemezt hoz forgalomba, amely vagy hidegen hagyja, vagy vérig sérti a közönséget. Apja, anyja, felesége: mind a semmiből küzdötte fel magát, mind szívósan ragaszkodik a keservesen megszerzett vagyonhoz, jóléthez, csak Sergio dob el magától mindent könnyedén. A szabályszerű társadalmi fogalmak szerint őrült, és őrült a kis Fleurette is, akit magával hurcol végig a világon.

Nos, ez a Sergio, ez a jámbor «elefánt», egyszer csak megvadul s minden hazugságot összetör és romba dönt maga körül. Mikor volt felesége és annak jövődöbéli férje, Bastiano Jankovic, apját mindebből kiforgatja és koldusbotra juttatja, Sergio felhorkan a modern kereskedelmi és üzleti erkölcs ellen; a csalókat saját fegyvereikkel veri meg, színleg csődbe kergetteti magát egyik barátjával s ilyen módon a csődvagyon elnyeli felesége és Jankovic bűnös úton összeharácsolt vagyonát is, egyúttal pedig egyszerű jogi és kereskedelmi művelettel mindent visszajuttat apja kezére. Az üzlet és a munka keserű komédiája ez, s benne végül is mindenkiről letépi az álarcot az író. Burkoltan, de eléggé érthetőn, a fasizmust is bírálhatja. A rendszer türelmességét és erejét bizonyítja, hogy a szigorú kritika miatt hajaszála sem görbült meg a szerzőnek: az abessziniai tűzharcosnak.

Az olasz kritika úgy emlegeti ezt a vígjátékot, mint Benelli legkeserűbb alkotását, de hozzáteszi, hogy a féktelen és vad kacagás mögött mindig ott rejtőzik a hit a jobb, szebb és magasabbrendű életben. Az *Elefánt* a ma szellemi és lélek-emberének lázadása az üzletnek, kereskedelemnek és nagyiparnak nevezett modern rablólovag-erkölcs ellen: élénken emlékeztet Benelli egy másik ilyen típusára, a *Pókra*. Mint a *Pók*, az *Elefánt* is, kitergeti és kíméletlenül felboncolja korunk minden szennyes és égető kérdését. Mellékes, hogy a cselekvést gyakran elnyomja és háttérbe szorítja az okoskodás; a színpadi rendezés könnyen segíthet ezen és néhány jellegzetes mondattal pótolhat lapokra terjedő — bár mindig érdekes és szellemes — okoskodásokat. Olvasmánynak így mulatságos a darab, színpadon viszont páratlan hatása lehet összevont, mintegy sűrített alakban. (Talán kicsinyeskedésnek fog tetszeni, mégsem hallgathatom el azt a megjegyzést, hogy a darab egyik szereplőjét, Bastiano Jankovicot, ősmagyarnak nevezi. A Jankovicok nyilván nem ősmagyarok, még akkor sem, ha a derék Bastiano bátornak, hősnek és harcosnak hirdeti magát, holott egyszerűen csaló és sikkasztó.)

Révay József.

A SZÁZÉVES «SZÓZAT» ÉS HATÁSA KÜLFÖLDÖN.

Hallottad a szót : «rendületlenül»?

— — — — —

Oh értsd meg a szót : árban és apályon

— Szirt a habok közt — hűséged megálljon!

(Arany : *Rendületlenül!*)

1937-ben volt kerek száz esztendeje, hogy Vörösmarty Mihály *Szózat*ával megajándékozta nemzetét. Nyomok vannak, hogy néhány versszakát már 1835-ben vetette papirosra, majd 1836-ban kidolgozta, de a *Szózat* nyomtatásban először 1837-ben jelent meg Bajza József *Aurorájában*.¹

Alig van még egy magyar költemény, melynek fényesebb lett volna a sorsa, mint a *Szózat*nak, amely palotától a kunyhóig elterjedve, nemzeti dalává lett a magyarságnak. Csak Kölcsey *Himnusza* és Petőfi *Nemzeti dala* dicsekedhetik hasonló elterjedéssel. Ez a három költemény oly szorosan nőtt össze az utóbbi évszázad magyar történelmével, hogy valóban a magyar nemzeti lélek őseredeti nyilvánulásának tekinthető. Vörösmarty *Szózata* Kölcsey *Himnuszával* együtt a magyar nép nemzeti himnuszává vált. Hivatalos és nem hivatalos ünnepélyek alkalmából a két nemzeti dalt együtt vagy felváltva éneklik. Csak a trianoni katasztrófa óta társult még hozzájuk Papp-Váry Elemérné *Hitvallás* című verse, amely *Magyar hiszekegy* címmel nemzeti imává változott.

Mondhatjuk, hogy a *Szózat* elejétől végéig a hazáról írt hősköltemény. A hazaszeretet magasan zengő ódája, az ember és föld kapcsolatának örök mythosa, az egyének viaskodásának zűrzavarában a nagy magyar sorsközösség világnézetének filozófikus himnusza. «Hazádnak rendületlenül Légy híve, oh magyar!» Lehetne-e tömörebben kifejezni a magyar élet

örök programját! Ez a parancs a hűség parancsa, amely elválhatatlan együttélésben egyesíti a magyar földet népével. E mellett szinte eltörpül a nagy dilemma : a «jobb kor» vagy a «nagyszerű halál» kérdése, mert «Itt élned, halnod kell». Ez a két hatalmas érzelmi hullám, a hité és a kétségé, változik a nemzet imájában.

De nemcsak erkölcsi érzelmek láncolnak bennünket ehhez a földhöz, hanem a történelmi sorsközösség parancs-szerű követelménye is. «Bölcsőd az s majdan sírod is, Mely ápol s eltakar.» Minden más föld idegen nekünk, mert «A nagy világon e kívül Nincsen számodra hely». A multunkban és történelmi hagyományainkban gyökeredző sorsközösség avatta e földet hazánkká.

Vörösmarty *Szózata* a magyar romantika gazdag nemzeti lírájának terméke. Keletkezésének története a mult század harmincas évei reformkorszakának történetével van szoros kapcsolatban. Valósággal ennek a kornak szíve dobog a *Szózatban*. Vörösmarty nemzeti ihletettséggű költészetével hasonló szerepet tölt be a magyar irodalomtörténetben, mint «a legnagyobb magyar» a politikai történelemben. A fiatal Vörösmarty nemzeti koncepciója még a preromantika keserű alaphangulatában gyökeredzett. Ez a bécsi kongresszus után bekövetkezett korszak, amelyben Magyarország, mint az osztrák összmonarchiába bekebelezett tartomány, az önálló állami lét minden lehetőségétől megfosztva tengődött. E korszak történelemszemlélete volt a költészetben a passzív álmodozás, a tétlen mult-imádat és a sors rendelésében való rezignált megnyugvás. A klasszikus hősimádatnak és a multon csüngő, passzív dicsőségvágynak legnagyobb nagyszerűbb költői kifejezője volt Vörösmarty eposza, a *Zalán futása*.

Széchenyi új reformnacionalizmusa Vörösmarty bölcséletét és költészetét új irányba tereli. A legnagyobb magyar hadat izen elavult rendi alkotmányunknak és meg akarja változtatni gazdasági rendünket. A dicső multról való ábrándozás nem elegendő. Csak a tetterős, komoly és előrelátó munka segítheti át a nemzetet történelmének holtpontján. A húszas évek lemondó hangulatában rendkívül nagy hatása van Széchenyi jóvendülésének arról a Magyarországról, amely

nem volt, hanem lesz. A mult helyett tehát a jövő, a régi ápolása helyett a bírálat, a tépelődés helyett a munka és a halál helyett az újszerű élet lehetőségei. Vörösmarty világnézetét most már Széchenyi nemzeti koncepciója hatalmasan befolyásolja. Eszmevilágát kiemeli a céltalan sötétben látás birodalmából. A helyett, hogy világnézeti harcoknak engedné át magát, Vörösmarty a nagy magyar nemzeti sorsközösségnek válik felébresztőjévé. Ez volt az az út, amelyen Vörösmarty a *Zalán futásától* a *Szózatig* érkezett.

Hogy Széchenyi, az egész korszaknak nagy sugallója, miként befolyásolta a *Szózat* keletkezését, érdekesen világította meg az irodalomtörténeti kutatás.² Széchenyi 1835. november 30-án tartotta híres országgyűlési beszédét a magyar nyelv ügyében. Ebből az évből találtak Vörösmarty hátrahagyott írásai között egy papírcédulát, amelyen a *Tűl-világi kép* című költeményének (1835) néhány sora után a *Szózat* első két versszaka olvasható. Látszólag ez volt az első fogalmazvány, amely a végleges szövegezéstől még kissé eltért. Amikor 1836-ban az egész költeményt írta, ezt a fogalmazást megváltoztatta. Ha most már a *Szózat* bevezető szavait olvassuk, megtalálhatjuk azokat Széchenyi említett beszédében. «A magyarnak csak itt van egyedüli hazája . . . A szegény magyar édes hazánkat kivéve, széles e világon se találhatik.» De akár mint volt is, bizonyos, hogy Vörösmarty nemzeti líráját akkor Széchenyi reformnacionalizmusa befolyásolta.

Kétségtelen, hogy a nemzeti szellemet és érzést mélyebben és igazabban senki sem fejezte ki, mint Vörösmarty e költeményében. Innen van, hogy ha Vörösmarty jelentőségét egy versével akarjuk jellemezni, akkor a *Szózat* költőjének mondjuk. Petőfi is azt írja 1848-ban *Vörösmartyhoz* című, egyébként politikai okokból gúnyos költeményében :

Te voltál a nemzet költője?
Te írtad azt a szózatot,
Mely szólt egy országnak szívéhez? . . .

De ez magyarázza meg a *Szózat* örök helyét és halhatatlanságát is, amelyet mindjárt megjelenése után megjósolt

a pápai főiskola nagyhírű tanára, Tarczy Lajos. Nem csoda, hogy egyszerre vált a nemzet imájává, hiszen ennek szívéből fakadt. «Benne van rokontalanságunk, egymásra utaltságunk faji ösztöne, hosszú és sűrű szenvedéseink keserve, elnyomatásunk szilaj daca, hősi, dicső csatáknak komoly büszkesége, jogérzetünk energiája, bús sejtelmek és kitörő lelkesedés. Íme, az egész történet...»³ Már pedig a történelem biztosítja valamely népnek a jogát a földhöz, amelyen él. A hajlékul szolgáló föld a hazája. A *Szózat* e vérrel öntözött anyaföld bírásának jogát és a hozzáfűződő nemzeti történelemnek a dicsőségét foglalta magasan zengő ódába. A nemzet örök érzései forrnak benne. Ritmusában a nemzet érverése lüktet.

Hogy Vörösmarty *Szózata* rövid idő alatt mily közkedveltté vált, az is bizonyítja, hogy Bartay Ede, a Nemzeti Színház igazgatója, 1843-ban húsz arany pályadíjat tűzött ki legjobb dallamára. A pályázatra húsz zeneművet nyújtottak be. Közülök tizennégy megvan a Nemzeti Színház könyvtárában, három pedig a Magyar Nemzeti Múzeumban. Javarészüik az akkori zenei felfogásnak megfelelően csárdás-modorban készült. A versenyben Egressy Béni lett a győztes. Voltaképpen azonban az ő dallama is lassú csárdás. Szerzeményét 1843. május 10-én énekelték el először a Nemzeti Színházban.⁴

*

Vörösmarty híres költeményét hamarosan tizenöt idegen nyelvre fordították le, majd átírták cseh és észt nyelven. Legelső idegen nyelvű fordítása az eddig ismertek szerint német volt. Ilyen címmel jelent meg: *Zuruf (Szózat)*. Aus dem Ungarischen des Vörösmarty, von Gustav Steinacker. Közölte a *Der Ungar* című hírlap (Jg. I, Pesth, den 11. April 1842, Nr. 82, S. 457). A fordító Steinacker Gusztáv (írói álneven Treumund) Bécsben született 1809-ben s 1839-től 1842-ig Debrecenben volt iskolaigazgató, majd 1846-ig Gölnicbányán, a Szepességen evangélikus lelkész. Azután 1852-ig Triesztben lelkészkedett, majd Hannoverbe, onnan pedig Weimarba ment, ahol Liszt Ferenc benső baráti köréhez tar-

tozott. 1857-től a Weimar melletti Butteltstedtben volt lelkes 1877-ben bekövetkezett haláláig. Hogy a *Szózat* első német fordítása 1842. április 11-én jelent meg, erről eddig nem tudott irodalomtörténetírásunk.⁵

Különös érdeklődés kezdett nyilvánulni a *Szózat* iránt a kiegészést megelőző időben a hatvanas évek elején. A *Vasárnapi Ujság* 1861. évfolyamához külön füzetben csatolt melléklet⁶ közli is német,⁷ francia,⁸ angol,⁹ olasz,¹⁰ szlovén,¹¹ tót,¹² oláh,¹³ szerb¹⁴ és vend¹⁵ nyelven kilenc fordítását. A következő évben görögül¹⁶ és törökül¹⁷ is kiadták. 1868-ban jelent meg a *Szózat* héber¹⁸ és 1880-ban a latin fordítása.¹⁹ Ámde Vörösmarty nagy életrajzírója és műveinek kiadója, Gyulai Pál nem tudta, hogy a *Szózat* egyik első fordítása svéd nyelven jelent meg.²⁰ Még az önálló kötetben kiadott német fordítást is megelőzte, amely ugyan szintén 1845-ben látott napvilágot Treumund (Steinacker) gyűjteményes verskötetében.²¹ Vörösmarty *Szózatának* svéd fordítója Herman Kellgren (1822—1856) volt, 1845—46-ban a Finn Irodalmi Társaság titkára, 1849-ben a szanszkrit nyelv magántanára a helsinki-i egyetemen, 1854-ben pedig a keleti irodalom professzora ugyanott. Ez a magyarul is tudó, finnországi svéd költő a magyar eredetiből ültette át Vörösmarty *Szózatát*.²² A *Helsingfors Morgonblad* 1845. április 14-i számában (3—4. l.) jelent meg a következő címmel: *Ungersk National-sång. Af Wörösmarty. Öfvers[ättning]*. [Magyar Nemzeti Dal. Vörösmartytól. Fordítás.] Alatta a vers végén: H. K. A *Szózat* finn fordítását először a *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* [Irodalmi lap az általános polgári műveltségért] című svéd nyelvű ujság közölte, amely finn nyelvű cikkeket is hozott.²³

Hogy a gyönyörű magyar nemzeti himnuszt Finnországban mennyire értékelték, mutatja, hogy az 1846. évre szóló *Necken-kalenderbe*, amely 1845. karácsonyára jelent meg, ismét felvették.²⁴ Aztán ebből Richard Bergström is kiadta,²⁵ majd Söderhjelm,²⁶ továbbá Berg és Hjertén is lenyomatták,²⁷ újabban pedig Leffler Béla is megjelentette.²⁸ Aspelund evangélikus esperes (a finneknél prépost) elbeszélése szerint Kellgren sajátkezüleg adta át az almanachot Runebergnek, a

nagy finnországi svéd nyelvű költőnek és finn hazafinak, aki egy pillantást vetve annak tartalomjegyzékébe, azonnal fel-
 ütötte Vörösmarty pompás költeményét és miután elolvasta,
 szépségét és izzó hazafiságát dicsérte. Kellgren műfordítása
 azonban bizonyosan még nyolc hónappal előbből ismerős
 volt neki, mert 1832 és 1837 közt szerkesztője, később pedig,
 amikor Porvoo (Borgå)-ba átköltözött, szorgalmas munka-
 társa volt előbbi ujságjának, a *Helsingfors Morgonbladen*-nek.
 Most, amikor a költeményt a költői évkönyvben ismét fel-
 fedezte, valószínűleg csak örömét akarta Kellgrennek ki-
 fejezni a szép nemzeti dal fordítása fölött.²⁹

Nem csoda, hogy az erőteljes nemzeti himnusz Rune-
 berg lelkét oly mélyen megragadta. A magyar irodalom már
 korábban is érdekelte. Később Kazinczy Ferenc és Kisfaludy
 Sándor költeményeiből fordított.³⁰ 1846. tavaszán írta aztán
 Runeberg Kroksnäsben *Vårt land* [Hazánk] című költemé-
 nyét, amely még ugyanennek az évnek őszén Porvooban
 ismertté vált. Néhány versszakát (az 1—3. és 8—11. strófá-
 kat) Runeberg tudta nélkül már a *Borgå Tidning* [Porvooi
 Ujság] 1846. december 3-i számában lenyomatták.³¹ Az óda
 azonban teljes egészében először 1847. április 1-én jelent meg
 a *Fosterländskt album* [Hazafias album] 3. füzetében.³² A Hel-
 sinkiben 1848. május 13-án³³ rendezett Flora-ünnepélyen,
 amely a diákság tavaszi virágünnepélye, a *Vårt land*-ot a finnek
 nemzeti énekévé avatták. Ugyanez év december 10-én pedig
 mint bevezető ditirambus jelent meg Runeberg *Fänrik Ståls*
sägner [Sztól zászlós regéi] című ballada-, románc- és vers-
 sorozatához, melyben az 1808—9. évi finn-orosz háború
 véres dicsőségét és szomorú szenvedéseit örökítette meg.³⁴

Nem nehéz most már a feltevés, hogy amikor Runeberg
 Vörösmarty *Szózatát* a *Helsingfors Morgonbladen*-ben olvasta,
 feltámadt lelkében a testvérnépre való emlékezés. Önkény-
 telenül a két nemzet sorsának hasonlóságára gondolt. Arra,
 hogy mindketten évszázadok óta idegen iga alatt szenved-
 nek, de nem roskadtak össze. Sőt ellenkezőleg, dicsőséges
 multjuktól lelkesítve, rendületlenül várnak a jobb korra vagy
 a nagyszerű halálra. És valóban, ha Runeberg *Vårt land*-jét
 Vörösmarty *Szózatával* behatóan egybevetjük, ez utóbbinak

hatását nem lehet tagadni. Mind formájában, mind tartalmában megállapítható.

Az első pillanatra feltűnik, hogy a *Szózat* és a *Várt land* versformája csaknem azonos. A különbség csak annyi, hogy Runeberg a négy sor közé még egy jambusi verssorpárt közbeiktatott, amely az első sorral rímel.³⁵

E külső mellett sokkal nagyobb és fontosabb az a hatás, amelyet a magyar nemzeti dal gondolatmenete Runeberg költeményére gyakorolt. A különbség csak az, hogy Runeberg a finn nép történetét tartva szeme előtt, hangsúlyozza, hogy a finn apák gondolatlanul, karddal és ekével küzdöttek egykor a honért, melynek azonban minden sziklája, minden tava és minden terméketlen röge aranyat ér. A *Szózatban* ellenben karddal és vérrel kellett a népnek megvédelmeznia a termékeny magyar földet a sok ellenség ellen. Ennél az egybevetésnél nemcsak egyes szavak, hanem egész kifejezések is hasonlóságot mutatnak. Amikor például a *Várt land* hetedik versszakában olvassuk:

Hur ödet kastar än vår lott,
Ett land, ett fosterland vi fått.³⁶

Magyarul: «Bármint vessen a sors, van még hazánk, szülő hazánk.» Ugyanez a gondolat Vörösmartynál: «Áldjon vagy verjen sors keze: Itt élned, halnod kell.»

A különbség tehát főleg a két nemzet alaphangulatában van és abban az alkalomban, amelyre a két költemény készült. Közös bennük az utalás az ősök harcaira és a szebb jövőre. A mellett Vörösmarty hazájának régi dicsőségére emlékeztet s új küzdelemre hívja fel a nemzetet. Vagy győznie kell, vagy — miként a népnek jóslatszerűen feltárja a jövőt — végzetének rohan elébe.

Vagy jőni fog, ha jőni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

Runeberg nem mer nagyszerű halált jósolni, neki feltétlenül vigasztalnia kellett, mert a finn népnek már mögötte volt a végzetes küzdelem. E mellett a *Sztól zászlós regéiben*

amúgy is vígasztalan, szomorú képet festett és így legalább ebben a bevezető költeményben kellett erőt önteni az olvasóba. Utolsó verse tehát lelkes fölbátorítást tartalmaz és valóban vígasz az olvasóra. Vörösmarty ellenben csak két sorban utal a jobb jövőre, amikor így kiált fel: «Még jőni kell, még jőni fog Egy jobb kor...»

A finnországi irodalomtörténészek közül már többen rámutattak arra a hatásra, amelyet Vörösmarty *Szózata* Runeberg *Vårt land*jára gyakorolt.

Így Strömborg munkájában a következőket olvassuk: «Runeberg érdeklődése e dal iránt később okot szolgáltatott Kellgrennek és társainak azon vélelemhez, hogy Runeberg a *Vårt land* eszméjét a magyar nemzeti dalból nyerte.»³⁷ Ugyanennek a vélekedésnek adott kifejezést Fredrik Cygnaeus is. Miután utal az 1848. május 13-i ünnepélyre, amelyen a *Vårt land*ot éppen az író gyűjtő szónoklata után a finnek nemzeti dalává avatták, a következőket mondja: «Senki sem gondolt arra, hogy a dal ama hangok visszhangjának tekinthető, amelyek egy testvérnemzet elégedetlenséggel és gonddal csordultig telt kebléből fakadtak. A dal ugyanis a mi tulajdonunk volt; a mienk, miként az ország, melynek nevét kapta. A legjobb érzelmeket fejezte ki, amelyek szó és hang nélkül mindannyiunk szívében hullámoztak és éltek. Mindaz a vad, rettenetes és vígasztalan, ami kifejezésre jutott Vörösmarty költeményében, békésen, nyugodtan és tisztán jelent meg a *Vårt land*ban, miként az ég egy májusi estén, melynek boltozata felé hangok emelték.»³⁸ Vasenius szerint azt állítják, hogy Vörösmarty *Szózata* például szolgált Runebergnek. Tudjuk, hogy az utóbbi érdeklődéssel olvasta a magyar nemzeti dalt. Feltehető tehát, hogy a költemény versenyzésre sarkalta.³⁹ Söderhjelm pedig nagy Runeberg-életrajzában azt írja, hogy a *Vårt land* költemény, amely lassankint a finnek nemzeti dalává vált, de a mellett a svédek kedvelt hazafias dala is, Vörösmarty *Szózatának* hatása alatt keletkezett. Állításait behatóan indokolja és idézi a *Szózatot* is svéd fordításban.⁴⁰

A finnországi irodalomtörténészekével megegyezik a birodalmi svéd írók véleménye is. Így olvassuk a Schück

és Warburg-féle nagy svéd irodalomtörténetben a következő: «Mialatt Runeberg ezt a dalt írta, *Sztól zászlós regéin* dolgozott. Úgy látszik, hogy a nyár folyamán ismét olvasta Vörösmarty magyar nemzeti dalát, és ez a hazafias dal a *Vårt landra* is visszahatott. Nevezetesen a 4—6. versszakokat beiktatta a költeménybe, és ezáltal a himnusz történelmi hátteret kapott, ami többé tette, mint hódolattá az ország iránt. Most nemzeti dallá változott. Itt ebben az országban harcoltak atyáink, vívták csatáikat, gondolattal, karddal és ekével, itt harcoltak, amikor a háború völgyről-völgyre tombolt, amikor a fagy az éhség kínjával jött'».⁴¹

Egész irodalma van a *Vårt land*nek, különösen svéd és finn nyelven. Vannak írók, akik azt az állítást, hogy Vörösmarty hatással volt Runebergre, túlzottnak tartják.⁴² De egy sincs, aki a hatást egészen tagadná.

A magyar irodalomban a nemrég elhalt északi kultúr-diplomata, Leffler Béla hívta fel a figyelmet először a két nemzeti dal hasonlóságára. *A Szózat hatása Runeberg «Vårt land» című költeményére* címmel 1918-ban megjelent értekezésében.⁴³ Leffler azonban nem mutatott rá arra a rendkívül érdekes és bennünket igen közéről érdeklő körülményre, hogy a *Vårt land*ot hamarosan finnre is lefordították és abból a velünk rokon finn nép nemzeti himnusza, a *Maamme* [Hazánk] keletkezett.⁴⁴ Első versszakának szabad finn fordítása már a *Suometar*⁴⁵ című helsinki folyóirat 1848. május 26-i számában megjelent. Majd műfordítását teljes egészében közölte Konstantin Schrödertől ugyane folyóirat 1849. május 25-i (21.) száma. Jobb és elterjedtebb fordítása volt a Kaarle Martti Kiljander-féle, amely ugyancsak a *Suometar* 1849. augusztus 31-i (35.) számában látott napvilágot, de újra lenyomatta F. J. Rabbe 1851-ben a tőle ily címmel szerkesztett svéd röpiratban: *Vårt land af J. L. Runeberg jemte Finsk och Tysk öfversättning*. [Hazánk Runeberg J. L.-től finn és német fordításával.] Azóta több átdolgozása és műfordítása jelent meg, többek közt Gustaf Topeliustól (1856), Aleksis Kivitől (1860, megjelent 1878), Otto Manninentől (1909) és Valter Juvatól (1920), úgy hogy összesen huszonegy műfordítása, illetőleg átdolgozása ismeretes.⁴⁶

Ha már most meggondoljuk, hogy az észti nemzeti himnusz kimutathatólag a finn himnusznak hatása alatt keletkezett,⁴⁷ továbbá hogy a kis finnugor liv nép nemzeti dala erősen az észti himnusznak hatását tünteti fel,⁴⁸ a Fredrik Pacius-tól 1848-ban szerzett dallamuk pedig mindhármuknak azonos: akkor végeredményében azt állíthatjuk, hogy a három északi finnugor testvérnép nemzeti himnusza a magyar költői lángész, Vörösmarty Mihály *Szózatának* közvetlen, illetőleg közvetett hatását tükrözi.

Érdekes, hogy észti rokonainknál mostanáig nem volt a *Szózatnak* műfordítása.⁴⁹ Ellenben Matthias Johann Eisen evangélikus lelkész és költő (1857—1934), aki 1920—1927-ig a tartui egyetemen a népköltészetnek volt a tanára, valószínűleg német vagy finn másodkézből átköltötte az észti viszonyokra Vörösmarty *Szózatát*. Meg is jelent 1884-ben *Äratus* [Ébresztés] címmel egy verskötetében.⁵⁰ Az átíró azonban a költemény után becsületesen megjegyezte: «M. Vörösmarty Ungari laulu järele» [Vörösmarty M. magyar verse után]. Figyelman kívül hagyva a *Szózatnak* sok és változatos finn fordítását, ez az észti viszonyokra való adaptálása is a mellett szól, hogy azt mintegy a finnugor népek közös himnuszának lehet tekinteni. És ilyképpen szinte feleslegessé válik az az újabban Finn- és Észtországból kiindult törekvés, hogy pályázat útján közös finnugor himnuszt kellene létesíteni.⁵¹

Hogy északi rokonaink nemzeti himnuszaik közt oly erős a kölcsönhatás, vagyis hogy mind a finn, mind az észti és liv himnusznak voltaképpen a svéd nyelven írt Runeberg-féle *Vårt land* az alapja, azon nem kell meglepődnünk. Elég gyakran fordult már elő, hogy az egyik nemzet a másiktól vette himnuszatát. Így az 1743-ból származó *God save the king* kezdetű angol himnusz más szöveggel a dánoknál és a németeknél is előfordul. Az utóbbiaknál *Heil dir im Siegeskranz* szöveggel éneklik. Az osztrák *Gott erhaltét* a németek *Deutschland, Deutschland über alles* szöveggel vették át, és a birodalmi elnök 1922. augusztus 11-i rendelete óta a *Die Wacht am Rhein* volt a német néphimnusz. «A nemzeti szimbólumok védelméről» szóló 1933. május 19-i törvény pedig a *Deutsch-*

landlieddel együtt a nemzeti szocialista szabadságmozgalom harci dalát, a *Horst Wessel-Liedet* is német nemzeti himnusz-nak nyilvánította.

A finn himnusz-nak, a *Hazánk*-nak épp úgy több dallama keletkezett, mint nálunk is mind a *Szózatra*, mind a *Himnuszra* többféle dallamot készítettek. A svéd Jakob Axel Josephson-féle dallam mellett azonban, amelyet még ma is énekelnek, Pacius dallama lett közkedvelté. Ennek a Finnországban megtelepedett, hamburgi születésű, német mesternek az érdeme, hogy a finn nemzeti himnusz-t megzenésítette. Mint azonban a nagy finn muzsikusz, Heikki Klemetti kimutatta, annak dallama valóban nem egyéb, mint a *Der Papst lebt herrlich in der Welt, es fehlt ihm nie an Ablassgeld* című régi német népdalnak a szabad átdolgozása.⁵² Érdekes, hogy a dallamot Németországban is éneklék, de egészen más szövegre, mely az *An Germania* címet viseli.⁵³ Különben a *Vårt land*-ot maga Runeberg is megzenésítette. Schauman emlékiratai szerint Runeberg 1846. őszén már átadott néhány leírt példányt a *Vårt land*-ból legközelebbi rokonainak, úgy hogy bizalmas körökben már ebben az időben kezdték szavalgatni. De csak akkor lett jobban ismertté, amikor ugyanazon év november 9-én énekelték is a pohjolai (österbotteni) tartományi ünnepélyen F. A. Ehrström dallamára.⁵⁴ Ezt a melódiát azonban az újságkritikusok igen szerénynek tartották és olasz gondola-dalhoz hasonlították, minek következtében hamarosan feledésbe is ment. Három hét múlva azonban, 1846. december 3-án, Porvoóban egy másik ünnepély alkalmából a *Vårt land*-ot Runebergnek saját szerzeményével adták elő. Ámde hamarosan ez a dallam is feledésbe merült.⁵⁵ Miként nálunk a *Szózatra* készült dallamok közül az Egressy Béné, azonképpen Finnországban a *Vårt landra* írt melódiák közül a Fredrik Paciusé lett a győztes.

*

Ne gondoljuk azonban, hogy a magyar nemzeti szellem egyik legnagyobb alkotása csak a rokonnépek hazafias költészetét ihlette. 1861-ben jelent meg Prágában egy cseh dalos-

könyv.⁵⁶ Ennek 58—60. lapjain mit olvasunk? *Vlastenecká* [Nemzeti dal] :

Hazádhoz, cseh, légy hűséges!
 Ez Isten törvénye.
 Hazád — anyád, aki ápol
 S ölében eltakar.
 Hiába e széles földön
 Más hazát keresni:
 Itt kell élned, itt kell halnod,
 Örömben és bánatban!

Így megy tovább Vörösmarty *Szózatának* csaknem szó-szerinti fordításaként, a magyar hőstettek helyébe a cseh hőstetteket állítva; Árpád és Hunyadi neve helyébe Szvatozlukét és Ottokárét iktatva. Ne higgyük azonban, hogy a költemény végén a magyar költő nevét olvassuk. Róla hallgat az írás, sőt még a cseh szerzőről, illetőleg tolvajról is, aki nemzeti imánkat már 1861-ben egyszerűen kisajátította.⁵⁷

Ámde az osztrák szomszéd sem akart elmaradni a cseh kultúrnép mögött. 1928-ban Rungaldier bécsi tanártól *Oesterreich* cím alatt egy kis kötet jelent meg Berlinben.⁵⁸ Könyvét a következőképpen fejezi be (49. l.):

«Wir schliessen diese kurze Betrachtung Oesterreichs . . . mit den prophetischen Worten *Ulrich von Hutten's*, des edlen Vorkämpfers deutscher Einheit . . . :

Es kann nicht sein, dass so viel Geist
 Und Kraft und heil'ger Mut
 Hinwelken soll, weil auf dem Land
 Ein schwerer Fluch nun ruht.
 Noch kommen muss und kommen wird
 Ein bess'rer Tag, um den
 Viel hunderttausend Lippen, ach!
 Mit heisser Inbrunst fleh'n.»

Első tekintetre nyilvánvaló, hogy az 1488. és 1523. közt élt Hutten Ulrichnak tulajdonított vers nem egyéb, mint Vörösmarty *Szózata* 8. és 9. versének az a kitűnő német fordítása, amely Moltke Miksa tollából 1861-ben jelent meg a *Vasárnapi Ujság* már idézett mellékletén. Amikor aztán a *Literatura* szerkesztősége kérdést intézett Rungaldierhez, hogy honnan vette az idézetet, a kitűnő tanár azt felelte,

hogy jegyzeteit elvesztette és így nincs módjában az eredeti helyet közölni.⁵⁹

Íme, így hatott Vörösmarty páratlan alkotása nemcsak északi rokonaink hazafias költészetére, hanem a szomszéd népekére is. E szimfonikus nagy ének hullámrezgései nemcsak a svéd, finn és észt írókat termékenyítették meg, hanem csehek, tótok és osztrák németek is a magyar géniusztól kisajátított lelki kincsekkel lelkesítették honfitársaikat.

A *Szózat* azonban mégis csak idebent töltötte be igazi hivatását. Abban a hazában, melynek földjéhez, népéhez és hősies történelméhez fűződött. Különbözik is minden más nép nemzeti dalától. «Itt a dicsőség reggele!» — énekli büszkén a francia. A *Marseillaise*-zel valósággal egy forradalom kitörését lehetne előidézni. A porosz győzelmi koszorúkról s a németiség világelsőprő diadaláról harsog. Az angol a tengerek uralmát zengi. A lengyelek himnusza a lemondás éneke, egy haldokló nemzeté.⁶⁰

A *Szózat*on is a keserű pesszimizmus az úr. A magyar romantika korában még a nemzethalál rémsége kísértett. A baljós tényeken kívül az elmékre nehezedett Herder történelembölcseleti jóslata, mely szerint a magyar el fog tűnni a nemzetek sorából, miután mint az európai keresztyén kultúra bátyja betöltötte hivatását.⁶¹ Élete alkonyán maga Vörösmarty is összeroskad, amikor a szabadságharc szörnyű kimenetelében jóslatát beteljesedettnek érzi. Pedig hol volt még Világostól Trianon! Még csak aztán jött a «nagyszerű halál», «S a sírt, hol nemzet süllyed el, Népek veszik körül». Ámde abban a biztatásban van a *Szózat* történelmi hivatása, időtlen értéke, jelenünk döbbenetes sívársága közt felemelő vígasza, hogy

... annyi balszerencse közt,
Oly sok vizsály után,
Megfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.

Fenséges multunk öntudatával várjuk tehát a «népek hazájá»-tól, a nagyvilágtól, hogy revízió alá veszi rólunk elhamarkodott ítéletét és történelmi jogainkat méltányolva, érdemeink szerint fog ítélni a világ nagy areopágja. Elhiva-

†ottságunknak életünket tovább formáló ezzel a benső öntudatával zengjük Aranyt:

Hallottad a szót: «rendületlenül»?
 Ábránd, hiúság, múltó kegy, javak, —
 Lenn a sikamló tér, nyomás felül,
 Vész és gyalázat el ne rántsanak.
 Oh értsd meg a szót: árban és apályon
 — Szirt a habok közt — hűséged megálljon!

CSEKEY ISTVÁN.

¹ XVI. (új VI.) évf., 375—377. l.

² V. ö. Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. 6. kiad., Budapest, 1919, 200. s k. l. — Pintér Kálmán: *Két nagy ember emlékezete*. Magyar Szemle III. évf., 1891, 52. sz., 618—621. l. — U. a. *Széchenyi és Vörösmarty*. Magyar Állam XXXVIII. évf., 1897, 82. és 83. sz. — Sándor [Skala] István: *Gróf Széchenyi István és a magyar romantizmus*. A Bécsi Collegium Hungaricum Füzetei XI. Budapest, 1932, 44. s k. l. — U. ö.: *A százéves Szózat*. Magyar Szemle XXVII. k., 1936, 1. sz., 37. s k. l.

³ Beöthy Zsolt: *Vörösmarty és történeti helye*. Magyar Múzsá I. k., 1920, 5—6. sz., 210. l. — A *Szózat*ra vonatkozólag lásd még a következő irodalmat: Abafi Lajos: *Szemere Pál a Vörösmarty «Szózat»-járól*. Figyelő XII. k., 1882, 112—123. és 191—205. l. — Krajcsovics S.: *Vörösmarty «Szózat»-a*. Tanulók Lapja II. évf., 1895, 12. sz., 200—201. l. és 13. sz., 216—217. l. — Legifj. Ábrányi Kornél: *A «Hymnus», a «Szózat» és a «Talpra magyar»*. U. o. III. évf., 1896, 15. sz., 252—254. l. — Zavetzky István: *A Szózat tartalmi magyarázata a népiskola 5. és 6. osztályában*. Iskola VIII. évf., Szatmár, 1896, 8. sz., 262—267. l. — Gáspár Imre: *Vörösmarty «Szózat»-a*. Magyar Szemle XI. évf., 1899, 50. sz., 589. l. — *Vörösmarty emlékkönyve*. Szerk. Czapáry László. Székesfehérvár, 1900, passzim. — Löw Immanuel: *Vörösmarty Mihály*. Emlékbeszéd. Szeged, 1900, 9—11. l. — U. a. bővitve: *Száz beszéd 1900—1922*. Szeged, 1923, 106—107. l. — Lauschmann Gyula: *A Szózat, Himnusz és a Rákóczi-induló*. Székesfehérvár, 1916. — Horváth János: *A Himnusz*. Napkelet I. évf., 1923, 97—103. l. — Berey József: *Kölcsy és a Himnusz*. Kölcsy évkönyv 1931. Kiadja a Kölcsy Irodalmi és Közművelődési Egyesület Mátészalka. 14—20. l. — Pintér Jenő: *Magyar Irodalomtörténete*. V. k., Budapest, 1932, 642—644. l. — Havas István: *A Szózat centenáriuma*. Napkelet XIV. évf., 1936, 3. sz., 188—189. l. — U. a. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny XL. évf., 1936, 7. sz., 325—327. l. — U. a. kivonatosan Magyar Kultúra XXIII. évf., 1936, 10. sz., 310. l. — Babits Mihály: *A Szózat ünnepére*. Nyugat XXIX.

évf., 1936, 7. sz., 43—45. l. — Gyulai Ágost: *Vörösmarty «Szózat»-a százesztendős*. Magyar Könyvbarátok Diáriuma. VI. évf., 1936, 2. sz., 52—53. l.

⁴ V. ö. Bayer József: *A «Szózat» megzenésítése 1843-ban*. Budapesti Szemle CLIII. k., 1913, 337—346. l.

⁵ Ugyancsak ismeretlen volt előtte az a másik fordítás is, amelyet dr. Droszt Olga, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára gyakor-nokának szíves segítségével sikerült kinyomoznunk. Címe: *Szózat (Der Zuruf)*. Megjelent a Pesther Tageblatt 1843. február 19-i szá-mában (Jg. V, No. 43, S. 170). A szerkesztőség csillag alatt meg-jegyezte: «Einer Aufforderung zufolge übersetzt.» Aláírva: I. Zöll-ner, Erzieher. A fordítás kétségtelenül összefüggött Bartay pályadíj-kitűzésével a *Szózat* megzenésítését illetően.

⁶ *Emléklap az 1860. évből* címmel 1861. január 6-án jelent meg mint melléklet a *Vasárnapi Ujság* VIII. évf. 1. számához. Külön is forgalomba került. — Már az előző évben ugyanott négy nyelven a következő címmel jelent meg: *Szózat. Írta Vörösmarty Mihály. Német, francia, tót és szerb fordításokkal*. Az MDCCCLX. év emlékeül a költő halála ötödik évnapján (1860. nov. 19.) ajánlva a Vasárnapi Ujság olvasóinak. Melléklet a *Vasárnapi Ujság* VII. évf. 47. számához, 577—580. l. A fordítások ugyanazok, amelyek a *Vasárnapi Ujság* 1861. évi mellékletén megjelentek. — Ugyancsak 1861-ben jelent meg a következő kis 16-odréti alakú gyűjtemény: *Vörösmarty Mihály Szózata magyar, német, francia és olasz, és Kölcsey Hymnusa magyar és német nyelven. Vörösmarty's Aufruf ungarisch, deutsch, französisch und italienisch, und Kölcsey's Hymne ungarisch und deutsch*. Pest (Lampel), 1861. 23 l. — Ugyanez Budapest, 1877. — A *Szózat* fordításainak távolról sem kimerítő felsorolását tartalmazzák még a következő művek: *Vörösmarty összes munkái*. Rendezte és jegyez-tekkel kísérte Gyulai Pál. Budapest, 1884, I. k., 412—413. l. — Gu-lyás Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum Könyv-tárában*. Budapest, 1915, 169. s k. l. és 188. s k. l. — U. ö.: *Magyar szép-irodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum naptárgygyűjteményében*. Buda-pest, 1920, 49—50. l. — Pintér Jenő: i. m. 689—691. l.

⁷ «Aufruf» címmel Moltke Miksa verses fordításában 17. l. — U. a. Alois Egger: *Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehr-anstalten*. T. 2, Bd. II. Wien 1870, S. 108—109.

⁸ *Appel* címmel Saint-René Taillandier próza fordításában 16. l. — U. a. *La poésie hongroise au XIXe siècle*. Revue des deux mondes XXXe année, 1860, t. XXIX, p. 111—112. — U. a. a Lampel-kiadású gyűjteményben (13—15. l.), továbbá *Paroles graves* címmel a következő gyűjteményben: *Fête du centenaire du poète hongrois Michel Vörösmarty, présidée par M. Sully-Prudhomme. — Conférence de M. A. de Bertha*. Paris (Libraire Plon) 1900, p. 14—15. — Újra lenyomatva Nouvelle Revue de Hongrie XXXe (VIe) année, 1937, t. IV, p. 355. — Ugyanígy Louis Sipos: *Les traducteurs français des chants nationaux*

hongrois: d'Auguste de Gérando à Alexandre Dumas. Bibliothèque des Études Hongroises t. XXIV. Tirage à part des Études Hongroises, années 1936—1937. Paris 1937, p. 242—243. — Ugyancsak prózai fordítása: *Appel. (Traduction de Szózat.)* [Par] Pugin Léon. Zobor [hegy Nyitra mellett], Janvier 1860. Imprimé à Neutra par Ed. Neugebauer. 2 p. — Hasonlóképpen prózai fordítás: H. de Charencey: *Appel à la Hongrie.* Revue orientale et américaine t. IV, 1860, p. 215—218. — Ugyancsak prózai fordítása: H. Desbordes-Valmore—Ch.-E. de Ujfalvy de Mező-Kövesd: Poésies magyares choix et traduction. Paris 1873, p. 194—196. — Versben fordította le az idősebb Alexandre Dumas *L'Appel. (Szózat.)* címmel. Közölte a *Magyarország és a nagy világ* I. évf., 1865, 11. sz. (dec. 10.), 162. l. — Erről hasonlóan közölte Radó Richárd: *Amikor az idősebb Dumas a Szózatot és Petőfi verseit fordította.* A Pesti Hírlap Vasárnapja LV. évf., 1933, 17. sz. (ápr. 23.), 36. l. — Újra lenyomatta Sipos: i. m. p. 245—247. — Verses fordítását közli Charles Corandtól az *Ungarisches Fremdenblatt* Jg. VI, Pest 5. Mai 1867, Nr. 18. Innen két lapra terjedő külön kiadvány: *Szózat, Appel (Traduction nouvelle sur le rythme de l'Original).* Pest (Herz János és társa ny.) 1867. — Ugyancsak verses fordítását közli *Appel patriotique* címmel a következő gyűjtemény: *Poésies hongroises traduites avec un aperçu historique* par C. de Harlez. Louvain 1895, p. 103—104. — Ugyanígy *Évocation* címmel Melchior de Polignac fordításában: *Poésies hongroises...* Előszóval és jegyzetekkel ellátta dr. Kálmán Miksa. (Francia Könyvtár 29.) Budapest [1906], 49—52. l. — U. a. *Appel à la nation hongroise. (Szózat.)* címmel *Revue de Hongrie* I^e année, 1908, t. I, p. 506—508. — Legújabb műfordítása, amely még meg sem jelent, *Exhortation* címmel Andersen Györgytől, amelyet Andersen Felicia szavalt a La Fontaine Irodalmi Társaság 1937. szeptember 29-én rendezett ünnepi ülésén a Szózat százéves jubileuma alkalmából.

• *Appeal* címmel N. N. verses fordításában 17. l. — Ugyanígy címmel verses fordítása Theresa Pulszky: *Memoirs of a Hungarian Lady.* Philadelphia 1850, p. 295—296. — *An appeal* címmel W. Jaffray verses fordítása közölve magyarul és angolul: *A grammar of the Hungarian language... and Specimen of Hungarian Poetry.* By Sigismund Wékey, late aide-de-camp to Kossuth. London—Newyork 1852, p. 124—129. — Jobb angol műfordítása *The appeal* címmel E. D. Butlertől *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* I. k., Kolozsvár, 1877, X. sz., 188—189. hasáb. — U. a. *Hungarian Poems and Fables* by E. D. Butler. London 1877, p. 10—12. — *A Summons. Szózat. The Magyar National Anthem* címmel verses fordítás: *Gems from Petőfi and other Hungarian Poets* [Translated] by W[illia]m N. Loew. New-York 1881, p. 51—52. — U. ő.: *Magyar Songs.* New-York 1887, p. 117—119. — U. ő.: *Magyar Poetry.* New-York 1899, p. 186—187. Új kiad. 1908, p. 455—457. — *The Call of the Fatherland* címmel verses fordítás: *Magyar poems.* Selected and translated from

the Hungarian with biographical notes. By Nora de Vályi and Dorothy M. Stuart. London 1911, p. 50—52. — Újabb verses fordítás *A Summons* címmel: «*The Magyar Muse*». An anthology of Hungarian Poetry 1400—1932. Edited and Translated by Watson Kirkconnell. Winnipeg 1933, p. 65—67.

¹⁰ *Appello* címmel P. prózai fordításában 16. l. — *Una voce* címmel a Lampel-kiadású gyűjteményben a műfordító megnevezése nélkül 10—12. l. — Verses fordítása: *Szózat scritto in Ungherese dal Vörösmarty*, tradotto da M. Musso. Aequi (Tip. Pola, esercita da Borghi) 1861. 1 p. — Párhuzamosan adja az eredetit és a verses fordítást: *Szózat Vörösmarty Mihálytól* [így!], olaszra fordította Cipriani Iván. *Appello di Michele Vörösmarty* tradotto da G. P. Cipriani. Venezia (Proprietà letteraria, Tip. del Tempo) 1869. — Teljesen azonos Pola (Tipografia G. Seraschin) év nk., 10—15. l.

¹¹ *Glas* címmel -l. verses fordításában 18. l.

¹² *Ohlas* címmel Mácsay Mihály verses fordításában 18. l. — U. a. a magyar eredetivel és a Moltke-féle német fordítással együtt. Négy számozatlan fólió levél. Nyomt. Werthmüller János és fia betűivel [Lőcse] 1860. — U. a. *Vlastenecký obrázkový kalendár na rok 1909*. [Hazafias képes naptár az 1909. évre.] Pozsony—Budapest, év nk., 37. l. — U. a. *Krajan. Velký obrázkový kalendár na . . . rok 1914*. [Földi. Nagy képes naptár . . . az 1914. évre.] Besztercebánya, 1913, 29. l. — Másik verses fordítása ugyanilyen címmel: *Tótnyelvre áttett Hazafias Magyar költemények*. Áttette Margócsy József. I. f. Losonc, 1902, 8—11. l. — U. a. a versek eredeti és tót szövegével s a könyv címlapján a fenti magyaron kívül a következő címmel: *Vlastenecké básne z původné reči přeložil* [Hazafias költemények, az eredeti nyelvről fordította] Margócsy József. Losonc, 1914, 12—17. l.

¹³ *Apelu* címmel Dr. Fr. verses fordításában 19. l. — *Resunet* címmel versben lefordította még I. C. Pop. *Ungaria. Magyar-Román Szemle*. Szerk. Moldován Gergely. VI. évf., Kolozsvár, 1897, 1. sz., 38—39. l.

¹⁴ *Slovo* címmel Zakits János verses fordításában 19. l. — *Poklics* címmel verses fordítása: *Iz magyarskog perivoja. (A magyar virágos kertből.)* Presadio [Fordította] Blogoje Brancsics. Novi Sad [Újvidék], 1907, 4—5. l.

¹⁵ *Nábud* címmel Kardos János verses fordításában 18. l.

¹⁶ Görög fordítását versben és prózában Télyf János tette közzé az athéni *Νέα Πανδώρα* [Új Pandora] című folyóirat 1861. március 15-i számában. Majd a Magyar Nyelvészet VI. évf., 1861, 4. f.-ében 282—315. l. (*A Szózat* Πρώκλησις címmel eredeti versmérték szerinti fordításban 285—286. l., prózai fordításban 291—292. l.) Ez változatlanul megjelent ilyen címmel: ΑΣΜΑ ΤΗΣ ΟΥΤΡΑΠΙΑΣ. *Vörösmarty Szózata görögül és adalék a' görög vers történetéhez*. Fordította és írta: Télyf János. 2. kiad. Pest, 1862. 36 l. *A Szózat* 6—7. l., prózai fordítás 11—12. l.

¹⁷ Törökül ugyancsak a Magyar Nyelvészet VI. évf., 1861, 3. f.-ében jelent meg 198—205. l. prózában. A különnyomat címe: *Gajret-nâme, vagyis a magyar Szózat török nyelvre fordítva* Vámbéry Ármin által. Pest, 1861. Nyolc számozatlan levél. — Másik fordítása: *Nutuk. Mağarlarıñ şugarâ-jı-sühret-sigârından Vörösmarty Mihál nâm: zât-i-merxûmuñ bir nutk-i-vatan-perverîsiniñ: şive-i-lisân-gosmânîje tabbikan, mağarîadan turgâjeje terzûmesidir.* [Szózat. Vörösmarty Mihály néhai híres magyar költő hazafias költeményének, az oszmán nyelvre alkalmazva, törökből magyarra való fordítása.] — A «Szózat» törökül, fordította 'Omer Feridoun, török, persa, arab nyelvtanító. Kiadta Budapesten 1906. október 28-án. Könyomat. 14 fólió 1. 1—3. l. magyar átirással, 4—6. l. új török átirással. (Budapesti Egyetemi Könyvtár «Hd 4^r 5001» j. a.)

¹⁸ Bacher (héberül Bacharach) Simon, a lipótszentmiklósi születésű héber költő, a székesfehérvári első Vörösmarty-szobor 1866-i leleplezésére héberre fordította versben a Szózatot és egy alkalmi héber költeménnyel együtt elküldötte az ünnepélyre. «*Kól kórê lâ'am* [Hívó szózat a néphez] címmel megjelent párhuzamosan héber és magyar nyelven: *Nemzeti énekek*, héberre [így!] fordította Bacher Simon. I. gyűjtemény. Pest (Herz János ny.), 1868, 10—17. l. — U. a. csak héberül: *Sáár Simeon* [Simon kapuja]. *Hebräische Dichtungen* von dem handschriftlichen Nachlasse des verewigten Verfassers ausgewählt und herausgegeben von seinem Sohne Wilhelm Bacher. Wien (Druck von Adolf Alkalay, Pressburg) 1894, T. II, S. 170—172. Az alkalmi vers *Mizmór lôházkir* [Zsoltár emlékül] címmel u. o. T. I, S. 80—82.

¹⁹ A Szózat latinul Tamaskó Istvántól. Dr. Vutkovich Sándornak baráti emlékül. Pozsony (Nirschy István ny.), 1880.

²⁰ Lásd Vörösmarty összes munkái I. k., 412. l.

²¹ G. Treumund: *Herzensklänge. Ausgewählte Dichtungen. Als Manuscript für Gleichgestimmte.* Leipzig 1845, S. 172—174. A második kiadás címe: *Herzensklänge. Ausgewählte Dichtungen eines Deutschungars.* 2. verbesserte Aufl. Leipzig 1846, S. 166—168. — Ugyancsak tőle Gustav Steinacker: *Ungarische Lyriker von Alexander Kisfaludy bis auf die neueste Zeit.* Leipzig—Buda-Pest [1874], S. 100—102. — Ugyanezt a fordítást közli D. Hack: *Ungarische Lyrik von Alex. Kisfaludy bis zur Gegenwart.* Halle a. d. S. [1887], S. 36—37. — Lásd még a Szózat német fordításait a Vasárnapi Ujság 1861-i mellékletét megelőző időből: *Gedichte aus fremden Sprachen.* Übersetzt und gesammelt von Kertbeny. Jena 1849, S. 39—41. — *Gedichte von Michael Vörösmarty.* Aus dem Ungarischen... von K. M. Kertbeny. Pest—Leipzig 1857, S. 61—64. — Ugyanezt a fordítást közölte a Lampel-kiadású gyűjtemény is 3—9. l. — Ugyanez: *Blüthen der ungarischen Dichtkunst.* Eine, auch zum Vortrag geeignete Auswahl der schönsten ungarischen Gedichte, mit einer Übersicht der ungarischen Litteratur. Von Elise Grail (Torday). Barmen 1890, S. 9—11. — Jórészt Kert-

beny, részben azonban Moltke fordítása után, részben pedig tőlük függetlenül és némi módosításokkal közli a *Szózat* német fordítását Anton Lábán: *Ungarn in seiner Dichtung*. Amalthea-Bücherei Bd. 31. Zürich, Leipzig, Wien 1923, S. 79—80. — *Nationalgesänge der Magyaren*. I. Aus dem Ungarischen übertragen von Adolf Buchheim und Oskar Falke. Kassel 1850, S. 7—9. — [Therese Pulszky]: *Aus dem Tagebuche einer ungarischen Dame*. Leipzig 1850, Bd. II, S. 322—324. — Ugyanezt a fordítást közli a következő gyűjtemény: *Nationallieder der Magyaren*. Übersetzt von Vasfi und Benkő [Eisler Mór és Kertbeny Károly]. Braunschweig 1852, S. 15—17. — *Sechsendreissig Ungarische Lieder und Gedichte*. Aus Berzsényi, Kölcey und Vörösmarty übersetzt von G. Stier. Halle 1854, S. 38—39. — Utána közli Ludwig Spohr: *Grundlagen des Nationalismus in Ungarn*. Ungarische Bibliothek I. Reihe 23. Berlin und Leipzig 1936, S. 19—20. — Németül és magyarul közli: *Magyarische Gedichte patriotisch-lyrischen Inhaltes* [így!] in die deutsche Sprache übertragen durch Stefan Graf Pongrácz. Pressburg 1859, S. 2—7. (Könyomat.) — U. a. csak németül, de nyomtatásban: *Gedichte aus Ungarn patriotisch-lyrischen Inhaltes* . . . Pest 1867, S. 5—7. — *Zuruf*. Aus dem Ungarischen des Michael Vörösmarty vom Prof. Joseph v. Machik. Pest (Gustav Emich, Buchdrucker der ung. Akademie) 1861. Két számozatlan levél. — A későbbi sok német verses fordítás közül kiemelkednek még: *Ungarische Gedichte*. Aus dem Ungarischen übersetzt von Julius Nordheim. Budapest 1873, S. 19—21. — *Ungarische Heimats-, Liebes- und Heldenlieder* . . . Deutsch durchaus im Versmass des Originals von G. W. Henning. Wien, Pest, Leipzig [1874], S. 21—24. — *Pannoniens Dichterheim*. Eine Auswahl der schönsten magyarischen Gedichte in deutscher Übersetzung von Adolf von der Haide [Adolf Handmann]. Stuttgart 1879, S. 130—132. — *Französische und Magyarische Dichtungen* in metrischer Übersetzung von Heinrich Melas. Wien 1885, S. 236—238. — *Michael Vörösmarty's Ausgewählte Gedichte*. Deutsch von Paul Hoffmann. Wien, Pest, Leipzig 1895 (1. kiad. Budapest 1886), S. 79—81. — *Vörösmarty. Ausgewählte Gedichte aus dem Ungarischen übertragen* von Dr. Peter Jekel. Sopron (ugyanaz a kiadás Leipzig) 1901, S. 27—29. — *Von der Donau und der Theiss*. Übersetzungen magyarischer Kriegsdichtungen. Herausgegeben vom Landesausschuss für Kriegshilfe. Segesvár (Schässburg) 1916, S. 4—6. — Csak hat versszak német fordítása Gotthard Wöhlertől: *Szózat* [így!]. Ungarisches Nationallied, von M. Vörösmarty. Melodie von B. Egressi. Dalok zongorakisérettel. Gesänge mit Fortepianobegleitung. Budapest (Rózsavölgyi), év nk. — Csak két versszak német fordítása: *Szózat*. (Zuruf.) Költemény Vörösmartytól. Übersetzt von G. F. Zerffi. In Musik gesetzt von Franz Erkel. Pest (Wälzel A. F. ny.) év nk. — A *Szózat* legújabb német fordítását a már elhalt Leicht János-tól 1937. december 23-án adta elő a Magyar Rádióban Ernst Haeckel. Eddig nyomtatásban nem jelent meg.

²² A finn Vörösmartynak, Runebergnek nagy életrajzírója, Werner Söderhjelm azt írja, hogy Kellgren a *Szózatot* az eredetiből fordította («öfversatt från originalet»). *J. L. Runeberg*. 2. kiad. Helsingfors 1929 (1. kiad. 1904—6), II. k., 2. r., 240. l. — Ha Treumund (Steinacker) német fordításával egybevetjük, nyomban kitűnik, hogy Kellgren nem abból fordított. Sokkal jobban ragaszkodik az eredetihez, a nélkül, hogy szolgailag követné. V. ö. Leffler Béla: *A Szózat hatása Runeberg «Vårt land» című költeményére*. Irodalomtörténet VII. évf., 1918, 218—219. l. Leffler azonban, miként előtte Gyulai Pál, utána pedig Pintér Jenő (i. m. V. k., 679. l.) ott tévedett, hogy Treumund (Steinacker) *Herzensklänge* című versgyűjteménye megjelenésének és így a *Szózat* első, önálló kötetben megjelent német fordításának időpontját nem 1845-re, hanem 1846-ra tette. Ebben az évben azonban a *Herzensklänge* már második kiadást ért. Ennek előszavában Steinacker a következőket írja: «Da die bloß als «Manuscript für Gleichgestimmte» gedruckte *erste* Ausgabe der «*Herzensklänge*» auf dem Wege der Pränumeration so unerwartet schnell vergriffen wurde, dass der häufigen Nachfrage wegen eine *zweite*, auch für den Buchhandel nothwendig erschien . . .» (S. X.) Ha tehát az 1845-i kiadás csak kevés számú előzetes előfizető részére készült és nem is került könyvárusi forgalomba, nem igen valószínű, hogy Kellgrenhez már 1845. áprilisáig kikerült volna az akkor orosz fennhatóság alatt élő Finnországba. Még inkább áll ez a *Szózat*nak a *Pesther Tageblatt* 1843. február 19-i számában megjelent Zöllner-féle német fordítására. Ha ezt összehasonlítjuk Kellgren svéd fordításával, nyomban kitűnik, hogy Kellgren előtt ismeretlen volt. Kellgren egész csomó olyan kifejezést használ, ami csak Vörösmartynál fordul elő.

²³ XI. évf., Helsingfors. 1857. februári (2.) sz., 62—63. l. Címe: *Kehoitus*. (*Mukailema*.) [Szózat. (Átdolgozás.)] Vörösmarty neve meg sincs említve. Aláírva: E. A. I. A tartalomjegyzékben pedig ez olvasható: «Kehoitus af E. A. I.» [Szózat E. A. I.-től.] Innen átvette a következő finn gyűjtemény: *Helmivyo suomalaista runoutta*. [Gyöngy-sor a finn költészetből.] Viribus unitis. Helsinki 1866. A 124—126. lapon már a következő címmel közli: «*Kehoitus*. Wörösmartyn mu-kaan suomentanut Eerikki Aleksanteri Ingman.» [Szózat. Vörösmarty nyomán finnre fordította Ingman Erik Sándor.] — További fordításai Vörösmarty *Szózatának* finn nyelvre: *Herätys* [Ébresztés] címmel fordította Uno von Schrowe. *Unkarin albumi*. Toimittanut Antti Jalava. [Magyar album. Szerkesztette Jalava Antal.] Helsinki 1881, 150—152. l. — *Julistus* [Kinyilatkoztatás] címmel fordította Arvi Jännes (Genetz). *Muistoja ja toiveita ystäville jouluksi*. [Emlékek és kívánságok a barátoknak karácsonyra.] Helsinki 1889, 123—125. l. — Ugyancsak *Julistus* címmel fordította Valter Juva (Juvilius). *Sata runoa, valikoituja maailmankirjallisuudesta*. Suomentanut Valter Juva. [Száz költemény, kiválasztva a világirodalomból. Finnre fordította Juva Valter.] 2. kiad. Porvoo 1926 (1. kiad. 1916), 143—

146. l. — A *Kansanvalistusseuran Nuottivarasto* [Népművelési Társaság Hangjegytára] 114. sz.-ában (Jyväskylä 1921, 8—10. l.) megjelent a *Szózat* hangjegye a két első versszak magyar és finn szövegével s a magyarnak külön fonetikus átírásával, a finn pedig Schrowe fordításában. — A Schrowe-féle fordítás első versét közli az Egressy-féle dallammal együtt a következő háromnyelvű hangjeggyűjtemény is: *Heimolasten laulukirja. Hôimlaste laulik. Dalbokréta*. A finn-ugor népek iskolás fiatalságának és a finn-ugor rokonsági eszme híveinek használatára összeállította Elias Kiianmies. Porvoo 1935, 77. l. — V. ö. még E. N. Setälä: *Mikael Vörösmarty*. Valvoja [Vírasszó] V. évf., Helsinki 1885, 1. sz., 27—37. l. — A finn és svéd irodalom összeállításában Weöres Gyula lektor úr, a Helsinki Egyetemi Magyar Intézet igazgatója oly messzemenően támogatott, hogy fáradozásáért e helyről is meleg köszönetet mondok. Legújabban különben a Juva-féle Szózat-fordítást ő is kiadta: *Unkarin kansallislauluista*. [A magyar nemzeti dalokról.] Heimotyö [Néprokonsági munka] I. Helsinki 1938, 32—35. l. — Ugyancsak hálával adózom Nils-Herman Lindberg karlskogai tanár úrnak a svédországi anyag kiegészítéséért. Ő különben szintén rámutatott a *Vårt land* és a *Szózat* összefüggésére. *Lehrbuch der schwedischen Sprache*. 3. Aufl. Göteborg 1937 (1. Aufl. Tartu/Dorpat 1930), S. 262 f.

²⁴ *Necken. Poetisk kalender för 1846*, utgifven af F. Berndtson. [Necken. Költői évkönyv 1846-ra, kiadta Berndtson F.] Helsingfors 1845, 47—49. l. — Necken (régi helyesírással, ma Näcken) németül der Nix, a vízimanó.

²⁵ Rich[ard] Bergström: *Främmande lyror. En antologi*. [Idegen lantok. Egy gyűjtemény.] Stockholm 1887, 105—107. l. Az 576. lapon megemlíti, hogy a *Necken-kalender*ből vette. Ugyanitt közöl néhány életrajzi adatot Vörösmartyról. Ellenben nem említi, hogy Kellgren a magyar eredetiből fordított, amint Leffler Béla tévesen neki tulajdonítja ezt a megjegyzést. Irodalomtörténet VII. évf., 1918, 218. l.

²⁶ Söderhjelm: i. m. II. k., 2. r., 240. l.

²⁷ Ruben G: son Berg och Ivar Hjertén: *Johan Ludvig Runebergs Fänrik Ståls sägner med inledning och kommentar*. [Runeberg János Lajos Sztól zászlós regéi-je bevezetéssel és magyarázattal.] Stockholm 1913, II. k., 253—255. l.

²⁸ *Ungersk nationalsång* («Szózat») av Mihály Vörösmarty. Utgiven av Ungerska sällskapet i Stockholm. Pris 25 öre. Inkomsten tillfaller de nödlidande i Budapest. [Magyar nemzeti dal («Szózat») Vörösmarty Mihálytól. Kiadta a Stockholmi Magyar Társaság. Ára 25 öre. A bevétel Budapest szűkölködői részére fordítatik.] Stockholm (Elis Österbergs tr.) év nk. Leffler ezt a négy lap terjedelmű füzetet 1920-ban adta ki. A címlapon tíz sort írt Vörösmartyról. Ott is megjegyzi, hogy Kellgren a magyar eredetiből fordította a *Szózat*ot. — *Ungersk lyrik i svensk översättning*. [Magyar líra svéd fordításban.] Samlad

och försedd med inledning av Béla Leffler. [Összegyűjtötte és bevezetéssel ellátta Leffler Béla.] Stockholm 1922 (Kner Izidor ny. Gyomán), 41—43. l.

²⁹ Lásd J. E. Strömborg: *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg*. [Életrajzi feljegyzések Runeberg János Lajosról.] 2. kiad. Helsingfors 1928—1931 (1. kiad. 1889—1898), IV. k., 2. r., 1. s k. l.

³⁰ Lásd Győry Vilmos: *Svéd költőkből*. Budapest, 1882, 114. l. — Bán Aladár: *A finn nemzeti irodalom története*. Budapest, 1926, 76. l. — Bergström fentebb idézett antológiájában négy verset közöl Kisfaludy Sándor *Himfy szerelmeiből* Runeberg fordításában. Ezek a 90., 126., 7. és 76. számú dalok. 96—98. l.

³¹ Lásd Aug[ust] Schauman: *Från sex årtionden i Finland*. [Hat évtizedből Finnországban.] Helsingfors 1922 (1. kiad. 1892—93), I, 248. l.

³² Strömborg: i. m. IV. k., 2. r., 20. l.

³³ A mi időszámításunk szerint, ami a Finnországban akkor érvényben lévő orosz naptár szerint május 1-je volt.

³⁴ U. o. 66. l. — Győry idézett művében igen hű fordításban közöl néhány részletet *Stål zászlótartó elbeszéléseiből* címmel (151—175. l.).

³⁵ A két költemény versképlete a következő:

Szózat		Vårt land	
— — — —	<i>x</i>	— — — —	<i>a</i>
— — —	<i>a</i>	— — —	<i>b</i>
— — — —	<i>x</i>	— — — —	<i>a</i> Runeberg
— — —	<i>a</i>	— — — —	<i>a</i> bővítése
		— — — —	<i>b</i>
		— — —	<i>b</i>

Újabban — a *Szózat* hatását nem említve — azt bizonyították, hogy Runeberg a *Vårt land* versformáját Bengt Lidner *Krigsskaldernas sång* [Háborús költők dala] című költeményétől vette (*Medea* című, 1784-ben megjelent operájából). Ennek versmértéke teljesen egyezik a *Szózat*éval, de keresztrimekkel (*a b a b*). Ezt a versformát a svéd és a német balladaköltészet a XVIII. század végén az angolból vette és igen népszerű lett. Runeberg különben már használta ezt a versformát három, 1836 és 1846 közt írt költeményében, amelyek a *Sztól zászlós regéi* című ciklushoz tartoznak. Lásd Albert Nilsson *Ur dikstens värld*. [A költészet világából.] Stockholm 1926, 232 — 235. l.

³⁶ Modern svéd nyelven ez a két sor így hangzanék: Hur ödet än kastar vår lott, [så] ha vi fått ett land, ett fosterland.

³⁷ Strömborg: i. m. IV. k., 2. r., 2. s k. l.

³⁸ Fredr. Cygnaeus: *Samlade arbeten*. [Összegyűjtött munkái.]

III. k. Helsingfors 1883. Om Johan Ludvig Runeberg. 4. Om Fänrik Ståls Sägner. Beträktelser. [Sztól zászlós regéiről. Vizsgálódások.] 392. l.

³⁹ Valfrid Vasenius : *Runeberg Suomen kansan runoilijana*. [Runeberg, mint a finn nép költője.] Porvoo 1903, II. r., 261—262. l.

⁴⁰ Söderhjelm : i. m. II. k., 2. r., 248. s k. l. — Finn kiadása : *Johan Ludvig Runeberg hänen elämänsä ja runoutensa*. [Runeberg János Lajos élete és költészete.] Helsinki 1904—8. A *Vårt land* és *Szózat* viszonyáról a következő helyeken olvashatni : II. k., 2. r., 370., 375., 379., 381. és 411—414. l.

⁴¹ Henrik Schück och Karl Warburg : *Illustrerad svensk litteraturhistoria*. [Illusztrált svéd irodalomtörténet.] 3. kiad. Stockholm 1926—1930 (1. kiad. 1895—97), VI. r., 450. l.

⁴² Így pl. Ruben G : son Berg och Ivar Hjertén : i. m. II. k., VIII. l. — Ruben G : son Berg : *En källa till «Vårt land»?* [A «Hazánk» egy forrása?] Finsk Tidskrift [Finn Folyóirat] LXXIV. k., Helsingfors 1913, 38—42. l. Berg kételkedik Vörösmarty hatásában és valószínűbbnek tartja, hogy Malmström *Fosterlandet* [A haza] című költeménye volt Runeberg mintaképe. — V. ö. még R. Öller : *Ett kvarts sekel av vårt litterära liv*. [Irodalmi életünk egy negyedszázada.] 1828—1853. I. Poesin. Helsingfors 1920, 370. l. — C. G. Estlander elismeri, hogy Vörösmarty *Szózata* adott ösztönzést Runebergnek, s bár vannak a két költeményben feltűnő egyezések, de az eltérések is jelentékenyek. *Vårt land*. Joukahainen [kalevalai név]. Pohjo-laisen Osakunnan toimittama albumi [Az észak-finnországi diáktestületől szerkesztett album] XII. évf., Helsinki 1904, 1—9. l.

⁴³ Irodalomtörténet VII. évf., 218—221. l.

⁴⁴ Lásd Stephan Csekey : *Ungarische Einflüsse auf die finnische und estnische Nationalhymne*. Fenno-Ugrica V B. Tallinn 1936, S. 386—390. — U. ö. : *Les cent ans d'un chant national hongrois et sa fortune internationale*. Nouvelle Revue de Hongrie XXXe (VIe) année, 1937, t. IV, p. 350—355. — V. ö. még Toivo Mähönen : *Maamme. Sen suomenkielisen tekstin historiikka*. [Hazánk. Finn szövegének története.] Suomen Kuvalehti [Finn Képeslap] 1923. május 16-i 19. sz., 546—547. l. — U. ö. : *Kappale sivistyshistoriaamme Maamme laulun kehityksen valossa*. [Művelődéstörténetünk egy fejezete a Hazánk dal fejlődésének megvilágításában.] Helsingin Sanomat [Helsinki Híradó] 1923. május 19-i 128. sz. — V. Tarkiainen : *Abraham Poppiuksen «Maamme» laulun suomennos*. [A «Hazánk» dal finn fordítása Poppius Ábrahámtól.] Virittäjä [Serkentő] XXXIV. évf., Helsinki 1930, 3. sz., 342—346. l. — Vörösmarty és Runeberg költeményeinek hatását Kivi *Suomenmaa* [Finnország] című költeményére tárgyalják : V. Tarkiainen : *Aleksis Kivi. Elämä ja teokset*. [Kivi Elek. Élete és művei.] 4. kiad. Helsinki 1923 (1. kiad. 1915), 332—333. l. — J. V. Lehtonen : *Runon kartanossa*. [A költészet birodalmában.] Helsinki 1928, 395—429. és 483—485. l.

⁴⁵ A *Kalevalából* vett tündérnév.

⁴⁶ Lásd minderre: V. Tarkiainen: *J. L. Runeberg suomeksi*. [Runeberg J. L. finnül.] Valvoja [Virrasztó] XXIV. évf., 1904, 40. l. — U. ő: i. m. — Ossian Grotenfeldt: *Om Runebergs arbeten i finsk öfversättning*. [Runeberg munkáiról finn fordításban.] Joh. Ludv. Runebergs Hundraårsminne. [Runeberg János Lajos százados emlékére.] Helsingfors 1904, 222—231. l. — Toivo Mähönen: i. m. — Holger Nohrström: *Några bidrag till de finska Runeberg-översättningarnas bibliografi*. [Néhány adalék a finn Runeberg-fordítások bibliográfiájához.] Svenska Litteratursällskapets Förhandlingar och Uppsatser [A svéd Irodalmi Társaság Tárgyalásai és Értekezései] 37, Helsingfors 1923, 17—22. l. — Arvid Hultin: *Sånger av Runeberg och Topelius i vårt skillingstryck*. [Runeberg és Topelius énekei filléres nyomtatványainkon.] Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja [A helsinki egyetemi könyvtár kiadványai] XV. Miscellanea bibliographica III. Helsinki 1930, 11—16. l.

⁴⁷ Az észti nemzeti ébredési mozgalom írói vezére, Johann Wol-demar Jannsen, valószínűleg már 1869. elején írta Runeberg *Vårt landj*ának inspirálása alapján *Mo issama* [Hazánk] című versét, amelyből csekély változtatásokkal az észti nemzeti himnusz lett. Míg azonban a *Maammen*ak tizenegy versszak a van, az észti *Mu isamaa*-nak csak három. Közülök az első erősen érezteti Runeberg hatását nemcsak formájában, hanem tartalmában is; a második, a refraint nem tekintve, már több-kevesebb önállóságot mutat; a harmadik pedig egészen új. Mintha a két utóbbi versszak más hatások alatt keletkezett volna. Az észti himnusz nyomtatásban először a Tartuban 1869-ben rendezett országos dalosünnepély alkalmából a következő hangjegygyűjteményben jelent meg: *Eestirahwa 50-aastase Jubelipiddo-Laulud*. [Az észti nép 50-éves jubileumi ünnepélyének dalai.] Tartu 1869, 70. l. — Érdekes, hogy G. F. Rinne reigii [németül Röiks] (Dagő szigete), valószínűleg finn származású evangélikus esperes ugyanabban az évben adott ki egy hangjegyfűzetet, amelyben saját átköltésében szerepel észti nyelven a *Maamme* Pacius dallamával *Hioma- ehk issamaa-laul* [Dagői vagy nemzeti dal] címmel. A gyűjtemény címe: *32 Laulo nelja heälega laulda*. [32 dal négy hangra.] Tartu 1869, 71. l. Ezt az évszámot ugyan csak a külső fedőlap viseli, a belső címlapon 1868 áll; az orosz cenzúra pedig 1867-ből kelt, úgy hogy ekkor már készen kellett lennie; magának az előszónak pedig éppen-séggel 1865 a keletje. Kézenfekvő tehát, hogy Jannsen a *Mo issama* írásakor már ismerte Rinne átdolgozását, de második, még inkább pedig harmadik versszakán többé-kevésbé a sablonos német-balti hatás érezhető. Lásd August Annist: *Meie hümmi algupära*. [Himnuszunknak eredete.] Eesti Kirjandus [Észti Irodalom] XXXI. évf., Tartu 1937, 10. sz., 473—480. l. — Jannsen és Rinne költeményeinek összehasonlítását lásd V. Negro: *Noorkotka käsiraamat*. [Ifjú-sas kézikönyv.] I. Tallinn 1931, 209—219. l. — Jannsen néhány más

versének hatását keresi az észti himnuszra V. Ridala: *Eesti kirjanaduse ajalugu koolidele*. I jagu. [Az észti irodalom története iskolák számára. I. rész.] Tartu 1924, 229. l. — V. ö. M. Kiwialune: *Meie Hüm-nuse kääkääik*. [Himnuszunknak útja.] Tallinn [1919], 29. s k. l. — H. Vaev: *E. V. hünni kaitseks*. [Az Észti Köztársaság himnuszának védelmére.] Eesti Politseileht [Észti Rendőrlap] VI. évf., Tallinn 1926, 32. sz., 466. l. — M. Morrison: *Eesti Vabariigi hünni õigustlik alus*. [Az Észti Köztársaság himnuszának jogalapja.] U. o. 36/37. sz., 529—531. l. — Az első észti országos dalosünnepély rendkívül érdekes leírását adja Hunfalvy Pál: *Utazás a Balt-tenger vidékein*. 2. kiad., Budapest, 1880 (1. kiad. Pest, 1871), I. k., 133. s k. l. — A *Maamme* észti fordítása még: J. L. Runeberg: *Isamaa-laul*. Tõlkinud M. Lipp. [Runeberg J. L.: Haza-dal. Fordította Lipp M.] Eesti Üliõpilaste Seltsi Album [Az Észti Diákegyesület Albuma] II. k., Tartu 1894, 30—31. l. — U. a.: *Meie maa* [A mi országunk] címmel M. Jänese kalender. [Jänés M. kalendáriuma.] Tartu 1910. — Ugyanilyen címmel August Anni[st] fordításában *Soome maa, rahvas, kultuur*. [A finn ország, nép, kultúra.] Tartu 1924, 9—11. l. — U. a.: *Vikerkaar* [A szivárvány] III. évf., Tallinn 1924, 10. sz., 247—249. l. — U. a. *Soome antoloogia*. [Finn gyűjtemény.] Toimetanud A. Anni[st]. [Szerkesztette Anni[st] A.] III. Tartu 1934, 40—42. l.

⁴⁸ A finn, észti és liv himnuszt (a finn szöveg első versének magyar fordításával és hangjeggyével együtt) közli a fentebb már idézett Kiianmies-féle háromnyelvű *Dalbokréta*, 108—109. l. — A finn és észti himnusznak első versét Bán Aladár magyar fordításával és zongorahangjeggyével együtt közli a gróf Teleki Pál szerkesztésében megjelent *Finnnek — Észtek*. Budapest, 1928, 330—331. l. — Az «Észti néphimnusz»-t magyarra fordította versben Vikár Béla: *Nevelõ rímek*. Budapest, év nk., II. k. [1935], 166—167. l. A himnusz szerzőjének azonban ott tévesen Karl August Hermannt jelöli meg. — A liv himnuszt (*Min izamā*) négy strófában az észti himnusz hatása alatt írta Kārli Stalte liv kántor-költő. Magyar műfordítása Bán Aladártól *Hazám* címmel Turán XIII. évf., 1930, 36. l. — U. a. Lukinich Frigyes: *A liv föld és népe*. Budapest, 1935, 87. l. — V. ö. Lauri Kettunen: *Liiviläisien kansallislaulu*. [A livek nemzeti dala.] Suomen Heimopäivä [Finn Néprokonsági Nap] 3. Helsinki 1930, 25—28. l. Kettunen szerint a liv himnusz 1922. körül készült. Formára megegyezik az észttel, továbbá az egyes versszakok kezdő- és végsorai is abból valók. De a közbeeső sorokban önálló utakon jár, kerülve minden általános, más népre és környezetre is illő gondolatot. Egyszerű szavakkal, de költői magasztossággal fejezi ki azt, ami a livekre jellemző. Ebből a szempontból felülmúlja az észti és a finn himnuszt is. Az észti-ben sok az általános, a finn pedig svédből való fordítás, amiért is nemzeti szempontból kissé színtelen. Az erős nemzeti érzésű finnek közt nem is hiányzanak olyanok, akik a szövegében és dallamában

egyaránt idegen eredetű *Maammet* új himnusszal szeretnék helyéről kiszorítani. — A finn, észtl és liv himnusz teljes magyar fordítása Bán Aladártól a Budapesti Szemle jelen számában.

⁴⁹ Most jelent meg Karl Eduard Sööt műfordításában *Üleshüüd* [Szózat] címmel a tizedik néprokonsági napra az «Eesti Hõim» [Észtl Néprokonság] 1938. évi mellékletén.

⁵⁰ M. J. Eisen: *Helinad Emajõelt*. [Hangok az Ema partjáról.] Tartu 1884, 65—67. l. — Karl Eduard Sööt észtl költõ, a Petõfi-Társaság kültagja, közlése szerint Eisen még ifjúkorában költötte át a *Szózatot* és énekelgette Rudolf Kallas észtl teológus barátjával. — Ugyancsak figyelemreméltó, hogy 1901-ben, az észtl nép történelmének legszomorúbb korszakában, Sööt *Nad ütlevad*... [Azt mondják...] címmel irt egy hazafias költeményt, amelyben Vörösmarty hatása alatt szószerint átvette a «Vagy jõni fog, ha jõni kell, A nagy-szerû halál», valamint «S a sirt, hol nemzet süllyed el, Népek veszik körül» négy sorát. A költemény *Målestused ja lootused* [Emlékek és remények] címû kötetében jelent meg (Tartu 1903, 36—37. l.). Amikor pedig *Aastate kajastus* [Esztlendõk visszhangja] címû kötetében (Tartu 1925) az észtl önállóság idején ismét kiadta, költeményének ezt az utolsó versszakát mint idejétmultat elhagyta.

⁵¹ Az 1937. október 16-i finnugor néprokonsági nap alkalmából a finnek adtak is ki egy ilyen közös dalt. Címe: *Kaiu, kallis heimo-laulu*. [Visszhangozzál, drága testvériségi dal.] Írta: Immi Hellén. Megzenésítette: Heino Kaski. Helsinki 1937. Kiadta a Suomalaisuuden Liitto [A Finnség Szövetsége]. 4 l. — Négy versszakával és hangjeggyel együtt közli a Suomalaisuuden Liiton Sukukansanosasto [A Finnség Szövetségének Néprokonsági Osztálya] kiadásában a néprokonsági napra kiadott kis füzet: *Suomen Heimopäivä 1937*. [Finn Néprokonsági Nap 1937.] Ohjelmaa Koulujen Heimojuhlhin. [Mûsor az iskolák néprokonsági ünnepélyeihez.] Helsinki 1937, 3—4. l. — Újabb tervezetek Matti Pesonentõl (Olavi Pesonen hangjeggyel) és Matti Kuusitõl *Ehdotuksia heimohymneiksi* [Néprokonsági himnusztervezetek] címmel a *Heimotyö* [Néprokonsági munka] címû kiadványban 72—74. l.

⁵² H. Klemetti: *Maamme-laulun alkuperä*. [A Hazánk-dal eredete.] Suomen Musiikkilehti [Finn Zenészeti Lap] XIX. évf., Helsinki 1933, 8. sz., 159—161. l.

⁵³ «Mein Vaterland Germania» a kezdete. «Nordisch von Paccius» (így!) megjegyzéssel megjelent a Moritz Vogel-féle *Liederschatz für gemischten Chor* címû gyûjteményben. Edition Peters No. 2271. Leipzig év nk., S. 39. — V. ö. *Maamme laulun pikkuveli*. [A Hazánk-dal kisöccse.] Suomen Kuvalehti [Finn Képeslap] 1936. szeptember 19-i 38. sz., 1371. l. — A *Vårt land* megzenésítõinek neveit közli a *Nordisk Familjebok. Konversationslexikon* 2. kiadásának XXXII. kötete (Stockholm 1921) «Vårt land» címszó alatt (1299. h.).

⁵⁴ Schauman: i. m. 248. l. — Heikki Klemetti: *Milloin Maamme-*

laulu esitetiin ensikerran? [Mikor adták elő először a Hazánk dalt?] Suomen Kuvalehti [Finn Képeslap] 1937. november 13-i 46. sz., 1806—1807. l.

⁵⁵ Lásd Strömborg: i. m. IV. k., 2. r., 11. s k. l. — Heikki Klemetti: *Johan Ludvig Runeberg säveltäjänä*. [Runeberg János Lajos mint zeneszerző.] Uusi Suomi [Új Finnország], Helsinki, 1936. november 15-i sz.

⁵⁶ *Blahol. Společenský zpěvník český*. Sestavili: Jos. Barák, Heř. Přerhof a Jos. R. Vilimek. V. Praze 1861. [Szózat. Társadalmi cseh daloskönyv. Összeállították: Barák József, Přerhof Herman és Vilimek József. Prága, 1861.] 10 levél és 354 l. — A cseh fordítás valószínűleg valamelyik németből készült, mert 1861. előtt — mint fentebb láttuk — ilyen már kilenc is megjelent. Bár a tót fordítást Mácsay Mihálytól már 1860. november 18-án a *Vasárnapi Ujság* VII. évfolyamának 47. számához csatolt melléklet közölte (580. l.).

⁵⁷ V. ö. P—y T.: *Az elorzott «Szózat»*. Magyar Múza I. évf., 1920, 11—12. sz., 515—517. l.

⁵⁸ *Weltpolitische Bücherei*. Herausgegeben von Dr. Adolf Grabowsky. B. IV.

⁵⁹ *Egy osztrák professzor Vörösmarty Szózatát Ulrich von Huttennek tulajdonítja*. Literatura IV. évf., Budapest, 1929, 8. sz., 274. l. — Perényi József: *Hutten Ulrik és Vörösmarty Mihály*. Irodalomtörténet XIX. évf., 1930, 10. l. — Csekey István: *Hogyan tették a csehek nemzeti dalukká a «Szózat»-ot*. Magyar Nemzet és Délmagyarország (Szeged) 1938. december 25-i sz.

⁶⁰ A nemzeti himnuszok gyűjteménye hangjeggyel és szöveggel: *National-Hymnen und Gesänge aller Länder und Völker*, ausgewählt, redigiert und bearbeitet von Arthur Hohenstein. 2 Hefte. 2. Aufl. Leipzig [1930]. (1. kiad. 1914.) Tőlünk csak a *Szózatot* közli hibásan, valamint a *Rákóczi-indulót* (H. I, S. 82 f.). Finnországnál a *Hazánkat* csak svédül közli (S. 19). — A kezdősorok hangjegyes összeállításával lásd még az egyes nemzetek himnuszait «Nationalhymne» címszó alatt a *Grosser Brockhaus* 15. kiad. XIII. kötetében (Leipzig 1932), S. 201—204.

⁶¹ V. ö. Csekey István: *A magyar nemzetfogalom*. Szeged, 1938, 36. l.

MAGYAR-LENGYEL KÖZÖS PROBLÉMÁK.

A magyar és a lengyel nemzetet ezer év barátsága köti össze. Noha éppen a szomszédok között szokott előfordulni a legtöbb súrlódás, a közös magyar-lengyel határ mindenkor a békét jelentette mindkét nemzetre nézve. A Kárpátok hegylánca mint kitűnő természetes határ csak földrajzi választóvonal a két ország között, de politikailag és érzelmi-
leg mindenkor a két ország összekötőkapcsa volt. A magyarok letelepedése és a magyar állam kialakulása a Duna völgyében rendkívül kedvező volt a lengyel államiség kifejlődésére. A IX. században a magyarok zárták el a csehek és a morvák elől a Krakkóhoz vezető utat és megakadályozták őket abban, hogy a Kárpátoktól északra eső területet elfoglalják. Ez tette lehetővé a lengyeleknek Krakkó elfoglalását és a Kárpátokig való terjeszkedésüket. Viszont a magyarokra is nagy előnnyel járt Lengyelország kialakulása a Kárpátoktól északra, mert akár a cseheknek és morváknak, akár az oroszoknak uralomrajutása a Kárpátok északi lejtőjén katasztrofális következményekkel járhatott volna hazánkra. Amint szinte egyidőben telepedtek meg magyarok és lengyelek a Kárpátokon inneni és a Kárpátokon túli hazájukban, úgy szinte egyidőben vették fel a kereszténységet is. Szent Adalbert tőlünk megy tovább a lengyelek megtérítésére, miután Géza fejedelem udvarában sikerült elhítenie az új hit magvait. Királyi koronát is szinte egyidőben kapott a magyar és a lengyel fejedelem II. Szilveszter pápától. Sőt a monda szerint István magyar fejedelem küldöttei, akik a lengyel származású Asztrik apát vezetésével tisztelegtek a római pápánál, azt a koronát kapták meg fejedelmük számára, melyet a pápa eredetileg a lengyel fejedelemnek

szánt, de melyet álmában nyert égi szózat hatása alatt István magyar fejedelemnek juttatott. Így lett a magyar Szent Korona örök jelképévé a magyar-lengyel együttműködésnek és barátságnak. Szűz Mária is patronája nemcsak Magyarországnak, hanem Lengyelországnak is.

Hamar átlátták Magyarország és Lengyelország érdek-közösségét a két nemzet uralkodóházai: az Árpádok és a Piasztok, és oly szoros családi kapcsolatokat létesítettek egymás között, hogy ahhoz hasonlót alig találunk a történelemben. Ezek a családi kapcsolatok az Árpád-ház első keresztény tagjától, Géza fejedelemtől, az utolsó Árpádig, III. Endre királyig, kinek ugyancsak lengyel királyi hercegnő volt a felesége, szinte szakadatlanul tartottak. A két hatalmas császárság, a német-római és a görög császárság közé ékelte Magyarországnak biztonsági szempontból elsőrendű érdeke volt a Lengyelországgal való barátság és szövetség ápolása. Főleg ezt a célt szolgálták a gyakori összeházasodások is az Árpádok és a Piasztok között. Viszont a lengyelek sűrűn vették igénybe a magyarok fegyveres segítségét annak megakadályozására, hogy a csehek meg ne vethessék lábukat Lengyelországban. Ugyancsak közösen védekezett Lengyel- és Magyarország a tatár betörések ellen. A két dinasztia sokszoros összeházasodása keretében különös megemlítést érdemel IV. Béla leányának, Kunigundának, amint a lengyelek mondják: Kingának házassága Boleszláv lengyel királlyal. A legenda szerint azt a gyűrűt, melyet a magyar királyleány Lengyelországba indulása előtt a máramarosi sóbányákba dobott azzal a fohással, hogy Isten ajándékozza meg Lengyelországot azzal, amit leginkább nélkülöz, a vielickai domboldalon ásni kezdő lengyel bányászok megtalálták, s e gyűrű útmutatása alapján indult meg Lengyelországban a sónak, melyet az ország addig teljesen nélkülözött, nagyarányú kibányászása. Kinga királynét, kit az egyház boldoggá avatott, ma is nemzeti kegyelet övezi Lengyelországban.

Az Árpád-ház kihaltával a tehetséges nápolyi Anjou-dinasztia került hazánk trónjára, mely nemcsak folytatta az Árpádok lengyelbarát politikáját, hanem áthatva a szent-

istváni politika nagy belső értékétől, még jobban kiépítette a szoros kapcsolatot a két nemzet között. Róbert Károly Lokietek Ulászló lengyel király leányát vette feleségül, majd 1331-ben a visegrádi várban tartott fényes fejedelmi kongresszus hosszú időre irányt szabott a Dunavidék külpolitikájának, amely Magyar- és Lengyelország barátságán épült fel. Róbert Károly állandóan hathatósan támogatta Lokietek Ulászlót János cseh király és a német lovagrend ellen és ezek szövetségének szétverésével nagy veszedelmet hárított el Lengyelországról. Az utolsó Piast király, az 1370-ben elhunyt Nagy Kázmér, oly fontosnak ítélte a Magyarországgal való szövetséget, hogy a még élő Piastok kizárásával Nagy Lajos magyar királyt tette meg utódjának. Ezzel perszonális unió jött létre Magyar- és Lengyelország között, és a hegemonia Keleteurópában erre a magyar-lengyel unióra szállt. Nagy Lajost, aki ismételten megvédte Lengyelországot a litvánok betörései ellen, leánya, Hedvig, követte a lengyel trónon. Hedvig a lengyel történelem legnemesebb alakja, aki Jagelló Ulászló litván fejedelemmel azon feltétellel lépett házasságra, hogy a fejedelem egész népével térjen át a keresztény hitre. Magyar királyleánynak köszönhető tehát, hogy a litvánok keresztényekké lettek, és hogy Litvánia perszonális unióra lépett Lengyelországgal, ami jelentékenyen növelte a lengyel király hatalmát. Nekünk magyaroknak büszkeségünk, hogy mi adtuk Hedvig királynét a lengyeleknek

Majd a mindjobban növekvő török veszedelem közös új probléma elé állította Magyar- és Lengyelországot. A magyar rendek III. Jagelló Ulászlót választották meg uralkodójuknak azzal a célzattal, hogy a lengyel hadsereg támogassa Magyarországot a törökök ellen, viszont Magyarország a tatárokkal szemben segítse Lengyelországot. Újból perszonális unió jött tehát létre a két ország között és egyúttal szoros szövetség a törökök és a tatárok ellen. Ulászló hősi halála a vármai csatában szimbóluma volt a két nemzet közös küzdelmének a törökök ellen, a két nemzet közös történelmi küldetésének, amely a nyugati civilizáció védelmében áll a Keletről jövő támadások ellen. II. Lajos a második Jagelló a magyar trónon, aki életét vesztette a török elleni

küzdelemben. II. Lajos király a szomorú emlékezetű mohácsi csatában esett el, amelyben 6000 lengyel vitéz is küzdött a magyarok oldalán.

A mohácsi vész után a Jagelló-családdal való kapcsolat alapján — ugyanis II. Lajos neje Habsburg Mária volt — I. Ferdinánd személyében a Habsburgok kerültek Magyarország trónjára, de a magyar rendek egy része nemzeti királyt választott Szapolyai János személyében, aki Lengyelországra kívánt támaszkodni s ezért nőül vette Jagelló Izabellát. Szapolyai János fia, János Zsigmond, jelölve volt a lengyel trónra, s csak korai elhalálózása volt az oka, hogy nem lett lengyel királlyá. Ellenben később mégis létrejött egy újabb dicsőséges perszonális unió Erdély és Lengyelország között Báthory István személyében. A Mohács után három részre szakadt Magyarország idejében az önálló magyar külpolitika Erdélyre szorítkozik s az azelőtti magyar-lengyel politika erdélyi-lengyel politika képében jelentkezik és szinte két évszázadig tart. Ennek a korszaknak kimagasló alakja Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király, akinek tulajdonképpen nagy terve az volt, hogy Lengyelország segítségével szabadítsa fel hazánkat a török uralom alól, előbb azonban Lengyelországot kellett kiragadnia a fenyegetőleg növekedő és Lengyelországot eltiprással fenyegető orosz uralom karmai közül. Ezt az utóbbi feladatot dicsőn oldotta meg Báthory, akinek oroszellenes hadjárataiban nagy számban vettek részt magyar vitézek is. Ismét együtt küzdöttek tehát a lengyelek és a magyarok a nyugati kultúrának védelmében a keleti veszedelem ellen. Báthory az orosz veszedelmet két évszázadra elhárította Lengyelországtól és így hazánktól is. Báthory Istvánt ma is legnagyobb királyuknak tekintik a lengyelek és a krakkói Václavban elhelyezett díszes szarkofágján ma is ott ékeskedik a «Pater Patriae» felírás.

Báthory Istvánnak Lengyelországgal szemben szerzett halhatatlan érdemeiért Szobieszky János lengyel királytól kaptuk meg a vizsontszolgáltatást, aki 1683-ban Bécs felszabadítása után Párkánynál megverte a törököket és felmentette Esztergom várát, amivel megkezdődött a felszabadító háború, amely a három részre szakadt Magyarország

egységét helyreállította. Szobieszky nevét mi magyarok mindenkor hálás emlékezetünkben tartjuk.

Újabb szoros kapcsolatba került hazánk Lengyelországgal II. Rákóczi Ferenc idejében, aki a Habsburgok bécs-újhelyi börtönéből Lengyelországba menekült és a testvér lengyel földről indította el diadalmas útjára a «Pro Libertate» lobogót. Rákóczi szabadságharcának gyászos leveretése után a felkelők nagy része Lengyelországba bujdosott, úgy, ahogy az Árpádok óta rendszerint oda menekültek az üldözött magyar hazafiak.

Rákóczi dicsőséges, de eredménytelen szabadságharca után a nemzet kibékült ugyan dinasztíájával, de szomorú aléltságba süllyedt és a külpolitikai vezetés továbbra is Bécs kezében maradt s abba a magyarnak beleszólása nem volt. Akkor sem volt beleszólása Magyarországnak a külpolitikába, amidőn Lengyelország felosztásának tragédiája bekövetkezett. De Lengyelország felosztása után is kiirthatatlanul élt tovább a magyar szívekben a lengyelekhez való ragaszkodás. Az 1830—31. évi lengyel felkelés idején hatalmasan nyilvánult a magyar nemzet rokonszenve a lengyelek iránt, noha Metternich Oroszországra való tekintettel mindent elkövetett, hogy e nyilvánulásokat elfojtsa. Ennek ellenére harmincnál több megye fejezte ki a királyhoz intézett lelkes feliratokban égő rokonszenvét a lengyel nemzet iránt és kérte a lengyelek felszabadítását az orosz elnyomás alól. Zemplén megye közgyűlésén Kossuth Lajos mondott lángoló beszédet a lengyelek érdekében, az 1833.-i országgyűlésen pedig nem kisebb férfiak, mint Deák Ferenc és Kölcsey Ferenc hallatták hatalmas szavukat a lengyelek mellett. Viszont pár év multán a lengyel önkéntes légiók Bem és Dembinszky tábornokokkal élükön lelkesen vettek részt az 1848—49.-i magyar szabadságharcban, egyrészt a magyarok iránt érzett rokonszenvüktől indítatva, másrészt abban a meggyőződésben, hogy a szabad és független Magyarország elő fogja mozdítani Lengyelország szabadságának és függetlenségének visszaszerzését is. Hogy mennyire együttéreztek velünk a lengyelek szabadságharcunk idejében, annak jellemzéséül legyen szabad egy-két mondatot idéznem Vorcel Szaniszló grófnak,

az akkori párizsi lengyel emigráció lapjában, a *Demokrata Polski*ban 1849-ben *Lengyelország és Magyarország* címmel írt pompás cikkeiből. «Nyolc évszázad történelme kapcsolja össze a magyarokat és a lengyeleket, közös győzelmeknek és vereségeknek, a nagyságnak és a megaláztatásnak emléke, s az európai küldetésnek hosszú közössége köti össze őket. Egyszerre emelkedtek, egyszerre virágoztak, egyszerre hanyatlottak, s ismét egyszerre fognak újjászületni és kizöldelni dúsabban, mint egykoron.» Majd máshol: «Magyarország és Lengyelország — úgymond — olyanok, mint két százados tölgy, melyek egymás mellett nőttek fel és melyeknek gyökerei messze széjjelágazva a föld alatt, láthatatlanul összefonódtak és összenőttek. Innen az, hogy az egyiknek életereje feltétele a másik életének és egészségének.»

Az elnyomott lengyelek 1863. évi újabb felkelése idején a száműzetésben élő Kossuth Lajos minden befolyását latba vetette a végből, hogy Európa foglalkozzék a lengyelekkel és segítse őket. Kossuth felajánlotta a lengyel felkelők nemzeti kormányának azt a 20 ezer darab fegyvert, melyet III. Napoleon 1859-ben a tervezett magyar felkelés részére küldött, ezenkívül magyar légiót akart szervezni és kiáltványt intézett a Galiciában állomásozó magyar katonákhoz, hogy legyenek segítségére az orosz ellen küzdő lengyel felkelőknek. Sajnos, ez a felkelés sem vezetett sikerre.

A világháborúban is sokszorosán bebizonyította a magyar nemzet a három részre tépett lengyel nemzet iránt érzett rokonszenvét. Az önálló Lengyelország helyreállítását a vármegyék közgyűlési termeiben, valamint az országgyűlésen is jeles hazafiak sürgették. Amidőn pedig 1920-ban a vörös szovjetcsapatok fenyegetőleg közeledtek Varsóhoz, az elszigetelt Magyarország 30 ezer huszárból álló hadtestet és jelentékeny lőszert — erejének utolsó maradványát — ajánlott fel Lengyelország megmentésére, noha még alig tudott magához térni abból az aléltságból, melybe a proletárdiktatura, a román megszállás és megcsonkításának rémes sebei juttatták. Csehszlovákia vétője ugyan lehetetlenné tette, hogy a magyar hadtest cseh területen keresztül Lengyelországba juthasson, a magyar lőszerszállítmány azonban

kerülő úton mégis megérkezett Skiernevicébe, mikor a bolsevik hadak már egészen Varsó közelében voltak. A lengyelek, kiket lőszerhiányuk végveszedelemmel fenyegetett, ezzel az utolsó percben érkezett municióval kezdték meg a döntő varsói csatát és lángeszű vezérük, Pilsudski, teljesen tönkreverte a szovjethadsereget. A történelem a «visztulai csoda» névvel illeti ezt a győzelmet, mi magyarok pedig büszkék lehetünk arra, hogy a mi segítségünkkel mentették meg a lengyelek nemcsak Lengyelországot, hanem az egész civilizált nyugatot a bolsevizmus rémétől.

Amíg Lengyelország a világháborúból megújodva került ki, a háromfelé szabdalt lengyel nemzet egysége helyreállt és Lengyelország mint egységes, független nagy állam indult el történeti élete új korszakába, addig Magyarországot halálosan megcsonkította az erőszakosságban, igazságtalanságban és embertelenségben példátlan trianoni békediktátum, amely egyszersmind Magyarország és Lengyelország ezeréves szomszédságának is véget vetett. Lengyelország — dicséretére legyen mondva — ezt a diktátumot nem ratifikálta, tehát Magyarország megcsonkítását és a magyar-lengyel szomszédság megszakítását kifejezetten sohasem ismerte el, inkább csak tűrte mindezt a körülmények kényszere folytán, ami annyival könnyebbé tette reá nézve, hogy a megszakított szomszédság helyreállítására a maga részéről megtegyen minden lehetőt. Meg is tett minden lehetőt a cseh állam bomlásakor.

Amidőn napjainknak erről a döntő fontosságú eseményéről, a közös magyar-lengyel határ helyreállításáról, megemlékezem, lehetetlen kissé bővebben ki nem terjeszkednem a centralizált cseh államnak szemünk előtt lefolyt válságára, melynek kapcsolatában sikerült a trianoni diktátum gonosz területi rendelkezésein is rést ütni.

A magyar-lengyel szomszédság mind a két országra mindenkor a biztonságot jelentette, amennyiben Lengyelországnak déli, Magyarországnak pedig északi határán nem kellett ellenséges támadástól félnie. Trianon azonban a két ország közé ékelte a csehszlovák államot, minek folytán Lengyelország is ugyanúgy, mint Magyarország, ellenséges

államok gyűrűjébe került. Különösen súlyosan nehezedett mind Lengyel-, mind Magyarországra Csehszlovákiának a szovjettel kötött katonai szövetsége. Hiszen Csehország az általa ravasz fondorlattal megszerzett kárpátaljai Ruténföldet, az ú. n. Ruszinszkrét, Masaryk illetékes kijelentései szerint letétnek tekintette, melyet megfelelő alkalomkor át fog adni Oroszországnak, Benes pedig úgy nyilatkozott, hogy Csehország sohasem mondhat le a Magyarországtól elvett Ruténföldről, mert ez jelenti a kapcsolatot Csehország részéről Oroszország felé. A cseh-orsz szövetekezés nemcsak Magyarországra volt halálos veszedelem, mert hiszen Szlovákiában és a Ruténföldön a Szovjet egész sereg légitámadási terepet rendezett be, hanem majdnem teljes bekerítéssel fenyegette Lengyelországot is.

Csehország hatalmi túltengésének megtörését Ausztriának Németországba történt beolvadása, az ú. n. Anschluss vezette be, amelynek sikeres keresztülvitele után Hitler vezér és kancellár haladéktalanul a szudétanémet területnek Csehországtól való elszakítására tett erőteljes lépéseket, s az elszakítás megvalósítása neki háború nélkül sikerült is. Hitler a népi elv alapján vitte keresztül a szudéta terület annexióját, s ugyanezen elv alapján kapta vissza a müncheni négy-nagyhatalmi megegyezés alapján Lengyelország és Magyarország a csehek által tőlük elszakított túlnyomóan lengyel, illetőleg magyar lakosságú területeket. Magyarország, bármennyire örvendett is annak, hogy a volt magyar Felvidék egy részét visszanyerte és 12 ezer négyszögkilométer területtel és 1 millió — 80%-ában magyar — lakossággal gyarapodott, természetesen nem lehetett megelégedve az eredménnyel, mert hiszen még a népi elv alapján sem nyert teljes kielégítést. Pozsonyt, Nyitrát, Nagyszöllőst és más jelentős területeket magyar többségük ellenére sem kapta vissza, de különös elégedetlenséget okozott az, hogy sem a müncheni négy-nagyhatalmi értekezlet, sem a bécsi németolasz döntőbírótság nem teljesítette, illetőleg hallgatással mellőzte Magyarországnak azt a kérését, hogy a Felvidék vissza nem csatolt szlovákiai és ruténföldi lakossága népszavazás útján maga döntsön további sorsáról, azaz arról,

hogy a cseh állam kötelékében akar-e maradni, vagy pedig vissza akar-e térni Szent István koronájához. Különösen nagy reménnyel nézett Magyarország a rutének népszavazása elé, mert bizonyosnak látszott, hogy a rutének a Magyarország-hoz való csatlakozás mellett fognak dönteni. Németország azonban szigorúan ragaszkodott a népi elvhez s csupán a kétségtelen ethnikai többség visszacsatolását volt hajlandó elősegíteni, ellenben a szoros ethnikai elven túlmenő szempontok mérlegelésétől, bármily fontosak is azok az állami hovatarozás meghatározása tekintetéből, mereven elzárkózott, s elzárkózott a népszavazástól is, noha Lengyelország ugyanezzel a követeléssel lépett fel, még pedig igen erélyesen.

A ruszinszkói népszavazás elmaradása alig mérlegelhető nagy csapás volt mind Magyarországra, mind Lengyelországra. Mert ezzel egyelőre meghiusultnak kellett tekinteni Magyar- és Lengyelország szomszédossá válását, amihez mind a két ország oly jogosult várakozásokat fűzött s ami egyetemes európai érdek is. Hiszen Magyar- és Lengyelország együttesen alkotják azt a védbástyát, amelyen megtörték a keletről jövő és nemcsak a két országot, hanem egész Európát fenyegető veszedelmek. Magyarországra és Lengyelországra most is az a hivatás vár, hogy a pánszlávizmus terjeszkedésétől megvédjék Európát. Ez a veszedelem most még nagyobb, mint a multban volt, mert a pánszláv veszedelem ma a bolsevizmusnak minden civilizációt elpusztító rombolását is jelenti. De Magyarország és Lengyelország, mint közös tömb, a nyugat felől jövő veszedelmek ellen is könnyebben védekezhetnek és védhet meg másokat is, mint ahogyan azt egymástól elszakítva tehetik. Igaz ugyan, hogy Németország mindeddig csupán a népi elv alapján terjeszkedett s vezére ismételten kijelentette, hogy elérte a természetes határokat, de egy nemzet souverainitása és biztonság-érzete megkívánja, hogy minden oldalról biztosítsa határait, mert nem tudhatni, mikor támadhat valamely új rendeződés által új veszedelem, mint támadt Csehország által, mikor a monarchia ellenőrzése alól felszabadult. Ezt a biztosítékot mi is, a lengyelek is első sorban a közös lengyel-magyar határban találhatjuk meg, amely lehetővé teszi együttesen védekez-

nünk a ma baráti német hatalommal szemben, ha az netalán taktikát változtatna s önállóságunk és függetlenségünk korlátozását találná szükségesnek saját rendszerének könnyebb keresztülvitele érdekében.

Egyébként is a szomszédság hiánya gazdaságilag is nagy mértékben hátrányos lett volna mind a két országra. Mert hiszen közvetlen szomszédság esetén Lengyelország kőszén- és gyapotipari termékeit szállíthat Magyarországra, viszont magyar exportból fedezheti búzahiányát és mezőgazdasági gépekben, borban, gyümölcsben, bőrben, zsírban való szükségletének jelentékeny részét. Mindezt mondhatatlanul megnehezítette volna egy közbeeső idegen hatalom.

A kárpátaljai Ruténföldet illetőleg elgondolásunk tehát változatlan maradt. Ez a föld természetes empórumai: Beregszász, Munkács és Ungvár nélkül életképtelen, földrajzi fekvése, völgyeinek iránya, folyóinak folyása, vasúti és közúti összeköttetései, sokszázados hagyományai mind ellenállhatatlanul Magyarországra utalják. Magyarországnak nagyon hiányzanék a Kárpátalja sója, fája és ércei, Kárpátalja pedig élelmezés és munkaalkalom, valamint ipari ellátás tekintetében Magyarországra van utalva. Ezekkel a parancsoló módon ható földrajzi, történelmi és gazdasági tényezőkkel szemben hiábavaló fáradság volt a vissza nem csatolt kárpátaljai területet eltiltani a Magyarországhoz való visszatéréstől. A cseh kormány meg a kárpátaljai fiókkormány érezték a helyzet súlyosan beteg voltát. Éppen ezért ellensúlyozásul egyfelől a vissza nem csatolt kárpátaljai Ruténföld erőszakos elukránosítására törekedtek, másfelől az új magyar határvonalat betörésekkel veszélyeztették, egyebek közt galád orvtámadást intéztek Munkács város ellen. A terv az volt, hogy a szovjetoroszországi ukrán köztársaság, továbbá Lengyelország ukránlakta vidéke, végül pedig Kárpátalja egy ukrán államban egyesíttessenek. Számítottak arra, hogy e terv két okból is megnyerheti Németország tetszését, egyfelől azért, mert Németországnak régi vágya a nyers anyagokban dús ukrán területek gazdasági kiaknázása, másfelől azért, mert Orosz-Ukrajna elszakadása jelentékenyen gyöngetné a Szovjetet. Mi magyarok a Szovjettel szemben a leg-

fokozottabb ellenérzéssel viseltetünk, tehát sem Orosz-Ukrajnának a bolsevizmus karjaiból való kimentését célzó német terv ellen, sem pedig az ellen nem lehet kifogásunk, hogy Németország Orosz-Ukrajnában keressen gazdasági kielégülést, de tiltakoznunk kellett volna Lengyelország ukránlakta vidékeinek Lengyelországtól való elszakítása ellen. Ily szándék német részről fel sem tételezhető, mert hiszen Németország és Lengyelország között meg-nem-támadási szerződés állott fenn. A kárpátaljai Ruténföldre tehát változatlanul fenn kellett tartanunk jogigényünket és szívós következetességgel kellett ragaszkodnunk a közös magyar-lengyel határ megvalósításához is. Hiába keresztelte át a Volosin-kormány a prágai kormánnyal egyetértésben a kárpátaljai Ruténföldet «Kárpát-Ukrajna» névre, jelezni akarva ezzel, hogy a rutének is ukránok és nem lehet őket az ukránoktól különböző népnek tekinteni. Ez a felfogás teljesen téves volt. A Kárpátok déli lejtőjén lakó ruszinokat, a mi derék ruténjeinket, északi fajrokonaitól és azok politikai törekvéseitől elzárja a hegytömegek roppant választóvonala, éket vert továbbá a Kárpátokon túli ukránok és a magyarországi rutének közé ez utóbbiaknak a magyarsággal való erős fajkeveredése, mely a magyar róna felé ösztönösen húzódó rutén nép és a magyarság több évszázados együttélésének eredménye. Természetes folyamattal állunk itt szemben, s a ruténeknek a hegyeken túl lakó ukránoktól különböző népi voltát éppen ez a szláv-magyar kevertség teszi jellegzetessé. A kárpátaljai rutének 7—800 esztendőn keresztül más történeti tényezők befolyása alatt állottak, mint Kárpátokon túli rokonaik, kiket erősen keleti és pravoszláv szellem jellemez, míg a rutének a nyugathoz simuló magyar és erdélyi kultúrában és a Rákóczi-hagyományokban találták meg fejlődésük kereteit. 1918-ig, a frontok összeomlásáig a rutének között ukrán szeparatizmust hiába keresnénk. S noha a csehek 20 éves uralma alatt mesterségesen élesztették az ukrán gondolatot, a Volosin-kormány pedig tűzzel-vassal igyekezett ukránosítani, ruténjeink nem tántorodtak meg. Az igazságot az a népszavazás tárta fel, melyet még a Volosin-uralom alatt rendeztek Kárpátalján, megtudandó, hogy milyen

nyelvű tankönyvekből akar a nép tanulni, s a szavazás során a népnek csak 15%-a kívánta az ukrán tankönyvek bevezetését, 85%-a pedig a ruténnyelvű tankönyvek mellett szavazott.

Szívós törekvéseinknek, melyeket a lengyel kormány állandóan nagy melegséggel támogatott, végre meglett az eredménye: dicső honvédségünk Kárpátalja egész területét visszacsatolhatta az anyaországhoz és csonka hazánk ezzel újabb 12 ezer négyszögkilométer területtel és 600.000 lélekszámmal gyarapodott, egyúttal pedig régi jogos vágyunk, a magyar-lengyel közös határ, ha csak részben is, megvalósult.

Ami pedig Szlovákiát illeti, a német pártfogás alatt önállósult Szlovákiával a legmelegebb baráti viszonyt kívánjuk fenntartani. Ez azonban egyáltalában nem jelenti azt, hogy Szlovákiának visszatérését Szent István birodalmába kitöröltük volna jogos várakozásaink sorából. Szlovákia új helyzete még teljesen kipróbálatlan. A jelek azonban máris arra mutatnak, hogy Szlovákia kemény megpróbáltatásoknak néz elébe. A kis Szlovákia pénzügyi önellátása nagyon kevésbé látszik biztosítottnak. Jöhet idő, — nem is a messze távolban — midőn a szlovákok újból fontolóra fogják venni a Magyarországhoz való visszatérés gondolatát, annál inkább, mert a történelemből megtanulhatták, hogy Magyarország ígéreteinek mindenkor ura marad, a szlovák autonómiának tehát semmi földi hatalom szilárdabb biztosítékot nem nyújthat, mint Szent István birodalma.

A sors Magyarországot és Lengyelországot megdöbbenően hasonló helyzetek elé állítja. Mind a két ország egyaránt vállalta a keresztény civilizáció őrállójának nehéz, gyakran tragikus szerepét. Mind a két országot ismételten környékezték hatalmas és ellenséges szomszédok, akikkel szemben karddal és ésszel egyaránt mindenkor készenlétben kellett lenniök, éberségük, tetterekészségük sohasem szünetelhetett, mert mindkettőjük létét szinte azonos veszedelmek fenyegették állandóan, melyekkel szemben Magyarország és Lengyelország ezer éven át vállat vállhoz vetve küzdöttek közösen és védték egymás függetlenségét és szabadságát.

Válságos időket élünk. Most, amidőn tenger szenvedés és küzdelem árán kiemelkedőben vagyunk abból a mély szakadékból, melybe a trianoni ármány taszított bennünket, most van igazán szükségünk arra a jó baráttra, aki viszonytagságban és örömben mindig velünk érezett és cselekedett és akinek bánata és öröme mindenkor a mi bánatunk és örömünk volt : Lengyelországra.

LUKÁCS GYÖRGY.

A MAGYAR VÁROS ÉS A NOMÁD SZELLEM.

Az emberi társadalom kialakulásában két típust lehet megkülönböztetni: a városi és a nem városi, mondjuk: nomád típust. Euráziát és a Földközi-tenger vidékét véve szemügyre, e két típus határa az északi kínai Nagy-falnál kezdődött, a Takla-Makam-sivatag homokba temetett városai mentén folytatódott, majd Turkesztánon, Perzsián, Kaukázuson át a római birodalom határaiban ért véget. E vonaltól délre van a városi társadalmak világa, kivéve az Arab-sivatagot, míg ettől északra a szibériai és a Nagy-Orosz-síkság egészen a Tisza—Duna közégig a nomádok hazája volt.

A városok világa önmagában meg tudott élni, annyira, hogy még az esetleg vele szomszédos nomád terület is, fejlett világfelfogása, széles ismeretköre és közlekedése ellenére sokáig terra incognita maradt előtte. Ám a nomádok nem voltak ennyire közönyösek és időnként valami titokzatos vágy korbácsolta előre őket. A népvándorlás a római birodalmat, a turkok a kalifátust, Timur Lenk Indiát, a mongolok Kínát rohanták meg. Ezek a támadások a lehülésekből és a felmelegedésekből eredő pusztító és termékenyítő viharokat juttatják eszünkbe, melyek változást, mozgást visznek a tapasztó egyenletes melegbe. Valóban a városi és nomád életforma olyan egymás mellett, mint az ős kínai teremtésben a jin és a jang, a női és hím alapeszmény.

Eltűnődhetünk azon, hogy minő körülmények készítették az embert a városi, ez inkább elégedett, avagy a nomád, az elégedetlenségre hajló életformák felvételére. Temérdek támpont kínálkozik az indokolásra. Éghajlat, időjárás-változás, faj, létszám, a talaj különbözősége, a termékenység, a fejlettség más-más foka, mint például a gyűjtögető és kapás

földművelés után az eke megjelenése, míg a nomád területeken az állattenyésztés korlátlan lehetőségei, melyek mind közre játszottak. De minden esetben megállapítható, hogy a városi kultúrák nem a határtalan lehetőségek területein keletkeztek, hanem ott, ahol az emberi életnek, létezésnek a természet bizonyos határt szabott, hol a termékenység, ha nem is megérőltető, de rendszeres munkát kíván, hol az elszéledést, elszóródást tengerek, folyók, hegyek akadályozzák, hol az élet áramlásszerűen terelődik bizonyos irányokba és nem sekélyesedhetik el határtalan szélességekben. Végül feltétele a városi kultúra kialakulásának az olyan földrajzi helyzet, mely kijelöli a határokat, szomszédokat, barátokat, ellenségeket, küzdelmeket és nem sodorja mindenkivel való szüntelen harcba, avagy ernyesztő, magárahagyott békébe a társadalmat. A szibériai síkságon bármely irányba szabadon lehet száguldani, a párhuzamosan futó, a Jeges-tengerbe ömlő folyók nem vezetnek sehova, és így nem adódik az előnyös és előnytelen helyek között olyan különbség, mely várost alakító állandó életáramlást hozhatott volna létre.

Kicsiben ugyanez áll a Magyar-Alföldre is. Ezért az Alföld nem őriz hajdani városromokat, városi kultúra emlékeit, hanem csak sírokat, temetőit azoknak a sokféle népeknek, melyek a népvándorlás hullámaiként ostromolták ezt a termékeny síkságot, de ott semmiben sem tudván megkapaszkodni, úgy viasszázta őket ez a szörnyű nagy népmozgalom, mint a tenger a megtört hullámokat. A nomádok e meddő küzdelmében a magyarok megmaradása szinte csoda. Megmaradásuknak és fennmaradásuknak okai között elsőnek kínálkozik a népvándorlást okozó energia csillapodása és Nyugat-Európa telítődése, belső rendezkedése, mely egy időre szélsőndet teremtett. De döntő fontosságú az is, hogy a magyarok az Alfölddel egyidőben a védelmi pozíciókat: Erdélyt, Pannoniát és a Felvidék egy részét is megszállották. Végül számba kell venni Szent István bölcsességét is, ki felismerte a nomád népekre a városi kultúrák szomszédságában annyira érvényes igazságot, hogy az egynyelvű és egyszókasú ország gyenge és romlandó. Azonban a nomád magyarságban is megvolt, ha nem is annyira a társadalom, — mint

inkább az államalkotó képesség. Az ősi törzsszervezet hagyományaitól nem volt olyan idegen a megye, mint a sokkal szűkebb, az egyént erősen korlátozó város. Ebbe a megyei formába hamar bele élte magát a magyarság és máig megmaradt benne. Első sorban politikai szervezet, mely az egyén kiváltságát biztosítja és összefogja, hatalommá teszi az uralkodó elemet. Nem kíván *várost*, csak *várat* a hatalom támpontjául, védelmül elég a *váralja*, és időnként való érintkezésre ott van a *vásárhely*. Nem akar falak közé, másokkal összezárva lenni, megelégszik az egymáshoz közeli egyedülléttel. A nomád kiváló tulajdonságai, különösen küzdőképessége lassanként elpárolog a városi élet békés nyugalmaiban, egyöntetűségében, munkamegosztásában. A magyarságot egy évezreden át az tartotta fenn, hogy nem városban, hanem nomádságban hasonult európaivá. A pusztában való vándorlás idején megszokta a lemondást, a nélkülözést, megelégedni azzal, ami van, és természetesnek találta, hogy szükségleteinek egy részét másoktól kell megszereznie. Mikor azután országát nyugati mintára berendezte, temérdek olyasféle szükséglet adódott, mellyel bajlódni nem volt kedve és nem is értett hozzá. Tehát rendén levőnek tartotta, hogy a pénzügyek, kereskedelem ellátására telepedjenek le Debrecenben az izmaeliták, jöjjenek a vallon kézművesek, az olasz, francia templomépítők, a dunai kereskedelemre állítsanak révet Esztergomban és Pesten a régensburgi hajósok, ássák az ércet a thüringiai bányászok, irtsák az őserdőket a tót soltszerek és végül a havasi legelőkön a később behozott, igénytelen oláh pakulárok őrizték az állatokat. A magyarság magának a vezetést, az államfenntartást és védelmet tartotta fenn. Egészen különleges jelenség, hogy milyen kiváltságokkal dédelgette az uralma alatt élő idegen néptörzsedékeket, mint a szászokat, jászokat, kunokat, majd a szerbeket és a városok betelepített idegen polgárait. Belső életükbe nem avatkozott bele. Hódító és uralkodó részéről példátlan ez a türelem. Ez a nomádság igazi hegemon szelleme, mely ma is él és egyedül hivatott ilyen polyglott területen, mint a Duna Kárpát-medencéje, igazságos és eredményes kormányzatot fenntartani. Ennek a szellemnek valójában csak

az államvezetés hősei imponálnak és csak a politika érdekli igazán. Ez a szellem tartotta fenn ezer éven át ezt az országot. Itt, a római és orthodox egyház határán, a nomád és városi szellem ütközőpontjában, a tatár, török és német dúlások színterén, különböző kisebbségek ellentétei között, kellett ez a fölényes, türelmes gondolkozás és tisztán a vezetésre összpontosuló szellem, mely nem esik kétségbe a sorozatos pusztulásokon és mennél nagyobb a megpróbáltatás, annál kitartóbb, amelynek tulajdonképen a baj az eleme és a katasztrófák Anteusa ő.

A nomád eredetű magyarnak teljesen idegen volt az a városi polgár, ki alázattal meghajolva nyújtja városa kulcsait, avagy a kenyeret és sót a mindenkori hatalom felé. Ezért egy évezreden át a magyar csak szórványosan lett városlakóvá. Ezzel szemben delejes erővel vonzotta magához a betelepített idegenek, a városi polgárok közül az egyéniségeket, a kiválókat, kiket a nomád szellem teljesen asszimilált is. De miután egyéniségek, kiválóságok csak kis számban fordulnak elő a tömegben, az idegenek nagy átlaga érintetlenül megmaradt, minthogy egyik oldal sem óhajtotta a csatlakozást. Az idegenek annyira elkülönültek, hogy egyes városokban magyar nem is szerezhett polgárjogot. Az uralkodó elemmel szemben nyilvánult ilyen elzárkózás lehetőségének magyarázata az, hogy a magyarság egyáltalában nem vetett súlyt a városokban való térfoglalásra, viszont az országgyűlésen egészen 1848-ig az összes szabad királyi városoknak együttesen csak egyetlen szavazatuk volt.

A magyarságnak a városokhoz való e viszonya a török hódoltság idején némileg megváltozott. A magyarság és épp a kiváltságos osztály az Alföldről felszorult a Felvidékre, részben Erdélybe és fokozott politikai és hadi tevékenység következtében a városokban is teret kellett foglalnia, hogy hatalmi helyzetét biztosítsa. De a török hódoltság az Alföldön is változást idézett elő. A török hűbéri és adórendszer következtében alakultak ki a ma is virágzó paraszt városok, mint Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, melyeket ugyan ma sem lehet igazi városoknak tekinteni, de oly egészséges alakulások, melyeket az Alföld gazdasági életében mindenkor vezető

hely illet meg. Szeged jellegén a török idők sem változtattak jóformán semmit. Már a Hunyadiak idejében Európa legnagyobb falujaként emlegetik és az maradt minden kereskedelme és hajóforgalma ellenére egészen az árvízig, mikor Tisza Lajos formált belőle várost. Az Alföld egyetlen ősi magyar városa Debrecen, melyet nem idegenek alapoztak meg, hanem magyar lakosság hívott életre. Az első városalapító elem, a böszörmények, azaz izmaeliták a tatárjáráskor kipusztultak és a helyükbe kerülő magyar elem oly erős volt, hogy a később beáramló összes idegen elemet felszívta. Nem hasonlít sem külsejében, sem szellemében a mi germán, vagy olasz eredetű városainkhoz, de városi jellegét azért tagadni nem lehet, sőt a magyarság egy patinás típusának bölcsője, a kálvinizmus központja. Minden részletében, szokásaiban, építkezésében jellegzetes település, melyet még korunk uniformizáló városi civilizációja sem forgatott ki eredeti mivoltából. Bár kereskedelme, kézműipara és kulturális jelentősége emelte fel, igazi létalapját, agrárjellegét, azzal óvta meg, hogy a városi beltelek elválaszthatatlanul összetartozott a határban lévő földbirtokkal. Ez volt a titka annak, hogy a magyar nomádság itt kialakíthatta tőzsgyökeres városi polgárát, a civist.

A magyar állam életrajzának tanulmányozásánál okvetetlenül felmerül az a kérdés, mi az oka, hogy a honfoglaló magyarság nem osztozott annyi kérészéletű elődje sorsában és itt maradandó államot tudott teremteni. De hasonlóképp felmerül az a kérdés is, hogy a mohácsi megsemmisítő katasztrófa után, mikor a magyarság megfogyatkozott, elgyengült, pártokra bomlott, a haladó Európától mindjobban elmaradt, a török és a Habsburg beolvasztó törekvés állandó szorongatásai között sínylődött, mégis miképen tudta a magyar államiság és függetlenség eszméjét, annak törvényes kereteit megőrizni. Ennek magyarázata az ősi nomád szellemben keresendő. Mikor Mohácsnál darabokra törött a magyar államiság, annak egyes darabjait az egész ország területén szétszórva élő magyarok tíz és százazei őrizték és adták tovább utódaiknak, várva az alkalmat, hogy majdan egyszer újból összeilleszthessék. Ezekkel a

szerteszét élő, apró, független egyénekekkel nem tudott megmérkőzni semmiféle elnyomó hatalom. Hadseregeket meg lehet semmisíteni, lázadást le lehet verni, városokat be lehet venni, sőt a nagybirtokot is hűségre lehet kényszeríteni, de egy gondolatot, egy vágyat, mely igénytelen, független száz-
ezrek lelkében rejtőzik, eltiporni nem lehet. Ideig-óráig megfélemlíthette őket Básta, Caraffa, sanyargathatták is őket, de a kenyeret nem üthették ki a kezükből. Ezt a kenyeret pedig a középkori maradványú rendiség, a nemesi birtok kötöttsége, a jobbágyság biztosította. Ezért volt e szomorú századok alatt a régi rend és kiváltságok megőrzése helyes életösztrönből sugallt legfőbb cél és a magyarságnak ezen életbevágó fontos cél érdekében hosszú időn át le kellett mondani a haladásról, az európai polgárosodásról. A kis nemzetek létét jobban biztosítja az apró, független existenciák sokasága, mint az egyöntetű tömegek nyers súlya. Ha abban az időben a magyarság súlypontja a városokban lett volna, valószínűleg megsemmisül a magyar állam.

Ez idő alatt itt, a Kárpátok határolta Duna-medencében, nem is született gondolat, mely mérkőzhetett volna a magyar államiság egyetemes gondolatával. A betelepített nemzetiségek, az idegen ajkú városok minden különállásuk és kiváltságuk ellenére legfeljebb a szűkhatárú localpatriotismusig jutottak el, vagy a Habsburg szoldateszkától kölcsönzött császárhűségig, de egy nemzeti élet kereteit megadó szervezet ideálja még nem ébredt fel bennük.

Ez a nomád szellem nemcsak politikai érettség tekintetében, hanem kulturális téren is fölényben volt. Ma a vidék általában a várossal szemben az elmaradottságot, az alacsonyabb műveltséget, a maradiságot jelenti. Annakidején ez éppen ellenkezőleg volt. A városok, ha talán civilizációban valamivel előbbre voltak is, vaskalapos maradiak, elszigetelve a maguk idegen kultúrájától, szűk látkörűek voltak, míg a társadalom vidéken élő tényezői előtt a megyei élet, az országos kérdésekben való részvétel szélesebb horizontot nyitott meg. A nagy alkotások és alapítások, mint például Werbőczy Tripartituma, Pázmány egyetem-alapítása, nem városból indultak ki. A nagy kezdeményezésekhez, mint a

romokban heverő Pest és Buda feltámasztásához Széchenyi György prímásra, Egernek a magyar barokk művelődés központjává való kiépítéséhez Esterházy érsekre volt szükség és ilyen nagyméretű tervek városi agyakban akkor meg sem fordultak. Hasonlókép a reformeszmék és törekvések termő talaja sem város volt: a Rákóczi-felkelés liberális eszméi, gróf Károlyi Sándor merkantil irányú kereskedelmi tervei, majd a kilencvenes évek gazdag reform-irodalma, Hajnóczy, ócsai Balogh Péter, Skerlecz Miklós, Berzeviczy Gergely, valamint Martinovics mozgalma nem városi eredetű és természetű. A magyar nemzeti műveltség térképét nézve, világosan látszik annak nomád eredete. A középkor vallásos irodalma nem városokban, hanem klastromokban él. A reformáció és ellenreformáció vita-irodalma parochiákhoz, iskolákhoz, kollégiumokhoz kapcsolódik. A könyvnyomdák nagy része sem állapodik meg eleinte városokban, hanem szerteszét falvakban vándorol. Lírai és elbeszélő költészetünk első sorban tábori költészet, együtt vonul a seregekkel: Tinódi, Balassa, Zrínyi, a kuruc költészet. De egészen a multszázadi húszas évekig a magyar irodalom városon kívül élt, udvarházakban fészkelte: Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi és a többiek. Tulajdonképen csak Kisfaludy Károly és Vörösmarty fellépésével nyeri városi központul Pestet.

Bármilyen fejlődésképes is azonban a magyarság nomád eredetű szelleme, mégis idővel mindjobban ellenkezésbe került Nyugat-Európa városi társadalmainak eszmeáramlataival. Míg ezek az egymásra következő ideológia-hullámok termékenyítőleg hatottak a városi társadalmakra, nálunk mindig különleges helyzetbe ütköztek és sokszor ellenkezésbe kerültek a magyar érdekekkel. Reformációnk és ellenreformációnk még eléggé párhuzamos volt Nyugattal, de már a merkantilizmus, mely mindenütt fellendítette a gazdasági életet, nálunk az ősi vásáros, nomád kereskedelmet tette tönkre és kézműiparunkat sanyarú tengődésre juttatta. Az abszolutizmus, mely a hűbéri országok laza szerkezetéből szerves államokat alkotott, itt megbontotta a kormányzattal való egyetértést és a nemzet alaphangulatává az ellenzéki-séget tette. A felvilágosodás, a régi rendiség előítéleteinek

eloszlatója, a polgári társadalom előkészítője, ellenállásra kényszerítette a magyarságot és lelket öntött az elavuló régi rendiségbe. Végül a nacionalismus, a nemzeti állam kialakítója, az eddig nem ismert nemzetiségi problémákat vetette fel nálunk. Az uralkodó koreszmékkel való fokozódó diszharmónia indította gróf Széchenyi Istvánt arra, hogy reformtevékenységének alapjává a magyarság városiasítását tegye, a magyar szellem átültetését a vidékről a városba. Fennmaradásunkat és politikai, valamint gazdasági boldogulásunkat Béccsel szemben a magyar Budapestben látta biztosítottnak. Tisztában volt a magyar szellem nomád természetével, melyet így jellemez: «A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedül heterogén sarjadék — Ázsia bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsök fajnak, mely jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legképzettebb részeit s fel-felbőszüléseiben mint Isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja».

Széchenyi reformjainak városiasító törekvéseit szolgálták az Akadémia alapítása, a Nemzeti Színház terve, a Lánchíd közlekedési programja, főleg dunahajózási kezdeményezései, ipari és összes gazdasági tervei, a kaszinó, a lóverseny, valamint a városi, meg a magyar életmódról a *Pesti por és sárban* levő elmélkedései. Előre látta a magyar tehetségnek az új városi keretben való kibontakozását és sokoldalúságát, mit az alábbi idézet bizonyít: «Hideg csalhatatlan számok — mert a nemzeti élet szimptomáinak is vannak csalhatatlan számai — azt mutatják, hogy midőn Európának, vagy jobban mondva, a civilizált világnak, szinte minden népei elérték már tetőpontjukat s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala».

Széchenyi városiasítási programját némi túlzással tette magáévá az egész magyarság; bár többi tanácsát is úgy megfogadták volna! Ezt bizonyítja, hogy míg a XIX. század elején Debrecen és néhány alföldi paraszt várost kivéve, alig

volt az országban város, mely magyarnak lett volna mondható, a század végére, az erdélyi szász vidékeket kivéve, még a tisztán nemzetiségi vidékek városaiban is a magyar lett az uralkodó elem. Nem több mint fél század alatt, a hajdan-kortól kezdve vidéki életmódú magyarság tekintélyes része városi polgárrá lett.

A magyarság e mozgalma egybeesik a kapitalizmus nyomán egész Európában jelentkező rohamos városfejlődéssel, melyről egy német statisztikus kimutatja, hogy míg a XIX. század folyamán tíz millió európai vándorolt ki Amerikába, addig Európán belül, ez idő alatt, negyven millió ember költözött vidékről városba. E mozgalom nálunk először a kiváltságos nemességet, a középosztályt mozgatta meg, csak azután indult meg a falu népe a városi proletárság felé. Tehát nem csupán gazdasági okai voltak, hanem az is, hogy Európa politikai és gazdasági fejlődése következtében a hatalom megakadályozhatatlanul a városokba tevődik át és a magyar államiság tovább, tisztán a régi nomád keretek között fenn nem tartható. Ez a felismerés szinte forradalmasította a magyar nemességet és még csak fokozta heves vágyát, hogy Európát utólérje, mikor észrevette, hogy a bécsi konzervatív kormány, vele szerepet cserélve, az ősi rendi hagyományokat veszi védelmébe. Így jött létre a 48-as reform, melynek forradalmi, átmenet nélküli gyorsasága nemcsak politikai, hanem gazdasági téren is hosszú válságot idézett elő. A 48-as reform, kivéve a nagybirtokot, egyaránt megrendítette a középbirtokú nemesség és a jobbágyság helyzetét, mely a gazdasági önállóságra nem készült elő. Páratlan kereseti lehetőségeket nyújtott az élelmeseknek az a pár évtized, míg a magyar paraszt megtanult számolni, és kárán hatalmas vagyonok keletkeztek.

A köznemesség kiváltságos helyzete megszűnt, gazdasági létalapja megrendült és a kezéből kicsúszó hatalom a városokba tevődött át. Tehát ment a hatalom után a városba, főleg Budapestre. Most is, a nomád szellem hagyományaihoz híven, újjáépülő nemzeti államában csak a politikai és közigazgatási részt biztosította magának. Így lett a magyar köznemesség tekintélyes része városban lakó hivatalnok, majd később honoratior osztály és csak legvégül változott városi polgárrá.

Ebben az időben a magyar középosztály, akár mint politikus, akár mint tisztviselő, csak az állami ügyekkel való foglalkozást tartotta magához méltó foglalkozásnak, valamint az ősi ügyvédkedést. Ennek a kornak rögeszméje volt ez és csak lassan lehetett legyőzni. Először a honoratior foglalkozások: orvosi, mérnöki, tanári pályák iránti előítélet enyhült. A doktori diploma kezdett egyenrangú lenni az armálissal, és a magyar ifjúságot diplomával csalogatták új pályák felé. Így lett nálunk a doktori, e tisztán tudományos fokozatból egyszerű képesítő oklevél és a nemes emberből tanult ember. Ez az újabb rögeszme azután lehetőleg mindent képesítéshez kötött és a képesítettek kiváltságuknak tekintették a hivatalokat, míg a szabad pályáktól erős előítélettel zárkóztak el. Mind többen és többen szerezték meg a képesítést és szereztek jogot a kiváltságra, tehát elhelyezésük folyton növelte a hivatalnoki osztályt. Ennek következtében a hajdani rendi állam, majd jogállam, mindinkább bürokrata állammá alakult át; a magyar társadalom és közélet pedig a hajdani független ellenzékiiségből megindult az államosítás felé.

A főváros és a többi városok gyors telítődése és fejlődése rengeteg kereseti és vagyonosodási lehetőséget rejtett magában. Ezt a konjunktúrát, melyet maga a magyarság teremtetett, nem tudta és előítéletei miatt nem is kívánta kihasználni. A városi főfoglalkozásokat, a kereskedelmet, az ipart, a banküzletet, önként átengedte, amivel idegen, élelmesebb elemek betelepődését tette nemcsak lehetővé, hanem szükségessé. Azonban rögtön felismerte a magyarság azt a veszélyt, hogy ha e területeket az ötvenes évek alatt befészkelte német és cseh elemeknek engedi át, veszélyezteti a kiépülő magyar nemzeti állam önállóságát és ez a megfontolás vezetett a zsidó emancipációhoz. A nomád szellem előítélete annyira uralkodóvá lett a megmagyarosodó városokban, hogy a régi bennszülött, jobbára német polgár családok új sarjadékai nem egy esetben felhagytak százados vállalataikkal, üzleteikkel és szívük vágyát érezték teljesedni, mikor kinevezést nyertek a minisztériumokba és beléphettek a gentry-kaszinóba.

A magyar nemességnek városok felé áramlása nemcsak

emberek költözését jelentette, hanem óriási változást idézett elő a felszabaduló magyar föld tulajdonában is. A városba költöző, hivatalnokká lett nemesség eladta még megmaradt birtokát és az ősi magyar vagyon egy része pénz alakjában a városba vándorolt, főleg Budapestre. Ha akkor a magyar parasztnak, ki már abban az időben is földszükében volt, pénze lett volna e birtokok megvételére, talán ma nem lenne szükség földreformra. Így azonban a föld egy része új elemek kezébe került. Erre a városba vándorló tőkére igen nagy szüksége volt az újjáalakuló ország városainak, főleg fővárosának.

Bármily bizalommal tekintettek Európa-szerte a dualizmusban megújuló Habsburg-birodalomra, mégis a nemzetközi pénzpiac a magyar állam berendezéséhez csak korlátolt segítséget nyújthatott, mert sokkal nagyobb és biztosítottabb üzletnek ígérkezett Italia-Unita és az új német császárság támogatása. Ezért nagyrészen a magunk erejére utalva, fokozott jelentősége volt a vidékről bevándorló tőkének. De amennyire tisztában volt a magyarság azzal, hogyan kell változott helyzetében befolyást és hatalmi pozíciót biztosítani magának, annyira téjékozatlan volt a felől, hogy miként szerezze meg a gazdasági fennsőbbiséget is a városokban. Míg az a bevándorló tőke azelőtt sok kis birtokra oszlott és sok apró exisztencia függetlenségének volt alapja, most összefutott a pénzintézetekben és különféle vállalatok részvényeiben. Ez a vak bizalom a kamatozó takarékbetét és az osztalékot hozó értékpapírok iránt egyébként jellemző a XIX. század második felére Európa-szerte és nem ingatták meg a hetvenes és nyolcvanas évek nagy válságai sem, mikor a tőkék egy része elveszett. Városi szempontból hasznos irányzat volt ez akkor, mert ily módon szereztük meg városaink, főleg Budapest kiépítéséhez a tőkét, azonban míg Nyugaton az ilyen tőkeképződést megelőzte a polgári osztály létének megalapozása, addig a városokba tóduló magyarság elmulasztotta régi függetlenségének biztosítását, még a maga házának biztonságát is. E helyett pénzével mások spekuláltak, nyereszkedve építették a várost, a bérkaszárnnyakat és a magyar középosztály a neki járó szerény kamatokból fizette

a saját pénzéből épült bérházakban a lakbért. Ez volt az oka, hogy még a kilencszázhuszas években is az egymilliós Budapest 20,020 háza 15,330 tulajdonos kezében volt és kevés híján egy millió ember nem volt tulajdonjogilag a fővároshoz kötve. Éles ellentéte ez az ősi patricius városnak.

A nagytömeget azonban, mely Budapest lakosságát pár évtized alatt megkétszerezte és félszázad alatt milliós várossá fejlesztette, a falu népe szolgáltatta. A sok munkaalkalom felcsábította a jobbágyok ivadékait, kik eddig terménygazdálkodást folytatván, a hetibért, a pénzt igen nagyra becsülték. Bár a legtöbb azt remélte, hogy megtakarított pénzével visszamegy falujába, mégis itt ragadt. Ennél az alsóbb rétegnél fordítva történt, mint a középosztálynál; ugyanis itt a szabad pályán lévők proletárosodtak el, míg az előbbinél a hivatalszolgák, házmesterek és egyéb állásban levők vagyonosodtak meg. Telket, házat szereztek, ha nem is a fővárosban, de a környékén, gyermekeiket kitaníttatták és összeköttetések révén hivatalokban helyezték el. Belőlük bontakozik ki a magyar városi kispolgári osztály, mely a középosztály hanyatlása folytán mind nagyobb teret fog foglalni.

E rohamos városiasodás a vidéken nemcsak számbelileg hagyott űrt maga után. Évtizedeken át éppen a vállalkozó szellemű, bátrabb, igényteljesebb elem költözött a városba, mind a köznemesség köréből, mind a falvakból, elvonva onnét a tehetségeket. Velük együtt a műveltség, a tanultság, a fejlettebb értelem is áttevődött a városokba és a vidékiség az elmaradottsággal lett egyértelmű. Különösen a falu sínylette meg ezt, honnan a vezetni és haladni képes elemek vándoroltak ki éppen akkor, mikor a felszabaduló falunak politikai, társadalmi vezetőkre és a rohamosan haladó földművelés vívmányainak alkalmazására értelmes, vállalkozó szellemű, példát mutató kisgazdákra lett volna szüksége. Így maradt vissza a falu a földművelésben és mindinkább elvesztvén régi patriarchális kapcsolatát az úri osztállyal, városi agitátorok prédája lett. A népnek földművelésben való haladásával a közoktatás sem törődött. Annyira erős volt a XIX. század második felében a városivá átalakító szellem, hogy még a

falusi népoktatást is teljesen városi észjárás szerint építették ki, holott sokkal indokoltabb lett volna egy ilyen gazdálkodó országban még a városi oktatásba is, a legmagasabb iskolákig, a gazdálkodó szellemet vinni be. Az oktatásnak ez az egységes városi szelleme azonban mégsem hozta létre az óhajtott egységet a vidék és város között. A falu megmaradt a régi 48-as ellenzéki hangulatban, a városi tömegek megindultak a nemzetközi szocialista eszmék után és a magyar középosztály alól mindjobbban kifogyott a tömeg, mely a reálpolitikát jelentő dualizmust támogatta volna.

De voltak a magyar városiasodásnak nagy és hasznos eredményei is. A mult század második fele a nagyvárosok kialakulásának kora, a városfejlődésben a gótika ideje, mikor kis területre égbenyúló metropolis-kathedrálisokat emeltek és minden szellemi, meg gazdasági erőt egymásra halmoztak, hogy mennél magasabbra kerüljön a torony csúcsa. A Béccsel szemben önállóságra és egyenrangúságra törekvő magyarságnak szüksége volt tehát arra, hogy Budapest metropolissá fejlődjék. A metropolis azonban nemcsak házakból és lakosságból áll, hanem egyik előfeltétele a vezető, szervező, haladó és független szellem. Már pedig a kiegyezés-korabeli Pest-Budában ez nem volt meg. Vidéki város volt, hol bécsi minden, ami jó, előkelő, divatos. Tetszését, ízlését, véleményét a császárváros irányította. Egy komolyabb betegségnél már bécsi orvosra volt szükség, egy nagyobb technikai alkotáshoz osztrák szakemberre. Ebből az alárendeltségből és függésből kibontakozni, önállóvá lenni sokkal hosszabb ideig tartó feladat, mint a politikai önállóságot megteremteni, amit elvégre a közigazgatási szervezet hatalmával egyszerűen életbe lehet léptetni. Mégis a magyarság aránylag rövid idő alatt bámulatos eredményt ért el e téren is. Mindazon területeken, amelyek nem igényelnek hosszabb ideig tartó szervezett tevékenységet, hol az egyéni becsvágy sikerrel biztat és egymagában is eredményt érhet el, így főleg művészeti és tudományos pályákon, rendkívüli eredményekre hivatkozhatik. Mintha a nomád magyar szellemnek évszázadokon át megtakarított energiái szabadultak volna fel, úgy ontotta a tehetségeket, és a művelt nemzetek sorában a magyarság

sokkal nagyobb munkát vállalt s nagyobb eredményeket vívott ki, mint amennyire létszámához, anyagi erejéhez, hányatott sorsához viszonyítva kötelezve lett volna. Azonban egyoldalú volt e tehetség-termelés, mert a hozzája szükséges buzdító elismerést, a hódoló közönséget nem termelte ki, sőt mintha a maga elismerésének feltételül azt szabta volna, hogy tehetségei elébb szerezzék meg az idegenből származottak tapsait és verekedjék ki a külföld hódolatát. Itt van például Szinyei Merse Pál esete. Ezt az ősi magyar lélekből lelkezett tehetséget csak akkor ismerte el, mikor már nemcsak mint művész, hanem mint hódító jelent meg előtte, hozván magával a művészvilág, a művelt polgárság, a művelt zsidóság és a külföld elismerését. Ugyanígy volt Ady Endrével is és még sok példát lehetne felhozni, mert nálunk nem elég az egyéni eredmény, annak tündöklőnek, nemzet-emelőnek kell lennie. Van ebben az idegennek némi túlbecsülése és bizonyos bátortalanság, szerénység az önmagáéval szemben. Ezért különösen kedvére van az ősi nomád virtusnak, ha a kiválóság, az elsőség kérdését nem becslés és méltánylás dönti el, hanem az eredmény kétségtelenül jelentkezik, mint a sportban. E téren különösen az olympiai játékok adnak alkalmat a magyar becsvágy nyilatkozására. Valóban példátlan, hogy egy kilencmilliós nép ötven- és százmilliós nemzetek között az elsőik közé verekedje ki magát. Még a kis finn testvérnép sikere is reálisabb és érthetőbb, de a mienk olyan, amilyen csak regényekben szokott előfordulni. Másutt mérlegelik a sikerért hozott áldozatot és a vele járó hasznót is. Nálunk egyedüli cél a siker, minden áldozatot meghoznak érte és szívesen lemondanak a haszonról is. Azon a nyári éjszakán, mikor az olympiai kardvívás döntő küzdelmét közvetítette a rádió, a lázas izgalomban virrasztó magyar becsvágy olyan pillanatokot élt át, amikor képes lett volna akár kárhozat árán is biztosítani a győzelmet. Ez Jókai nemzete és a Berend Ivánok, Tatranghy Dávidok ábrándvilága nem áll messze a magyar valóságtól. De ezek az irreálisnak látszó becsvágysok még sincsenek reálítás nélkül. Egy évezred óta ezek a pillanatok azok, melyekben a magyarság legtöbbet nyert az asszimi-

láció terén. A tündöklés, a kiválás, az elsővé beérkezés forró pillanatában a magyar virtus száz és százezreket ragad magával, választ ki és ejt rabúl.

Így van ez minden téren, hol a magyar tehetség megjelenik. Egy idő múlva elhagyja józan, szerény munkatervét és elkapja a becsvágy. A városépítésben a magyar becsvágy kitűnő példája az Andrássy-út, melyben máról-holnapra létre hoztak egy olyan művészileg szerkesztett útvonalat, melyhez Párizs csak évszázados fejlődés útján jutott el. Bár részleteit nem magyar eredetű építészek építették, az egésznek ábrándja, gondolata, terve idősb gróf Andrássy Gyula lelkében, ebben a teljesen európaivá alakult, nagyszerű nomád lélekben született. Annaira csak a szépre és tündöklésre törekedett, hogy megfeleldkezett a gyakorlati szempontról. Ezt az útvonalat nem illesztette be a város szerkezetébe, ezért sehonnan sehova sem vezet és a Tisza István-úti betorkolást ötven év óta sem tudták megoldani. E szép kompozíció közvetlen szomszédságában áll a magyar városépítés legkiáltóbb tervszerűtlensége, a Bazilika, melyet, mintha gótikus székesegyház volna, szűk térre szorítottak be. Innét pedig csak egy puskalövésnyire ringatódzik a Duna felett a hidak királynője, a Széchenyi-Lánchíd, a magyarság ujjaszületésének szimbóluma. De e híd hatalmas Arc' de Triomphe-jai nem látszanak el, egy széles sugárút mentén, messze a város belsejébe. Városépítésünkben így váltakoznak a szép és helyes megoldások a legnagyobb hibákkal, a tervszerűségek a tervszerűtlenségekkel, a nekilendülések az ellankadásokkal. A város társadalmi, szellemi életében is ugyanígy van. Míg Budapestet magyarrá és nagygyá kellett tenni, míg e közvetlen célért kellett küzdeni, a magyar szellem bámulatos élénkséggel uralkodott és vezetett minden téren. Ott volt az akadémiai felolvasásokon, a Kisfaludy-Társaságban, a tárlatokon, a színházak bemutatóin, a lóversenyeken, a Stefánia-úton, a Gerbeaud-ban, a korzón, a bálokban, szalonokban, irányította az egész sajtót, diktálta a szokásokat, a divatot és semmi sem történhetett nála nélkül. De mikor a millennium után, a századfordulón kétségtelemné lett, hogy a célt elérték és Budapest nagygyá és magyarrá lett, vagyis a küzdelem

helyett a nyugalmas polgári élet mindennapi, egyforma és kitartó tevékenységének ideje következett el, a nomád szellem ellankadt, mindinkább visszavonult, mint a kifáradt házigazda, mikor már látja, hogy a vendégei maguktól is jól mulatnak. Ekkor újból erőt vett rajta az ősi elkülönülési hajlam, mely a városi életbe való elvegyüléstől annyira visszatartotta, hogy szerencsétlen volt, ha vasúti fülkéjében más is helyet foglalt, elrontotta az estéjét, ha zsúfolt vendéglőben egy idegen leült az asztalához, irtózik a sorbaállástól, mindenütt kivételes elbánást kíván és még zeneszóra sem akar másokkal együtt taktusra lépni. A mellett mindinkább elhalványult benne az a puritán, fölényes életbölcseiség, mely leghatalmasabban Deák Ferencben testesült meg. Az önbecsülés helyett többre becsülte a külső elismerést. A 48-as és 67-es, eseménydús életű, próbált nemzedék után olyan nemzedék következett, melynek nem volt életrajza és csábította erejének kipróbálására a hivatalnoki számlárlétra, meg a politikai előmenetel. Ez a *carrière*-vágy azonban nem a városi polgárnak anyagi, létet alapozó vágyai felé vitte, hanem a kiválás, a tündöklés felé, mely, mint Széchenyi mondta, inkább szeret látszani, mint lenni. E *carrière*-ek pedig temérdek elvfeladással és gyakran a nem hivatottak előtérbe nyomulásátal jártak. És itt, ezen a ponton vesztette el a városiasodó nomád szellem, a fővárost építő magyarság a befogadott idegen elemek fölött való föltétlen tekintélyét. Hozzájárult még ehhez, hogy a vidékről beköltöző magyar középosztály a városba beköltöző falu népére nem ismert reá, nem találkozott össze véle. A proletárosodó városi magyarságnak a szükség és a korszakparancsából folyó szociális szervezését az oly tevékeny magyar szellem másoknak engedte át. Végül még egy nehézség jelentkezett a hirtelen felépített magyar fővárosban. A magyarság ugyanis a pénzzel szemben habozás nélkül mindig a hatalmat választotta, mi által az anyagi javak felett is biztosítottak vélte fensőbbiségét. A kapitalizmus korszakában azonban a tőke önálló hatalommá nőtte ki magát és a pénztelen magyar társadalmat az fenyegette, hogy hatalma tőke hiányában hovatovább csak névleges lesz. Kénytelen volt tehát az eddig rendelkezése

alatt álló tőkét hatalmi körébe bevonni, miáltal a magyar társadalmi és politikai életben a nagybirtok tehertétele mellett a nagytőke, az arisztokrácia mellett a plutokrácia mind nagyobb szerephez jutott. Így engedte magát alulról és felülről bekeríteni a nomád szellemet képviselő magyar középosztály az általa épített magyar városban. Az uralkodó nomád szellem mellett kifejlődött a nagyvárosi szellem, melyre a magyarság nem nyomta reá eléggé a maga bélyegét. Az utolsó harminc év már e két szellem, küzdelmének jegyében folyt le. Az egyensúly időleges felbomlását jelentette az 1918/19-es forradalom, és a politika általában e két szellem kiegyenlítését és előnyös oldalaiknak hasznosítását tűzte ki célul. E mérkőzés közben a nomád szellem, segítséget keresve, visszanyúlt a vidékre, a faluba, de ott segítség helyett a városnál súlyosabb társadalmi és gazdasági problémákat talált. Kénytelen volt tehát ősi kormányzati képességeiben bízva e sokféle problémát és ellentétet egy erősen központosított közigazgatási szervezetben összefoglalni és közigazgatási intézkedésekkel próbálni olyan problémák megoldását, melyeket hosszú időn át, kitartó gazdasági tevékenységgel, a társadalom egységes szociális irányú nevelésével lehetne megvalósítani. A nagyvárosi szellem azonban most új mezbe öltözve, még a vidék elégedetlenségét is segítségül hívva, idegen eszméktől és eredményektől türelmetlenül, el akarja gáncsolni e kísérletet.

Egyelőre így áll a nomád szellem második honfoglalása és honalapítása a városban. Künn a vidéken ezer évig tartotta magát, most bent a városban nagyon hasonlít a helyzete ahhoz, mikor Mátyásnak fellendülő, eredményes kora után az oligarchiával és a jobbágyok elégedetlenségével egyszerre kellett felvennie a küzdelmet. Most a jövő küzdelmei fogják megmutatni, hogy az elvárosiasodó magyarság mennyit őrzött meg az ősi nomád szellem küzdőképességéből, józan politikai ösztönéből és a bajok, katasztrófák idején feltámadó szívós életrevalóságából. De most fog kiderülni az is, hogy az oly gyorsan beolvadt idegen eredetű városi elemek asszimilációja teljes volt-e, vagy csak látszólagos.

JESZENSZKY SÁNDOR.

RUBENS.

Rubens nagyságát magyarázni nem könnyű feladat. Nem mintha egyénisége és művészete problematikus volna, hiszen könnyebben megközelíthető, könnyebben élvezhető alkotója alig van az újabb kor képzőművészetének. Nincsen benne olyan démoni titokzatosság, mint Leonardo da Vinciben, nincsen akkora titáni töprengés és magasra ívelés, mint Michelangelóban, nincsen olyan hallatlanul elmélyedő bensőség, mint Rembrandtban, aki félig-meddig kortársa volt, nem kavarja fel olyan mélyről az emberi lélek titkait, mint Goya, és nem is olyan felsőséges uralkodója az emberi életnek, mint Tiziano. Látszólag nincsenek olyan tulajdonságai, amelyek az emberi élet, a világ végtelenségének kapcsolataira utalnak és mégis, ha a legnagyobb képzőművészek eszünkbe jutnak, őt is közéjük kell soroznunk.

Világszemlélete nem valami átszellemült, nem magasztos. A túlradó életöröm, életvágy és életélvezet szinte tomboló jelenségei fölé nem igen emelkedik, lelki registere inkább szűk, mint változatos. Legteljesebben egybeolvad korával, nem jövőt hirdető jós, témagazdagodást sem hozott, emberi szépségideálja húsos túlfejltségében nem is valami előkelő, kavargó szerkesztésmódja néha fárasztó és túlsúfolt, a belőle kisarjadt képzőművészeti kifejlődés jókora része nem rokonszenves, — de akármennyire halmozzuk is véle szemben azokat a kifogásokat, amelyekkel az utókor egyáltalában nem fukarkodott — mégis a legnagyobb lelkesedés hangján is beszélhetünk róla, mert azok közül a festők közül való, akik nagyszerűen tudtak festeni.

Ezt óriási életművének természetesen nem minden ter-

méke sugározza. Többezer képet tulajdonítanak neki és a vitán felül álló néhány száz, a kétségtelenül műhelyéből való is csak részben teljesen az ő munkája. Igen sok festményéhez csak vázlatokat rajzolt, vagy tanulmányokat festett, a tanítványai kidolgozta képet aztán javította, vagy néhány erős hangsúllyal látta el. De mindamellett igen sok műve van, amely kimondhatatlanul könnyed és biztos festésével, utólérhetetlen lendületével és hatalmas érzékiségével feltétlenül csak reá utal, és ezek az alkotások erős hevületükkel, az élet jelenségeinek felfokozott ünneplésével, utólérhetetlenül derűs, egészséges, sőt szenvedélyes pompájukkal, színezésük gazdagságával és összehangolt egységével felejtethetetlenül vésődnek a néző lelkébe.

Rubens mozgalmas, szenvedélyes korban született, az ellenreformáció idejében, a barokk küszöbén, melynek északi művészetében ő az egyik legjellegzetesebb sarok, mint a kimondhatatlanul erős, sőt szenvedélyes életvágynak pompázó nyilvánosságra szánt dús hirdetője. A spanyol uralom alatt maradt Németalföldnek fia, aki a diadalmasan védekező, magát minden földi pompával felvértező ellenreformációnak olyan nagy festője lesz, hogy hatalmas alkotásainál megfelelőbbet a harcos katolicizmus fényűzése nem is kívánhatott.

Rubens, aki 1577-ben született és hatvanhárom éves korában, 1640-ben halt meg, Antwerpenben nevelkedett, jelentéktelen mestereknél kezdte a tanulást, azután egy unalmas klasszicista festőnek, Otho van Veen-nek, tanítványa, aki a manierismus stílusába vezette be. De Rubens inkább a forrásokra volt kíváncsi, mint mesterére. A XVII. század első éveiben már Itália földjén él, Velencében, ahol Tiziano, Tintoretto és Veronese művészetének hatása alá kerül és aztán Vincenzo Gonzaga mantovai herceg udvari festője lesz. Megfordul Genovában, Rómában, Firenzében. Követségben Madridban is jár, ahol néhány hónapot tölt. Beleéli magát a fejedelmi udvarok levegőjébe, nemcsak művészetében gazdagodik, hanem a diplomácia tudományában is. A nagy velenceiek után megismerkedik Rafaello, Michelangelo művészetével, ugyanekkor magával ragadja a kor szelleme, a pom-

pázó barokk életszemlélet, de nagy hatással vannak rá Caravaggio és a Caracciak is.

Anyja betegségének hírére tért vissza Antwerpenbe s rövid idő múlva a Brüsszelben székelő Albrecht és Isabella főhercegi párnak lesz udvari festője, egyúttal bizalmas küldetéseket bonyolító diplomatája is, akit fontos és általa sikeresen megoldott megbízásokkal látnak el. Az 1640. évben bekövetkezett haláláig nagy gazdagság közepett, rendelőitől, nagyszámú tanítványától, segédjeitől körülrajongva, világhírben él, műveiért az egyház, az európai fejedelmek és főurak egyaránt vetekedtek. Annyi munkával halmozták el, — és minden munkát készséggel vállalt — hogy önmaga nem is végezhetne volna el, de mint egyik levelében hangsúlyozta, mindig mennél nagyobb feladatokra szomjazik. Palotája, vidéki kastélya, párját ritkító művészeti gyűjteménye van, családi életében mindkét házassága alatt boldog, megelégedett életének egére sohasem tornyosulnak felhők. Műveltsége kivételesen nagy. Öt nyelven beszél, kora humanista műveltségét magába olvasztja, tudósok és gondolkodók benső barátja, mestere a diplomáciának, a nagyúri élet és udvari pompa büszke élvezője.

Tüneményesen csillogó, fényűző életet él, ennek pompája nem teher neki, hanem szükséglet és élvezet, mégis nem kevésbé boldog steeni várszerű kastélyának csendesebb világában, hol művészetének és családi életének egymásba fonódó gyönyörei veszik körül. Mindenképpen társas ember, állandóan cselekvést szomjazó. Önmagába merülő tépelődéseket nem ismer.

Hogy nagy tehetségét teljesen kivirágoztassa, forró szeretetre van szüksége, melyet az élet pazarul ont eléje. Párja nélkül el sem képzelhető. Első feleségét, akivel fiatal-ságát és férfikora legforróbb éveit élte le, szakadatlanul belékapcsolja képzeletének alkotásaiba s amidőn ötvenedik évéhez közeledik, és másodszor nőszül, majdnem minden művében mámorosan állít második felesége szépségének örök emléket. A több mint harminc évvel fiatalabb asszony hamvas, friss, hallatlanul egészséges és túláradó szépségének csodálatából pillanatra sem fogy ki, amikor minden alkotásában saját

életét vetíti fel pompázó és szenvedélyesen mozgalmas formák közé.

Ezek a formák gyorsan alakultak ki teljesen zárt, sajátos, egyéni világgá. Munkásságának első évtizedéből származó, aránylag nem nagyszámú festményein könnyen meg lehet állapítani, milyen gyorsan olvasztotta magába azt, amit nagy elődjektől Itáliában tanult. Harminc éves korában már teljesen készen áll előttünk és három évtizeden át nagyjából ugyanabban a felfogásban dolgozik, ami meglehetősen nehézé teszi képei időbeli sorrendjének megállapítását, ha egyéb adatok hiányoznak. A figyelmes elemző azonban festésének mind könnyedebbé és körvonalainak lágyabbá válásában, színskálája megvilágosodásában állandó fejlődést ismerhet fel. Kifejező erejének teljessége és legnagyobb lendülete munkássága utolsó két évtizedére esik, mindamellett olyan jelentékeny kifejezésbeli különbségek, mint amilyenek Tiziano férfikorának és öregségének stílusa között mutatkoznak, vagy amilyen Rembrandt öregségében jelentkezett, Rubens fejlődésében aligha találhatók. Tehát csekély erőszakot követ el az, aki egységesen jellemzi stílusát.

Festményeinek túlnyomó része alakos kompozíció, kevesebb az arckép és még kevesebb a tájábrázolás. Szenvedélyesen mozgalmas képzelete az arcképben volt természetesen legmegkötöttebb. Képmásai, amelyek a souverain festeni tudásnak éppen olyan remekei, mint alakos kompozíciói vagy tájképei, elsősorban is a testi megjelenés pompás ábrázolásával ékesek. Az a lelki elmélyedés, mely Rembrandt, Tiziano vagy Velazquez remekeiről sugárzik, nincsen meg bennük: az életben biztosan uralkodó faj jellemzése mögött az egyéniség sajátosságai háttérbe szorulnak. Ez nem is csoda, mert ez a kor különben is inkább kollektív tulajdonságokat, az ellenreformáció szellemét ünnepli, nem úgy, mint a renaissance, mely a különálló egyéniségben szívesebben gyönyörködött. Mint minden nagy festő, Rubens is hozzáadja egyéniségének jegyeit az arc-ábrázoláshoz is, robustus hajlandóságaival, nagy életörömeivel az ezekhez illő vonásokat jobban kiemelte és elsiklott a tőle idegen elemek fölött: Rubens férfiarcképein egy minden kételkedéstől, vagy álmodozástól

mentes, erőteljes, tettvágyó, akaraterős férfifajta ismétlődik, mely más és más arcformákban is ugyanazt a férfileket sugározza, az ellenreformáció korának közéleti emberét, aki mozgalmas életében uralkodó fajának közös rendeltetését érezteti. A női lélek, akár Tizianónál, — sőt talán még inkább — nála is háttérbe szorul. De annál pazarabb pompával szökken előtérbe a nő testi szépségének forrón érzéki ünneplése arcképeken és kompozíciós képeken egyaránt.

Rubens női szépségideálja még testibb, még emberibb, mint a velencei festészet fénykoráé. Még érzékibb, mint Tizianóé, aki istennőkké avatta női alakjait, de Rubens mythologiai és vallásos tárgyú ábrázolásaiban már az istennők is teljesen emberiek. Testi életük túláradó pompájában hatalmas, kifejlett idomú nők, egészségtől szinte kicsattanók, akik a mondák, vagy a hit átszellemülésétől teljesen idegenek. Forró érzékiséggel ünnepelt második feleségének, Helene Fourment-nak formáit Rubens lobogó képzelete jóval hamarabb, házasságuk előtt, termelte ki, az ideál már régóta benne élt és feleségválasztását is ez irányította. Ez a kissé passzív módon, egy kissé sejtelmesen mosolygó női típus, gyermekien egyszerű lélek, a tettvágyó és hódító férfi szerelmes párja, aki hatalmas fizikumával anyaságot, bő termékenységet ígér és az odaadás feltétlen alázatosságával fogadja urát.

Rubens arcképei és talán még inkább aktos kompozíciói arról tanúskodnak, hogy az emberi test anyagszerű megjelenését nemcsak csodálatos erővel, hanem éppen olyan finomsággal is tudta festeni. Aktjainak érzéki módon megjelenített testfelületei szinte párjukat ritkítják. Talán még Tizianón is tútesz ezzel, de mint ez, ő sem nyersen naturalista, naturalizmus csak eszköz és nem cél, hiszen háttérbe szorul a komponálás összefoglaló ereje mögött.

Kompozíciói minden tekintetben jellegzetes barokk elképzelések. Lelki tartalomban éppen úgy, mint formai megjelenésükben, tehát szerkesztésben, vonalban, színben és árnyékolásban egyaránt. Festményei elképzelésükben legtöbbször mértékben drámaiak. Nyugodt helyzetképek, álmodozó vagy tétlen jelenetek nem fordulnak elő közöttük, mindig

valamely akció feszült, sőt legfeszültebb cselekvései közé sodornak: Ábrahám feláldozza gyermekét, nimfák koronázzák a tájék istennőjét, a keselyű vájja Prometheus máját, Lótót lányai leitatják, Krisztus az utolsó vacsorán a kenyeret átváltoztatja, tanítványai leoldják őt a keresztfáról, Sámson foglyul ejtik a poroszlók, Krisztus a hitetlen Tamásnak sebét mutogatja, Leukippos lányait két dalia elragadja, Krisztust sírbabocsátják, Sanherib serege összeroppan, az elkárhozottakat az Úr pokolra veti, az amazonok szörnyű csatát vívnak egy hídon, és így tovább, oldalakat tölthetnénk meg azzal a felsorolással, amely feszültségben egymással vetekedő témáit tartalmazná. És minél szenvedélyesebb a tárgy, Rubens annál inkább elemében van, valósággal mámorosan tombolja ki magát, ha az utolsó ítélet forgatagát festheti. Izgatott mozgásra építi fel az olyan témákat is, mint azok az amorettek, akik gyümölcsfűzért visznek, sőt sokféle mozgásból konstruálja a Szent-család ábrázolását is. Ahol pedig már maga a téma is szenvedélyes mozgásábrázolást kíván, ott szinte fékevesztett tombolássá fokozza a kavargást, mint a Louvre híres képén, a flamand búcsún. Az a drámaiság, mely már Tiziano alakos kompozícióinak is egyik lényeges eleme volt, nála szinte ultraparoxysmussá fokozódik. Az emberi test minden porcikáját indulatok hordozójává teszi és hatalmasan lüktető élettel tölti meg, melyet páratlan biztossággal sikerülő mozgásábrázolás, csalhatatlan rajz és legmerészebb távlati rövidülések fejeznek ki. Az egész kompozíció fel nem bonthatóan eggyé szövődik, az egyes részek egyáltalában nem vagy csak alig különíthetők el egymástól, a részleteknek külön életük nincs, végzetesen egymásba kapcsolódnak. Az alakok gyakran gomolyogva torlódnak össze, sőt néha zsúfoltan halmozódnak egymásra.

Rubens játszi könnyedséggel szövi egybe a téma összes alkotóelemeit, legapróbb részletük is él, sohasem pusztá dekoráció. Olyan át nem hevített, pusztán csak formai kiszámítottság, amilyen az olasz barokk festményeken gyakori, Rubensnél sohasem található, üres, céltalan, vagy csak vonalban szép, de nem igaz mozdulatok nála nem fordulnak elő.

Ez a meghökkentően eleven átérzés kivételesen szuggesztív erőt ad Rubens kompozícióinak. Még az olyan kissé fáradtabb ciklusban is, mint a Louvre híres *Medici Máriája*, amelynek óriás feladatát rövid idő alatt és tanítványok segítségével kellett megoldania, sőt még mások kezén könnyen hideggé váló olyan allegorián is, mint például a pétervári Eremitage egyik képén, mely a vízzel szövethetető földet festi, ott lüktet ez az elevenség: csodálatosan szép, aktban álló istennőnek hatalmas, háttal ülő férfi alak udvarol, alattuk mámoros triton fujja harsonáját, — nagyszerű jelenetet kapunk, amelyben az ókori mythologia forrón érzéki életté sűrűsödött.

Tisztára formai szempontból nézve Rubens festményeit, észre kell vennünk, hogy a renaissance tektonikus és nyugodt síkszerűségét, egyenletes, centralis komponálásmódját, lassan hullámozó és gördülékeny vonalvezetését nála más eszközök váltották fel. A térnek teljes kihasználása mély hátterekkel, melyek a kompozíciókban jelentékeny részt vesznek, inkább átlós, tehát oldalra eltolt beállítás, ami még arcképein is szinte kizárólagos szerkesztési mód, a vonalak izgatott kavargása, vagy egymást átvágó futása, a kontraposto szinte kimeríthetetlen váltakozása: ezek a rubensi komponálás legjellegzetesebb formai elemei.

A vonalak kavargását, a térszerűség teljes felhasználását még változatosabbá teszi az árnyékolás gazdag és szintén csálhatatlan biztossága. Kezdetben Caravaggio hatása alatt mélyen árnyékolt, de később, mert nem a chiaroscuro művésze volt, a nagy hangsúlyokat már nem az árnyék adta művészetének. Egyéniségének derült, minden álmodozástól és minden sejtelmességtől ment jellegével ez nem fért össze. Ahol hangsúlyozásra, vagy kiemelésre kellett az árnyék, pazar biztossággal bánt vele, de különben annyira a fény és a világos derűtség embere, hogy árnyékolásainak meseteri volta az egész mű világossága mellett nem is ötlük szemünkbe.

Színei sokáig Tiziano gazdagságából indultak ki. Melegek, tüzesek és éppen olyan kavargók, olyan dús forgatagban váltakozók, mint vonalai. Élete utolsó két évtizedében azon-

ban meglehetősen megvilágosodnak, az uralkodó szerepet játszó akt szőkésvörösre hangolja színei összességét. Ez a színegyüttes pedig éppen olyan könnyedén, biztosan omló, éppen olyan szenvedélyes, mint vonalvezetése és éppen annyira alárendelődik az egész lendületének, mint képszerkesztésének egyéb elemei.

Nem volna teljes ez a kísérlet Rubens művészetének megrajzolására, ha tájképeiről nem történnék említés. A tájkép már alakos kompozícióiba is belétolult, különösen a mythologiaiakba, ahonnet ki sem maradhatott. Ezek a tájhátterek éppen olyan túlburjánzóan gazdagok és hatalmasak, mint emberi, vagy isteni alakjai, és éppen úgy a nyár delelőjén állók, mint a dústestű férfiak és nők, akik félig-meddig ruhátlanul élvezik az életet. Mély és sötét színekkel tornyosuló lombsátorok, hatalmas törzsű fák görbülései pompásan borulnak az alattuk lejátszódó, izgalmasan felfokozott emberi vagy isteni életre.

De érdekesebb, sőt izgatóbb eset az, ha a táj, mint egyedi, vagy főtéma foglalkoztatja Rubenst. Az ilyen festmények száma egyéb műveihez képest csekély, csak mintegy húszegynéhány. Legtöbbjüket fiatal, és jóval később, élemedett korában festette. Ezek a festmények azt mutatják, hogy Rubens a tájképbe is teljesen beléönti szenvedélyesen lüktető életérzését. Tájai olyan hatalmas életet élnek, hogy távolesnek a hétköznapi valóságtól. Még olyan esetben is, amidőn többé-kevésbé hozzáigazodnak valamely látott tájhoz, teljesen átalakulnak. Hallatlan feszültséget sugároznak, növényzetük buja burjánzásra hajlik, mintha minden alkotóelemük olyan izgatott tevékenységre vágynék, mint a bennük elszórt apró alakok. A szó szoros értelmében heroikus tájak és közelebb jutnak a végtelenséghez, mint amennyire emberi alakos kompozíciói. Forrón kavargók és végzetesek, a természet erőit hatalmasan sugárzó, mintha szétpattanni vágynának a bennük rejlő erőktől: nem álmodozó idyllek, hanem harsogó himnuszok.

Rubens művészete mély és tartós hatással volt az utókorra. Hatása nem volt kisebb, mint Tizianóé vagy Michelangelóé. Termékenyítő, de végzetes is. A nagy tehetségek,

van Dyck, Jordaens, Cornelis de Vos gazdagodtak tőle, az epigonok csak külsősegesen tudták utánozni. A festőakadémiákon chablónossá vált hatása még a múlt század derekán is ott kísértett és üres kavargásra csábított. De ezzel szemben áll az, hogy olyan nagy művészek, mint Watteau, Gainsborough, Delacroix, is tanultak tőle és kései tanítványai között a kapcsolatokat szívesen hangsúlyozó franciák még Renoirt is emlegetik. Hatása a magyar művészetben is nyilvánult; Benczur Gyulának számos művén felismerhető.

FARKAS ZOLTÁN.

VILLETTE.

— Regény. —

— Ötödik közlemény.¹ —

VII. FEJEZET.

Villette.

Másnap reggel új életkedvvel, új bátorsággal ébredtem fel álmomból. A testi gyöngeség már nem bénította meg szellemi és lelki erőmet. Friss voltam és tisztán láttam magam előtt mindent.

Alighogy felöltözködtem, valaki kopogott az ajtón. Tessék! — mondtam, s azt hittem, hogy a szobaleány fog belépni, de egy nyershangú férfiember toppant be ezzel a szóval:

— Adja ide a kulcsait, Miss.

— Miért? — kérdeztem.

— Adja ide — felelt vissza türelmetlenül. S amikor szinte kitépte kezemből a kulcsokat, hozzátette: Rendben van. Meg fogja kapni a poggyászát.

Szerencsére símán megoldódott a kérdés. Az illető a vámházból jött. Már most csak azt nem tudtam, hova kell mennem, ahol megreggelizhetek. De azért habozás nélkül elindultam lefelé a lépcsőn.

Most vettem csak észre, ami előttevaló este nagy kimerültségemben teljesen elkerülte a figyelmemet, hogy ez a bizonyos csendes fogadó nagy, úri szálloda volt. S amint lefelé haladtam a hatalmas lépcsőn, minden fokon megállva (csudálatos módon egy csepp sem siettem), fölbámultam a magas mennyezetre, azután néztem a festett falakat köröskörül és a széles ablakokat, amelyeken át világosság és fény özönlött be az előcsarnokba, az erezett márvány-grádicsra (mert az egész lépcső márvány volt, csak épp a szőnyeg

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1939. évi 735., 736., 737. és 738. számában.

hiányzott és a kellő tisztaság). És amikor ezeket a méreteket összehasonlítottam azzal a kuckóval, amelyet mint szobát adtak ki nekem, s amely szinte szegényesen volt berendezve: nagyon-nagyon elgondolkoztam.

Először is azon csodálkoztam, hogy pincérek és szobalányok milyen bölcsen tudják megállapítani, melyik vendéget mennyi kényelem illet meg. Például a fogadóbeli és a hajón alkalmazott személyzet hogy tudta első látásra, hogy társadalmilag jelentéktelen utas vagyok, akinek kevés a pénze? Mert az nyilvánvaló volt, hogy tudták. Egy pillanat alatt egytől-egyig tisztába jutottak egész társadalmi és anyagi értékemmel, amelyet csak törtszámmal tudtak volna kifejezni. Én ezt a tényt nagyon érdekesnek és jellemzőnek találtam. Magam előtt nem akartam szépíteni a dolog jelentését, de mégis sikerült megőriznem jó hangulatomat — e külső nyomás alatt.

Végre leértem a nagy hallba, amely világos volt és valami módon odataláltam a kávéteremhez is, ahol a reggelit felhordták. Nem tagadhatom, egy kissé reszkettem, amikor átléptem a küszöbét. Bizonytalannak, elhagyatottnak, nyomorultnak éreztem magamat. Bárcsak tudhattam volna, helyesen cselekszem-e vagy helytelenül. De meg voltam győződve arról, hogy ez a végső, amit tehetek és hogy nem tehetek egyebet. Egy fatalista nyugalomával és egy fatalista módjára cselekedtem; leültem egy kis asztalhoz s a pincér rögtön felszolgált valami reggelit. Ezt természetesen olyan lelkiállapotban fogyasztottam el, amely nem volt alkalmas arra, hogy megkönnyítse a gyomor munkáját. Sokan ültek a többi asztalnál és én jobban éreztem volna magamat, ha a sok reggeliző férfi között legalább egy nőt sikerül fölfedeznem. Sajnos, egyetlenegy nő sem volt közöttük. De azért senki sem ütközött meg a jelenlétemen, — nem találtak furcsának vagy különösnek. Néha-néha egy vagy két úriember felém nézett, de tekintetük nem volt tolakodó. Én azt hiszem, ha esetleg szokatlan volt is előttük a dolog, ezzel az egy szóval intézték el: *Anglaise!*

A reggelit befejeztem. Megint indulnom kell. De hova, merre?

— Menj Villette-be — így szólt egy belső hang, amely egy emlékből fakadt, Miss Fanshawe-nak egy meggondolatlanul és felületesen odavetett kijelentéséből, amikor a hajón elbúcsúzott tőlem.

— Én igazán azt szeretném, ha Madame Beckhez menne. Van neki egypár magzatja, akiknek Ön gondját viselhetné ; ő keres angol nevelőnőt, legalább is egy vagy két hónappal ezelőtt még keresett.

Hol van az a Madame Beck, vagy hol lakik, azt már nem sikerült megtudnom. Kérdeztem tőle, de a kérdést Miss Fanshawe eleresztette a füle mellett ; odébb rohant a barátaival és engem feleletre sem méltatott. Annyit sejtettem, hogy Madame Becket Villette-ben kell keresnem, tehát nekem Villette-be kell mennem. A város negyven mérföldnyire volt.

Tudtam, hogy most az utolsó szalmaszálba kapaszkodom. De én olyan mély vízáradatban voltam, hogy egy pókhálóba is belekapaszkodtam volna. Érdeklődtem, hogy milyen alkalmatossággal juthatok el Villette-be, megváltottam jegyemet a postakocsira, — ragaszkodtam ehhez az útvonalhoz és útirányhoz, ehhez az átervhez és sejtelemszerű elgondoláshoz. Ne mondja senki, hogy ez elhamarkodottság volt részemről, — gondoljanak vissza arra a pontra, ahonnan el kellett indulnom. Arra a szörnyű elhagyatottságra, amelyben éltem, és vegyük tekintetbe, hogy alapjában véve vajmi keveset kockáztattam. Ez olyan játék volt, ahol talán nyerni lehetett, viszont nem veszíthettem semmit.

Igazán nem vagyok művész-temperamentum. De mégis megvan bennem az a művészi képesség, hogy a jelen pillanatot teljesen ki tudom élvezni, föltéve természetesen, hogy összevág az ízlésemmel. Élveztem ezt az egész napot, pedig a postakocsi döcögött, s hideg idő volt, akárhogy esett is az eső. Pusztá, lapos tájon vitt keresztül az útunk, még egy fát sem láttam. Iszapos csatornák kanyarogtak az út mentén, mint lomha, zöld kígyók. Kopasz fűzfák szegélyezték a sík mezőket, amelyek úgy voltak művelve és gondozva, mint egy konyhakert veteményes ágyai. Az égbolt is szürke volt és egyhangú, a levegő nyirkos és nyomasztó. És e lehangoló körülmények közepett képzeletem kivirágzott s a szívem

napfényben fürdött. A mellett ezeket az érzéseket fékezte az a titkos, de állandó tudat, hogy nagy örömet veszély fenyegeti, mintha tigris bujkálna a sűrűben. A zsákmányra leső fenevad lehellete a fülemig hatolt; a szívem úgy vert, mintha már mellettem lett volna. Pedig még nem mozdult ki rejtekéből, csak éreztem a közelségét. Tudtam, hogy csak a nap leszállását várja, aztán vadul előtör leshelyéről.

Én azt reméltem, hogy még korán este Villette-be érünk s így talán meg tudok menekülni minden nagyobb bajtól és zavartól, amelynek maga a sötétség is a szerzője, amikor először érkezik az ember teljesen ismeretlen helyre. De a postakocsi lomhán döcögött, sokszor állott meg útközben, a köd sűrű volt, az eső folyton szitált, a sötétséget pedig szinte tapintani lehetett. Így hát a külvárosi szélekre érkeztünk meg akkor, amikor már a város szívében kellett volna lennünk.

Emlékszem, egy nagy kapun haladtunk keresztül, ahol őrtálló katonák voltak — amennyire a lámpafénynél láthatam. Azután magunk mögött hagytuk a sáros országotat s tovább robogtunk, darabos és lucskos kövezeten. Egy hivatalos épület előtt megállt a postakocsi s az utasok kiszálltak. Első dolgom az volt, hogy hozzájussak a bőröndömhöz. Csekély dolog volt, de rám nézve fontos. Beláttam, hogy legokosabb, ha nem töröm magamat a poggyászm után, ha nem türelmetlenkedem, hanem várok nyugodtan soromra. Csak emeljék le a kocsi tetejéről a többi holmit, mihelyt megpillantom a magamét, rögtön szólok és lefoglalom. Félreálltam, de a szemem oda volt szögezve, ahová az én kis bőröndömet berakták a többiveleegyütt, mert hiszen egy nagy csomó bőrönd és doboz volt ott egymás hátán. Ezeket egyenként kiszedték, leadták s az utasok átvették őket. Már bizonyos voltam a felől, hogy az enyémmnek kell következnie, de egyáltalában nem sikerült fölfedeznem. Zöld szalaggal erősítettem a bőröndhöz a kartonlapot, amelyen az állott, hogy *Villette*, s a zöld szalagnak rögtön szembe kellett volna tűnnie. De még egy zöld csücske sem látszott. Már mindenkinek a holmiját leadták, az összes kicsiny dobozokat és barna papírba göngyölt csomagokat. A nagy olajos vászontakarót is megemelték és saját szememmel láthattam, még egy ernyő, kö-

peny, sétatbot, egyetlen kis kalapskatulya sem maradt a kocsi tetején.

De hova tűnt el az én bőröndöm kevés ruhámmal és kis jegyzőkönyvemmel együtt, amelynek a lapjai között őriztem vagyonom maradványát, tizenöt fontot?

Most bátran fölvehetem a kérdést, de abban a pillanatban még ez is lehetetlen volt rám nézve. Egyáltalában nem is szólhattam. Egy árva szót sem tudtam franciául. És körülöttem franciául, sőt csakis franciául locsogtak az emberek. Mitévő lehettem volna? Odamentem a kocsivezetőhöz, kezemet a karjára tettem, egy bőröndre mutattam, aztán meg a kocsi tetejére s arcjátékkal próbáltam föltenni számára a kérdést. Persze, hogy félreértett, felkapta a megjelölt bőröndöt és már át akarta tenni a kézi kocsiba.

— Hagyja azt a bőröndöt ott, ahol van, hallja? — mondotta egy hang kifogástalan angolsággal, de aztán észbe kapott az illető és franciául folytatta: Ember, mit csinál? Hiszen az az én poggyászom.

De én beszívtam a hazai hangokat; örömtől dobogott a szívem. Az úr felé fordultam:

— Sir, — így szólítottam meg az idegent, akiről zavarodottságomban meg sem tudtam állapítani, hogy kiféle, miféle ember — nem tudok franciául. Volna olyan szíves és megkérdezné ettől az embertől, mit csinált a bőröndömmel? — Abban a pillanatban ráemeltem a szememet az arcára, de nem tudtam volna megmondani, hogy milyen az arca. Csak azt éreztem, hogy kérésem egy kissé meglepte s némi kételyt is keltett benne, hogy okos dolog-e itt beavatkozni.

— Kérdezze meg tőle! Én az ön helyében igazán megtenném.

Nem tudom, elmosolyogta-e magát, de udvariasan felelt. A hangja nem volt kemény vagy kellemetlen.

— Milyen a kegyed bőröndje?

Leírtam neki s a zöld szalagot sem felejtettem ki a leírásból. Rögtön karonkapta a vezetőt s abból a viharos francia párbeszédből, amely ezután következett, kivehettem annyit, hogy össze-vissza faggatta a vezetőt. Azután megint felém fordult.

— A fickó azt állítja, hogy túl voltak halmozva úti-poggyással és beösméri, hogy a kegyed bőröndjét fölrakta ugyan, de utólag mások holmijával együtt Boue-Marine-ban hagyta. De megfogadta, hogy holnap elhozza, úgyhogy holnapután kegyed épen és sértetlenül átveheti tulajdonát az irodában.

— Köszönöm — feleltem én. De csüggedés szállt a szívemre.

Mitévő legyek holnaputánig? Az angol úriember, úgy látszik, leolvasta az arcomról, hogy elveszítettem a bátorságomat. Jóságosan kérdezte tőlem :

— Vannak ismerősei a városban?

— Nincsenek. És nem tudom, hova menjek.

Kis szünet állott be, s minthogy az idegen most a feje fölött függő lámpa fényében állott, szemügyre vehettem és egy fiatal, szép és előkelő urat láttam magam előtt ; angol arisztokrata is lehetett az én megítélésem szerint. Hercegnek is beválna — gondoltam magamban. Nagyon kellemes arca volt ; előkelőségében nem volt semmi gőg, férfiaságában semmi nyersség. Azzal a tudattal és meggyőződéssel fordultam el tőle, hogy nincs jogom többet kívánni egy ilyen embertől, vagy további támogatását kérni.

— Minden pénze a bőröndjében van? — ezzel a kérdéssel állított meg.

Milyen boldog voltam, hogy az igazat mondhattam meg neki.

— Oh nem! Van még elég pénzem! (Majdnem húsz frank volt az erszényemben.) Holnaputánig meghúzódhatom egy csendes fogadóban. De idegen vagyok Villette-ben, nem ismerem az utcákat és a fogadókat.

Jegyzőkönyvéből kitépett egy lapot, pár szót írt rája és átadta nekem. Olyan jóságosnak éreztem őt, hogy eszembe sem jutott volna kételkedni az útbaigazításában, a tanácsában ; az a papírlap olyan volt a szememben, mint a Szentírás. Ragyogó, becsületes szeme volt és jó szívet árult el egész viselkedése.

— A legrövidebb út a fogadóhoz a nagy Boulevard-on és a Parkon visz keresztül — folytatta barátságosan. De most

már késő van és ebben a sötétségben egy hölgy nem mehet át egyedül a parkon. Elkísérem odáig.

Elindult és én követtem a sötétségben és a szemergélő esőn keresztül. A Boulevard egészen néptelen volt, az út sáros, a fákról nagy esőcseppek hulldogáltak, a park pedig fekete volt, mint a sötét éjfél. De azért egy csöppet sem féltem. Azt hiszem, ezt a kísértőt egész éjszaka követtem volna — akár a világ végéig.

— Na, — mondotta, amikor már átvágtunk a parkon — most ezen a széles utcán kell egyenesen előrehaladnia, amíg egy lépcsőhöz nem ér. Két lámpa jelzi pontosan, hogy hol kezdődik a lépcső, amelyen le kell mennie. Lent húzódik el egy keskenyebb utca s az elvisz a fogadóig. Ott angolul is beszélnek, úgyhogy nem lesz már több nehézsége. Jóéjszakát!

— Jóéjszakát, Sir. Fogadja leghálásabb köszönetemet. — És ezzel elváltunk.

Ahogy visszaemlékeztem a viselkedésére, amelyből jóság sugárzott egy baráttalan, rokontalan emberi lény felé s vissza-idéztem a hangját, amelyből lovagias gyöngédség szóltott az elhagyotthoz és gyámoltalanhoz, még nagyon sokáig szíverősítő vigasz volt ez számomra. Egy igazi, fiatal angol úriemberrel találkoztam.

Mentem tovább, szinte rohantam egy gyönyörű utcán és téren keresztül. Óriási épületek álltak köröskörül s nem egy hatalmas pillér tűnt fel előttem éles körvonalaival. Palota volt-e vagy templom, nem tudtam volna megmondani. Egy kapuívén kellett áthaladnom, amikor az oszlopok mögül hirtelen két bajszos ember toppant elém. Szivaroztak s az öltözetük arra vallott, hogy az úri osztályhoz tartoznak, sajnos, lelkük szerint a csőcselék között lett volna a helyük. Arcátlanul megszólítottak és, mert siettem, ők is meggyorsították a lépteiket s jó sokáig versenyt futottak velem. Végül egy cirkáló őrre bukkantam, mire üldözőim megijedtek és visszafordultak; csakhogy sokkal messzibbre kergettek engem, mint egyáltalában föltehettem. Mire igazán összeszedtem magamat, fogalmam sem volt arról, hogy hol vagyok. Annyi bizonyos volt, hogy a lépcsőt már régen magam mögött hagytam. Megdöbbsentem, a lélekzetem is kifulladt s a pulzu-

som hevesen lüktetett. Rettentő volt az a gondolat, hogy megint szembetalálkozzam azzal a két vigyorgó bolonddal. De mégis csak vissza kell mennem, hogy megtaláljam a lépcsőt.

Végül is ráakadtam egy ócska és omladozó lépcsőlejáratra s minthogy bizonyosra vettem, hogy csak ez lehet a kérdéses lépcső, lementem rajta. Csakugyan egy keskeny utcába értem, de fogadó ott nem állott. Tovább bolyongtam. Egy nagyon csendes és aránylag tiszta és jól kövezett utcában, egy meglehetősen nagy épület kapuja fölött világ égett. A ház egy egész emelettel magasodott ki szomszédjai közül. Ez már a fogadó lehet. Odasiettem. A térdem úgy reszketett, hogy majd le roskadtam. Közel voltam a teljes kimerültséghez.

A ház nem volt fogadó. A nagy *portecochère*-t réztábla ékesítette s ez volt rajta a fölírás: Madame Beck.

Hátrahőköltem. Egy szempillantás alatt száz gondolat tört be az agyamba. De nem gondoltam meg semmit és nem fontoltam meg semmit. Nem volt rá érkezésem. A Gondviselés szólt hozzám: Állj meg itten. Ez a te fogadód. A Végzet a maga erős kezébe vett; ura lett akaratomnak, irányítója tetteimnek. Megrántottam a kapucsengőt.

Amíg várakoztam is, nem gondolkoztam. Néztem merőn az utca kövezetét, amelyre ráhullt a lámpa fénye, megszámláltam a köveket, megjegyeztem a formájukat, ahogy szögleteik a nedves fényben csillogtak. Újra csöngettem. Végre kaput nyitottak. Egy szobalány állott előttem, csinos főköötével.

— Beszélhetnék Madame Beckkel?

Azt hiszem, ha franciául szólok hozzá, nem bocsátott volna be a kapun. De mert angolul beszéltem, ebből azt következtette, hogy külföldi tanítónő vagyok, aki az intézettel kapcsolatos ügyben jöttem hivatalosan, s ebben a késő órában is a legcsekélyebb ellenkezés vagy habozás nélkül beeresztett az épületbe.

A következő percben egy hideg, csillogó szalonban ültem. Befűtetlen porcellánkályha állott benne. Aranydíszek szegélyezték a falakat és fénylett a parkett. A kandallón egy francia óra kilencet ütött.

Eltelt egy negyedóra. Minden porcikám reszketett az

izgalomtól. Hol hideg volt az arcom, hol meg forró. A szemem állandóan az ajtóra volt függesztve, — nagy szárnyasajtó volt, aranyos mintázattal. Lestem, hogy mikor tárul fel az ajtó fél-szárnya. De csöndes volt minden. Egér se moccant. A csukott fehér ajtók mozdulatlanok maradtak.

— Maga angol? — szólalt meg egy hang a könyököm mellett. Mintha ígézet alá kerültem volna. Olyan váratlan volt a dolog. S olyan bizonyos voltam abban, hogy egyedül vagyok!

Nem kísértet állott az oldalamnál, se valami földöntúli jelenség. Csak egy anyáskülsejű, kövér, kicsiny asszony, nagy sálba burkolózva, redős köpenyben, csinos, éjjeli hálófőkötőben.

Megmondtam neki, hogy angol vagyok és rögtön, minden további előkészület nélkül a legérdekesebb társalgásba ereszkedtünk. Madame Beck (mert ő volt az, egy kárpitajtón lépett be a hátam mögött, puha papucsban, úgyhogy még léptei neszét sem hallhattam), akinek összes angol tudománya abból állott, hogy megkérdezte tőlem: *You ayre Engliss?* S aztán sebesen kezdett beszélni franciául. Én angolul feleltem. Részben megértette, amit mondtam, de én az ő beszédjéből egy árva szót sem értettem, — ámbár együttes erővel igazán nagy lármát csaptunk (addig sohasem hallottam s el sem tudtam volna képzelni, hogy úgy is lehet dörögni, ahogy Madame bebizonyította). De az egész párbeszéd sok hűhó volt semmiért — a legcsekélyebb eredmény nélkül. És ezért csakhamar segítségért csöngetett. A segédcapat egy tanítónő személyében érkezett meg, aki bizonyos időn át egy írországi kolostorban nevelkedett s akiről azt hitték, hogy tökéletesen bírja az angol nyelvet. Hencegő kis teremtés volt tetőtől-talpig Madame Beck honfitársnője. Kerékbetörte a mi nyelvünket. Mindamellet, nagyon egyszerűen, elmondtam neki a történetemet, amelyet lefordított franciára. Elmeséltem neki, hogy' hagytam el hazámat s hogy bővíteni akarom ismereteimet s megkeresni a kenyeremet. Hogy hajlandó vagyok elvégezni bármily hasznos munkát, csak durva és megalázó ne legyen. Leszek gyerekdajka vagy akár komorna s vállalom az olyan házimunkákat is, amelyek nem

haladják meg erőmet. Madame hallotta mindezt s arc kifejezése után majdnem azt kellett hinnem, hogy előadásom megnyerte tetszését.

— Csakis angol nő képes ilyesmire vállalkozni! — mondotta. — Hogy ezek milyen elszánt teremtések!

Megkérdezte, mi a nevem, hány éves vagyok; ott ült és folyton nézett engem — nem részvétellel s nem is érdeklődéssel. A rokonszenvenek egy halvány sugara sem villant meg arcán egész beszélgetésünk alatt. Éreztem, hogy ezt az asszonyt nem az érzései irányítják. Komoly, megfontolt arccal figyelt engem, latra vetette minden szavamat s csak az esztől kért tanácsot.

Csöngetés hallatszott.

— Ez az esti imára szól — mondotta Madame Beck és fölkelt. Tolmácsa révén tudtomra adta, hogy most menjek el s jöjjenek vissza holnap. Csakhogy ez nem felelt meg nekem. Nem bírtam volna elviselni, hogy megint kimenjek az utcák veszedelmes sötétségébe. Erélyesen, de azért önuralmat és nyugodtságot erőltetve magamra, nem a tanítónőhöz, hanem egyenesen őhozzá fordultam.

— Legyen meggyőződve madame, hogyha engem állandóan alkalmaz, ez nem fog ártani, sőt nagyon fog használni a saját érdekeinek. Olyasvalakit fog találni bennem, aki a fizetését bőven meg fogja szolgálni. S ha már idevesz, akkor jobb, ha itt maradhatok az éjszakára. Senkit sem ismerek a városban, a nyelvet nem bírom, hol keressek lakást?

— Ez igaz — felelte Madame Beck. — De legalább hivatkozhatik valami ismerősömre?

— Nincs senkim.

Érdeklődött a poggyászom iránt. Közöltem vele, hogy csak holnapután érkezik meg.

Madame Beck elgondolkozott. E pillanatban férfileptek hangzottak fel az előteremben, mintha valaki a külső ajtó felé sietett volna. (Most úgy folytatom a történetemet, mintha minden szót értettem volna, amit hallottam. Pedig akkor alig is értettem valamit, csak utólag elmondták az egészet.)

— Ki jár odakünn? — kérdezte Madame Beck, fölfigyelve a zajra.

— Paul úr — felelte a tanítónő. — Ma este órája volt az első osztályban.

— Éppen kapóra jön ebben a pillanatban. Ővele kell beszélnem. Hívja be.

A tanítónő a szalon ajtajához szaladt. Paul urat behívták. Belépett. Kicsiny, sovány, fekete ember volt és szemüveget hordott.

— Mon cousin — így fogott hozzá Madame. — Véleményét akarom hallani. Tudjuk, hogy milyen nagy arcismerő. Hát most mutassa meg. Olvasson ebből az archól.

A kis ember rám irányította szemüvegét. Erélyesen összeszorított ajka, ráncolt szemöldöke azt jelentette, hogy keresztül akar látni rajtam, és ami titkom van, az ő számára nem titok.

— Olvasok belőle, — ez volt a kijelentése.

— Na, és mit szól hozzá?

— Hát... izé... sok mindent mondhatok, — felelte Paul úr — mint a Pythia.

— Jót vagy rosszat?

— Jót is, rosszat is — folytatta a physiognomus.

— És hihet az ember a kisasszony szavának?

— Fontos dologról van szó?

— Azt akarja, hogy fogadjam fel mint komornát vagy nevelőnőt. Elmondott egy nagyon valószínű történetet, de nincs ajánlólevele.

— Külföldi?

— Angol nő; rögtön látni rajta.

— Beszél franciául?

— Egy árva szót sem.

— Érti legalább a nyelvünket?

— Nem.

— Így hát szabadon beszélhetek a jelenlétében?

— Bátran.

Paul úr merőn nézett reám. Aztán így folytatta Madame Beckhez fordulva:

— Szüksége volna az ő szolgálataira?

— Hasznát vehetném. Tudja, hogy mennyire utálok Madame Svinit.

Paul úr még mindig tanulmányozott engem. De mikor rákerült a sor, a véleménye épp oly határozatlan volt, mint a legelső pillanatban.

— Fogadja fel. Ha a jó tulajdonságok vannak benne túlsúlyban, akkor az ön cselekedete meghozza a maga jutalmát. Ha inkább rossz, mint jó, — hát akkor, ma *cousine*, *ön* tett nagy jót egy emberi lénnel.

Meghajolt, jóéjszakát kívánt és sorsomnak ez a bizonytalan döntőbírája már el is tűnt az ajtón keresztül.

És Madame még azon az éjszakán felfogadott. Isten jósága kimentett abból a kényszerhelyzetből, hogy megint az elhagyatott, sötét, ellenséges utcán kelljen bolyonganom.

VIII. FEJEZET.

Madame Beck.

Miután Madame a tanítónő gondjaira bízott, ez egy hosszú, keskeny folyosón át elvezetett a konyhába, amely nagyon tiszta volt és nagyon furcsa. Főzni — úgy rémlett nekem — egyáltalában nem lehetett benne. Se kandalló, se tűzhely nem állt ott, s nem tudtam, hogy az egyik sarokban feketéllő hatalmas kemence mindakettőt pótolja. Igazán nem volt bennem semmi szerénységtelenség, de azért mégis megkönnyebbült a szívem, amikor kísérem nem hagyott ott a konyhában, — mert én félig-meddig erre számítottam — hanem tovább vitt egy kicsi, belső szobába, amelyet ők «cabinet»-nek neveztek. Egy rövidszoknyás, kabátos szakácsné, facipőben, behozta a vacsorámat, egy kis húst, amelyet közelebről nem tudtam meghatározni, sült burgonyát, valami furcsa és erős mártással, amely azonban jóízű volt, azt hiszem, ecettel meg olajjal készült. Egy kis lepényt, amely vajjal megkent kenyérszelet volt, kisütött körtével. Éhes voltam, tehát hálás szívvel fogyasztottam el mindent.

Az esti ájtatosság után Madame maga jött be hozzám, hogy még egyszer szemügyre vehessen. Azután azt mondta, hogy menjek vele föl az emeletre. Egész sor furcsa kis hálószobán keresztül — utólag megtudtam, hogy eredetileg régen

apácák cellái voltak — az imateremhez értünk, amely hosszú, alacsony, homályos helyiség volt, ahol sápadt feszület függött a falon s két viaszgyertya gyöngye fénnel világított. Végre egy nagy szobába jutottunk, ahol három gyermek aludt három kicsiny ágyban. A fűtött kályha melege kissé nyomasztóvá tette a levegőt, amin úgy akartak segíteni, hogy előzetesen valami illatot permetezhettek széjjel, amely azonban inkább erős volt, mint kellemes. Megvallom, ez az illat váratlan meglepetés volt számomra, mert mintha nikotinból és szeszből keverték volna össze. Röviden : whyskit éreztem a levegőben.

Az asztal mellett, ahol a gyertyavég a tartóban már tövig égett s inkább füstölt, mint világított, egy közönséges külsejű asszony ült, széles csíkokkal tarkázott, feltűnő selyemruhában, keményített kötényben s már majdnem aludt a karosszékében.

Madame ezt az érdekes «tableau»-t nagy nyugalommal szemlélte ; nem mosolygott és nem volt mogorva. Egyenletesen komoly arckifejezését egy pillanatra sem torzította el a harag, az utálkozás vagy a meglepődés. Még föl sem ébresztette az asszonyságot. Derűs arccal mutatott egy negyedik ágyra, így jelezte, hogy az lesz az enyém. Aztán elfújta a gyertyát, meggyújtott egy kis éjjeli lámpát s egy belső ajtón keresztül kisurrant. Az ajtót tárva-nyitva hagyta, — mert ez szolgált az ő szépen bútorozott kényelmes és tágas szobájába — amit igen könnyen megállapítottam.

Azon az éjszakán minden imádságom hálaadás volt. Reggeltől estig különös utat jártam meg, — mintha valami váratlan erő kézenfogva vezetett volna. Alig tudtam elhinni, hogy csak negyvennyolc óra telt el, amióta elindultam Londonból, s utamon nem volt más gyámolom, mint aki a vándormadarakat védelmezi, s más kilátásom, mint valami halvány, ködös remény.

Sohasem szoktam mélyen aludni ; az éjszakai halálos csöndben hirtelen fölriadtam. Minden nesztelen volt körülöttem, de a szobában egy alak fehérlett. Madame hálóköpenyben. Zajtalanul közeledett a három ágyacskához, ahol három gyermeke aludt ; azután felém tartott ; én alvást színleltem

és ő hosszan figyelt engem. Rövid és érdekes némajáték következett. Igazán, teljes negyedóraig ült az ágyam szélén s nézte az arcomat. Azután mozdult egyet és egészen fölem hajolt ; óvatosan a háló-főkötőmhöz nyúlt, a szélét felhajtotta, hogy a hajamat is láthassa. Azután a takarón pihenő két kezemre szőgezte a szemét. Miután ez is megtörtént, a szék felé fordult, amelyen a nappali ruhám volt, és amely az ágy lábánál állott. Hallottam, amint megérintette és fölemelte a ruhámat, így hát óvatosan kinyitottam a szememet. Érdekelt, hogy kutató kíváncsisága meddig ragadja Madame-ot. Jódarabig néztem, mert minden egyes holmimat megvizsgálta. Kitaláltam, mi lehet az oka ennek az eljárásnak : a ruházatból akart ítéletet alkotni a viselőjéről ; hogy mi a társadalmi állása, anyagi helyzete, tiszta és rendes-e, stb. A cél nem volt helytelen, de az eszközök aligha voltak méltányosak és igazolhatók. Zseb is volt a ruhámon ; azt egyszerűen kifordította ; a pénzt is megolvasta az erszényemben. Kinyitotta kis jegyzőkönyvem, hideg tekintettel végigment egész tartalmán és a fehér lapok közül kivette Marchmont kisasszonynak egy lepréselt, ősz hajfürtjét. A kulcskarikán három darab kulcs lógott, ezek a poggyásom, az íróasztalom és a munkakosaram kulcsai voltak, amelyeknek különös figyelmet szentelt.

Egy percre bevitte saját szobájába a kulcsokat. Halkan fölemelkedtem az ágyamban s követtem őt a szememmel. Ezeket a kulcsokat vissza sem hozta addig, amíg a szomszéd szobában álló öltözőasztala mellett viasznyomatokat nem vett róluk. Miután mindezt annak rendje és módja szerint elvégezte, a holmimat visszarakta a helyére s a ruhámat gondosan összehajtogatta. Mire következtethettem ebből a nyomozásból? Kedvező volt rám nézve, vagy kedvezőtlen? Hiú kérdés. Madame-nak egész idő alatt olyan mozdulatlan és merev volt az arca, mint a márvány. A szalonban emberi, szinte anyai volt még ez az arc. De most nem árult el magából semmit.

Miután elvégezte kötelességét, — én éreztem, hogy ez az egész művelet kötelesség volt az ő szemében — nesztelenül fölkel, mint az árnyék s az én szobám felé indult. Az ajtóban visszafordult, szemét a whiskys üveg hősnőjére szőgezte, aki

még mindig aludt, sőt hangosan hortyogott. Mrs Svini (mert úgy gondoltam, ez csak Mrs Svini lehet, Sweeny Angelika vagy Hibernice). Madame Beck szeméből kiolvasható volt a megváltozhatatlan ítélet. Madame fokozatosan jött rá a mulasztásokra, de annál biztosabban. Mindez nagyon nem-angol volt: hiába, idegen országba kerültem.

Reggel közelebbről is megismerkedtem Mrs Sweenyvel. Úgy látszik, jelenlegi munkaadójához úgy jutott be, hogy elszegényedett angol úriasszonynak adta ki magát, aki Middlesexből való s a legtisztább irodalmi angolsággal beszél az anyanyelvét. Madame — a saját csalhatatlan módszerében bízva, hogy előbb-utóbb úgyis kideríti az igazságot — egész különös elszántsággal szerződtetett alkalmazottakat első látásra, amit az én esetem is kézzelfoghatóan bizonyított. Mrs Sweenyt félig gyermekdajkának, félig nevelőnőnek fogadta fel három gyermeke mellé. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a kettős minőségű asszonyság Irországból származott. Hogy milyen vidékről, azt nem merném megállapítani. Elszántan ragaszkodott ahhoz, hogy ő egy marquis fiát és leányát nevelte kicsi koruktól fogva. Én azt hiszem, élősdí, dajka, fogadott lány vagy mosónő lehetett valamelyik irországi családban. Amikor beszélt, egyes hangokat elnyelt s keresett londoni tájszólása volt, kivált a hangsúlyozást illetőleg. Valami úton-módon igen gyanús, fényűzést eláruló, tarka ruhatárt szerzett össze magának, amely most is birtokában volt, nehéz és drága selyemruhákat, amelyeket sehogysem tudott viselni s amelyeket annak idején az övénél jóval karcsúbb női termetre szabtak. Főköttői igazi csipkével voltak szegélyezve s a leltár legnevezetesebb darabja, amely szinte kábulatba ejtette az egész házat, s a különben epés hajlamú tanító- és szolgaszemélyzetre is ránehezedett, amíg Mrs Sweeny széles vállairól hatalmas redőkben omlott alá, még Madame Beckre is meglehetősen hatást gyakorolt. «Valódi, indiai sál», — «un véritable Cachemire» — mondotta róla föltétlen tisztelettel és bámulattal. Meg vagyok győződve, hogy e «Cachemire» nélkül Madame Beck két napig sem tűrte volna meg intézetében az asszonyságot; de a varázskendő s csakis a varázskendő miatt egy hónapig tartotta.

De amikor Mrs Sweeny meghallotta, hogy én fogom betölteni az ő állását, kimutatta a foga fehérét, teljes erejével kitört Madame Beck ellen s aztán egész súlyával rávetette magát. Madame ezt a haragos istenítéletet olyan szépen, olyan bölcsen vette tudomásul, hogy nekem is erőt kellett vennem magamon, mert különben szégyenkeztem kellett volna ő előtt. Madame Beck csak egy percre ment ki a szobából. Tíz perccel utóbb egy rendőrbiztos jelent meg közöttünk. Mrs Sweenyt a holmijával együtt eltávolították. Madame-nak még a szempillája se rezdült meg az egész jelenet alatt. Az ajkáról egyetlen éles szó sem hangzott el.

Ez a heves kis búcsúztatás lezajlott még a reggeli előtt. A kiharagsítás, a rendőrbiztos, a lázadó kiakolbóltása, a gyermekszoba kiszellőztetése és kitakarítása tárt ablakok mellett, hogy a jeles Mrs Sweenynek még a nyoma se maradjon s még a szesznek finom zamatja és illata is végképpen eltűnjön (ami az asszonyosság bűnének végzetes bizonyítéka volt, akármilyen agyafúrtan járt is el), mindez a legrohamosabban ment végbe. Mrs Sweeny mindörökre száműzve volt a Rue Fossette-ből. Az egész dolog abban a pillanatban kezdődött, amikor Madame Beck mint Aurora kikelt a szobájából s már be is volt fejezve, amikor ő hidegvérűen asztalhoz ült, hogy megigya az első csésze kávéját.

Dél felé behivatott Madame, hogy öltöztessenem fel. Úgy látszik, hogy felemás helyzetet szánt nekem s egyszerre nevelőnőnek és komornának kellett volna lennem. A déli órákig Madame Beck mindig nyakigérő reggeli köntösben kísértett a házban, sál volt rajta és puha papucs. Mit szólna egy angol leányintézet igazgatónője az ilyen viselethez?

Meghökkentem egy kisé, amikor sor került arra, hogy megfésüljem. Dús haja volt, — gesztenyebarna színű, amelybe nem vegyültek ősz szálak — pedig már túl volt a negyvenen. Amikor észrevette, hogy zavarba jövök, így szólt hozzám :

— A házában persze sohasem teljesített komornai szolgálatot.

Kivette kezemből a fésűt, félreültetett, de nem türelmetlenül, se nem tiszteletlenül, aztán segítség nélkül megfésülködött. Az öltözködésnek egyéb dolgaiban félig utasí-

tásokat adott, félig segédkezett, de a legcsekélyebb nyugtalanság vagy izgatottság sem volt rajta észrevehető.

N. B. Ez volt az első és utolsó eset, hogy öltöztetnem kellett Madame Becket. Ezentúl már Rösine, a kapusnő, végezte ezt a dolgot.

Teljes díszben Madame Beck meglehetősen kövérnek és kicsinek tűnt fel, de azért, a maga sajátos módja szerint, volt benne valami bájosság, mert az alak és a tagok arányosak voltak. Arca üde volt, piros és nem veres, a szeme kék és derült, fekete selyemruhája pedig remekül illett neki, ahogy csak egy francia varrónő tud felöltöztetni valakit. Igazán jókülsejű asszony volt, bár egy kissé *bourgeoise*; de hát ő csakugyan szinte kispolgárinak hatott. Nem tudom, egész személye hogyan lehetett ily összhangzatos; pedig az arca is ellentmondó volt; vonásai egyáltalában nem vágtak össze az arc ragyogó frissességével és nyugodtságával. Élesen körvonalazott, szigorú képe volt. Magas homloka túlságosan keskenynek tűnt fel. Tehetséget árult el és némi jóakaratot, de nyitlnak nem lehetett volna mondani; nyugodt, de éber szemében sohasem csillant fel az a tűz, mely a szívben vet először lángot, vagy a jószág, mely egyenest a szívből árad. Szája kemény volt és kissé mogorva, az ajka vékony. Ami az okosságot illeti, minden óvatosságával és vakmerőségével egyetemben, valahogy úgy éreztem, hogy Madame Beck igazi Minos király szoknyában.

Idő folyamán megtudtam, hogy még egyéb is van az ő szoknyájában. Neve Beck Mária Modeste volt, született Kint: Ignacia lehetett volna inkább. Irgalmas szívű nő volt, aki sok jót tett. Soha uralkodó nálánál szelídebben nem kormányzott. Elmondták nekem, hogy egyetlenegyszer sem panaszkodott az elviselhetetlen Mrs Sweenyre, pedig ez az asszony hanyag volt — rendetlen és részeges. Viszont, amikor az eltávolítása esedékessé vált, Mrs Sweenynek mennie kellett. Azt is mondták, hogy sohasem leckéztetett meg tanárt vagy tanítót. De azért tanárok és tanítók elég sűrűn tűntek el az intézetből s mások jöttek a helyükbe. Miért, miért nem? — erre senki sem tudott válaszolni.

FINNUGOR NEMZETI HIMNUSZOK.¹

A finn himnusz.

Hazánk.

Hazánk, hazánk, te drága szó,
Zendülj az ajkakon!
Nincs bérc, egekre felnyuló,
Se völgy, se part oly bájos
Sehol, mint itten északon,
Öledben, ősi hon.

Hazánk szegény, de hadd legyen
Annak, ki kincsre vágy.
Hadd vesse meg az idegen,
De mi szeretjük mind hiven.
E sziklatáj, ezernyi lép
Nekünk tündérvilág.

Oly kedves a sellők zaja
S az ér a völgy ölén,
Sötét fenyőink sóhaja,
A fényes nyári éjszaka ;
Itt szívderítő érzemény
Minden, mi dal, mi fény.

Apáink itt harcoltanak,
Kezükbe' kard, eke,
Ború volt vagy sütött a nap,
Szerencsében s balsors alatt
A finn nép egyként éreze,
Nem rendült meg szive.

¹ V. ö. e három nemzeti himnuszra nézve Csekey István cikkét a Budapesti Szemle jelen számában: *A százéves Szózat és hatása külföldön.*

S ki festhetné a sok vizsályt,
Melyet e nép megért,
Midőn ellen tiprá honát,
S éhség, fagy kínja járta át?
Ki mérné föl a szenvedést
S, mit hullatott, a vért?

S a vér, mit bőven hullatott,
Értünk folyt gazdagon.
Örömvirága itt nyilott,
Itt érze bút és bánatot ;
Övé volt munka, fájdalom
Sok hosszú századon.

Áldás és boldogság nekünk
Ittlétünk perce mind ;
Bár zord legyen itt életünk,
Ez a hazánk, szülőhelyünk.
A földtekén ily drága kincs,
Mint e hely, semmi nincs.

S most ím előttünk láthatunk
Egy téres tartományt ;
Kitárhatjuk felé karunk,
Tavaira mutathatunk
És boldogan mondhatja szánk :
Ez itt a mi hazánk!

S ringasson bár fény, kényelem
Aranyfelhők alatt,
S élünk öröm, vígság legyen,
Melyben panasz, könny nem terem,
Ez a sovány föld az marad,
Hová vágyunk ragad.

Oh föld, ezer tó földje te,
Dal s hűség honja vagy,
Te vagy a révpart enyhelye,

Multunk, jövőnk ígéréte!
 Légy bár szegény, gondot nem ad,
 Csak boldog légy s szabad.

Kinyílik egykor, érzem én,
 Virágod bimbaja.
 Szeretetünk örök tűzén
 Fakad számodra üdv, remény:
 Fennén csapong még valaha
 A mi hazánk dala!

Johan Ludvig Runeberg után svédből fordította BÁN ALADÁR.

Az észti himnusz.

Hazánk.

Én boldogítóm, örömöm,
 Mi bájos vagy, hazám!
 Akárhová tekinthetek,
 Mást a világon nem lelek,
 Mi annyi üdvöt hozna rám,
 Miként te, szép hazám.

Te adtál nékem életet,
 S neveltél engemet!
 Ezért áldlak mindenkoron
 Örök hűséggel ajkamon,
 Téged szeretlek igazán,
 Én drága, szép hazám!

Az Úr legyen oltalmazód,
 Édes szülőhazám!
 Vezessen minden vészen át,
 Áldást hintsen kegyelme rád,
 Ha törsz magasztos cél után,
 Én édes, szép hazám!

Johann Woldemar Jannsen után észtől fordította BÁN ALADÁR.

A lív himnusz.

Hazám.

Szülőföldem, kedves hazám,
Szép tengerparti tartomány,
Hullámok árja simogat
És partjaidnak csókot ad.
Nekünk a földön semmi sincs,
Mint te, oly drága kincs!

Szülőföldem, kedves hazám,
Szép tengerparti tartomány,
Fövényeden vadcsérje nő
S hajlíthatatlan ősfenyő.
Nekünk a földön semmi sincs,
Mint te, oly drága kincs!

Szülőföldem, kedves hazám,
Szép tengerparti tartomány,
Halásznéped meg nem pihen,
Küzd egyre künn a tengeren...
Nekünk a földön semmi sincs,
Mint te, oly drága kincs!

Szülőföldem, kedves hazám,
Szép tengerparti tartomány,
Fölötted szent hang lengedez ;
Elhalt apáink nyelve ez....
A nagy világon semmi sincs,
Mint te, oly drága kincs!

SZILÁDY ZOLTÁN "ZOOLOGIÁ"-JA.

— Kritikai és iránytanulmány. —

— Első közlemény. —

Bíralva ismertetni: nehéz kenyér. Nálunk és napjainkban a legtöbb ember nem mer bírálatot mondani, még kevésbé írni. A könyvek és tanulmányok szélesebb körben való megismertetésének korszerű eszköze az «ismertetés». Az emberek írnak többé-kevésbé méltató, baráti megértést és melegséget sugárzó ismertetéseket. Ezekben csak dícséretnek és elismerésnek szabad lenni. Ha a kéziratban az ismertetettel szemben kifogás, rosszalás, kárhoztatás, «élesebb» vagy «erősebb» kritika van, akkor három eset lehetséges. Megmutatják az érdekelt félnek és az a kellemetlen megjegyzéseket kihúzza belőle. Vagy nem mutatják meg neki, hanem a kritikai írásművet egyenesen valamely szerkesztőhöz viszik. Ekkor a szerkesztő törli belőle a kényelmetlen sorokat. A harmadik és igen gyakori eset az, hogy nem húznak ki semmit. Udvariasan visszaadják a szerzőnek azzal, hogy nem közölhető, mert «nagyon erős».

Jelennek meg feltűnően gyenge, sőt rossz munkák, amelyekben esetleg hemzsegnak a tárgyi hibák. Ennek többnyire az az eredménye, hogy az illető munka «tabu»-vá válik. Senki sem meri ismertetni, még kevésbé bírálni. Csak suttogva beszélnek róla, de nem írnak egy szót sem. Némelykor a legilletékesebb szaklap is mélyen hallgat az illető munkáról.

Miért van ez a kétségtelenül egészségtelen állapot? Azért, mert a kritikairás nálunk nagyon veszélyes és a szerzők leszoktak arról, hogy megbírálják őket. A végső ok emberi gyarlságunkban, társadalmunk elesettségében és az ennek következtében általánossá vált hasznossági szempontú gondolkodásban rejlik.

Az ismertető-bíraló, a szerkesztő és a megbírálandó szerző is ember. Ember, aki szaktársaságban él, akinek irigyei és ellenségei vannak; ember, akinek valaki a mestere, tanára volt; pályáján még előre akar menni, ezért valaki vagy valakik állandó jóindulatára van szüksége; ember, akit jó néhány felebarátjához a barátság, bajtár-

siasság, esetleg rokonság vagy atyafiság köteléke fűz ; az intézmények vagy intézetek közt barátságos viszonynak, összeműködésnek kell kialakulnia, stb. Szóval az embereket, mint Gullivert a liliputiak országában, minden hajszáluknál fogva valamely viszonylat, érdek rögzíti valahová, valakihez. Ezt a valamelyes érdeket veszélyezteti a kritika.

Egy kedvezőtlen kritika, legyen az akármennyire igaz jogosult, tárgyilagos, akármennyire *«sine ira et studio»* íratott is, mindent felboríthat, szétszakíthat, elronthat. Az emberek egyszerűen nem tűrhetik a kritikát, mert legegységibb kincsükben, önmaguk nagyrabecsülésében találja őket telibe. Sértve érzik magukat önértékükben. Veszélyeztetve látják különféle életérdekeiket. A megkritizált dühöng és benne az elvakult emberi szenvedélyeknek és indulatoknak legmélyei kavarnak fel. Akár volt igaza a kritikusnak, akár nem. Az első esetben különösen.

A szigorú kritikust utálják. Elnevezik veszekedő, összeférhetetlen, rosszmájú, irigy embernek, aki csak azért kritizál, mert irigyli a mások sikerét, fáj neki a mások munkája... Ha a kritikus történetesen fiatalabb a megbírált szerzőnél, akkor *«nem tiszteli a kort és a tekintélyt»*; ha idősebb kritikus ír fiatalabb munkájáról, akkor az természetesen az *«ifjúság elnyomója»*, begyepesedett fejű *«öreg csáky»*. Megbocsáthatatlan vétek különösen az, ha valaki esetleg volt tanára vagy mestere munkáját meri kritizálni. Minden kritika kiindulási pontja lehet hosszú vitatkozásnak, pro és contra nyilatkozatoknak, lovagias ügyeknek, esetleg polgári pereknek is. Általában egy bizonyos: a megkritizált szerző halálos ellenségévé válik a kritikusnak.

Nem csoda tehát, hogy az emberek a kritika gyakorlásában nagyon óvatosakká lettek. Csak beszélnek, sutognak, egymás közt esetleg erősen ki is fakadnak valamely munka gyarlósága miatt, de nem akarják véleményüket nyíltan, hangosan megmondani vagy pedig meg is írni! Nem akarnak maguknak kellemetlenséget, házonak okozni és nem óhajtanak szert tenni engesztelhetetlen ellenségre.

Ezért nincs komoly természettudományi kritikánk sem. Pedig ez okvetetlenül szükséges volna az egyes szaktudományok egészséges fejlődéséhez. A kritika hiányának következménye a kritikátlanság nagymérvű túltengése. A szakfolyóiratokban és könyvekben, a népszerű folyóiratokban és könyvekben, nemkülönben a különféle népszerű előadásokban felburjánzott a kritikátlan dilettantizmus, kon-társág, hanyagság, felületesség, nagyképűség, téves adatok közlése.

Mindennek a levét pedig nem a szakközönség, hanem a művelődni, okulni vágyó és a természettudományok vívmányai iránt ma annyira érdeklődő nagyközönség issza meg.

Mert kisebb bűn az, ha valaki önálló kutatásai kapcsán valamit rosszul figyel meg és ír le vagy esetleg a megfigyelt tényekből hamis következtetéseket von, mint ha valaki az iskolai vagy iskolán kívüli oktatás és művelődés eszközeiben (könyvek, folyóiratok, előadások, napilapok cikkei stb.) a már meglevő tudásanyag ismereteit, adatait rosszul, tévesen közli. A két eset a hatás nagyságában és veszélyességében a fokában különbözik egymástól.

Az első, a szakirodalmi tévedés, emberileg menthető. Errare humanum est. Mindenki tévedhet. Hatása csak a szakemberek körében lehet és van. Vagy az illető szerző maga vagy mások rendszerint hamarosan kiigazítják a tévedést. A másik fajtájú hiba széles körben, a nagyközönség soraiban hat. Olyan közönséggel közöl hibás, téves adatokat, esetleg valótlan elméleteket, amely maga nem tud kritikát gyakorolni. Így nem is veszi észre a hibát, amely tudásának szerves elemévé válik. Kijavítása, a közönség lelkéből való kiirtása sokkal nehezebb, csaknem lehetetlen. Az eredeti természettudományi forrásokat ugyanis csak kevesen olvassák, a téves adatokat tartalmazó munkát sokan, az esetleges kritikát, kiigazítást ellenben csak néhány ember.

Mindezek tudatában, hosszas lelki tusa után, mégis arra határoztam magamat, hogy kilépek az óvatosak gárdájából. Vállalva minden kellemetlen következményt, ódiumot, sőt még a «hálátlan tanítvány» szerepét is, bírálva ismertetni fogom dr. Szilády Zoltán *Zoológia* című könyvének első kötetét. Nem szabad megtörténnie annak, hogy egy olyan könyv mellett, amely terjedelménél és céljánál fogva az első magyar újabbkori «Zoológia», és mint ilyen, úttörő, hallgatva menjenek el a szakemberek és a szakkritika.

Elhatározásomra döntő volt az a meggyőződése, hogy ránk, akik a sors rendelkezése folytán egyetemi tanárok vagyunk, szaktárgyunk jelenének és jövőjének hazai alakulása és fejlődése tekintetében bizonyos felelősség nehezedik, még pedig történelmi felelősség. Ez alól esetleges egyéni bajok vagy kellemetlenségek nem mentesíthetnek.

Történelmi felelősségünk szerény véleményem szerint abban áll, hogy egyrészt be kell vetnünk, be kell vezetnünk hazai zoológiánkba olyan ismereteket, elveket, irányzatokat stb., amelyek abból még hiányzanak és amelyeknek a megléte kíváncsnak látszik. Másrészt pedig ügyelnünk kell arra, hogy a hazai zoológia kialakulá-

sában, irányában, irodalmában ne tűnjenek fel és ne érvényesülhessenek olyan jelenségek, irányzatok, amelyek tudományos szempontból nem kívánatosak, amelyek a jövőben károsan hathatnának. Ilyenkor hallatni kell a szavunkat és a szükséghez mért. eréllyel és móddal kritikailag be kell avatkoznunk, hogy a károsnak ígérkező jelenséget kiküszöböljük vagy legalább is hatását csökkentjük.

Természetes, hogy bármennyire megvan is ez a felelősségérzet hivatástudatunkban, csak akkor kell megszólalnia, ha komoly bajokról van szó. Apró-cseprő, jelentéktelen jelenségekre nem érdemes ügyet vetni. Ezeket egészséges fejlődése folyamán a szaktudomány önműködően elintézi, kiküszöböli magából.

Számunkra, zoológusoknak, legfontosabb az állattani tárgyú könyvek kérdése, legyenek ezek akár bevezetések, akár tan- vagy kézikönyvek. Fontosságuk nagy, mert hatásuk — feltehetőleg — széles körre terjed ki. Egyetemi és főiskolai hallgatók, középiskolai tanárok és más zoológiai-biológiai érdekeltségű körök és foglalkozások tagjai veszik meg ezeket, hogy belőlük okuljanak vagy esetleg colloquiumra, vizsgára, szigorlatra készüljenek. Az ilyen természetű könyvek teljes tárgyi megbízhatósága a hazai zoológiai képzésnek az alapfeltétele. E mellett eltörpül és mellékessé válik minden más, teszem azt módszertani vagy népszerűsítési cél.

Szilády Zoltán könyvének¹ bevezetésében csendes megrovásban részesíti az egyetemi tanárokat, hogy eddig nem írtak állattani tan- vagy kézikönyvet. A szemrehányás jogosult is, nem is. Sem célja, sem értelme nem volna, hogy itt védőbeszédet mondjak a mult egyetemi tanárai mellett. Egyikünk sem ismerheti szabatosan azokat a lelki, technikai vagy anyagi okokat, amelyek őket megakadályozták a magyar állattani tan- vagy kézikönyv megírásában. Hogy a jövő mit hoz, azt majd meglátjuk.

Ha azonban most megjelent egy zoológiai könyv, akkor beállt annak a szükségessége, hogy a fentiek értelmében hozzászóljunk a könyvhöz. Ennek jó vagy rossz hatásaiért ugyanis a jövő nemcsak a szerzőt, hanem minket is felelőssé fog tenni, mert az olvasóközönseget a könyv értékéről jó vagy kedvezőtlen bírálat közlésével nekünk kell tájékoztatnunk.

* ; -

¹ Szilády: *Zoológia*. Bevezetés a tudományos állattanba. Első kötet: Rendszerező állattan. Első rész: Gerinctelenek. — Budapest, 1938. A szerző kiadása. 260 l.

A könyv megítélése szempontjából nem utolsó kérdés az, hogy milyen műfajba tartozik és mi a rendeltetése, célja. Ebben a tekintetben útbaigazít a könyv címe és a bevezetés néhány sora. Címe szerint: *«Bevezetés a tudományos állattanba»*. Előszavában pedig ezt olvassuk:

«... nagyobb a kezdők és érdeklődők száma. Azok pedig nem kimerítő, hanem minden művelt olvasó számára érthető bevezető munkát várnak».

«Ezt az igényt akarom kielégíteni, amidőn a debreceni egyetemen elhangzott állattani előadásaim szövegét sajtó alá bocsátom. Egyik bírálóm azt a kifogást emelte a szöveg ellen, hogy 'nem tankönyv'. Valóban nem is kívánt hasonló lenni a nálunk annyira kedvelt német tankönyvekhez. De mentségül szolgáljon, hogy az angolok hasonló módszerrel írják legújabb zoológiáikat. Pedagógusok számára pedig mindig célszerűbb az olyan módszeres munka, amely a tanítás útját is egyengeti».

Hát ebből bizony nehéz kiokosodni, mi is műfajilag ez a könyv. A szerző a kezdők és az érdeklődők számára ír könyvet és közben azoknak az igényeit egyetemi előadásaival akarja kielégíteni. Vitatható, hogy célra vezető-e az igény kielégítésének ez a módja. Erről alább még szólni fogunk. A munka nem tankönyv német értelemben, de zoológia bizonyos angol módszer szerint. Eléggé dodonai stílusban van mindez fogalmazva, de kénytelenek vagyunk belenyugodni abba, hogy a könyv bevezető munka, *«bevezetés»*. Vegyük sorra mindazt, ami a fenti idézetből megbeszélésre kívánczik.

Az első a könyvnek *«bevezető»* volta. A bevezetés rendkívül rugalmas és nagyon tág fogalom. Olyan határozatlan valami, amely csaknem lehetetlenné teszi a komoly hozzászólást. Tisztára az író egyéni nézeteitől függ, hogy mit lát szükségesnek bevenni a bevezetésbe és mit nem. Nem lehet vele szemben kíváncsalmakat, követelményeket felállítani sem teljesség vagy részletesség, sem pedig alaposág tekintetében, mert minden kifogásra készen van a válasz: *«Az nem tartozik egy bevezetés keretébe»*.

Viszont, úgy gondolom, egy bevezetéssel szemben bizonyos tekintetben fokozott igényeket lehet és kell felállítanunk. Bevezető munkában fokozott mértékben kell ügyelnie a szerzőnek az anyag ki- és megválasztására, az alapvető dolgokra és fogalmakra, az általános jelentőségű és érdekességű tényekre és jelenségekre, valamint a világos, egyértelmű és félre nem érthető, tárgyi hibáktól mentes, szabatos fogalmazásra.

Nem kell külön bizonyítanunk, hogy minden *«bevezetés»*, tan- vagy kézikönyv természete és lényege szerint csupán csak compi-

latió. Nincs benne helyük önálló, eredeti, egyéni vizsgálatok eredményeinek. Ezt nem is várja senki. Ha mégis helyet adunk benne egyéni nézeteknek, feltevéseknek, elméleteknek, beállításoknak, akkor ezeket nyíltan néven kell nevezni. Különben félrevezetjük az olvasót, aki azt hiszi, hogy általánosan elismert, elfogadott, kiforrott ismeretanyagot kap, holott mi egyéni nézeteinket tárjuk elébe.

Az író egyénisége és szelleme a compilative összehordott ismeretanyag rendezésében, rendszerezésében, összehangolásában, egységes képpé olvasztásában, továbbá a helyes tagolásban, a legkedvezőbb beállítás és a legmegfelelőbb tárgyalási mód helyes megjelölésében nyilvánkozik. Csak szellemileg feldolgozott, megemésztett, áthasonított, jól átgondolt ismeretanyagot lehet jó képpé alakítani. Az ismeretanyag összehordása, összehalmozása csak összegezés és nem egységbeformálás.

Mindenfajta segédkönyv sikerültének van egy *conditio sine qua non*-ja. A szerzőnek a tárgykör egész területéről, valamint egyes részletterületeiről is, megfelelő, jó áttekintéssel kell rendelkeznie. Birtokában kell lennie, fejében feldolgozva kell lennie mindannak, amit tárgyról az összefoglaló irodalmi feldolgozások nyújtanak, sőt, bizonyos emberi lehetőség határain belül, a fontosabb dolgok részlet-irodalmának is. Tudnia kell ezeket értékelni és fontosságukat lemérve észszerűen beleolvasztani őket az egységes képbe.

Rendkívül fontos kellék a korszerűség, illetőleg ennek bizonyos józan foka. Kerülni kell az elavult vagy közismerten gyenge munkák felhasználását, de viszont a «legújabb» eredményeket sem kell hajhászni és mindenáron belegyömöszölnie munkájába. Jó ezekkel egy kissé várni, amíg megszilárdulnak és némi kritikán mennek keresztül. Nem minden jó feltétlenül ami új, és nem szükségképpen rossz minden, ami régebbi eredmény.

Sajnos, csak ritkán sikerül ebben a tekintetben megtalálni a helyes középutat. Az ifjabb írók részben nem ismerik, részben — szinte elvből — nem olvassák a «régi salabaktereket», mert eleve lenézik és elavultnak tartják őket. Az idősebb nemzedékek pedig a mindenekben előbb-utóbb érvényre jutó biológiai «Trägheitsgesetz» és a fokozatosan csökkenő plasticitás eredményeképpen kevésbé fogékonyak az újabb vívmányok, dolgok, eredmények iránt.

Mindkettő önmagában véve is elég baj. Legsúlyosabb eset azonban az, amikor valaki egyes dolgokban maradi, másokban pedig túlságosan is korszerű. Anyagának tárgyalása így olyan Janus-fejet ölt, amelynek egyik arca ráncos, öreg, a másik pedig rózsás, fiatal. A belső felemás-színvonalúságnak, fél-korszerűségnek ez a tünete nem

egyszer állapítható meg a könyvekben. Ilyen eset pl., hogy Szilády (61. l.) még magnélküli monérákról tud, de ugyanazon az oldalon a kötőszövetek sejtközi állományáról szóló, Levi-féle, még egyáltalában általánossá nem vált tant közli velünk.

Mindennek alapfeltétele természetesen a megbízható, alapos tárgyi ismeret, amelyet a szerző a tan- és kézikönyvekből, összefoglaló és részletmunkákból, valamint az irodalmat referáló folyóiratokból vesz át. Ma, hála Istennek, annyira ki van fejlődve és meg van szervezve a rendkívül bő irodalom nyilvántartása és ismertetése, hogy az adott lehetőségek (a könyvtárakba járó folyóiratok, *Zoological Record*, *Zoologischer Bericht*, *Berichte über wiss. Biologie*, *Biological Abstracts*, *Fortschritte der Zoologie* stb.) állandó és észszerű felhasználása mellett mindenki többé-kevésbbé korszerű színvonalon tarthatja magát. Magától értetődik, hogy az embernek nem szabad magát az emlékezetére bízni. Minden lexikális tudást ellenőrizni kell az irodalom segítségével. Az ember ugyanis felejt, viszont a tudomány óriási tempóban halad. Aki nem tart vele lépést, az elmarad. Hiszen ma már az állattan alapfogalmainak egy részét is egészen másképpen lehet és kell előadni, mint ahogyan pl. én 25 évvel ezelőtt az egyetemen tanultam. Az irodalom használata kötelesség. Nem-ismerete lehet magyarázat egyes hibákra, de nem mentség. Elvégre mások sem azért írták és írják tanulmányaikat, kisebb-nagyobb összefoglaló tan- és kézikönyveket, hogy hasonló természetű munkánk megírásakor azokat egyszerűen ne vegyük tekintetbe.

A második megbeszélendő pont a könyv módszere. Nem tudom, miért idegenkedik annyira Szilády a «kedvelt német tankönyvektől». Ez a megjegyzése azért is homálytkeltő, mert hiszen a német tankönyvek egyáltalában nem mutatnak egységes típust. Hertwig R., Steche, Stempel, Claus—Grobbe—Kühn, Buchner, Kühn, Fleischmann, Schmeil stb. könyvei egyáltalában nem azonos arculatúak, sem az anyag tárgyalása, tagolása, sem pedig a módszer tekintetében. Ha a könyv jóságát a sikerrel, a sikert pedig a kiadások számával mérjük, akkor elterjedtség, használhatóság és kedveltség tekintetében kétségtelenül a német tankönyvek vezetnek. Más nemzetek is vagy átvették a német — Hertwig R. tankönyve által legjellegzetesebben képviselt — tankönyvtípust (pl. Boas, Sedgwick, Perrier) vagy pedig le is fordították a Hertwig-féle könyvet, mint pl. az angolok. Mindenesetre igen örülhetnénk, ha nekünk is volna már egy Hertwig R.-típusú tankönyvünk és nagyon meg lehetnénk elégedve, ha hasonló-sága mellett jósága is egyenértékű volna azzal.

Az angol tan- és kézikönyvek sem mind azonosak módszer

tekintetében. A Sedgwick-féle könyv teljesen Hertwig-típusú, más a *Cambridge Natural History* és ismét más a Szilády által annyira előnyben részesített Parker—Haswell-féle könyv. A tankönyvek általánosan kialakult vagy kialakulóban levő típusát valahogyan az illető író, kutató lelkisége és a benne nyilvánuló általános népi lelkiség szabja meg. A tudományos világ általános lelki alkatához símulnak a könyvek mind az anyagmegválasztás, rendszeresség és alaposság, tagoltság, külső forma stb., mind pedig a módszer tekintetében. A Hertwig-féle tankönyv a német kutató, tudós és tanuló lelkiségének legjobban megfelel abban a tekintetben, amit a német a rendszeresség, alaposság és módszer tekintetében óhajt. Természetes, hogy mindenütt akadnak bátor emberek, akik ki akarnak törni az átlag által képviselt típusból és új utakon keresik a cél elérését.

Rendkívüli módon hat a tan- és kézikönyvek belső alkatára az a körülmény, hogy a zoológia ebben az évszázadban nagy mértékben átváltott az alaktani-rendszertani-származástani alapról az élettan, biokémia, biofizika, örökléstan, oknyomozó fejlődéstan stb. kísérleti irányára. A megismerésnek új útjai és távlatai nyíltak meg előttünk. Ezen tudományágak ismereteinek bevitele a tan- és kézikönyvekbe nemcsak az ismeretanyag átforgalmazását idézte elő, hanem szükségképpen kihat és ki is kell hatnia a tan- vagy kézikönyv egész belső alkatára: tárgymegválasztására, rendszerére, tagolódására, beállítására, módszerére stb.

A Szilády által is követett Parker—Haswell-féle módszer kétségtelenül elűt a Hertwig-rendszerű tankönyvek tárgyalási módjától. Abban áll, hogy az egyes törzsek, osztályok és rendek tárgyalása bevezetésképpen nem adnak egy általános, az illető csoportra általában ráillő szervezet-ismertetést, hanem kiválasztanak egy bizonyos fajt és ezen igyekeznek bemutatni a csoport szervezetét. Így pl. Szilády beszél az Amöbe Proteusról, az édesvízi hidrarról, a galandféregről, a piócáról, éticsigárról, folyami rákról, csótányról stb. Az ezeken szerzett alapismeretek után következik a csoport többi tagjainak szervezeti és rendszertani ismertetése. Ez főképpen abból áll, hogy a megismert prototípussal való megegyezéseket, illetőleg az attól való eltéréseket emeli ki. Ezután következik a csoport összefoglaló szervezeti ismertetése, majd ismét az illető csoport áttekintése.

Vitatható, hogy van-e ennek a tárgyalási módnak valamelyes komoly didaktikai előnye. Kétségtelen azonban, hogy vannak a célba vett sikernek bizonyos tárgyi előfeltételei.

Az első az, hogy a prototípusként szolgáló állatfajok kiválasztásának bizonyos határozott szempont, elv szerint kell megtörténnie,

nem pedig csak úgy gondolom-módra. A módszer hívének valamelyes megállapodásra kell jutnia önmagával, hogy milyen szervezeti fejlettséget mutató állatfajt választ ki prototypusnak. Az illető állatcsoport átlagos fejlettségét és szervezetét mutató fajt-e vagy valamely kezdetleges, esetleges különlegesen fejlett alakot? Vagy esetleg, ezekre a körülményekre való tekintet nélkül, olyan állatot keresünk ki erre a célra, amely hazánkban is előfordul.

Nem célirányos például a rákok szervezetének megismerésébe a pajzsos levéllábú rák (*Apus*) segítségével (159. l.) bevezetni az olvasót, amikor adva vannak az ugyancsak nálunk is előforduló és kezdetlegesebb szervezetű Branchipodidák. Még szerencsétlenebb dolog az, ha valaki, mint Szilády is, olyan állatot választ ki prototypusnak, amely teljesen más osztályba tartozik, mint amelynek ismeretébe az olvasót be akarja vezetni. Így (203. l.) a százlábúak osztályának ismertetését a *Peripatus capensis* nevű állattal kezdi meg, amely pedig legalább is külön osztályba (*Protracheata* vagy *Onychophora*), sőt egyesek szerint külön altörzsbe (*Malacopoda* vagy *Archipodiata*) sorozandó. Az kétségtelen, hogy a százlábúakhoz semmi köze sincs.

A második feltétele e módszer sikerének, hogy a prototypus jellemzése tárgyi tekintetben jó, kifogástalan legyen, továbbá, hogy a vele szemben megállapított eltérések, különbségek megállják helyüket. Így nem tanácsos az egész csoport jellemzését egyszerűen ráhúzni egy bizonyos fajra, amint Szilády teszi a *Peripatus capensis*-szel (203—204. l.). Mert akkor az a veszély fenyeget, hogy az általános jellemzés egyes pontjai éppen a mi kérdéses állatunkra esetleg nem illenek rá. Így Szilády azt mondja a *Peripatus capensis*-ről, hogy lábpárjainak a száma változékony, 14—42 pár. Ezzel szemben az a valóság, hogy a *Peripatus capensis*-nek csak 18, igen ritkán 19 pár lába van. A 14—42 pár lábról szóló adat helyes akkor, ha az egész csoportban megfigyelt legkisebb és legnagyobb lábpárszámot említjük a csoport általános jellemzésekor. A *Peripatus capensis*-re azonban ez az ingadozás szélsőségeit mutató számadat nem illik rá. Ez az eljárás tehát csak álcázása a régi módszernek; tulajdonképpen általános jellemzést ad, de azt egy faj nevének cégére alá rejti.

Éppen így nem vezethet sikerre ez a módszer, ha a prototypusok jellemzésében a valóságnak meg nem felelő állítások fordulnak elő. Amikor Szilády a valósággal ellentétben olyanokat állít, hogy pl. az édesvízi hidra csalánsejtjének a cnidocilja hatol be az áldozatba (42. l.), hogy a fekete örvénykének (*Planaria lugubris*) csalánsejtjei vannak (80. l.), hogy a galandféreg (*Taenia solium*) kapaszkodó

horgai a négy szívókorong körül vannak (84. l.), hogy a lándzsahalnak (*Branchiostoma lanceolatum*) a törzsén oldalt kopoltyúrészek sorakoznak (125. l.), hogy az éti csigának (*Helix pomatia*) kopoltyúja és osphradiuma van (140. l.), hogy a folyami rák (*Potamobius astacus*) kopoltyúiban a nephridiumokhoz hasonló mirigyek vannak (173. l.), vagy hogy a fürge százlábú (*Lithobius forficatus*) negyven testszelvénnel és ugyanannyi lábpárral bír (206. l.), akkor természetesen megrendül bizalmunk a prototypusok jellemzéseinek tárgyi igazságában. Ilyen ismertetések egyáltalában nem alkalmasak arra, hogy a közönség ismereteinek biztosságát fokozzák. Ellenkezőleg, arra jók, hogy azokat összezavarják és bennük a valósággal teljesen ellenkező adatokat rögzítsenek meg.

A könyv bevezetésével kapcsolatban tárgyalandó harmadik pont a vele szemben alkalmazandó kritika mértéke. Az előszó homályos célkitűzései ebben a tekintetben nem mozdítják elő tárgyilagosra való törekvésünket. Természetes, hogy egy munkát, amely kezdők, érdeklődők és a művelt közönség számára íratott, egészen másképpen kell megítélni, mint egy tan- vagy kézikönyvet. Szerencsére a szerző bejelentette, hogy a könyv szövege tulajdonképpen nem egyéb, mint a debreceni egyetemen elhangzott előadásai. Ebben azután adva is van az alkalmazandó kritika mértéke: a szöveget mint egyetemi előadásokat kell megítélnünk, az ezeknél megkövetelt színvonal szerint.

Itt sajnálatos megállapítást kell tennünk. Ha akár a fent említett tárgyi hibákat vesszük, akár pedig áttanulmányozza az olvasó az alábbiakban közölendő részletes hibajegyzéket, nagyon elszomorító eredményre kell jutnunk. Ha a könyv szövege valóban megfelel debreceni egyetemi előadásainak és azokban mindaz benne volt, amit ebben a könyvben olvasunk, akkor nem marad más számunkra, mint a fejszóválás és a sajnálkozás, mert amit ebben a könyvben Szilády előad, az egyáltalában nem áll egyetemi színvonalon.

A negyedik megvitatandó pont, hogy az alkalmazott eszköz megfelelő-e a célkitűzésnek. Ebben a pontban olyan tévedést látok, amely végzetesen hatott ki könyve szövegére és szellemére egyaránt. Világos ugyanis, hogy olyan elhibázott eszközről van itt szó, amelynek Sziládynál, aki mindig annyira módszeres, nem volna szabad előfordulnia.

Csak néhány lapot kell olvasnunk a könyvben, hogy az ember lássa: az igény kielégítésére használt eszköz a cél elérésére teljesen alkalmatlan. Világos, hogy a «kezdők», «érdeklődők» és a «művelt

olvasók» kívánalmait, igényeit kielégíteni nem egyetemi előadások hivatottak.

Rendes keretek közt a természettudományi tárgyú egyetemi előadások tisztára tudományosak, sőt nagyon is tudományosak, tehát a nagyközönség érdeklődésének a körén kívül esnek, mert hiszen tudásának, ismeretének foka messze alatta marad az egyetemi előadások színvonalának. A nagyközönség igényeit a különféle népszerű előadások, szabadegyetemek és a hasonló szellemben írt könyvek elégítik ki. Teljesen elhibázott dolog tehát egyetemi előadásokat «bevezetés»-ként a művelt olvasó elé tárni.

Az eszköznek az igény kielégítésére való alkalmatlansága hozta létre Szilády könyvében a népszerűsége, illetőleg a közérthetősége való törekvésnek legfonákabb alakját. T. i. amikor nem az olvasót emeljük fel fokozatosan a tudomány színvonalára, hanem a tudományt törjük kerékbe a közönség alacsonynak feltételezett szellemi szintje és tudása számára.

Ebből származik a könyvnek számos fogalmazási és stiláris furcsasága. Egyszerű és világos beszéd helyett igen sok helyen nyakatekert mondatokban tárja az olvasó elé a dolgokat, fogalmakat és jelenségeket. Sokszor bizony a tudományos szabatoság kárára. A szivacsok vázképző sejtjeit pl. a következőképpen határozza meg (30. l.) : «A vázépítő sejtek, scleroblasták, olyan csöppsejtek, amelyek az önmagukból kiválasztott túalakú testeken mászkálnak».

*

Mindaz, amit eddig kifejtettem, jórészt nézet dolga és egyéni véleménynek minősíthető. Mások esetleg nem így látják a dolgokat és másképpen gondolkoznak felőlük. Az ilyenfajta könyvek lényegéről, kellékeiről, létrejöttükről, módszerükről, a velük szemben állított kívánalmakról és a bírálat mértékéről elvégre másféle vélemények is lehetnek. Esetleg az enyémmel homlokegyenest ellenkezők. Ezekről tehát lehet vitatkozni és okoskodni, hogy valóban igazi hibák-e azok, vagy pedig nem. Minderre rá lehet azt mondani, hogy bírálni könnyű. Mindezt megengedem és elismerem. Nézeteimet és meggyőződésemet senkire sem akarom ráerőszakolni.

Arról sem akarok vitatkozni, hogy lehet-e valakit 6 oldalon a fejlődéstanba (35—40. l.), vagy pedig 7 oldalon a sejt- és szövet-tanba (55—62. l.) bevezetni. Nem teszem szóvá a sok helyen bizony túlságosan is régies nomenclaturát, mert nagyon jól tudom, hogy a nomenclatura csaknem állandó és folytonos névváltozásával

nem lehet lépést tartani és egyesek e tekintetben tiszteletreméltóan konzervatív nézetet vallanak.

Semmiképpen sem vagyok azonban hajlandó ellenvéleményt elfogadni három pontban: az elnevezések következetességét, a terminológia szabatosságát és a közölt ismeretek tárgyi megbízhatóságát illetőleg.

Ha már nem törekszünk arra, hogy a felsorolt állatok nevei megfeleljenek a nomenclatura mai álláspontjának, akkor legalább is következeteseknek kell lennünk a latin nevek használatában. Ha a 191. lapon a keresztespók latin neve *Epeira diademata*, akkor a 194. lapon ne nevezzük azt *Epeira diademá*-nak. Az ilyen eset a laikust nagy zavarba hozza. Ugyanez áll a magyar nevekre is. Ha az örvényke nevet a Planáriákra (79. l.) alkalmaztuk, akkor a 247. lapon ne nevezzük ugyanígy a *Gyrinus* bogárnemet. Ha a 164. lapon a rákok Copepoda-rendjét — helyesen — evezőlábú rákoknak neveztük, akkor ezt később (165., 167., 183. l.) ne változtassuk «sörtelábúakra». Annál kevésbbé, mert a 105. lapon egy féregcsoportot (*Chaetopoda*) illetünk ezzel a névvel.

Elengedhetetlen kelléke minden tan- és kézikönyvnek és annál inkább egy «bevezetés»-nek, hogy az alapfogalmakat, de általában az összes fogalmakat világosan és szabatosan határozza meg. Továbbá feltétlenül szükséges, hogy mind a fogalmakat, mind pedig az őket jelölő műszavakat (*termini technici*) következetesen és az általános használatnak megfelelően, tehát egyezményesen használjuk. Az acribia szükségességét nem lehet eléggé hangsúlyozni, mert semmi sem zavarja meg jobban az olvasót, mint ha valaki egy közismert fogalmat más-képpen határoz meg, vagy pedig valamely műszót a rendestől eltérő értelemben használ. A kellemetlen félreértéseknek egész sora keletkezhetik az ilyen eljárásból. Ezeknek a hatása pl. vizsgákon igen káros lehet.

Sajnos, Szilády munkájában meglehetősen sok példát találunk erre a helytelen eljárásra. Így pl. az el- és kiválasztás, tok és ház, szelvény és íz, plasmodium és syncytium stb. fogalmak közt úgyszólván sohasem tesz különbséget. A «pelagikus» kifejezést következetesen abban az értelemben használja, hogy a «tenger színén» él. Így szerinte a *brachiolaria*-lárva (69. l.), a kígyókarú csillagok *pluteusa* (70. l.), a *Pelagothuria* (76. l.), a *trochophora*-lárva (98. l.), a *Pteropodák* (146. l.) mind-mind a tenger felszínén élnek.

Ami a tárgyi hibákat illeti, nem mondom, hogy ezen a téren nem nézhető el bizonyos minimum. Elvégre mindenki hibázhat, a legbiztosabbnak vélt emlékezet is megcsalhat, sőt rossz lehet az irodalmi

forrás adata is. Van azonban a hibák mennyiségének egy felső határa, amelyet nem szabad átlépniök. Ugyanez áll a hibák minősége tekintetében is. Súlyosabb dolog alapvető dolgokban, fogalmakban hibázni, mint apróbb rendszertani, életmódtani vagy elterjedéstani baklövéseket elkövetni. Súlyos eset, ha valaki a rovarok szemének kristálykúpját rhabdomának nevezi (260. l.). Enyhébb pl., amikor a *Lernaea branchialis*-ról azt állítja a szerző, hogy csukáinkon élősködik (165. l.), holott ez tengeri állat és tőkehalakon, félszegúszókon stb. élősködik.

DUDICH ENDRE.

SZEMLE.

Gróf Klebelsberg Kuno szobra előtt.

— A szoborbizottság elnökének felavató beszéde. —

«Az ember valahogy úgy van megszerkesztve, hogy sóvárog a *megértés* után» — így sóhajtott fel gr. Klebelsberg Kuno egyik írásában. A magyar társadalom *megértette* törekvéseit: kegyelete és hálája, íme, kőbe véste halhatatlan érdemeit. Mint a szoborbizottság elnöke hódolattal arra kérem a Főméltóságú Kormányzó Urat, kegyeskedjék megengedni, hogy a nagy kultuszminiszter emlékművéről a lepel lehulljon.

*

Idesereglett ma a nemzet színe-java képmásod elé, Klebelsberg Kuno, hogy hódoljon előtted, a teremő szellemű magyar államférfi előtt, akinek igazi életformája az alkotás volt; szellemed finoman megérezte a nemzet és a kor szükségleteit s megtalálta ezek legalkalmasabb kielégítési módjait. Alkotóképeség és fanatikus tetterő — ez volt a Te teremő lelked titka. Írásaidban többször megszerkesztetted az újmagyar embertípus eszményét: a *cselekvő* emberét, aki örömét a munkában leli, amelyben egyszersmind az egyénfölkötti, magát halhatatlannak akaró nemzet iránt való kötelességét érzi; a *pozitív* magyarét, aki nem a csak merőben bíráló, rohamozó modorú retorikában, hanem a közállapotoknak cselekvés útján való javításában, gyökeres reformokban, termékeny alkotásokban éli ki erejét. Amikor ezt az embereszményt megrajzoltad, öntudatlanul a magad lelke állott előtted modellül. Azért tudtál oly hihetetlen munkabírással, magadat sohasem kímélve, dolgozni és alkotni, mert hittél a közönséges élet fölött lebegő örök eszményekben. «Valóban kétségbe kellene esni, — mondtad — ha az érdekek birodalma felett nem lenne fent magasabban az eszmények sztratoszférája, ahol nincsenek vámsorompók, ahol nincs deviza és ahol értéktelen az arany». Ez az ideáizmusod annál termékenyebb, mert olyan időben voltál a csonka ország egyik vezére, amikor a nemzet kereste önmagát, új célok és eszmények után sóvárgott. Ezt az időt Te kitölteni iparkodtál nemzet-

újító tervekkel, a szellemnek erejébe, a kultúrának az anyagot is mozgató hatalmába vetett mélységes hittel. Gazdagabbá és tartalmasabbá tette eszméiddel a csüggedt magyar politikai életet, elmélyítetted és fölemelted a közgondolkozást.

A multnak szorgos kutatója s a magyar történeti tudatnak nagy gondozója voltál, de szemed mindig a jövőn függött; a következetes előretétekintés, a jövőnek plasztikus formálása volt politikai gondolkodásod lényege. Nem parvenü, hanem történeti nép vagyunk, amelynek gondolat- és érzésvilága mélyen ereszti a történeti multba gyökereit, amelyek jövőjét táplálják. A magyart gyakran a katasztrófák nemzetének nevezted, amelyre minden század folyamán a lét és nemlét kérdése többször is rámeredt. De lelkedet történeti optimizmus hatotta át; hittel hittél a nemzet örökké megújuló képességében. Ez a nemzet kibírta a Muhi-pusztát és Mohácsot, a szatmári és a világosi síkot; mindent áttörő ősi akarata meg fog birkózni Trianonnal is. A történeti katasztrófák szavaid szerint úgy hatottak a nemzetre, mint mikor visszavágják a fát: annál erősebben hajtott, nemzeti önfenntartásának és önkifejtésének erőtudata annál jobban fokozódott. Ez a szilárd meggyőződésed szegezett szembe a trianoni siralom kétségbeejtő hangulatával, ezért tudtál bizalmat ébreszteni az alkotó munka iránt, amely nélkül a nemzet nem tud megújodni. A magyar szellem újabb történetében a lélek és öntudat újraébresztése és fölemelése egyik nagy történeti érdemed. A Te nem felületes, hanem a magyar multból igazolt optimizmusod a Trianon utáni magyar politikai légkör éltető oxigénje volt.

Cselekvő szellemed szigorú ellenfele volt a merőben szónokló és kesergő hazaszeretetnek, a retorikai és szentimentális patriotizmusnak: alkotó hazaszeretetre akartad nevelni a nemzetet. Nem az elbukás tragikumának örökös hangoztatásában, hanem a munka teremtető lendületében érezted a magyarság nagyszerű életprincipiumát. A modern hazafiság lényegét első sorban ennek az éltető pompás magyar földnek szaktudással való átkutatásában, energiáinak tervszerű kiaknázásában láttad. Mert benső meggyőződésed volt, hogy «egy nép csak azzal szerez jogot ahhoz a földhöz, amely hazája, ha ezt halhatatlan művekkel magához, nemzeti génuszához kapcsolja». Az erkölcs és a tudás hatalmával iparkodtál meghatározni a magyar munka termékenységét; ez volt a Te szemedben a nemzeti vagyonsodás, jólét és függetlenség igazi biztosítéka.

Ennek a gondolatnak rendelted alá a magyar kultúrpolitikát, amelynek tíz éven át lázasan építő gondozója voltál. Művelődéspolitikából két vezéreszme domborodik ki: egyrészt emelni a *nép*

műveltségének színvonalát, általános és gazdasági tudását, erkölcsi érzületét és munkaakaratát ; másrészt a nemzet számára olyan elsőrendű vezetőket kinevelni, akiknek szaktudása, szellemi látóhatára és nyelvismerete megüti az európai méreteket s akiket a nemzet majd a siker reményével követhet. A népműveltség fejlesztése és a magas műveltség érdeke egyformán szíveden feküdt, egyaránt volt újító törekvéseid tárgya ; népiskola és egyetem lelkedben sohasem állott ellentétben. Mindkettőnek emberformáló munkájával az erkölcsi alapon nyugvó nacionalizmus elmélyítését és a gazdasági termékenység fokozását akartad elérni.

Művelődéspolitikád első sorban népi irányú volt, nemcsak azért, mert a népet igaz szívvel szeretted, hanem annak mély belátásából is, hogy a nép szellemi és gazdasági erőinek felszabadítása és mennél hatékonyabb fejlesztése a nemzeti újjászületésnek első és leg-sürgősebb feltétele. Ezért szórtad tele az országot több mint 5000 népiskolai tanteremmel és tanítói lakással, ezért irányoztál elő utolsó költségvetésednek 120 millió pengőjéből 46 milliót népiskolára. Több új népiskolát létesítettél egymagad, mint amennyi 1867-től 1918-ig, tehát a kiegyezés fényes korszakának félszázada alatt jött létre. Termékeny népiskolai politikádnak egyik indítéka a 67-es korszak félszázadának fonák helyzete volt : a kormányok a 48-as Alfölddel szemben a nemzetiségi vidékek választóira voltak kénytelenek támaszkodni. Ezért az óvodák, iskolák, utak, vasutak, hidak s egyéb közintézmények aránytalanul nagy számban ott épültek. S amikor Trianon körülsonkította az országot, itt maradt a színmagyar Alföld intézményektől üresen. Ezért népesítetted be az Alföldet iskoláiddal, sürgetted itt az utak építését, új egészségügyi és gazdasági intézmények létesítését, keltetted életre az Alföldi Bizottságot : közel akartad hozni az Alföld népének lelkét a kormányzathoz, amelyre elhanyagoltsága miatt oly régóta görbe szemmel nézett.

Sokszor hangoztattad, hogy irodalmunk a népnyelv és népköltészet talaján újult meg, a magyar műzene alapja a népének ; az új magyar iparművészet forrásai a népies hímzésnek, faragásnak és festésnek motívumai : tehát a magyar politika is csak úgy újulhat meg gyökereiben, ha a nép szükségleteit és vágyait a kormányzati érzék és szaktudás nemzeti politikává érleli ki és emeli fel. Ennek világos felismerésében és mielőbbi megvalósításában láttad a nemzetépítő politikának igazi feladatát. Csakis ettől a politikai-társadalmi fejlődéstől vártad, hogy ha üt az óra, a magyar nép osztatlanul fog állni a nemzeti gondolat táborában. Ezért követelted a nemzeti

szellemű fokozott népnevelés mellett az egész magyar közigazgatás munkájának erősebb népbarát jellegét. Hirdetted, hogy a nacionalizmus nem lehet csak a művelt értelmiségi osztály érzése; a nép széles rétegeit is fogékonnyá kell tenni iránta úgy, hogy érezze, hogy a nemzeti politika az ő érdekeit is szolgálja.

De volt még egy mély lelki indítékod, amelyből a sokezernyi új óvoda és népiskola, nagyszámú polgári és középiskola virágzott ki: ez a gyermek igaz szeretete. Azt, aki elkísért akár egy tanyaiskolába, akár egy gimnáziumba, őszintén meghatotta a fiúkkal-lányokkal való közvetlenül kedves, szinte naív bánásmódod. Mint művelődéspolitikus meg voltál győződve arról, hogy minél műveltebb és erkölcsösebb egy nemzet, kebelében annál jobb dolga van a gyermeknek.

Közművelődési reformjaidnak másik főiránya a céltudatosan szervezett *tudománypolitika*. Új tudós és vezetésre hivatott nemzedéket tervszerű szervezettség útján akartál biztosítani nemzedék számára, szeges gonddal vigyázva arra, hogy ebben a tudománypolitikában mindig több legyen a tudomány, mint a politika. Büszkén tartottad tehetséges fajnak a magyart, de úgy láttad, hogy kevés ország van, ahol a tehetségnek kedvezőtlenebb környezetben kellene küzdenie, mint nálunk. Külföldi ösztöndíj-akcióddal, a Collegium Hungaricum-okkal, diákjóléti intézményeiddel a magyar tehetségekben szunnyadó erők kibontakoztatását iparkodtál biztosítani. Mintha csak érezted volna, hogy kevés idő áll rendelkezésedre: szinte mohó cselekvési lázzal építetted fel a szegedi és debreceni egyetemet, a svábhegyi csillagvizsgálót, a tihanyi biológiai intézetet, szerveztél meg a természettudományok és technika fejlesztésére a Széchenyi Tudományos Társaságot, kapcsoltad össze a nagy közgyűjteményeket az önkormányzati elv alapján Gyűjtemény-egyetemné, hajlékot adottál a Néprajzi Múzeumnak, lehetővé tetted a debreceni Déry-múzeum felállítását s egy sereg más intézményét. Arra törekedtél, hogy a magyar gondolatnak a fővároson kívül is legyenek erőteljes gócpontjai, művelődési és gazdasági fényforrásai.

Különösen mélyen érezted át a külfölddel való kulturális kapcsolatok kiépítésének jelentőségét. Mert, ha ilyen kapcsolatok már régebben fűztek volna bennünket szorosabban Nyugat nagy nemzeteihez, Trianon is másképp ütött volna ki számunkra. A nagyvilág semmit sem tudott rólunk s nekünk sem volt kellő ismeretünk róla. Az osztrák külpolitikai gyámság megszűnése óta most a magunk lábán kell járnunk, érdekeinket és jogainkat a nagyvilág ítélőszékei előtt megvédenünk, magunknak jóakaró barátokat szereznünk,

kegyetlen sorsunk igazságtalanságáról s európai veszedelméről a külföldet felvilágosítanunk és meggyőznünk, a ránk diktált béke revíziójának útját előkészítenünk. A Te alapos világismereted, diplomáciai érzéked és semmiféle akadályt nem ismerő buzgalmad sok száz magyar ifjút küldött szét a nagyvilágba Helsinkitől San Franciscóig, hogy majdan a magyarságnak kultúrdiplomatai legyenek, akik alaposan ismerik a nemzetek lelkét és szellemi habitusát, világműveltségükkel és szaktudásukkal tartós és cselekvő barátokat szerezhetnek nemzetünknek. Így akartad a nemzetközi közvéleményt a kultúra nemes erejével felénk fordítani az ellenséges propagandának azokkal a hitelrontó rágalmaival szemben, melyek a magyarságot mint Európába betolakodott, más nemzeteket elnyomó, de kultúrára nem képes, vad, rakoncátlan és az európai rendet megzavaró ázsiai népet feketítették be. Bámulatraméltó testi és szellemi rugalmassággal magad is fejtegetted a magyar multnak és jelennek értékeit és egyetemes emberi jelentőségét a berlini, római, helsinki-i és dorpati egyetemen, a bécsi és a varsói tudományos akadémián, Stockholm tudományos köreiből tartott nagysikerű előadásaidban. Lomha elhárító külföldieskedéséről vádoltak, de merőben jogtalanul: nagyszámban külföldre küldted fiainkat, de csak azért, hogy belekapcsolódjanak a világ tudományos munkásságába, a nélkül, hogy ez magyar minivoltukat elhomályosítaná. A kultúrpolitikai vegyészletnek voltál híve, amely a magyar őseredeti és a nyugati művelődési elemeket okos és hasznos arányban vegyíti. Velős okkal hirdetted, hogy kis nép nemzeti és szellemi önállóságára mi sem veszedelmesebb, mint ha egyetlen külföldi kultúra egyoldalú uralma alá kerül.

Világos és körültekintő elméd nem hitte egyoldalúan azt, hogy a kultúrpolitika egymaga új közszellemet tud majd teremteni, nem becsülted túl az állami eszközök hatását a szellem birodalmában. De hittél abban, hogy elsősorban a magyar műveltség fokozása emelhet fel bennünket, mert Trianon után sokkalta nagyobb akadályokkal kell megbirkóznunk, mint régebben. Ehhez pedig sokkal nagyobb tudás, szellemi felkészültség és rugalmasság szükséges. A nagy összeomlás után becsületünkön kívül csak kultúránk maradt meg. S Te mélyen érezted mint közoktatásügyi miniszter azt a történeti hivatást és felelősséget, hogy reád vár a jobb korból ittmaradt műveltségnek a súlyos időkbe való átmentése, sőt fokozása és fejlesztése. Tudtad, hogy a kultúra kincsét nem tarthatjuk meg pusztán megőrzéssel, hanem ezt minden új nemzedéknek verejtékes munkával és odaadással elülről kell egyénileg újra és újra meghódítania és a maga számára kimunkálnia. Fanatikusan hitted, hogy a magyar

nemzet számára «lenni vagy nem lenni, másfelől művelődni teljesen egyértelmű».

Ezért gondolataid szerelmétől úzva közvetlenül belemerültél a lüktető magyar életbe, hogy a társadalom legkülönbözőbb rétegeinek művelődési szükségleteiből fakadó indítékokat magadba szívód, terveidet és reformjaidat ezek szerint alakítsd. Viszont a valóságos szükségleteket kielégíteni hivatott terveid számára szónoklatod sugalmazó erejével s fényes publicisztikai tollad hatalmával meg akartad szerezni a közvélemény támogató helyeslését: a célszerűt népszerűvé iparkodtál avatni. Művelődéspolitikád alkotásainak titka nemcsak kiváló törvényjavaslatok és rendeletek kibocsátása, hanem az a páratlan lendület, magával ragadó eleven szellem és odaadó tárgyszerelem, amelyet a valóságos végrehajtásba belesugározta.

Sokszor hevesen kellett küzdened egyesek meg nem értésével, főképp a gazdasági tényezőkével, akik mindig a többtermelést hangoztatták, de amikor Te ezt a nép műveltségének fokozása útján akartad szolidan és tartósan kimunkálni, ellenfeleid az anyagi többtermelést a szellemi kevesebbtermeléstarták. De Te hivatástudatodban meg nem rendülve — minden kritika és gáncsgyűrás ellenében — tovább emelte a gátat, hogy a kicsinyes szűkkeblűség és meddő takarékoskodás be ne törjön a magyar művelődés kertjébe, ahol éppen a legkényesebb virágokat tarolta volna le. Szívósságod megakadályozta, hogy a kényszerű katonai leszerelést nálunk az önkéntes kulturális leszerelés is követhesse. Gondod volt egyébként a katonai leszerelés hátrányának ellensúlyozására is. Attól tartottál, hogy katonai szolgálat híján a nemzetnek férfias keménysége, vitézi virtusa veszendőbe megy. Ezért avattad a testnevelést kultúrpolitikának egyik lényeges elemévé; a nemzeti sport fejlesztésében, az idevágó intézmények kiépítésében fajunk életképességének biztosítékát kerested. Nemcsak szellemben, hanem vérben, idegben és izomban is erősnek akartad látni a magyart.

*

Most itt áll előttünk kőbe metszett történeti alakod a magyar kultúra és politika nagy rétegforgatóinak ragyogó sorába iktatva. Együtt álmódozhat sokoldalú szellemed a Duna habjainak zúgása közepett itt a közelben Petőfivel a magyar nép nagyságáról; elődöddel, Eötvössel, a magyar szellem és kultúra építő erejéről; Deák Ferencsel a jog hatalmáról; Széchenyivel, akinek kultuszáért senki sem tett többet, mint Te, a nemzetet fölemelő nagy alkotásokról; Andrássyval a magyarság létét biztosító külpolitikai elhelyezkedésről;

és mesterreddel, Tisza Istvánnal, a nemzet törhetetlen akaraterejéről és bátorságáról.

«A félmulttal szemben — írod — mindig igazságtalanok vagyunk». Ezt a politikai csaták zajában fogant mélabús gondolatodat, íme, szobrod cáfolja. Az a hat esztendő, amely az idők árában elmúlásod óta tovarobogott, csak félmult, a történet nagy távlatában valóban csak végzett jelen: s nemzeted már is igazságos Hozzád, amikor alkotó Géniuszodat megbecsüli s kőben megörökíti. Sok küzdelmed után pihenj nyugodtan, álmodd tovább életed fényes álmait; a nemzet nyomdokodban, a Te hiteddel, ezeket az álmokat valóra váltani iparkodik.

Kornis Gyula.

Ünnepi beszéd.

Ha szobrot akarunk valakinek állítani, az a kérdés vetődik fel bennünk, hogy a szobor példára fogja-e emlékeztetni a mellette elmenőket és rajtuk keresztül a nemzetet, — példára, amelyet követni érdemes, jó és szükséges. Annak, akinek szobrot emelünk, egy-egy kiinagasló tulajdonsága, mely életének irányt adott s melyből élete munkássága kinőtt, önmagában is és e munkára emlékeztetve, irányt, példát ad-e, munkájukban, gondolkodásukban nemesíti-e, segíti-e azokat, akik mellette elmennek.

Klebelsberg Kuno szobra mellett nem fognak hiába elmenni az emberek. Ha e szoborra néznek és az gondolatokat kelt bennük, eszükbe fogja idézni a szobor Klebelsberg életét. Lelkükbe szállhat ez elgondolás s elmélyülés kapcsán a kultúrának embert, eszményt és alkotást összefogó egésze, — mert Klebelsberg a nemzeti kultúra feladatait egészükben látta. Az egész feladat mint egység élt lelkében és minden, amit tett, minden, amit alkotott, jól átgondoltan, szerves alkotó eleme volt annak a szervezetnek, amelyet a nemzet művelésének fokozására kiépíteni igyekezett.

Az Alföld iskolahiányának pótlása nem más, mint a tanulás alapépitményének a megmaradt ország egész területén való arányosítása. Széles, biztos és egyforma bázis teremtése a művelődés számára. A középfokú oktatásban a korok változó igényeit szolgáló ismeretadás hasznának felismerése és programmszerű kiépítése mellett igyekezett fenntartani a minden korok felett álló magasabb, nemesítő műveltség ápolását. A felső oktatást és a belőle kinövő tudományos kutatást szolgáló munkájában átgondoltan szerves egészben teremt munkahelyeket, — középiskolákat, egyetemeket, klinikákat, intézményeket,

— tölti meg azokat felszereléssel, keres tehetségeket, nevel belőlük kutatókat, tudósokat, tanárokat, — neveli azokat egyéni kiválasztás útján a nemzetnek hasznos feladatokra, részben közérdekből, részben szükségességből, a Gondviseléstől a nemzetnek adott kivételes tehetségük adta feladatokra, feladatok, munkakörök és hivatalok betöltésére. Így népesíti be a nemzet szellemi életének intézményeit, szerveit élő, lüktető, szervesen egymásba fonódó életet teremtve a nemzet szellemi síkján.

A járókelők itt, e szobor mellett elhaladva és elhaladtukban elmélkedve Klebelsberg alkotásain, munkásságán és ezeket teremtő gondolkodásán nemcsak egy egységes, hanem egy harmónikusan egységes kultúrképet, az egyoldalúságtól mentes művelt felfogást s ennek alapján műveltséget ébreszthetnek lelkükben, — ízlésben, stílusban a természet és az ember alkotásainak megbecsülésében kialakuló életképet, ha elvonulnak szemeik előtt a szegedi és debreceni építkezések, külföldi intézetek elhelyezése, Klebelsbergnek tudósokkal és az ifjú generációval való érintkezése.

Maradandó örök értékeket vihet innen magával minden ember, minden nemzedék, — értékeket, melyekre az embereknek és a nemzetnek szükségük van — tekintet nélkül korokra, felfogásokra, egyéni vagy politikai nézetekre, — értékeket, amelyek nélkül az ember nem lehet igazán nemes, a nemzet nem lehet igazán nagy.

Magam kívántam Klebelsberg Kuno szobrának leleplezésénél beszélni, róla emlékezni, részben iránta való tiszteletből, részben, hogy azokkal, amiket itt elmondok, figyelmeztessem a székesfőváros közönségét és a nemzetet.

Két helyen voltam utóda, két hivatal élén Klebelsberg grófnak: a hadigondozóban és a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban. De keze nyomát azokon az utakon, amelyeket mint a nemzet egyik munkása jártam, számtalan helyen lépten-nyomon láttam, éreztem, tapasztaltam: a külföldi magyar intézetek szellemi műhelyeiben, egyetemek laboratóriumaiban és intézeteiben, más tudományos intézetekben, tudományos társulatokban, a rokkantügyi hivatal kórházaiban, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztályainak munkájában és vezetésében, — és nem utolsó sorban a művelődést szolgáló szellemi értékeket kutató emberek — főleg fiatal emberek — lelkében.

A közoktatásügyi minisztériumban fejem felett függött a képe. Ha beléptem, naponta ráesett szemem pillantása. Nem egyszer tettem fel magamban a kérdést, jól és méltóan folytatjuk-e munkásságát. És hozzásegített ehhez a mindennapi lelkiismeret-vizsgálathoz,

amelyre mindenkinek, de elsősorban a vezető állásban dolgozóknak szükségük van.

Segítse hozzá ez a szobor itt Budapestnek egyik legforgalmasabb helyén mindazokat, akik erre járnak, ahhoz, amihez engem a képe segített.

Gróf Teleki Pál.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter beszéde.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium és a magyar művelődés minden munkása nevében jöttem hódolni gróf Klebelsberg Kuno emlékének.

A munkatárs és utód hálás kegyeletével járulok kiváló elődöm szobra elé, akinek munkássága példaadó volt, sok nagy alkotása új fényvel sugározta be művelődésünk egész területét.

Klebelsberg Kuno egyéniségének és működésének imént elhangzott méltatása után nekem már nem lehet feladatomban, hogy részletesen szóljak célkitűzéseiről és elgondolásairól, cselekvéseiről és alkotásairól, csupán néhány szóval akarok kifejezést adni annak a bizalomnak és megértésnek, amellyel iránta életében viseltettünk, s annak a tiszteletnek és elismerésnek, amellyel most nagy emlékének hódolunk.

Hálás szívvel emlékezem vissza a legnehezebb időkben folytatótt tudománymentő munkásságára, művelődéspolitikai elgondolásainak ösztönző hatására, a nemzet jövőjébe vetett fanatikus hitére és példaadó munkás életére.

Klebelsberg fanatikusan hitt a műveltség társadalomépítő, nemzetmentő, államfenntartó erejében. Az európai színvonalon álló magas művelődésben és népműveltségben látta a nemzet felemeléséért vívó küzdelmünk leghatásosabb fegyverét. Ezért törekedett a tudósok, az írók, a művészek, a tanítók helyzetének javítására és munkásságuk megkönnyítésére. Ezért alkotott és szervezett. Ezért törekedett organikusan egybefoglalni a művelődés összes munkaszerveit. Ezért érvényesítette személyi kérdésekben a magasabbrendű selectio szempontjait.

Egy távoli nagy célt tartva szeme előtt, könnyedén felül tudott emelkedni a napi élet szűk horizontján s mindig a jövőnek dolgozva, nem egyszer áttörte az aktuális helyzetek korlátait. Esméket és ötleteket ezrével termelő agyának ereje folyton új alkotásokra ösztönözte s gyakorta ott és olyant is alkotott, ahol a köznapi gondolkodás már luxusnak minősít minden kultúrát és tudományt. Ezért került

szembe azokkal, akik nem érthették meg politikája nagy vonalait. Pedig művelődéspolitikájának nemcsak irányelve, a magyar kultúrfőlény gondolata volt helyes, hanem eredménye is korjelölő művelődésünk történetében. Erről nem egyes alkotásainak szémszögéből, hanem a háború utáni állapot és a Klebelsberg halála utáni helyzet összehasonlításával kell ítélnünk, s ez az igazságtétel az ő javára billenti a mérleget.

Mikor jött, a tudomány, művészet, irodalom, közoktatás anyagi eszközeitől megfosztva haladt az elsorvadás útján. Mikor ment, újra állt a munka és élt a bizalom mindnyájunk lelkében. Klebelsberg művelődéspolitikája erőt, hitet, lelkesedést, bizalmat öntött a magyar művelődés munkásainak lelkébe. Ez a lélekgyógyító munka volt életének legszebb, legnagyobb, legmaradandóbb eredménye, mert ezen az erőn és lelkesedésen, ezen a hiten és bizalmon épül a magyar művelődés.

Ezt jöttünk el megköszönni, mikor most szobra elé járulunk.

Hóman Bálint.

IRODALOM.

Az asszimiláció a magyar irodalomban.

Farkas Gyula: *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban.* 1867—1914. A Magyar Történelmi Társulat kiadása Budapest 1939. 8-r. 304 l.

Irigylésreméltó fiatalossággal és nagy önbizalommal megírt könyv ez. Szerzője bizonyára nem kevésbé hökkent meg, mikor a sajtó és művelt közönség javarésze visszautasította.

Azt hiszem, már a könyv címe is kifogásolható. Mint korszakot jelölő évszám az 1867-ik év elfogadható, mert a kiegyezés után történeti életünkkel együtt irodalmi életünk is felszabadult. Az 1914-es évhatár is természetes, hiszen az utána következő években inter arma silent Musae, legfőleg a háborús irodalom burjánzik fel, ez elől azonban a múzsák javarésze megszökik. De a két évszám közé eső korszakot asszimilációs kornak nevezni magyar szempontból kissé bántó. 1867 után sok tekintetben épp úgy újjá kellett építeni Magyarországot, mint a világháború után a csonka hazát s nem valószínű, hogy *abban* az időszakban a svábok, tótok és zsidók szörványos megmagyarosodása lett volna a kort leginkább jellemző esemény. Irodalomtörténeti szempontból különösen méltatlannak tartom Arany balladáinak, az Őszikéknek, Toldi szerelmének, Buda halálának, Gyulai, Szász, Erdélyi, Salamon, Greguss, Péterfy, Beöthy, Vargha Gyula, Szabolics, Mikszáth, Ambrus Zoltán stb. stb. korát asszimilációs kornak nevezni. Farkas Gyula nagy és hatásosan rendezett seregszemléje lényegében nem mond egyebet, mint hogy a magyar iskolákat járó s testi munkától irtózó zsidóság a kézműipar helyett az újságírás iparában helyezkedik el s a megmagyarosodó németek az első közvetítői a szomszédos német tudományos szellemnek. Igazi író a zsidók közt azonban épp oly kevés akad (Bródy, Kóbor, Molnár), mint a német származásúak közt (Rákosi, Herczeg, Gárdonyi, Tömörkény), számuk tehát egyáltalában nem jelentékeny. Még a szerző álláspontjából sem indokolt az «asszimiláció-kora» elnevezés, mert hiszen a zsidóság szerinte nem asszimilálható faj, a zsidó szellem nem hatott sem Vargha Gyulára, se Mikszáthra s a többiekre, a beolvadt németek pedig inkább a tudomány, mint az irodalom terén tűntek ki

s fajilag szintén nem hagytak nyomot a magyar irodalmon. A zsidó szellem és világnézet hatása egyetlen magyar költő gondolkodásmódjában lenne nyomozható: Ady Endrében, akit pedig a szerző a zsidó és német szellemű irodalom elleni visszahatás («regeneráció») hőseként ünnepel.

Irodalomtörténeti szempontból Farkas Gyulának a korról vallott felfogása abban az esetben lenne jogosult, ha ki tudná mutatni, miben tér el pl. a német vagy szláv származású írók érzés- és gondolatvilága, stílusa és nyelve a törzsökös magyar írókétól; mik az «asszimilált» írók esztétikai, lélektani és faji ismertetőjegyei. Maradt-e meg — mondjuk — Rákosi Jenő képzeletében, kifejezésmódjában és érzületében valami örökölt német íz, Gárdonyi regényeiben és falusi történeteiben hol nyomozható a német származás emléke, Herczegnek irodalmi és közírói működésében melyek a német eredetre valló vonások? Farkas e kérdésekkel nem foglalkozik s megelégszik afféle semmitmondó megállapításokkal, hogy pl. Herczeg fiatalkori műveiben találkoznak nyelvi germanizmusok s a jeles író közönyös marad a magyar nép iránt. Az efféle észrevételek jelentéktelenségét legjobban az a tény bizonyítja, hogy germanizmusok minden magyar író nyelvébe betolakodnak s a nagy Jókai épp oly kevésbé mentes tőlük, mint Farkas Gyula. Az írókat egyébként is nem fiatalkori műveik alapján szokás megítélni. Herczegnek a magyar nép iránti «közönyére» vonatkozó megjegyzése szintén értéktelen «megfigyelés». Minden író azt rajzolja, amit lát. Herczeg a középosztály fia, nem élt a nép között, művei középosztályunk társadalmában s történeti multunk tanulmányozása közben szerzett élmények visszhangjai. Épp ily természetes, hogy a nép között, falun élő Gárdonyinak alkalma nyílt megfigyelni a magyar parasztot s ezért pompás jellemképeket rajzolt róla. Úgy látszik, Farkasnak csak szórakozottsága miatt nélkülözzük az elmés megjegyzést, hogy Gárdonyi «közönyös» maradt az előkelő osztályok szalon-élete iránt.

Rákosi Jenő irodalmi munkásságát szerzőnk, úgy látszik, csak felszínesen ismeri s ezért részben a megbántott Ady Endre szemével, részben Szekfű Gyula történetpolitikai szempontjából nézi és ítéli meg írói alakját. Három oly fogyatkozást lát benne, mely miatt a kiváló író és hírlapíró iránti ellenszenve szinte nyers haraggá torzul. Az egyik, hogy harmincmillió magyarról álmodott s ezzel a nemzetet hamis lúziókba ringatta. Nem tudom, a nemzet nagyságáról álmodni mióta bűn, hiszen arról álmodik a nemzet ma is. Ha pedig bűn, mindenesetre ártalmatlanabb, mint az, ha valaki az elpusztulás és halál sorsát duruzsolja fülébe. Ha a szerző Sikabonyinak Rákosiról írt

könyvét elolvasta volna, a harmincemillió magyarról szőtt álomnak bizonyos reális gyökereiről is értesült volna. Farkas azt is felejtí, hogy kiváló mestere, Szekfű Gyula, nem irodalmi, hanem történetpolitikai szempontból kárhoztatja egy, a maga világnézetével ellenkező irányú liberális szellem főképviselőjének optimizmusát s Rákosiban ezért politikai célból a kíváncsabbnak érzett keresztény nemzeti világnézet érdekében jogosan ostromozta a haldokló liberalizmus zászlósát. Farkasnak mint irodalomtörténetírónak azonban illenék az irodalmi harcoknak és Rákosi szereplésének megítélésébe az egykorú irodalmi bírálók egyoldalúsága helyett az utókor nyugodtabb és tárgyilagosabb állásfoglalását belevinni. Rákosi másik bűne a szerző szemében az, hogy Ady hazafiasságát nemzetet, sőt fajt és magyar földet becsmélő versei miatt kétségbevonta, e nemű verseit pellengérre állította, mert mint «Rákosi Kremsner Jenő» nem is érthette meg Ady magyarságát. Kétségtelen, hogy Ady kifogásolt versei is szépek, a költő népét nemcsak siratni tudta szépen, hanem gyalázni is s lehet, hogy az utóbbit később meg is bánta. De hogy nehéz volt Ady vulkanikus kitörésén föl nem háborodni, az érthető, különösen ha a mellőztetésüket néma fájdalommal viselő Katona és Csokonai sorára gondolunk, vagy Petőfire, ki legnagyobb elkeseredésében is csak kritikusait szidta s nem nemzetét. Valószínűnek tartom, hogy Vörösmarty sem becsmérelte volna sem népét, sem a magyar földet, ha *Zalán futásának* új nyelvét magasztalás helyett ócsárolják. Ady Endrénél a magyar ugart s népét leszóló verseinek kétségtelenül sebzett hiúsága és indulatossága volt az oka; hisztériás, türelmetlen természete mohón akarta a babért, ez pedig éppen a költő nagy eredetisége miatt késett. Egészen rendkívüli, sőt egyedüli az ő esete irodalmunkban. Hozzátehetjük, hogy szinte azok a legszebb versei egyik kötetében, melyekben véresre ostromoz bennünket vagy önmagát dicsőíti. Mentsége az is, hogy a lángész életösztoéne kapkodott levegőért e versekben; azt hitte, hogy a lesujtó kritikák nevetségessé, sőt tönkreteszik őt. Mindezt most könnyű látni és tudni, de kérdés, hogy Farkas Gyula, ha *akkor* lett volna negyvenöt éves, mint amennyi most: tudta és látta volna-e? Mi, — akkori fiatalok — akikre Váradon a költő szuggesztív egyénisége is hatott, sejtettük, *éreztük* benne a nagy költőt s legbántóbb verseiben is gyönyörködtünk, mert erő és költészet fogta meg lelkünket olvasásakor. De lehetett-e kívánni ilyesmit Rákosi Jenőtől s mindazoktól, akik túl voltak az ifjúság újságot, eredetiséget szomjazó korán s Ady hangjától, póreségétől irodalmunk szemérmét, erkölcsiségét is féltették? S állapítsuk meg, hogy nemcsak Rákosi Jenő, hanem az egész magyar közvéle-

mény elítélte és kárhoztatta Ady e nemű verseit s Tisza István, Beöthy Zsolt, Horváth János, Vargha Gyula, Tóth Béla stb. igazán sohasem voltak «Kremsner»-ek. Egyébként maga a szerző is elismeri, hogy Ady magyarság-szemléletében fokozatok vannak s a zsidóságot előbb fogadja szeretetében, mint saját fajtáját. Ennek is egyszerű az oka: a zsidóság hangosabban ismerte el s vette pártfogásba, mint a magyarság. El lehet képzelni, milyen antiszemita lett volna, ha ez fordítva történik!

Rákosi egyébként Ady költői tehetségét mindig elismerte (lásd Sikabonyi idevonatkozó idézeteit) s ezért Farkas Gyulától (aki főképp az Ady-bírálat miatt haragszik rá) több tárgyilagosságot érdemelne. Gyűlölködése oly ízléstelenségre ragadja a szerzőt, hogy az érzése és gondolkodása minden ízében magyar íróvá lett Rákosit feltűnő gúnnal kétszer-háromszor — még a Névmutatóban is — Rákosi Kremsner Jenőként idézi. Pedig mint magyar írónak és költőnek a Kremsner névhez semmi köze sincs, a családi név adata akkor lenne helyénvaló, ha életrajzát vagy családfáját állítaná össze. Végre is kora legjelesebb hírlapírójának emlékét sérti, aki itt született, itt élt, írt és halt meg, tollával minden magyar ügynek lelkes szolgálatába szegődött s a Népszínház alapításával fővárosunk magyarosításában örök érdemeket szerzett. Soha senkinek sem jutott eszébe őt németnek, svábnak, vagy gúnyosan «asszimilált»-nak mondani, csak a megbántott Ady Endrének, ki a «svábokból jött magyar» kifejezéssel sujt felé. S tudja-e Farkas, hogy Ady Lajos a bátyjáról írt életrajzban az Ady-családot Guth-Keled nemzetségéből származtatja? Már pedig Kézai Magyar Krónikája szerint, mely elég németellenes szellemű, Keled és Guth testvérek sváb nemzetségből, Stauf várából származtak s költöztek be ide Péter király idejében. E szerint hát Ady és Rákosi egyaránt «jövevények» és «svábokból jött»-ségük közt csak időbeli eltérés volna.

Hogy Farkas mennyire szeszélyesen, tétován és önkényesen osztogatja jobbra-balra a gúnyos «asszimilált» és megtisztelő «magyar» jelzőt, arra nézve jellemző, hogy pl. Rákosi Viktort nem nevezi Kremsnernek, Gárdonyiról pedig azt írja: «Ha eredetileg Zieglernek hívták is, nem tekinthetjük asszimiláltnak: magyar neveltetésben részesült, atyja résztvett a magyar szabadságharcban, legszebb ifjúságát a magyar falusi nép között töltötte.» Herczeg Ferenc azonban, jóllehet már «első éveiben magyar dajka volt mellette» s Szegeden járt iskolába (tehát szintén magyar nevelést kapott), már csak «asszimiláltnak» számít. Péterfy Jenőt viszont színmagyarnak tartja, holott «német anyja korán megszerettette vele a német kultúrát s

írói pályáját német versek írásával kezdte». «Reviczky egy elnémetesedett magyar úr és egy tót parasztlány törvénytelen fia, kietlen otthonában csak német szót hallott, a pozsonyi gimnáziumban németül kezdett verselni és később is még sokáig habozott, hogy ne a német költészetnek szentelje-e erejét», de Reviczky mégsem bélyeges «asszimilált», sőt Szekfű Gyulának az a benyomása Farkas könyvéből, hogy a mult századvég tehetséges íróit, pl. Reviczkyt zsidó és német szellemiségű írók szorították háttérbe. Ez azonban tévedés, mert Reviczkyt betegsége és korai halála szorította háttérbe, mikor a szélesebbkörű elismerés küszöbére érkezett. Legjobb barátai és segítői közt ott találjuk Radó Antalt, Palágyi Lajost, Sebők Zsigmondot, Kiss Józsefet, betegsége költségeit Légrády Károly és Bródy Zsigmond fedezték (csupa «asszimilált») s az utóbbi a költő második arcói útjára 200 frtot adott. (L. Paulovics István: *Reviczky Gyula*.) Ellenben *Magány* c. kötetéről a törzsökös magyar Lévay József és Imre Sándor írt történetesen olyan bírálatot, melyet Reviczky «gyalázat»-nak minősített. S hogy a sok közül még csak egy-két példát idézzünk: Hermann Ottót, Grünwald Bélát, Munkácsy Mihályt a szerző a «német polgárság» közé utalja.

Látnivaló, hogy Farkas Gyula nem a kérdés lelkét ragadja meg: milyen hatásokat éreztet a beolvadt írók működése irodalmunkban, hanem pusztán névre, származásra, folyóiratoknál történt elhelyezkedésekre, személyi kapcsolatokra stb., szóval külsőségekre fordítja figyelmét. Csak a zsidó írók idegen lelkiségére mutat rá határozottan, de erre is csak általánosságban. S velők szemben is igazságtalan, mert nem tesz köztük különbséget az «asszimilálás» vagy legalább hazafiasság fokát illetőleg. Falk Miksa magyar szempontból mégis csak más jelentőségű író volt, mint Ignotus, Szép Ernő, az *Imádság* c. vers szerzője más, mint Jehuda Halevi és Ibn Gabirol fordítója, a csak magyarul tudó Nagy Endre is magyarosabb volt legtöbb társánál. Ami pedig a tudósokat illeti: kíváncsi lehetne az ember, hogy pl. Angyal Dávid tanulmányaiban, vagy Simonyi Zsigmond *Magyar nyelvében* s a kötőszókról és határozókról szóló alapvető munkáiban hol van elrejtve az idegen-lelkiség? Az, hogy ezeknek és egyéb műveknek szerzői egész életüket rááldozták a kutatásra, sem nemzeti, sem faji szempontból nem lehet ok az ellenszenvre.

A tájékozatlan olvasó előtt színesnek, mozgalmasnak, sőt *félelmesnek* tetszik Farkas Gyula művében az írók faj szerinti tömeges megjelenése. A csoportok úgy vonulnak el előttünk, hogy szinte versenyeznek egy tenyészállatvásár érdekességével. Ennek az írói nyájnak jórésze sohasem hitte volna, hogy a faji jelleg pecsétjét

égetik rá s «passzussal» vonul be egy irodalomtörténetíró könyvébe. Pedig — ismétlem — nem az írók «keresztlevelében» kellene kimutatni a zsidó, német vagy szláv lelkiséget, hanem műveikben. Ha az irodalom 1867 után valóban «elidegenedett», ezt az irodalomban kellene nyomozni s nem az írók apjában. Már Schopenhauer figyelmeztetett egyébként rá, hogy a tehetség inkább anyai, mint apai örökség s erre a világirodalom számos példát ad. Farkas Gyulánál a fajta bélyegével ellátott férfi-ági *nevek* végtelen sorozatát szemléljük, de nem látjuk az *anyákat* (Reviczky anyján kívül), már pedig egy statisztikusunk kimutatta, hogy ezer év óta keveredő fajunkban egy német vagy szláv név alatt több magyar vér lappanghat, mint némelyik magyar név alatt. Az átöröklés és származás ily aprólékos felkutatását azonban nem kívánhatjuk meg. Épp azért lett volna helyes, ha — s ezt untig ismétéljük — a szerző nemcsak hangszerkiállítást rendez s azt tartja fontosnak, hogy a hegedűk melyik erdő milyen fájából származnak, hanem megszólaltatja a hangszereket, hadd hallanók a hangok tisztaságát vagy hamisságát, színét, erejét és árnyalatait. Megállapíthatta volna pl., hogy némelyik hang — «néma». Így a magyar zsidó szépirodalom nem igen mutat érdeklődést nemzetünk történelme iránt, míg pl. a német eredetűek (Herczeg, Gárdonyi) kedvvel mélyedtek a magyar multba. Ennek a keleti zsidóság szakadatlan beözönlése miatt lehetetlenné vált beolvadáson kívül valószínűleg az a magyarázata, hogy a zsidó tanuló nemzetünk történetével párhuzamosan a zsidó nemzet történetét is tanulja s míg a sváb vagy szláv eredetű diák a magyar fiúkkal együtt ujjong a történettanárr magyar diadalokról szóló lelkes előadásán s úgy érzi, hogy az ő ősei is ott vitézkedtek valahol (aminthogy sokszor vitézkedtek is), szóval *azonosul* a magyar multtal: a zsidó tanuló külön nemzeti történetének hatása alatt csak azt érezheti, hogy neki nincs sok köze a régi magyarok harcaihoz. Aztán: a zsidó faj érzékibb, puhább, szentimentálisabb, mint a magyar s elméssége is más (micsoda különbség van pl. a zsidó humor és Jókai vagy Mikszáth humora közt!). «Felforgató» ösztönét, mint a vízcsepp a tengert, a szójáték különös kedvelése is tükrözi, hiszen mi egyéb a szójáték, mint a szavak értelmének kiforgatása. (Jellemző a szavak fejetetejére állítására, hogy a zsidó anya kisfiát «apukám»-nak, lányát «anyukám»-nak becézi.) A zsidó író művészete inkább a stílusban gyökerezik, mint a nyelv erejében, ezért áldozza fel sokszor a stílusért a nyelvet. Idetartoznak a hiányos nyelvismeretre valló hibák (Kiss József a cíntermet lovagi terem értelemben használta), Szomory Dezső a «zene» kedvéért erőszakolja a természetellenes szórendet, Ignotus gondolatmenetének közvetlen tükrözéseért útvesztővé teszi fogalmazványait. Ismeretes a faj gyakorlati érzéke is. Ez írá-

nyítja abban, hogy az irodalomban a jövedelmezőbb műfajokat kedvelje. A szegényen maradt Kiss József példáján okulva elhanyagolja a lírát s a több anyagi sikerrel csábító regényt, drámát, majd filmet műveli. De tán elég is lesz ebből. Az efféle vonások megfigyelése a szerzőnek állt volna érdekében, hogy kipécézzé a zsidóság faji jellegzetességeit. Az igazság érdekében azonban meg kell állapítanom, hogy zsidó *tudósaink* sokkal bensőbben asszimilálódtak a magyarsággal, mint a szépírók. Ennek tán az is oka, hogy az utóbbiak kevésbé műveltek, a magyar népnek sem szokásait, sem hagyományait, sem történetét alaposan nem ismerik. A tudósok azonban nyelvünket, származásunkat, történelmünket, irodalmunkat tanulmány tárgyává tették, egy részük Szarvas Gábornak hű és buzgó tanítványa lett s szinte csodálatos, hogy amikor az utóbbiak a helyes és jó magyarságról írtak tankönyveket, a szépírók ezekből mit sem tanultak. E tudósok érdemeinek elismerésében Farkas Gyula igen szűkkeblű. Jóváhagyja ugyan egy helyt, hogy «a magyar tudományos élet megszervezésében és kialakításában az asszimiláltaké az érdem» (tehát itt is inkább a német eredetű tudósoknak jár ki az elismerés), de ekkor is a tudomány művelése és felvirágoztatása helyett csak «szervezésről és kialakításról» beszél, hogy méltatását letompítsa. Efféle elfogultság az is, mikor egy csoport asszimilált között Széchy Károlyt és Riedl Frigyeszt említve panaszosan kiált fel: «Csupa asszimilált, a század végéig legtöbbjük egyetemi tanszékhez és nagy befolyáshoz jut ugyanakkor, mikor Péterfy Jenő középiskolai robotmunkát végez.» A tény az, hogy Riedl csak Péterfy halála után lett egyetemi tanár s köztudomású, hogy első előadását azzal kezdte, hogy az ő helyén most Péterfynek kellene ülnie. S honnan tudja Farkas oly biztosan, hogy Széchy Károly «asszimilált»? A Závodszykák közül többen igen régi magyar nemesek voltak (az volt a nemrég elhunyt Závodszyk Levente is), de régi magyar nevük a tótság körében állítólag feledésbe ment, mert birtokaik fekvéséről (zavodszyk=vizen túli) nevezték el őket. Farkas az említett tudósokkal kapcsolatban megjegyzi, hogy «egy új, idegesebb szellemiséget jelentenek, nyugati formákban gondolkodnak, a pozitívizmus képviselői». Hát Farkas nem Taine-től, Nadler-től veszi-e «formáit» s nem a legújabb német tan szelleme járja-e keresztül-kasul egész könyvét? Szekfű Gyula megállapítja, — épp Farkas könyvével kapcsolatban — hogy «a német tan szerint német leszármazású egyén hibát, sőt a legnagyobb bűnt követi el, ha nem németnek deklarálja magát, amiből logikusan következik az elmagyarosodott németek disszimilációja». (Magyar Szemle 1939. 3. sz.) Ha így van, akkor a «magyar tan» csak azt taníthatja, hogy a megmagyarosodott német *nem* követ el se hibát, se bűnt, ha magyar-

nak vallja magát, mert ez meg magyar érdek. Abból a tényből tehát, hogy Farkas «a német származásúak pályáját fagyos, szinte sértő hidegséggel referálja el», (Szekfű) valamelyik gonoszkodó bírálója nem következtethetne-e arra, hogy a német tan és lelkiség hatása alatt gondolkodik? hogy mai környezetétől befolyásoltan haragszik a magyarrá lett németekre s ha érzésben nem is, de *észjárásra* nézve annál inkább elnémetesedett magyar tudósként mutatkozik be könyvében?

De ha irodalmi szempontból a zsidó lelkiség egy-két jegyét inkább ötletszerűleg, mint behatóbb tanulmány alapján felvettem: kérdés, hogy az «asszimilált» németeknek és szlávoknak vannak-e oly tulajdonságaik, melyek a törzsökös magyar íróktól megkülönböztetik őket? Azt hiszem, a sajátságok megjelölése azért is nehéz, mert e fajok könnyebben beolvadnak más fajba, mint a zsidóság. Azt szokás mondani, hogy a megmagyarosodott írók magyarabbak akarnak lenni a magyarnál s ezt némi ironikus éllel «magyarkodásnak» mondják. E szerint Petőfi magyarabb akar lenni minden magyarnál, Dugonics és Vas Gereben hasonlóképpen, sőt akadnak olyanok, akik Gárdonyi Géza nyelvvédő jegyzeteiben s Herczeg Ferenc revíziós harcában is ezt a tüntető magyarkodást látják. E kérdés tüzetesebb megvizsgálása is nagyobb tért igényelne (helyénvaló lett volna Farkas könyvében) s ezért itt csak egy-két megjegyzésre szorítkozom. A magyarkodásra vonatkozó vélemény összetéveszti a magyarosságot a hazafiassággal. Petőfi hazafiasabb (s nem «magyarabb») akart lenni egy költeményében még Vörösmartynál is s Herczeg Ferenc hazafiasága oly erős, hogy lelkes közírói működésének részben feláldozta szépirodalmi működését. Vannak, akik ezt a «magyarkodást», helyesebben hazafiaskodást lélektani szempontból arra viszik vissza, hogy a beolvadt író idegen származásának palástolása céljából hivalkodik hangosabban jó magyarságával, míg a törzsökös magyarnak ilyesmire nincs szüksége. Nem hiszem, hogy ez a vád akár Petőfire, akár másokra ráillenék. A magyar érzés ezeknél az íróknál tán azért hevesebb, mert frissebb, fiatalabb. Az asszimilált német és szláv írók valami büszke, belső öröm is fűti azért, hogy magyarrá lett, magyarságát drága ajándéknak tekinti, melyet lelkesen szorít magához. Innen Petőfi ujjongó magyarsága s általában a beolvadt írók lelkes egyesülése a magyar multtal és jelennel. Legtöbben azt se tudják, honnan származnak, hol éltek őseik, csak azt érzik, hogy itt ringott bölcsőjük s ez «magyarrá ringatta» őket. Annyi talán megfigyelhető, hogy a szláv származású írók és költők (Petőfi, Dugonics, Vas Gereben) harciasabbak, ha úgy tetszik: «hangosabbak», mint a német származásúak, de ez nem a «magyarság» hőfokára utal, inkább arra, hogy a

szláv vérmérséklet nyugtalanabb, hevesebb, mint a német. De a «magyarkodás»-nak van egy fontosabb oka is. Ismeretes, hogy a törzsökös magyarságnak sok mindenre van kiváló tehetsége, de hiányzik benne a kezdeményezés, vállalkozás, kiállás ösztöne. Valami keleti restséggel párosuló szerénység s talán az önbizalom fogyatékos-sága is gyakran mozdulatlanságra ítéli, a «lesz, ahogy lesz», «ej ráérünk arra még» patópálos filozófiájára. Vörösmarty is azt mondja : «csak hogy egyszer tenne is már valamit» s Mikszáth a «nem bánom»-ot nemzeti karakternek tartja. Ennek a vérmérsékletnek közéletünkben, irodalmunkban és történetünkben is sok nyomára akadunk s ezért bővebben igazolni fölösleges. Az asszimilált szlávok és németek aktívabbak, türelmetlenebbek lévén, ha nem tudatosan is : ösztönösen serkentik, ébresztik, nógatják a magyar fajt ; ezért kiáltja oda a szláv származású Petőfi a Talpra magyart s buzdítja a versírásra Aranyt, ezért élesztik, költögetik, biztatják ereje felhasználására, önbizalomra, hitre a magyart, ezért mennydörög Zrinyi, s oktatja a Kalapos király gyűlöletére a magyart Dugonics, ezért áll a német eredetű Herczeg Ferenc a revíziós mozgalom élére s vállalja Légrády e mozgalomnak tetemes költségeit. Azt hiszem, ezért is hangosabb magyarok és hazafiak néha a beolvadt magyarok.

Minderre Farkas Gyula azt mondhatja, — amint mondja is — hogy ő «nem irodalomtörténetet» akart írni, hanem «az irodalmi élet, az irodalmi mű nemzeti és társadalmi gyökereinek feltárása által» «nemzeti megismerésünknek kívánt szolgálni». De hisz épp az a baj, hogy könyve legnagyobb részében nem az irodalmi művek, hanem az írók «gyökereit» tárja fel. Azt is mondja : «Magyarnak nemcsak a vérszerinti magyart tekintem, mert ilyen kritérium ingoványos talajra vezetne, kitagadván egy Zrinyit, egy Petőfit a magyarság sorából, hanem azt is, ki — bármily nevet viseljen is — már születésénél, környezetének nyelvénél, családi hagyományainál, műveltségénél és mindenekelőtt érzületénél fogva — magyarrá lett, vagy ilyenné nevelődött.» «Németnek nem azt tartom, — folytatja — aki német nevet visel vagy német családból ered, hanem azt, akinek műveltségi gyökerei németek, aki németül gondolkodik és álmodik, ha hangosan és nyilvánosan még annyira hangoztatja is magyar hazafiságát.» Ezt a két mondatot többször is el kellett volna olvasnia a szerzőnek műve megírása folyamán, mert lépten-nyomon megfeledezett tételéről. Mért szerkeszti ki a német és a szláv neveket, ha azok nem számítanak? De maga a tétel is rossz. Miféle «családi hagyományoknál fogva» lett Petőfi magyar? Ha német az, «akinek műveltségi gyökerei németek», mért tekinti magyarnak Reviczky Gyulát? S mi lesz az ilyen szempont mellett «a legnagyobb magyar»-ral, aki német

műveltsége mellett szokszor álmodhatott németül. Az «álmodás» próbaköve (kritériuma) mai tudásunk világánál egyáltalában elavult. Ezt olyan ember találhatta ki, aki csak egy nyelvet beszél. Ha valaki több nyelvet jól tud, több nyelven is álmodhatik, a szerint, hogy milyen nyelvű társaságban van. Hány nyelven álmodhatott Kőrösi Csoma Sándor, Bálint Gábor, vagy Gombocz Zoltán! S Farkas Gyula is, ha ezt a könyvét álmában németre fordítja s t. példányként át-nyújtja német barátainak, bizonyára nem így szól hozzájuk ősi nyelven: «Látjátok feleim szüntökkel mik vogymuk, isa sváb és zsidó vogymuk», hanem németül jelzi könyve irányeszméit.

Sok szó férne még a mű kétes értékű megállapításaihoz s kétségtelen tévedéseire. Helyes, néha igen finom megfigyelései sűrűn váltakoznak balítéletekkel s igaztalan vádaskodásokkal. Ilyen pl. az, hogy az Akadémia a nyolcvanas évektől kezdve nagyrészt oly tudományos munkák fordításait jelentette meg, melyek termő hazájukban már elavultak. (92. l.) A *Nyugat* egyik kitűnő és tudós hajlamú munkatársa, Cs. Szabó László, nem röstelte a fáradságot, hogy ellenőrizze ezt a vádat s az akkoriban megjelent akadémiai kiadványok felett szemlét tartva, igen alapos érveléssel mutatja ki, hogy Farkasnak e vádja oktalan. (*Nyugat*, 1939. április) Máskor fontos tényeket közöl, de nem tesz kísérletet a jelenségek okainak felderítésére. Így háromszor is utal Vargha Gyula adatára, mely szerint «nemzeti szerencsétlenség» a magyar ifjúság idegenkedése a papi pályától, a r. k. papi szemináriumoktól, mikor a német és tót papjelöltek száma arányosan emelkedik. Azt hiszem, e jelenség magyarázata az, hogy a magyar ember szereti a függetlenséget, szeret jól élni (bölesen teszi, hiszen eleget szenvedett ezer év alatt), kevésbbé szereti a bőjtöt vagy lemondást a világi élet örömeiről s a papi pályától főleg a papi nőtlenség tartja vissza. Szegénysorsú német és tót ifjakban tán több hajlam van e tekintetben a lemondásra, fegyelemre s csábítja őket a papnevelő intézetek egyházi segélye, ingyenes kiképzése stb. Némi hagyomány is nyilatkozhatik e jelenségben, hiszen első hittérítőink idegen fajbeliek voltak. Mindez természetesen csak ötletszerű hozzávetés, a jelenség okainak alaposabb fölfejtése a társadalom történetírójának lenne feladata. Szó fér ahhoz is, hogy Ady nemzedékével «regenerálódik» a magyarság. Hiszen épp Ady nemzedéke volt jórésztben zsidó, ezt Schöpflin Aladárnak a *Nyugat* indulásáról írt tanulmánya is igazolja. A «regenerálódás» inkább a világháború után kezdődik. Egyébként is kár Ady Endrét apostolnak, jövőbe látó politikusnak megtenni; a kiváló lírai költők rendesen rossz politikusok voltak s ezt könnyű utólag megbocsátani nekik, hiszen ha valamihez: a politikához épp úgy nem kell líra, mint a lírához politika.

De elég is lesz a kifogásokból. Ha Farkas Gyula művéről kimerítő bírálatot akarnék írni: könyvére új könyvvel kellene válni. Azt hiszem, műve gyökeres változáson, helyesbítésen ment volna át, ha megvárja az asszimiláció kérdésében elhangzott nyilatkozatokat (így pl. Ravasz László okos, szép írását, Csekey István alapos tanulmányát stb.) s Szekfű Gyula tanításának mélyére hatol, a helyett, hogy egyoldalúan használja fel adatait a saját felfogása védelmére. Műve azonban — bár kiforratlan — így is érdekes olvasmány, tele van új adatokkal. Igaz, ezeknek az adatoknak felsorakoztatása célzatos, de feltétlenül hasznukat veszi majd e tárgy újabb irodalomtörténetírója. A szerző stílusa és előadása is igen eleven, látszik, hogy nagy kedvvel írta meg e legkevésbé sikerült könyvét.

Keményfy János.

Navratil Ákos Közgazdaságtana.

Dr. Navratil Ákos: *Közgazdaságtan.* II. k. N8-r. 833 l. Budapest, Gergely R., 1939.

Dr. Navratil Ákos, a budapesti tudomány-egyetem tanára, befejezte *Közgazdaságtanát*, mondhatjuk: élete nagy művét, amennyiben az első kötet után, amelynek első kiadása 1933. februárjában jelent meg, amelyet Akadémiánk 1934-ben méltán jutalmazott a Chorin-díjjal s amely 1935. decemberében jelent meg második, bővített alakjában: mindezeket most a második kötet egészíti ki. Ez a kiegészítés voltaképpen maga is két kötet, összesen 830 oldal terjedelemben. Maguk az arányok is hatalmasak. Ha a Navratil által feldolgozott klasszikus és modern, sőt legmodernebb közgazdasági irodalom szemláját felállítjuk, azt találjuk, hogy mintegy 1300 szerzőnek mintegy 5000 könyvét és dolgozatát öleli fel a nekikészült tudós alaposságával. Sem a magyarországi, sem a külföldi irodalomban a háború utáni közgazdaság ilyen teljes bemutatását nem találjuk. Maga ez alkalmassá tenné a művet arra, hogy valamely nagyobb európai nyelven is megjelenjék, első sorban gondolok a német vagy angol nyelvre. Az angolt azért hangsúlyozzuk, mert annak ellenére, hogy modernsége kétségtelen, mégis Navratil a klasszikus angol iskolában áll s így mostani rendszeres műve valóban egész tudományos életének a gyökérszálaig, Smith Ádámról kiadott tanulmányáig nyúlik vissza. A könyvnek mindenképpen azok a legérdekesebb fejezetei, ahol a klasszikus angol iskolának az újabb angol és amerikai forrásokból származó kiegészítésével foglalkozik. Itt ismertetései és például a cambridge-i iskolával való vitája határozottan azt a benyomást

teszi az olvasóra, mintha a nagy angol szerzők stílusát a magyar tudós átvette volna. A nagy műnek a használatát és, hogy úgy mondjam, felszívását lényegesen megkönnyíti az igen ügyes beosztás, amely szerint három betűtípussal dolgozik mindvégig; a legnagyobb betűk magukat a közgazdasági tételeket foglalják magukban oly tömören, hogy úgyszólván ezek együtt egy egységes tankönyvet tesznek. Az ezek után következő másik betűtípusú szöveg, amelyet a magunk részéről tudományos szempontból a legfontosabbnak és legeredetibbnek is tartunk, minden egyes gazdasági probléma egész tantörténetét magában foglalja, kíméletlenül vigyázva arra, hogy se a régi iskolának, se a legújabb kutatásoknak egyetlen árnyalata se maradjon ki. Itt mindegyre az a veszély fenyegeti a szerzőt, hogy a háború utáni német közgazdaság nemzeti szocialista alapon álló szótornázásai, részben pedig az amerikai institucionalizmus túlságosan fontoskodó megállapításai és részletmunkái kerítik hatalmukba. De Navratil ezeket gondosan leszállítja, érdemük szerint, sőt bizonyos humort is csillogtat a szörszálhasogatásokkal való polémiájában. A könyv egészen klasszikus, mert mint nagy oszlopsorok emelkednek ki a szerzőnek alapgondolatai. Ezek között a közgazdaságtan elméleti gondolkozóit különösen az a nagy következetesség fogja maradandóan érinteni, amely abban áll, hogy Navratil az I. kötetnek, amely 600 oldalra rúgott, az árelméletét teljes erővel keresztülviszi a most megjelent II. kötet mindkét részében az összes nagy, modern gazdasági problémákon, egészen fel a háború utáni válságok óriási irodalmáig és még nagyobb tért betöltő amerikai «institucionalista» kutatásokig. E sorok írója nem tagadhatja, hogy midőn így a klasszikus gondolatoktól kezdve, a háború utáni igen ideges és kapkodó gazdasági kutatások eredményeit ebben az összefoglaló gondolat-codexben együtt látta bemutatva, arra az eredményre jutott, hogy mind a német, mind az amerikai közgazdasági új iskolák határozottan túlozzák az úgynevezett «konjunktúra elmélet»-et és bizonyos nagyképűséget mutatnak, miután éppen a klasszikus közgazdasággal való összehasonlításból, amit Navratil műve magában foglal, tűnik ki az, hogy a legnagyobb erőlködéssel sem sikerült a konjunktúrának valamely maradandó elméletét felállítani sem a német, sem az amerikai iskolának.

Az az elgondolás, amely a gerincét teszi a magyar író nagy művének, hogy tudniillik az árelmélettől kezdve egész a modern piac legújabb jelenségéig lehetséges megállapítani a közgazdaságban működő nagy erőknek a törvényszerűségeit, azért vezet sikerre, mert az összes közgazdák közül Navratil az, aki már az áralakulás jelenségében is kiemeli már a kereslet vagy kínálat oldalán okvetlen jelentkező hatalmi együttthatót. Mihelyst ez már

a szabad piac áralakulásában is fellelhető, amint a könyv szerzője azt szerencsésen megtalálja, akkor a mű nagy elméleti következetességével két dolgot ér el Navratil. Az egyik az, hogy a háború után, amidőn nemcsak folyton sokasodnak az állami beavatkozások, hanem úgyszólván rendszerré lesz és politikai jelszóvá a totális államhoz való közeledés, akkor ugyanezen az alapon természetes magyarázatát kapjuk az összes új tüneteknek, azért, mert nem kell mást tenni, mint a régebben megállapított szerepét a hatalmi momentumoknak most még nagyobb világosságba helyezni és azok működését lemérni. A másik rendkívüli előnye és bizonyossága Navratil rendszerének az, hogy azáltal, hogy ő a hatalmi momentumot a szabad gazdasági piac legegyszerűbb tüneteiben is felleli, már ezáltal a társadalmi osztályok között lefolyó gazdasági harcok úgy tűnnek fel, mint természetes következményei az elemi jelenséget magyarázó tételeknek. Mind a két benyomásom igazolására arra kell kérnem az olvasót, hogy egyrészt különös figyelemmel olvassa el Navratilnak a fascizmus és nemzeti szocializmus eddigi működéséről szóló rövid bemutatását (II. 767—787. lap) az utolsó kötet végén, másrészt vesse össze ezeket a tanulságokat azokkal a logikai levezetésekkel, amelyek a műben mind visszanyúlnak a klasszikus angol iskolák, illetőleg a szabad gazdasági piac törvényeinek a megbeszéléséig.

Az óriási anyagból, amelyet ez a teljesen befejezett és egy élet munkáját magában foglaló közgazdasági codex az olvasónak és továbbkutatónak nyújt, a mai viszonyok között különös érdeklődésre fog számot tartani mindaz, amit a földreform elméleti és gyakorlati hatásáról és valószínűségéről, még pedig már a földjáradék elméletével kapcsolatban (IV. fejezet 10—23. §§.) kapunk s amelynek a gyakorlati következményei ott bukkannak ki, ahol a szerző, befejezván rendszerét, az állami beavatkozást kutatja mindenütt és hatásai szerint mérlegeli (XI. fejezet).

A munka szociálpolitikája szintén ezen mély elméleti alapokon épült fel és teljesen centralizált. Az V. fejezet 24—35 §§-ban a munkabér jelenségeit szedi szét és rakja megint össze a legkülönbözőbb szempontok szerint. Midőn pedig végül ugyancsak ez a szemlélet a IX. fejezetben eléri a válság problémáját, vagyis a munkásság részéről torkollik bele az európai és amerikai közgazdaság élet-halál kérdésébe: ugyanazon következetességgel halad Navratil elmélete és, azt merem mondani, hogy a különféle oldalról megkezdett nagyvonalú építkezésnek ez az egységes kupola alatt való mesteri találkozása nemcsak annak a bizonyossága, hogy szerzőnk valóban helyes alapokon indult, nemcsak a mellett szól, hogy a klasszikus igazságokon kezdve a modern felfedezésekig teljesen felhasználta az anyagot, hanem

együttal mélységes esztétikai benyomást tesz minden olvasójára. A mű irálya nagyon világos, rendkívül nyugodt és közgazdasági magyar szóképzései kitűnőek.

M. zs.

Erdélyi Füzetek.

1. Siculus: *A romániai magyar kisebbség kulturális helyzete.* Debrecen (Debreceni Székely Társaság) 1938. 8-r. 53 lap. — 2. Révész Imre: *A reformáció az erdélyi oláhok között.* 8-r. 28 lap. — 3. Darkó Jenő: *Népességi mozgalmak Erdélyben és környékén a középkorban.* 8-r. 72 l.

Az elmúlt évben a Debreceni Székely Társaság három figyelemreméltó tanulmányt adott ki az erdélyi kérdésről. A három tanulmány, ha méreteiben nem is, de tudományos értékben ugyanolyan mértékben szolgálja az erdélyi magyarság ügyét, mint évekkel ezelőtt az Erdélyi Férfiak Egyesülete keretében működő Jancsó Benedek Társaság kiadásában sorozatosan megjelent nagyszabású erdélyi vonatkozású tudományos művek. A Jancsó Benedek Társaság az utóbbi években véglegesen beszüntette vállalkozását és így a munka folytatására vállalkozó Debreceni Székely Társaság első és ezek után következő kiadványainak annál nagyobb mértékben kell érdekelniük az erdélyi magyarság sorsa iránt felelősséget érző művelt közöniséget.

Az első tanulmány (Siculus: *A romániai magyar kisebbség kulturális helyzete*) főként az erdélyi magyarság két fontos kulturális kérdésének: az iskolai és egyházi kérdésnek az alakulását tárgyalja az idegen uralom alatt. A szerző, akinek kár volt álnevet választani, alaposan ismeri a kérdés magyar, román és egyéb külföldi forrásait és, nagyon helyesen, első sorban román forrásokra (Ghibu, Iorga, Popa Lisseanu) hivatkozva bizonyítja be egészen világosan, hogy a háború előtt az erdélyi románság iskolai és egyházi téren összehasonlíthatatlanul nagyobb szabadságot élvezett, mint ma az erdélyi magyarság a román uralom alatt. Meglepetéssel értesülünk a tanulmány adatai alapján arról, hogy az erdélyi magyar gyermekeknek mindössze egyharmada jár magyar felekezeti elemi iskolába, kétharmada román állami elemi iskolába kénytelen járni, ahol sem írni, sem olvasni nem tanul meg magyarul. A románok szemében ma is vörösposztó, állandó támadási célpont a háború előtti Apponyi-féle iskolatörvény. A szerző nem óvakodik szembenézni a hamis vádakkal. A háború előtti nagyszabású román gör. keleti egyházi főhatóság hivatalos jelentése alapján mutatja ki, hogy a románok mind a saját népük, mind a nagyvilág felé

a mai napig célzatosan félremagyarázzák ezt a törvényt, amely sokkal enyhébb rendelkezéseket tartalmaz, mint a háború utáni magyar-ellenes Anghelescu-féle román iskolatörvény. A kiadvány második felében dr. Darkó Zoltán *A román agrárreform és az erdélyi magyar egyházak* címmel ír összefoglaló tanulmányt. A szerző pontos számszerűséggel, több részletes statisztikai táblázatot közölve, a román agrárreformnak egyetemes magyar szempontból legsérelmesebb részét tárgyalja, amelyet, sajnos, eddig sem szakkönyveink, sem a külföldi magyar propaganda nem részesített nagy jelentőségéhez mérten kellő figyelemben.

A következő két tanulmány nem aktuális kérdésekkel foglalkozik, de mindkettő a magyar-román viszony multjának tárgyilagos tisztázása szempontjából a meglevő, hasonló tárgyú magyar tanulmányok mellett kétségtelenül komoly értéket jelent.

Révész Imre *A reformáció az erdélyi oláhok között* című tanulmánya olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyeket a román történetírók szívesen elhallgatnak. Ha már írni kell a kérdésről, akkor ők inkább tagadják, mint elismerik az erdélyi magyar reformációnak román kultúrtörténeti jelentőségét. Még hosszú időn keresztül a román történetírók műveikben sokkal nagyobb lelki örömmel fognak rámutatni az erdélyi magyar reformációval kapcsolatban egy-két román pap személyi sérelmére, mint arra a tényre, hogy a protestáns erdélyi fejedelmek románra fordították a Bibliát, a zsoltárokat, az egyházi szertartáskönyveket, egyszóval száműzték az egyházi életből a román nép által nem értett hivatalos szláv nyelvet és az anyanyelvet vezették be helyette. Érdekes Révész Imre végső megállapítása. Szerinte a románság a protestantizmustól csak a kulturális szolgálatot fogadta el, akárcsak később a katolicizmustól — és azt saját fajisága, görög keleti lelkisége erősítésére és világi műveltsége emelésére használta fel. Ha tovább tart zavartalanul az erdélyi fejedelemség missziója, akkor sem veszi át bensőleg a görög keleti románság a protestantizmus lelkiségét, amint később még a görög katolikussá vált románság sem vette át a római katolicizmustól a benső tartalmat. Az erdélyi románság lényegében — a maga egészében — a mai napig a görög keleti egyház híve maradt.

A három kiadvány közt legnagyobb terjedelmű Darkó Jenő *Népességi mozgalmak Erdélyben és környékén a középkorban* című tanulmánya. Ez a munka tulajdonképpen a románság összefoglaló történetét adja a magyar honfoglalás előtti időtől kezdve egészen 1526-ig. Megítélésünk szerint Jancsó Benedek nagy művének megjelenése után Darkó Jenő ebben a munkában a legalaposabban dolgozta fel a románok középkori történetét. Tanulmányának megírásánál felhasználta a

magyar és külföldi nyelvtudományi és településtörténeti kutatás legújabb eredményeit. Követte Jancsó hagyományait abban, hogy a középkorra vonatkozó román műveket sem hagyta figyelmen kívül. Azok legújabb hamis állításait megcáfolta. Különösen szembeszáll Sabin Opreanu hamis elméletével, amely szerint a székelyek eredetüket tekintve nagy részben rumunyok, akik később elmagyarosodtak. Darkó Jenő szerint Sabin Opreanu *Tinutul Săcuilor* című művében teljesen félreismeri a székelyek politikai és hadi szervezetének ősi alapjelleget, amikor ezt kis földrajzi egységekből akarja levezetni, holott ez nem a területi, hanem vérségi (nemek és ágak szerinti) összeköttetésen alapult s mint ilyen, a területi és gazdasági elven felépülő kenézségektől alapjában különböző volt.

Aki tudja, hogy Sabin Opreanu és majdnem valamennyi magyar-ellenes román történetíró munkája idegen nyelven — legtöbbször franciául is — megjelenik, fájó érzéssel teszi le Darkó Jenő könyvét, mivel azt csak a művelt magyar közönség olvashatja. Ugyanezt nyugodt lelkiismerettel el lehet mondani a két előző kiadványról is, amelyek szintén megérdemelnék az idegennyelvű fordítást.

Mester Miklós.

Háborúk békében.

Incze Kálmán: *Háborúk a nagy háború után. A béke háborúi.* Két kötet, nagy negyedré, 424 + 405 oldal, számos szöveggéppel, vázlattal. Franklin-Társulat, 1938.

A világháború 1918. novemberében véget ért. Bekövetkezett, mint azt a győztes hatalmak remélték, a «béke» korszaka. Nagyon csalódtak. A világháború után nemcsak az igazságtalan békék következményeképpen, hanem a világ képének megváltozása és az emberiség lelkiületének átalakulása folytán egész sereg megoldatlan kérdés tartotta tovább is izgalomban főleg Európa és Ázsia nemzeteit. A világpolitika eseményeiről a hírlapirodalom és a rádióközvetítés mai fejlett korszakában mindenki azonnal értesülhetett, azt is megtudhatta, hogy a világ valamelyik részében az elégtelenség fegyveres összetűzésekre vezetett, de a felületes újságolvasó könnyen letehetette kezéből az újságot abban a hitben, hogy azért a világ többi részeiben béke van. Ha azonban Incze Kálmán munkáját kezünkbe vesszük, akkor meggyőződhetünk arról, hogy alig volt olyan év, sőt hónap, amikor ne ropogott volna valahol a puska, ne dörgött volna az ágyú és ne kísértett volna itt vagy amott egy újabb világháború veszedelme. A világháború óta eltelt 20 év

története korántsem a béke története, hanem, mint a szerző találóan jellemzi: «a béke háborúinak sorozatos története». Igaz ugyan, hogy a közelmúlt események leírásához, főleg pedig a színpalak mögötti események higgadt és hiteles megítéléséhez még hiányzik a történeti távlat, de Incze még sem vállalkozott megoldhatatlan feladatra. Azzal pedig, hogy két vaskos kötetében a 20 év diplomáciai és katonai történetét ilyen könnyen áttekinthető és nagy írói készségre valló munkában megörökítette, — igen nagy hálaára kötelezte az olvasókat és lényegesen megkönnyítette azoknak a későbbi történetkutatóknak munkáját, akik ezekkel a kérdésekkel a jövőben még foglalkozni kívánnak.

A munka első kötetének legnagyobb részét a rossz békék következtében előidézett háborúk leírása foglalja el. Részletesen ismerteti Magyarország megszállását, a cseh, román, jugoszláv megszálló csapatokkal folytatott harcokat, a vörös háborút, azután a nyugat-magyarországi kérdéssel kapcsolatos eseményeket, végül a fiumei kérdést és D'Annunzio szerepét. A II. fejezet a török szabadságharccal foglalkozik, a III. a szovjetországi forradalmakkal, az ellenforradalmi küzdelmekkel, az orosz-lengyel háborúval és részletesen ismerteti a mai orosz vörös hadsereget. A IV. fejezetből megismerjük a felsősziléziai német-lengyel polgárháború lefolyását, az V.-ből a szíriai drúz felkelést, a VI.-ból a marokkói háborút, végül a VII.-ből a tripoliszi olasz hadjáratot.

A II. kötet a délamerikai Chaco háborút írja le. Azután részletesen ismerteti a közelmúltban lefolyt olasz-abesszin háborút. Igen behatóan tárgyalja e kötet a keletázsiai bonyodalmakat és a japán-kínai háborút, végül a spanyol polgárháborúnak mindazokat az eseményeit, amelyek a háború kitörésétől 1938 őszéig lezajlottak. A II. kötet befejező táblázata 1917. januárjától 1938. augusztusáig időrendben felsorolja e 20 év legnevezetesebb eseményeit. Részletes név- és tárgymutató nagyon megkönnyíti a munkában való eligazodást.

Természetes, hogy 20 év háborúinak már csak száraz leírása is olyan óriási anyag, hogy annak naplószerűen való feldolgozására kötetek sorozata sem lett volna elég. Szerző a krónikás előadás helyett azt a módszert választotta, hogy a háborús eseményeket az illető országok katonai, földrajzi, gazdasági, társadalmi, politikai életébe állította be. Így sikerült neki a tulajdonképpen szétfolyó eseményeket zárt és szerves egységbe foglalnia. Mindenütt csak a lényegét hangsúlyozza, de a mellett tág teret biztosít minden háború leírásánál a nemzeti érzés szerepének és az országépítő erőк érvényesülésének. Ezt a fáradozását csak méltányolhatjuk, mert minden, a könyvben

vázolt háború csakis az egymástól eltérő nemzeti sajátosságok és természeti adottságok kellő figyelembevételé után érthető meg. Tévedés volna pl. a magyarországi vörös háború, vagy a délamerikai Chaco-háború katonai eseményeit egymáshoz hasonlítani, vagy azok hadműveleti részét ugyanabból a szempontból bírálni. De épp úgy helyeseljük a szerző másik vezető gondolatát, amely egész művén végighalad. Megállapítja azt, hogy a világ különféle részein már lezajlott, vagy még ma is dúló háborúk a gazdasági válságokon túl voltaképpen ugyanannak a világtörténelmi folyamatnak, világnézeti összeütközéseknek részletjelenségei. A bolsevizmus és a nacionalizmus összeütközésének gyökere az orosz ellenforradalomban, a magyarországi vörös háborúban és a spanyol polgárháborúban ugyanaz volt. Az Európán kívül eső területeken lefolyt háborúk oka pedig az érdekelt európai államok terjeszkedési vágyában, gazdasági, gyarmati problémáinak megoldásában kereshető.

Nagyon tanulságos a könyv elolvasása már csak azért is, mert a nem-szakember is megismerheti abból a mostani és a jövő háborúk legújabb műszaki vívmányait és a korszerű hadigépek félelmetes fejlődésének történetét. Különösen a légi háború játszik már ebben a könyvben nagy szerepet. A technika — mint a szerző nagyon jól mondja előszavában — túlnőtt az emberiségen. A jövő háborújában minden ország egyúttal hadszíntérre is változik. Ezzel mindenkinek számolnia kell.

A munka értékét nagyon emeli és tárgyalásmódját élénkíti a közel 300 fénykép, köztük eddig sok ismeretlen kép és a nem-szakembereknek is érthető, könnyen áttekinthető, szépen rajzolt sok helyzetvázlat.

M.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

734. SZÁM.

1939 JANUÁR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. A LENGYEL KÉRDÉS ES A MAGYAR KORMÁNY 1914—1917. (I.) Lukinich Imrétől	1
II. AZ ÖRÖKLŐDESKUTATÁS MAI KÉRDÉSEI. — Szabó Zoltántól	20
III. LISZT FERENC IRODALMI MŰVEINEK SZERZŐSÉGE. (I.) — Haraszi Emiltől	31
IV. A FŐVÁROS SZÍNHÁZI VILÁGA PAULAY EDE HALALAKOR. Rédey Tivadartól	55
V. TIZIANO. — Farkas Zoltántól	65
VI. SÜKÖSD PALKÓ LAKODALMA. — Elbeszélés. — Gyallay Domokostól	75
VII. FELHÖGOMOLYGÁS. — Költemény. — Sík Sándortól	85
VIII. SZEMLE. — <i>A modern filozófia körképe.</i> — Báró Brandenstein Bélától	87
IX. IRODALOM. — 1. <i>Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán.</i> — (Gyalókey Jenő: <i>Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán.</i>) — Nagy Miklóstól. 2. <i>A renaissance úttörői.</i> — (Báró Villani Lajos: <i>A renaissance úttörői.</i>) — Ybl Ervintől. 3. <i>A német «Csongor és Tünde».</i> — (Mihály Vörösmarty: <i>Csongor und Tünde.</i> Übertragung von Jenő Mohácsi.) — Pukánszky Bélától	119

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

735. SZÁM.

1939 FEBRUÁR

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. BARÓ WLAŚSICS GYULA, A JOGTUDÓS. (I.) — Balogh Jenőtol	129
II. A LENGYEL KÉRDÉS ÉS A MAGYAR KORMÁNY 1914—1917. (II.)	
Lukinich Imrétol	160
III. LISZT FERENC IRODALMI MŰVEINEK SZERZŐSÉGE. (II.) —	
Haraszi Emiltol	186
IV. BRONTĚ CHARLOTTE. — Hevesi Sándortol	211
V. VILLETTE. (I.) — Regény. — BrontĚ Charlotte után, angolból —	
Hevesi Sándortol	215
VI. KÖLTEMÉNYEK. — 1. A Dioskurok hálája. — Csengery Jánostol.	
2. Apró versek. — Feleki Sándortol	224
VII. SZEMLE. — <i>Hat év magyar festészetéhez.</i> — Petrovics Elektol	228
VIII. IRODALOM. — 1. <i>Berzsenyi.</i> — (Németh László: <i>Berzsenyi.</i> —	
Móricz Zsigmond: <i>Berzsenyi.</i>) — Keményfy Jánostol.	
2. <i>Magyar református egyháztörténet.</i> — (Dr. Révész Imre: <i>Magyar</i>	
<i>református egyháztörténet.</i>) — S. Szabó Józseftol.	
3. <i>A mai francia regény.</i> — (Gyergyai Albert: <i>A mai francia</i>	
<i>regény.</i>) — Makay Gusztávtol	238

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

736. SZÁM.

1939 MÁRCIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. BÁRÓ WLAŚSICS GYULA, A JOGTUDÓS. (II.) — Balogh Jenőtől	257
II. AMERIKAI BENYOMÁSOK. — Szilasi Bélától	282
III. LISZT FERENC IRODALMI MŰVEINEK SZERZŐSÉGE. (III.) — Haraszi Emiltől	299
IV. AZ IRODALOM MAI HELYZETE. — Voinovich Gézától	322
V. VILLETTE. (II.) — Regény. — Brontë Charlotte után, angolból — Hevesi Sándortól	330
VI. KÖLTEMÉNYEK. — Kalács, keddi kalács. — Pisztrángok kara. — Királyasszony kertje. — Francis James: <i>Elégia Albert Samain-</i> <i>hez.</i> (Franciából) — Áprily Lajostól	347
VII. SZEMLE. — 1. Szemere Pál emlékezete. — Rédey Tivadartól. 2. Képzőművészet. — Ybl Ervintől	354
VIII. IRODALOM. — 1. Az <i>Andrássyak és Tiszák.</i> — (Hegedűs Loránt: <i>Két Andrássy és két Tisza.</i>) — Domanovszky Sándortól. 2. A <i>francia szellem.</i> — (Eckhardt Sándor: <i>A francia szellem.</i>) — Elek Oszkártól. 3. <i>Latin költők magyarul.</i> — (Vietórisz József: <i>P. Vergilius Maro</i> <i>Georgicája.</i> — Trencsényi-Waldapfel Imre: <i>Pásztori Magyar</i> <i>Vergilius.</i> — Devecseri Gábor: <i>Gaius Valerius Catullus összes</i> <i>költeményei.</i>) — Révay Józseftől	370

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magyar Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

737. SZÁM.

1939 ÁPRILIS

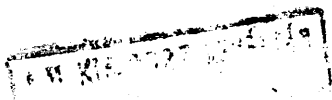
BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. MÁTYÁS KIRÁLY, AZ IGAZSÁGOS. — Serédi Jusztiniántól _ _	1
II. LISZT FERENC ÉRZELMI ÉLETE. — Takács Menyhérttől _ _	7
III. A FEOLVASÓ- ÉS SZAVALÓMŰVÉSZETRŐL. — Gyomlay Gyulától _ _ _ _ _	28
IV. MAGYARORSZÁG SZENVAGYONA ÉS SZÉNTERMELÉSE. — Vitális Istvántól _ _ _ _ _	53
V. VILLETTE. (III.) — Regény. — Brontë Charlotte után, angolból — Hevesi Sándortól _ _ _ _ _	78
VI. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Bacsányihoz.</i> — <i>Ablak.</i> — <i>Falu Tamástól</i> _	100
VII. IRODALOM. — 1. <i>A magyar ember testi jellegéről.</i> — (Bartucz Lajos: <i>A magyar ember.</i>) — Czakó Elemértől.	
2. <i>Könyv Kosztolányiról.</i> — (Kosztolányi Dezsőné: <i>Kosztolányi Dezső.</i>) — v. g.-tól.	
3. <i>Szentmihályiné Szabó Mária történeti regényei.</i> — (Lorántffy Zsuzsánna. — <i>Örök társak.</i>) — S. Szabó Józseftől.	
4. <i>Könyv a visszatért Felvidékről.</i> — (Szvatkó Pál: <i>A visszatért magyarok.</i> — <i>A felvidéki magyarság húsz éve.</i>) — — n —-tól.	
5. <i>Egy Nobel-díjas regény.</i> — (Martin du Gard Roger: <i>A Thibault- család.</i>) — — df —-tól.	
6. <i>Augustus kétezer éve.</i> — (L. Homo: <i>Augusto.</i> — Emilio Bod- rero: <i>Augusto.</i> — Guido Calza: <i>La famiglia di Augusto.</i> — G. M. Columba: <i>La missione di Augusto.</i> — Nicola Festa: <i>La fondazione dell'impero nei discorsi del Duce con una tradu- zione latina.</i>) — Révay Józseftől _ _ _ _ _	102

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magyar Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

1891

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

738. SZÁM.

1939 MÁJUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

1. KÖL. 1939. 5. SZÁM

TARTALOM.

	Lap
I. UKRÁNOK ÉS UKRÁNIA. — Polner Ödöntől	129
II. A NÉPMESÉK EREDETKÉRDÉSÉHEZ. — Solymossy Sándortól	153
III. MAGYAR ÉS NÉMET FILOZÓFIA. — Kibédi Varga Sándortól	176
IV. A KISEBBSÉGI LÉLEK. — Dékány Istvántól	195
V. VILLETTE. (IV.) — Regény. — Brontë Charlotte után, angolból — Hevesi Sándortól	221
VI. CSINYTEVÉS. — Költemény. — Bárd Miklóstól	240
VII. IRODALOM. — 1. <i>A magyar Proust.</i> — (Proust: <i>Swann és Bim- bózó lányok árnyékában.</i> Gyergyai Albert fordításában.) — Szávai Nándortól.	
2. <i>A távoli Kelet világa.</i> — (Felvinczi Takács Zoltán: <i>Buddha útján a távoli Keleten.</i>) — Germanus Gyulától.	
3. <i>Sem Benelli új vigjátéka.</i> — (Sem Benelli: <i>L'elefante. Comme- dia in tre atti.</i>) — Révay Józseftől	245

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

739. SZÁM.

1939 JÚNIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1939

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. A SZÁZÉVES «SZÓZAT» ÉS HATÁSA A KÜLFÖLDÖN. — Csekey Istvántól — — — — —	257
II. MAGYAR-LENGYEL KÖZÖS PROBLÉMÁK. — Lukács Györgytől	284
III. A MAGYAR VÁROS ÉS A NOMÁD SZELLEM. — Jeszenszky Sándortól — — — — —	297
IV. RUBENS. — Farkas Zoltántól — — — — —	314
V. VILLETTE. (V.) — Regény. — Brontë Charlotte után, angolból — Hevesi Sándortól — — — — —	323
VI. FINNUGOR NEMZETI HIMNUSZOK. — A finn, észt és lív him- nusz — Runeberg, Janssen és Stalte után — Bán Aladártól — —	340
VII. SZILÁDY ZOLTÁN «ZOOLOGIÁ»-JA. (I.) — Dudich Endrétől —	344
VIII. SZEMLE. — Gróf Klebelsberg Kuno szobra előtt. — 1. A szobor- bizottság elnökének felavató beszéde. — Kornis Gyulától. 2. Ünnepi beszéd. — Gróf Teleki Páltól. 3. A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter beszéde. — Hóman Bálinttól — — — — —	357
IX. IRODALOM. — 1. Az asszimiláció a magyar irodalomban. — (Farkas Gyula: <i>Az asszimiláció kora a magyar irodalomban.</i>) Keményfy Jánostól. 2. Navratil Ákos Közgazdaságtana. — (Dr. Navratil Ákos: <i>Köz- gazdaságtan.</i>) — M. zs-től. 3. Erdélyi füzetek. — (1. Siculus: <i>A romániai magyar kisebbség kulturális helyzete.</i> — 2. Révész Imre: <i>A reformáció az erdélyi oláhok között.</i> — 3. Darkó Jenő: <i>Népességi mozgalmak Erdély- ben és környékén a középkorban.</i>) — Mester Miklóstól. 4. Háborúk a békében. — (Incze Kálmán: <i>Háborúk a nagy háború után. A béke háborúi.</i>) — M.-től — — — — —	367

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker., Kärntnerstrasse 59.

Felelős szerkesztő: Voinovich Géza.

Felelős kiadó a Magy. Tud. Akadémia részéről Voinovich Géza főtítkár.

Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

KERTÉSZ RÓBERT

FELTÁMAD A FÉLHOLD

AZ ÉBREDŐ ISZLAM NEMZETEI

Az iszlám-mozgalom világtörténeti jelentőségű kérdéseinek első összefoglalása ez a magyar közönség számára. Részletesen beszámol az iszlám országainak politikai mozgalmairól, közgazdasági és társadalmi jelenségeiről. A tuniszi kérdés, a Szezei-csatorna problémája, a palesztinai zavargások gazdasági háttere, a gyarmatosítás és az iszlám államainak függetlenségi küzdelme bontakozik ki a könyv érdekes fejezeteiben. Megmutatja, hogy mikép fejlődött a széthúzó Perzsia erős Iránná, hogyan szervezte át Kemál friss erejű állammá a már halódó török birodalmat, miként veti le Egyiptom a gyarmati lét megalázó bilincseit. Megismerkedünk az iszlám nacionalista mozgalmának nemzeti hőseivel s a Kelet jelenkori történelmének mindennél érdekesebb kulisszatitkaival.

Ára sok képpel, térképvázlatokkal, kötve 12.—

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

A Kultúra és Tudomány **új kötete**

CZETTLER JENŐ

AZ EMBERI GAZDÁLKODÁS TÖRTÉNETE

A tudós tájékozottsága és a szakember éleslátása párosul ebben a kitűnő könyvben, amely szemléltető módon mutatja be a világgazdaság fejlődését a legősibb időktől napjainkig. Szinte lélekzetviesszafojtva olvassuk, hogy miképpen váltak a történet egyes korszakaiban addig nemismert gazdasági eszközök, termelés-módok, közlekedési lehetőségek, a föld méhének, a tengereknek, folyóknak és a föld terményeinek kincsei a modern világ nélkülözhetetlen életfeltételeivé. A művet nemcsak a szakember, hanem a művelődni vágyó közönség is érdeklődéssel olvashatja.

Ára füzve 6'—, egészvászonkötésben 7'20 P

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

F. E. SILLANPÄÄ

SILJA

A jelenkori finn irodalom legkiemelkedőbb alkotása. Írója, Sillanpää, már évek óta jelöltje az irodalmi Nobel-díjnak. Nagy regénye egy finn parasztcsalád pusztulását mondja el. Az apa szép házat, birtokot örökölt őseitől, de ez hibája nélkül, különös körülmények kapcsolódása révén szétmállik kezei közt. Egyre jobban le-süllyed és nyomorultul fejezi be életét. Leánya, Silja, szép fiatal teremtés, árvaságában kénytelen cselédnek állni egy nagy paraszt-udvarba. Nem bánnak rosszul vele, mégis belepusztul a nem neki való életbe. Ez a leányalak mesterműve az emberi együttérzésnek, kevés párja van a mai világirodalomban. Sorsa fonalán pedig egész terjedelmében szemünk elé tűnik a finn falusi élet, szűk lehetőségeivel, gyötrelmeivel és minden szépségével. A magyar olvasót meglepi az a hasonlóság, amely az éghajlat, a gazdálkodási mód, a történelmi hagyomány minden különbözősége ellenére is felismerhető a finn és a magyar falusi élet lelki képe között.

Ára fűzve 5.20, kötve 6.60

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

Kultúra és Tudomány

NÉMETH LÁSZLÓ

BERZSENYI

Hatalmas sikerű regényei és szindarabja után újra mint essayista jelentkezik Németh László ebben a könyvében. A magyar humanizmus legnagyobb költőjének, Berzsenyi Dánielnek műveit, életét, válságait és problémáit hozza közel benne az olvasóhoz és korunkhoz, melyben régi nagyjaink költészete oly időszerű és példaadó megint. Mély lélektani átéléssel és éleslátással fedi fel Berzsenyi költészetének mélységeit és mozgó rugóit, életének tragikumát, vívódásait és belső problémáit. Egy mélyen magyar és dunántúli élet tárul az olvasó elé ebben a kötetben, mely fontos könyv nemcsak a magyar irodalomismeret, hanem a magyar önismeret szempontjából is.

Az Országos Köznevelési Tanács Ifjúsági Irodalmi Bizottsága a «beszerzendő» művek VII. csoportjába felvette.

Egészvázsonkötésben P 370

BÁRÓ VILLANI LAJOS

A RENAISSANCE ÚTTÖRŐI

Gerevich Tibor előszavával

Az olasz középkor végének s a renaissance kezdetének kavargó, színes világáról, roppant művészeiről és művészetpártoló uralkodóiról s a kis olasz városállamokról ad plasztikus képet ez a könyv. Báró Villani Lajos, az olasz lélek egyik legjobb ismerője, a tudós éleslátásával és az író művészetével beszél e kor irodalmi és kulturális mozgalmairól, a *dolce stil nuovo*-ról, Dantéről, Petrarcáról, Boccaccioról és Savonaroláról, arról a pompás, gazdag és izgatón érdekes világról, melyet a történelem renaissance-nek nevez. Villani báró a nagy kornak kijáró áhitattal és lelkesedéssel mutatja be és magyarázza az emberi szellem legnagyobbjainak alkotásait ebben a kitűnő könyvben.

Az Országos Köznevelési Tanács Ifjúsági Irodalmi Bizottsága a «beszerzendő» művek VII. csoportjába felvette.

Egészvázsonkötésben P 360

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

F. E. SILLANPÄÄ

SILJA

A jelenkori finn irodalom legkiemelkedőbb alkotása. Írója, Sillanpää, már évek óta jelöltje az irodalmi Nobel-díjnak. Nagy regénye egy finn paraszteszalád pusztulását mondja el. Az apa szép házát, birtokot örökölt öseitől, de ez hibája nélkül, különös körülmények kapcsolódása révén szétmállik kezei közt. Egyre jobban lecsüllyed és nyomorultul fejezi be életét. Leánya, Silja, szép fiatal teremtes, árvaságában kénytelen cselédnek állni egy nagy paraszt-udvarba. Nem bánnak rosszul vele, mégis belepusztul a nem neki való életbe. Ez a leányalak mesterműve az emberi együttérzésnek, kevés párja van a mai világirodalomban. Sorsa fonálnak pedig egész terjedelmében szemünk elé tűnik a finn falusi élet, szűk lehetőségeivel, gyötrelmeivel és minden szépségével. A magyar olvasót meglepi az a hasonlóság, amely az éghajlat, a gazdálkodási mód, a történelmi hagyomány minden különbözősége ellenére is felismerhető a finn és a magyar falusi élet lelki képe között.

Ára fűzve 5.20, kötve 6.60

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

TÜKÖR

IRODALMI, MŰVESZETI,
SZÍNHÁZI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI:

Dr. RÉVAY JÓZSEF

Ára 90 fillér

Előfizetés egy évre P 9-60

FRANKLIN-TÁRSULAT

Kapható könyvkereskedés-
ekben és hírlap-árusoknál

1939. ÁPRILIS

Cs. Szabó László: Páris

Kállai Ernő: Paul Cézanne

Schöppflin Aladár: Forradalom a pensióban
(Elbeszélés)

Geréb László: Az örök tavasz szigete

Vécsey Zoltán: Felvidéki kúriák

Kolozsvári Grandpierre Emil: A titok (Elbeszélés)

Magyar kézírások: Vörösmarty kiadatlan verse

Bierbauer Virgil: Londoni bérház

Csatkai Endre: Régi cégek

Máthé Elek: Tour Eiffel

Aszlányi Károly, Gesztelyi Nagy Zoltán, Vályi

Nagy Géza: Versek

A TÜKÖR NAPLÓJA: Irodalom — Színház —
Könyvek — Krónika — Film — Fényképezés —
Sakk

Muzslai Kampis Margit, Szigeti Imre rajzaival,
félszáznál több művészi fényképpel

BÚVÁR

SZERKESZTI:

Dr. CAVALLIER JÓZSEF

Ára 90 fillér

Előfizetés egy évre P 9-60

FRANKLIN-TÁRSULAT

A legújabb szám tartalma:

nemes Suhay Imre: A világ a fegyverkezés
jegyében

Neugebauer Tibor: Fizika az élő természetben

Gaál István: Mi a régi?

Massanek Gábor: A Tüzföld szigeteinek út-
vesztőjében

Unger Emil: A magyar bűvárhalász

Molnár László: Gyümölcs- és csemegeszőlő-
kivitelünk

Bán Márton: Megfigyelések a hangyákról

Wagner János: A planinai barlang és a Lueghi
barlangvár

Matolay Tibor: A nagyváros klímája

Abaházi Richárd: Mit kell tudnunk a Föld
forgásáról?

Bánhegyi József: Tavaszi gombáink

Műzeumi hírek — Technika a mindennapi
életben — A tudomány műhelyéből — A
Búvár szellemi sportja

Sok fényképpel, térképpel, és grafikonnal

KERTÉSZ RÓBERT

FELTÁMAD A FÉLHOLD AZ ÉBREDŐ ISZLÁM NEMZETEI

Az iszlám-mozgalom világtörténeti jelentőségű kérdéseinek első összefoglalása ez a magyar közönség számára. Részletesen beszámol az iszlám országainak politikai mozgalmairól, közgazdasági és társadalmi jelenségeiről. A tuniszi kérdés, a Szezeicsatorna problémája, a palesztinai zavargások gazdasági háttere, a gyarmatosítás és az iszlám államainak függetlenségi küzdelme bontakozik ki a könyv érdekes fejezeteiben. Megmutatja, hogy mikép fejlődött a széthúzó Perzsia erős Iránná, hogyan szervezte át Kemál friss erejű államhá a már halódó török birodalmat, miként veti le Egyiptom a gyarmati lét megalázó bilincseit. Megismerkedünk az iszlám nacionalista mozgalmának nemzeti hőseivel s a Kelet jelenkori történelmének mindennél érdekesebb kulisszatitkaival.

Ára két kötetben, sok képpel, térképázatokkal, kötve 11.—

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

F. E. SILLANPÄÄ

SILJA

A jelenkori finn irodalom legkiemelkedőbb alkotása. Írója, Sillanpää, már évek óta jelöltje az irodalmi Nobel-díjnak. Nagy regénye egy finn parasztszalád pusztulását mondja el. Az apa szép házat, birtokot örökölt őseitől, de ez hibája nélkül, különös körülmények kapcsolódása révén szétmállik kezei közt. Egyre jobban le-süllyed és nyomorultul fejezi be életét. Leánya, Silja, szép fiatal teremtés, árvaságában kénytelen cselédnek állni egy nagy paraszt-udvarba. Nem bánnak rosszul vele, mégis belepusztul a nem neki való életbe. Ez a leányalak mesterműve az emberi együttérzésnek, kevés párja van a mai világirodalomban. Sorsa fonalán pedig egész terjedelmében szemünk elé tűnik a finn falusi élet, szűk lehetőségeivel, gyötrelmeivel és minden szépségével. A magyar olvasót meglepi az a hasonlóság, amely az éghajlat, a gazdálkodási mód, a történelmi hagyomány minden különbözősége ellenére is felismerhető a finn és a magyar falusi élet lelki képe között.

Ára fűzve 5.20, kötve 6.60

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

A szellemi tudományok, az
irodalom és a művészet
legszebb képes szemléje a

TÜKÖR

Szerkeszti Dr. RÉVAY JÓZSEF
Kiadja a FRANKLIN-TÁRSULAT
Egy évre 9 pengő 60 fillér

MIHELICS VID

AZ ÚJ PORTUGÁLIA

Az új Portugália a világ egyik legérdekesebb politikai és társadalmi rendszerváltozásának hor-
dozója. Portugáliában az állam és a gazdaság
szerkezetének szellemi alapvetése a legtisztábban
tartalmazza a természetjogra támaszkodó társa-
dalombölcselet tételeit s ideálisan oldja meg az
egyén és a közösség viszonyának nagy problémá-
ját. Bennünket, magyarokat, Portugália élete külö-
nösen érdekel, mert Mihelics Vid állandóan érezteti
a portugál és a magyar sors párhuzamát. Úttörő
könyv ez, amely az olvasóközönség széles réte-
geiben számíthat élénk figyelemre.

Sok képpel, kötve, ára 7-80 P.

A természettudományok és a technika idő-
szerű kérdéseiről érdekesen és hitelesen
tájékoztat a

Szerkeszti Dr. CAVALLIER JÓZSEF
Kiadja a FRANKLIN-TÁRSULAT
Egy évre 9 pengő 60 fillér

BÚVÁR

ÚJ

MAGYAR REGÉNYEK

ÉKELY ZOLTÁN
MEDARDUS

A rendkívül tehetséges fiatal költő új regénye tavalyi nagysikerű könyvének, a «Kincskeresők»-nek mintegy folytatása. A főszereplő egy erdélyi faluba kerül és ott különös, izgató, mély lelki élményeken esik át.

Ára fűzve P 3.60,

kötve P 5.—

NÉMETH LÁSZLÓ
ALSÓVÁROSI BÚCSÚ

Az új magyar irodalom egyik legszínesebb egyéniségének új regénye, a «Kocsik szeptemberben» folytatása. Szellemes stílus és a magyar élet mélységeiben kutató író mondanivalói jellemzik.

Ára fűzve P 8.20

kötve P 11.—

OLOZSVÁRI G. EMIL
ALVAJARÓK

Néhány rendkívüli ember sorsának története. A fiatal író, a «Dr. Csibráky szerelmei»-nek nagysikerű szerzője, izgalmas, gyors tempójú előadásban, mély lélekábrázolással mutatja meg különös hőseinek különös életét.

Ára fűzve P 7.20,

kötve P 8.60

SOÓS LÁSZLÓ
AZ ALMIERI-TRIÓ

Új író első műve ez s ismeretlen területre vezeti az olvasót: a cirkuszi akrobaták különleges világába, melyet belülről, átélés alapján, teljesen eredeti írói művészettel világít meg. A fiatal író ezzel a művével nagy kezdősebességgel indul el az írói pályán.

Ára fűzve P 3.80,

kötve P 5.—

MOLNÁR KATA
A LÉLEK KÉSZÜLŐDIK

A nagyszerű író új regénye egy fiatal lány forrongó éveiről. A lélek nagy belső válságai, izgalmi, tusakodásai követik benne egymást, az író szin-pompás, egyéni, barokkosan gazdag és füledt stílusában.

Ára fűzve P 5.—,

kötve P 6.20

TÖRÖK SÁNDOR
ÖRÖK VASÁRNAPOK

A «Valaki kopog» nagysikerű írójának új regénye. E könyv hét nap története, az erdélyi impériumváltozás idejéből. Egy forrongó világ forrongó lelkeinek rajza. Az eseményeket az író humora világítja meg.

Ára két kötetben, fűzve P 8.— kötve P 10.50

FRANKLIN-TARSULAT

ZSINDELY FERENC

Dunáról fúj a szél...

Zsindely Ferencet nem kell a vadászkönyveket olvasó közönségnek bemutatnunk. Novellái, kis természeti képei, leírásai nemcsak a vadászati szakirodalomnak, hanem a magyar szépirodalomnak is remekei közé tartoznak. Zsindely Ferenc mint író Bársony István egyenes utóda, színes, árnyalt, a szó legtisztább értelmében magyar stílusa magyar tájak, erdők, folyópartok legnagyobb élő megjelenítőjévé teszi. Tolla alatt élni kezdenek a fűek és bokrok, a völgyek vén fáí, az őszi tájak és ködös reggelek. Ez a szó legteljesebb értelmében művészi könyv a legélvezetesebb olvasmánya közé fog tartozni a vadászat kedvelőinek s a természet barátainak. A kötet Zsindely Endre művészi fényképeivel ragyogó kiállításban jelent meg s nagy eseménye lesz a magyar vadászkönyv-irodalomnak és a magyar szépirodalomnak is — mert ez a könyv vadászélmény és írói művészet találkozása

Ára kötve P 24.—

FRANKLIN-TÁRSULAT

ÚJ MAGYAR REGÉNYEK

JÉKELY ZOLTÁN
MEDARDUS

A rendkívül tehetséges fiatal költő új regénye tavalyi nagysikerű könyvének, a «Kincskeresők»-nek mintegy folytatása. A főszereplő egy erdélyi faluba kerül és ott különös, izgató, mély lelki élményeken esik át.

Ara fűzve P 3.60, kötve P 5.—

KOLOZSVARI G. EMIL
ALVAJARÓK

Néhány rendkívüli ember sorának története. A fiatal író, a «Dr. Osibráky szerelmei»-nek nagysikerű szerzője, izgalmas, gyors tempójú előadásban, mély lélekábrázolással mutatja meg különös hőseinek különös életét.

Ara fűzve P 7.20, kötve P 8.60

MOLNÁR KATA
A LÉLEK KÉSZÜLŐDIK

A nagyszerű írónő új regénye egy fiatal lány forrongó éveiről. A lélek nagy belső válságai, izgalmai, tusakodásai követik benne egymást. az író nő szín pompás, egyéni, barokkosan gazdag és füledt stílusában.

Ara fűzve P 5.—, kötve P 6.20

NÉMETH LÁSZLÓ
ALSÓVÁROSI BÚCSÚ

Az új magyar irodalom egyik legszínesebb egyéniségének új regénye, a «Kocsik szeptemberben» folytatása. Szellemes stílus és a magyar élet mélységeiben kutató író mondanivalóját jellemzik.

Ara fűzve P 6.—, kötve P 7.20

SOÓS LÁSZLÓ
AZ ALMIERI-TRÍÓ

Új író első műve ez s ismeretlen területre vezeti az olvasót: a cirkuszi akrobaták különleges világába, melyet belülről, átélés alapján, teljesen eredeti írói művészettel világít meg. A fiatal író ezzel a művével nagy kezdőbességgel indul el az írói pályán.

Ara fűzve P 3.80, kötve P 5.—

TÖRÖK SÁNDOR
ŐRÖK VASÁRNAPOK

A «Valaki kopog» nagysikerű írójának új regénye. E könyv hét nap története, az erdélyi impériumváltozás idejéből. Egy forrongó világ forrongó lelkeinek rajza. Az eseményeket az író humora világítja meg.

Ara két kötetben, fűzve P 7.80, kötve P 10.60

FRANKLIN-TÁRSULAT